

Жаҳон АДАБИЁТИ

Адабий-бадiiй, ижтимоiiй-публицистик журнал

МУАССИСЛАР:

ЎЗБЕКИСТОН МАТБУОТ
ВА АХБОРОТ АГЕНТЛИГИ

ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР
УЮШМАСИ

РЕСПУБЛИКА МАЪНАВИЯТ
ВА МАЪРИФАТ КЕНГАШИ

1997 йил июндан чиқа бошлаган

№ 12/211

2014 йил, декабрь

Бош муҳаррир:
Шухрат РИЗАЕВ

Жамоатчилик кенгаши:

Эркин ВОҲИДОВ
Абдулла ОРИПОВ
Омонулла ЮНУСОВ
Муҳаммад АЛИ
Муҳаммадjon ҚУРОНОВ
Қаҳрамон ҚУРОНБОВ
Иброҳим ҒАФУРОВ
Низом КОМИЛОВ
Шухрат СИРОЖИДДИНОВ
Муҳаммадjon ХОЛБЕКОВ
Хурийд ДЎСТМУҲАММАД

Таҳрир ҳайъати:

Амир ФАЙЗУЛЛА
Назира ЖЎРАЕВА
Омонулла РИЗАЕВ
Отабек САФАРОВ
Дилдорхон АЛИЕВА
Алимурад ТОЖИЕВ
Шаҳноза НАЗАРОВА
Фозил ЖАББОРОВ
Алишер ОТАБОВ
Севара АЛИЖОНОВА

МУНДАРИЖА

Алишер НАВОИЙ. Шохбайтлар. 3

НАСР

Ч.АЙТМАТОВ. Кекса оқин қисмати. *Романдан парча. (Рус тилидан А.Рашидов тарж.)*.7

М.ЯН. Мусаллас мамлақати. *Роман. (Хитой ва рус тилларидан А.Файзулла, С.Алижоннова тарж.)*.24

Д.ИСАБЕКОВ. Муҳожир. *Эссе. (Қозоқ тилидан М.Хайруллаев тарж.)*.105

ШЕЪРИЯТ МИНТАҚАЛАРИ

Абдурахмон ЖОМИЙ. Манзума. *(Форс тилидан Ғ.Ғулом тарж.)*.4

Ҳ.ҲАЙНЕ. Навбахор. *Туркум. (Олмон тилидан А.Шер тарж.)*.18

Мулла Паноҳ ВОҚИФ. Шеърлар. *(Озарбойжон тилидан А.Бойқўзиев тарж.)*.102

А.ФЕТ. Бу томчилар – кўз ёшлар. *Шеърлар. (Рус тилидан Ш.Комил Халил тарж.)*.139

ГЛОБУС ФИНЛЯНДИЯ

Кўллар юрти.154

Финляндия шеърияти.170

Финляндия насри.175

Унутилмас сиймолар.191

УСТОЗ ТАРЖИМОНЛАР БИСОТИДАН

Ҳамид ОЛИМЖОН.114

ҲИКОЯ ҲАҚИДА ҲИКОЯ

О.ОТАХОН. Сарҳадлар.124

Э.ХЕМИНГУЭЙ. Ҳикоялар.129

АДАБИЁТШУНОСЛИК. ФАЛСАФА

У.ЖЎРАҚУЛОВ. Михаил Бахтин кашфиётлари. 143

ЖАРАЁН

Х.ДЎСТМУҲАММАД. Разолат салтанатига саёхат.96

Муқоламизда.195

Тақвим.196

2014 йил мундарижаси.201

ШОҲБАЙТЛАР

* * *

*Кимсани дард аҳли деб, сирримга маҳрам айладим,
Ўз-ўзумни куч била расвои олам айладим.*

* * *

*Ишқ аро васл истамай қонимни то қилдим ҳалол,
Ҳар неким ишқ аҳлига мушкулдурур, ҳалолимен.*

* * *

*Анингдек солди ишқинг ишўла жоним ичраким, шаксиз,
Малойик ошиқ ўлғай кўкка тушса бир шарар мендин.*

* * *

*Фироқ даштида туфроқ бўлуб эди бошим,
Кўтармаса эди туфрогдин ани ёшим.*

* * *

*Қон ютуб умре жаҳон аҳлида бир ёр истадим,
Лекин ул камрак топилди, гарчи бисёр истадим.*

* * *

*Жонга йўқ кўнглумдину, кўнглумга йўқ жондин хабар,
Менга не ўздин хабар, не кўнглум олгондин хабар.*

* * *

*Кўрқутуб элни томуг¹, лекин мени қисми азал,
Элга ваҳм анжомдин, лекин менга оғоздин².*

* * *

*Очилди чун эшиклар дайрга, май ичмай ўлдум маст,
Нечукким аҳли раҳмат жаннат абвоби сариридин³.*

¹ Томуг – дўзах.

² Оғоз – бошланиш.

³ Абвоби сарир – эшикларнинг ғижирлаши.

Абдурахмон ЖОМИЙ

(1414–1492)

Форс-тожик шоири. Асл исм-шарифи Нуриддин Абдурахмон ибн Аҳмад. Нақибандийлик тариқатининг йирик вакили саналган шоирнинг ижодий фаолияти кўп қиррали бўлса-да, у Шарқ халқлари маданияти тарихида кўпроқ буюк шоир ва мутафаккир – олим сифатида танилган. Бу жиҳатдан шоирнинг эпик ва лирик мероси ғоят диққатга сазовордир.

Жомий гарчи Алишер Навоийдан ёши анча улуғ бўлса-да, моҳиятан улар чин дўст ва ҳамкор бўлишган. Навоий ўзининг “Хамсат ул-мутаҳаййирин”, “Мажолис ун-нафоис” асарларида Жомийни, Жомий ҳам “Нафаҳот ул-унс”, “Баҳористон” каби бир қанча асарларида Навоийни ҳурмат билан тилга олади. Қуйида журнал-хонлар эътиборига ҳавола этилаётган “Хирадномаи Искандарий” достонининг хотимасидан олинган шоирнинг манзумаси ҳам Навоийга бағишланган. Ўрни келганда айтиш жоизки, соҳирнафас шоиримиз Ғафур Ғулом ушбу манзумани 1964 йил Жомий таваллудига 550 йил тўлиши муносабати билан Афғонистонда ўтказилган конференцияда тингловчиларга ўқиб, йиғилганлар эътирофи ва олқишига сазовор бўлган эди.

Бу йил Жомий таваллудига 600 йил тўлди. Орадан ярим аср ўтиб Ғафур Ғулом таржимасидаги ўша манзумани ва шоирнинг яна бир ғазалини журнал-хонлар эътиборига ҳавола этишни лозим топдик.

* * *

*Кел, эй Жомий, сен умрлар қийнаб жонни,
Ўз таъбингдин яратолдинг беш достонни...*

*Ганжали шер беш достонга асос қурган,
Навоийдир панжасига панжа урган.*

*Лекин туркий тилда келди бу нақш ажаб,
Бу сўз Даман жодусида боглағай лаб.*

*Осмондин мақтов ёзсин у қаламга,
У қаламдин келди гўзал сўз оламга.*

*Кечирсинлар форсий тилда зар терганлар,
Дари тилда назм инжусин келтирганлар.*

*Агар у ҳам назмин ёзса дари тилда,
Қолмас эди сўз айтишига куч ҳеч кимда...*

*Бошқа тилда нуқталарни сўйлади ул,
Ақл учун етукликка қолмади йўл.*

*Сенинг юксак таъбинг билан сўз устоди,
Қаламингинг калиди-ла сўз кушоди.*

*Сўз юзининг порлоқлиги ўчган эди,
Хазина ҳам юкин боғлаб кўчган эди.*

*Сўзамоллик майдонига сен сурдинг от,
Қайта бошдин сўзнинг юзи порлади бот.*

*Сенинг ақлу фикринг билан сафо топди,
Э, Навоий, лутфинг билан сафо топди.*

*Бу кўчатда назмларни еткуруиб мен,
Юрак қони билан мева биткуруиб мен.*

*Сўз айтишдан бошқа эмас бунда сабаб,
Билимдонлик дастурида мен очдим лаб.*

*Мен буларни шу тартибда тузарканман,
Ҳеч кишидан эҳсон, таҳсин кутмаганман.*

*Кирим жойи бўлган ердан чиқмас эҳсон,
Нима фойда таҳсин айтса сенга нодон?*

*Сўз, лутф ила мақтовларинг қилдим, лекин
Ўз билгумнинг кўрсатолдим сенга чекин.*

*Молу давлат жонга жуда яқинроқдир,
Айтилган сўз ҳаммасидан яхишироқдир.*

*Ҳамма нарса бу дунёдин йўқолажак,
Лекин жаҳон бор бўлажак – сўз қолажак.*

* * *

*Доманинг кўкламдаги гул япроғидин покроқ,
Гунчадек кўнглим-чи, шавқингдан яқоси чокроқ.*

*Остонанг-ку бировлар тупроғидан пок эди,
Энди кўз ёшим билан ювганда бўлди покроқ.*

*Юзлаб ошиқни ҳалок этдинг тигинг кўрсатмайин,
Ошиқ ўлдирмакда йўқдир сенча шўх – чолокроқ.*

*Сен-ку мен тортган аламдан шодсан, кулмакдасан
Гар қувонсанг мен бўлурман бунданам ғамнокроқ.*

*Яхшиларга севғувчилар қонини тўкмай ҳалол,
Бизни ўлдирган ўзинг, э ҳаммадан бебокроқ.*

*Кипригим-ла сув сепаиб, бағрим ўти-ла қиздирай,
Бўлмасин нопок қонимдан йўлинг намнокроқ.*

*Минган отингнинг туёғидан ўпай, бир ёнга сур,
Йўлларингда кўп кишилар хоку Жомий хокроқ.*

*Форс тилидан
Ғафур ҒУЛОМ
таржималари*

АСИЛ РАШИДОВ 85 ЁШДА

Таниқли адабиётшунос олим ва педагог, Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган ўқитувчи, халқ маорифи аълочиси, Давлат мукофоти совриндори, таржимон Асил Рашидов 85 ёшни қаршиламақда.

Олим қарийиб олтмиш беш йиллик ижодий фаолияти давомида адабиётшунослигимизни ривожлантириш ҳамда жаҳон адабиётининг нодир дурдоналарини ўзбек китобхонига етказиш

йўлида самарали меҳнат қилди. Унинг “Леся Украинка”, “Сўнмас юлдузлар”, “Ўзбек адабиётида меҳнат тасвири”, “Чиниқиш мактаби”, “Асрга тенгдош мактаб”, “Эзгуликка бахшида умр”, “Акам ҳақида”, “Чингиз Айтматовнинг бадиий олами” сингари кўплаб монографиялари, рисола ва қўлланмалари илмий жамоатчиликка яхши таниш бўлиб, бу асарлар олимнинг серқирра фаолиятдан далолат беради.

Асил Рашидов фаолиятида, айниқса, бадиий таржимачилик салмоқли ўрин тутади. У XX аср жаҳон адабиётининг забардаст вакили Чингиз Айтматовнинг “Юзма-юз”, “Бўтакўз”, “Жамила”, “Сарвиқомат дилбарим”, “Алвидо, Гулсари!”, “Сомон йўли”, “Оқ кема”, “Эрта келган турналар”, “Соҳил ёқалаб чопаётган олапар”, “Асрни қаритган кун” каби асарларини таржима қилиб, ўзбек ўқувчиларига тухфа қилди ва Чингиз Айтматов бадиий дунёсининг билимдони, унинг асосий таржимони сифатида элга танилди.

Чингиз Айтматов ижодининг чўққиси ҳисобланган “Асрни қаритган кун” (Бўронли бекат) романининг бош қаҳрамони – уруш қатнашчиси, кейинчалик эса оддий темир йўл ишчиси Эдигей Жонгелдин тақдири мисолида XX асрда инсониятни қуришган маънавий муаммолар, жамият ва шахсни емирадиган турли иллатларнинг фожиали якуни ҳақида сўз боради. Роман таҳайюл ва фантастика, кўплаб ривоятлар, афсона ҳамда асотирлар билан бирга XX асрнинг реал воқеликлари тасвири омухталигида ўлароқ юзага келган бўлиб, уни ўзбек китобхонига бор мураккаблиги билан, услубий ва синтактик бутунлигига дахл етказмасдан таржима қилиш мутаржимдан катта машаққат, тинимсиз изланишни талаб қиларди. Асил Рашидов шу маънода, мураккаб структурали, ҳаётнинг ички моҳияти, одамзод дунёсининг азалий қурашлари, кеча ва бугун, келажак ва эрамиздан олдинги неча минг йилликда ҳам инсоният олдида турган асосий муаммолар, чигал руҳий-психологик ҳолатлар тасвирланган бу асарни ўзбек ўқувчисига аслиятга путур етказмаган, ёзувчи кўзлаган асосий гоя ва маслакдан чекинмаган ҳолда етказишга муяссар бўлган эди. Шу маънода таржимачилик соҳасида муайян мақомга эришган, ўз таржималари билан минг-минглаб ўзбек хонадонига кириб борган заҳматкаш таржимонларнинг меҳнатларини ўз вақтида эътироф этиш, маҳоратлари ҳақида ёш авлод, жумладан, энди адабиёт дунёсига, таржима оламига кириб келаётган ёшларимизга маълумот бериш журнал таҳририяти зиммасидаги асосий вазифалардандир. Ана шу мақсадда эътиборингизга “Асрни қаритган кун” романидан мазкур парчани ҳавола этмоқдамиз.

Таҳририятдан

Чингиз АЙТМАТОВ

КЕКСА ОҚИН ҚИСМАТИ

Раймали оға замонасининг машхур оқини эди. Ёшлигидан элга танилиб, донг таратган оқинга жировчиликнинг уч ибтидоси баравар ато этилганди. Парвардигорнинг инояти билан у ҳам шоир, ҳам ўз шеърларига куй басталаган бастакор, ҳам нафаси ўткир оқин эди. Замондошларини ҳайратга солган жирчи эл-юрт йиғинларида дўмбирасини қўлга олиши билан куйга пайваст кўшиқ куйилиб келаверарди. У куйлаган кўшиқ эртасига оғиздан-оғизга кўчиб, ёд бўлиб, овулдан-овулга, мазгилдан-мазгилга тарқалиб кетарди. Уша кезлар йигитлар оғзидан тушмай куйлаб юрилган мана бу кўшиқ ҳам Раймали оғаники эди:

*Олис йўлдан келаятган ташна отга
Учраб қолса жимир-жимир кўм-кўк чашма –
шудир дунё роҳати.
Кўмсаб келиб висолингга бир етганим,
Эгардан энкайиб, бўса олиб кетганим,
шудир дунё роҳати...*

Раймали оға ораста кийиниб юрарди. Айниқса, чиройли ва қимматбаҳо мўйна терисидан ҳар мавсумга мўлжаллаб тикилган телпақларини кийишни хуш кўрарди. Унинг ажралмас ҳамроҳи – ҳаммага маълум ва машхур, олтиндек товланиб турадиган ахалтекин зотли Сорола деган оти ҳам бўлиб, у туркманларнинг катта бир тўйида унга тортиқ қилинган эди. Халқ оқинни қанчалик алқаса, унинг отини ҳам шунчалик мақташарди. Сороланинг қадди-қоматию кўркама ва улуғвор юришига қараб шинавандалар ҳузур қилишарди. Шу сабабли ҳам Раймалининг бор буд-шуди қўлидаги дўмбирасининг овозидаю остидаги Сорола отининг юришида, деб ҳазил қилишарди одамлар халқ орасида.

Ҳақиқатда ҳам шундай эди. Раймали оға бутун умрини эгар устида, эл орасида дўмбира чертиб ўтказди. Халқ орасида шуҳрат қозонган бўлса ҳам мол-дунё орттирмади. Баҳор булбулидай ҳамиша катта йиғинларда, тўй-томошаларда халқнинг иззат-хурматию эъзозида яшади. Унинг севган оти ҳам сийлову парваришда бўлди. Бироқ баъзи бир ўзига бақувват, давлатманд одамлар уни ёқтиришмасди. Дайди шамол сингари беҳудага умргузаронлик қилиб юрибди, деб орқаворотдан гапиришиб ҳам юришарди.

Бироқ Раймали оға катта тўй-томошаларга келиб, дўмбирасини қўлга

олиб куйлай бошлаши билан ҳамма, ҳатто унинг турмуш тарзини ёқтирмаган халиги одамлар ҳам сеҳрлаб қўйгандай унинг қўлларию юз-кўзларига қараб анграйиб қолишарди. Дўмбирани сошлаб, оҳанрабо куйлар чалиб, инсоннинг қалб туйғуларини кўзғатгани учун унинг қўлларига термулишарди; бутун тафаккур кучию рухий ҳолати ўтдек чакнаб тургани учун кўзларига термулишарди; юлдузи иссиқ ва нур балқиб тургани учун термулишарди. Куйлаётганда нурли юзи шабададан енгил мавжланаётган денгиз юзаси сингари ўзгариб турарди...

Хотинлари тоқати тоқ бўлиб, кўрмайин ҳам, куймайин ҳам дегандай ундан бош олиб кетган, кўпчилик жувон эса уни бир кўришга муштоқ бўлиб, туллари бедор йиғлаб чиққан.

Шу тариқа у қўшиқдан-қўшиққа, кечадан-кечага, тўйдан-тўйга ўтиб умр ўтказаверган, қарилик ҳам зимдан етиб келган. Аввало муртига кумуш оралаб, сўнг соқоли оқара бошлади. Сороланинг ҳам силласи қуриди, ёли ва думи сийраклашиб қолди. Унинг қадимги Сорола эканлигини юришидангина англаб олиш мумкин эди, ҳолос. Раймали оға ҳеч нимага бўй бермай сўппайиб ёлғиз ва қуриб бораётган терак сингари умрининг қиш фаслига қадам қўйганди... Шунда мундоқ ўйлаб қараса, унинг на оиласи, на бир тайин уй-жойи, на мол-ҳоли ва на бошқа бирор дунёси бор. Кичик укаси Абдилхон уни ўз қарамоғига олди. У аввало яқин қариндошларини тўплаб, ўзининг бу ишдан норозилигини билдириб акасини койиган бўлди. Бироқ шунга қарамай, унга алоҳида уй бериб, ош-тузидан ва кир-чиридан хабардор бўлиб туришга амр қилди...

Раймали оға энди кўпроқ кексалик ҳақида куйлайдиган ва қазойи-қадар тўғрисида ўйлайдиган бўлиб қолди. Мунгли ва аллақандай маҳобатли қўшиқлар тўқиди ўша кезларда. Инсон нега ёруғ дунёга келади қабилдаги азал-азалдан донишмандлар бош қотириб келган ўй-фикрлар, вақти-соати келиб, энди уни ҳам ўйлантириб қўйган эди. Энди у аввалгидай эл оралаб тўйма-тўй юришлардан қолди. Кўпинча, уйда танҳоликда ҳазин куйлар чалади. Кечмишини бирма-бир кўз олдига келтиради ёки бу фоний дунё ҳақида кексалар билан узоқ вақт гурунглашиб ўтмиш воқеаларни эслайди...

Ёши қайтган чоғида бутун борлигини алғов-далғов қилган бир воқеа бўлмаганида, Раймали оға қолган умрини осойишта ўтказган бўлармиди?

Кунларнинг бирида Раймали оға уйда қамалиб ўтира олмай, қари оти Соролани эгарлаб, кўнгил ёзиб келиш учун катта бир маъракага жўнади. Ҳар эҳтимолга қарши дўмбирасини ҳам ёнига олди. Ўтиборли кишилар, кадрдон улфатлари куйламасанг ҳам, ҳеч бўлмаса меҳмон бўлиб кетасан, дея ўтиниб сўрашганди. Раймали оға тезроқ қайтиб келарман деган ўй билан кўнгли ёришиб йўлга чиқди. Борган ерида уни иззат-икром билан кутиб олишди. Азиз меҳмонлар ўтирган энг яхши ўтовга – бўз уйга таклиф қилишди. Таниқли одамлар қаторида ўтириб қимиз ичди, тўй эгасининг шаънига илиқ сўзлар айтиб, оқсоқолларга хос бамаъни гаплардан сўзлаб ўтирди.

Овулда тўй-томоша қизигандан-қизиди. Чор атрофдан ёш-яланларнинг қувноқ ўйин-кулги ва ашула садолари янграйди, базми-жамшид авжига чиқади. Келин-куёвлар шарафига от пойгасига тайёргарлик кўрилаётгани, қозон-товоқ бошида уймалашган жонсарак ошпазларнинг гангир-гунгирлари, нариги томондаги отлар уюрининг дўпир-дўпирларию кишнаб ўйнашлари, бериги ёкдаги дайди итларнинг ўйноқлаб вовуллаши аллақандай ёқимли туюларди. Дашт бўйлаб эсаётган майин шабада эса гуллаб ётган гиёҳларнинг хушбўй ҳидини димоққа урарди... Ҳаммасидан ҳам кўшни

хонадонлардан эшитилаётган куй ва қўшиқлар, қизларнинг атрофга таралаётган жарангдор кулгиси Раймали оғани мафтун этиб, унинг бутун вужудини камраб олган эди...

Кекса жироннинг юраги жиз этиб кетди. Сиртдан қараганда Раймали оға сухбатдошларига сир бой бермай бамайлихотир ўтирган бўлсаям, аслида хаёлида ўтмиш умрининг қанотида парвоз қилиб юргандай ҳис этарди ўзини: ёш ва қўхлик даври, қирчиллама ўйноқи тулпори Сорола дала кезиб елдек учиб юрган кезлари, отининг туёқлари остида янчилган майса-гиёҳлар ўлиб-тирилиб ҳам кулиб боққан чоғлар, куйлаган қўшиқларин тинглаб қуёш унга талпинган дамлар, дўмбирасининг овозидан одамлар қалбида қон жўшган пайтлар, оғзидан чиққан ҳар бир сўз дилларни ром этиб сеҳрлаб қўйган вақтлар, ўзи ҳам сева билган, ҳам қуя билган, от устида хайр-хўшлаша туриб севги изтиробларидан кўз ёши тўка билган замонлар ўтди-кетди... Кул остида сўниб бораётган чўғ сингари ҳолдан тойиб, кексайиб қолганда афеус-надоматлар чекиш учунмиди?

Раймали оға онда-сонда бир гапириб, ўйга чўмганча мунғайиб ўтирарди. Шу маҳал ўтовга яқинлашиб келаётган қадам товуши, одамларнинг гангир-гунгири, бўйинтумор тангаларининг жиринглаши ва шоҳи қўйлак этакларининг ёқимли шилдираши қулоғига чалинди. Кимдир биров ўтов эшиги тепасидаги каштали пардани баланд кўтарган эди, бўсагадан дўмбирасини кўксига қисиб ушлаб олган очик чехрали, қора кўзли, камон қошли, қарашлари шўх ва мағрур, қадди расо, либослари ҳам ўзига ярашиқли, табиатнинг моҳир қўллари томонидан яратилган бир қиз пайдо бўлди. Унинг қиёфаси ғоятда журъатли эканлигидан далолат берарди. Қиз остонада дугоналари ва бир нечта йигитларнинг кузатувида таъзим бажо келтириб ҳурматли кишилардан узр сўраб турганди. Ўтирганлардан бирон киши оғиз очишга ҳам улгурмасдан қиз Раймали оғага юзланиб ажиб маҳорат билан дўмбирасини чертганча муборакбод қўшиқни баралла куйлаб юборди:

“Чанқоғин қондирмоқ-чун олисдан йўл тортиб, қудуқ излаб келаётган қарвончи сингари ҳузурингга шошдим мен, доврукли оқин Раймали оға, саломим айтмоқ учун. Шовқин-сурон кўтариб, бостириб келганимиз учун кечир, Раймали оға, – куйим куйлаб кирмоққа жазм этдим, илк муҳаббатимни изхор этгандагидай сирли кўрқув ичра изтироб чекиб келдим. Ўқланган милтиқдай ўктам бўлиб туғилдим, авф этгайсан, Раймали оға. Тўй ва томошаларда доимо эркин куйлаб юрган бўлсам-да, қатралардан бол тўплаган ари сингари, бу учрашувга умр бўйи интиқ эдим. Вақти-соати келиб, яйраб-яшнаб, очилар чоғи келган ғунча янглиғ шу кунга қадар интиқ эдим, минг шукурки, ниятимга етдим...”

“Ижозат бер, гўзал қиз, кимсан ўзинг?” – сўрамоқчи бўлди Раймали оға, аммо унинг қўшиғини бўлгиси келмади. Бироқ бутун борлиғи билан қиз томон интилди-да, ҳайратидан тамшаниб ўтирди. Қалби жунбушга келиб, юраги ҳаприқиб кетди, агар шу маҳал одамлар ўзгача сезги туйғусига эга бўлганларида эди, унинг парвоздаги бургут сингари талпиниб, қанот қоқиб қолганини пайқаган бўлур эдилар. Кўзлари яйраб, равшанлашиб кетди, орзиқиб кутгани осмону фалақдан бир нидо эшитилаётгандай хушёр тортиди. Мана шунда Раймали оға қарилиғини унутиб бошини мағрур кўтарди...

Кўшиқчи қиз куйлашда давом этарди:

“Кимлигимни айтайин, улуғ жирон, кулоқ сол. Ёшлигимдан севаман, эгам берган оқинсан, Раймали оғажон. Қаерларга бормагин, қаерларда куйламагин, ортингдан изма-из эргашиб юраман, Раймали оғажон. Маъзур тутгин жироним, оқинларнинг оқини. Сендай оқин бўлишни кўпдан орзу

киламан. Соядай эргашиб, сўзларингни, куйларингни ёд олдим, сеҳрландим, санъатингга топиндим. Бахтим кулган бир куни сен билан салом-алик қилиб, севганимни изҳор этсам, ғойибона таъзим этганимни ошкора айтиб берсам деб ният қилиб, тангридан куч-қувват ҳады этишни сўрадим. Бахтим кулган куни хузурингда соз чертиб куйлаб берсам, енгилиб қолсам ҳам майли, менинг бу беодоблигимни ўзи кечирсин, сендек улуғ жиров билан бир айтишиб кўрсам, деб ният қилдим. О, Раймали оғатой, висол онларини кутган ошиқ сингари мен бу саодатли дамларни соғиниб, энтиқиб кутдим. Бироқ унда ёш эдим, улуғ оқин сен бўлсанг, эл ардоғида маст бўлиб, даври даврон суриб, шон-шуҳратга ғарқ бўлиб кетдингки, тўй-томошаларда, издиҳом ичида мендек бир ёшгина қизни қаёқдан ҳам пайқар эдинг? Мен зоринг эса куйларинг асири бўлиб, севгимни айтишга уялиб, сени қалбимда пинҳон сақладим, бироқ юзма-юз келиб, тортинмасдан сирымни ошкора айтмоқ учун эртарок аёл бўлсам, деб ўзимни-ўзим ошиқтириб юрдим. Сўнг хузурингга келиб, ҳеч қанча иккиланмай ва синовчан кўзларингдан чўчимай саломим айтмоқ учун, муҳаббатим изҳор этиб, айтишувга тортмоқ учун: сўз санъатию дўмбира сеҳрини сен қадар ўрганагин, устозим, куйламакни сен қадар ўрганагин, устозим, дея ўзимча онт ичдим. Ўша қиз – мана мен, қаршингизда турибман. Балоғатга етгунча, гул бўлиб очилгунча шошилгандан-шошилдим. Аммо имиллаб ўтарди вақт, охир бу йил ёзида ўн тўққиз ёшга тўлдим. Сен эса, Раймали оға, ҳали ҳам ўша-ўша, менинг қизалоқ чоғларимдагидайсан. Фақат соч-соқолингга бир оз оқ оралабди. Аммо бу севгига ҳалал бермайди. Шоп мўйловли йигитлар ҳам сенинг ўрнингни боса олмайди. Мана мен хузурингдаман. Энди эса очиқ айтиб, ҳақиқатни сўзлашга ижозат бер: қиз бола деб таклифимни рад этсанг, эркинг ўзингда. Бироқ мени жирчи сифатида камситолмайсан, модомики, сен билан мушоирага келиб турибман. Айтишувга таклиф этаман, устозим, энди навбат ўзингга!”

– Бироқ ўзинг ким бўласан? Қайдан келдинг? – хитоб қилди Раймали оға ва ўрнидан турди. – Исми-шарифинг ким?

– Исми Бегимой.

– Бегимой? Шу вақтгача қайда эдинг? Қайдан келяпсан, Бегимой? – деб юборганини ўзи ҳам сезмай қолди-ю, Раймали оға мунгли бошини қуйи эгди.

– Айтдим-ку, Раймали оға. Ёш эдим, вояга етдим.

– Ҳаммасини тушунаман, – жавоб қилди Раймали оға. – Фақат бир нарсага – ўз тақдиримга тушуна олмаяпман? Умримнинг киш фасли кириб келаётганда сени бунчалар сулув яратмаса дейман-да? Во дариг! Ўтган умримдан нолимасдан кўрадиганларимни кўрдим деб, шу ёшга етганимда сени ато этиб, дийдорингни кўрсатиб, овозингни эшиттириб, азобли роҳатга дучор этган табиатнинг умрни зое кетказдинг деб мендан олган қасосими бу?

– Бунчалик қайғуришнинг на ҳожати бор, Раймали оға, – деди Бегимой. – Агар ўз тақдирингни менинг сиймомда кўриб турган бўлсанг, унда кўнглинг тўқ бўлсин, Раймали оғатой. Чексиз меҳр-муҳаббатим, севги-садоқатиму дилрабо кўшиқларим билан сени маҳлиё қилиб хузур бахш эта олсам бас, дунёда менга бундан ортиқ бахт йўқ. Кўнглинг тўқ бўлсин мендан, Раймали оға, агар шак-шубҳаларинг тарк эта олмай, менга деган қалб эшигини ёпиб қўядиган бўлсанг ҳам барибир сени беҳад севаман. Ҳар қандай синовларга бардош бериб, сен билан айтишувга киришганимдан беҳад фахрланаман.

– Нималар деяётирсан? Сўз айтуви, синашув дейсанми, Бегимой? Биз яшаган умр фаслида даҳшатли синов – севги синови олдида мушоира синови нима деган гап? Йўқ, Бегимой, сен билан айтишувга сўз беролмайман. Кучдан кетдим, деб ҳам айта олмайман. Сўзим тугаб, овозим сўниб қолган, деб

ҳам айта олмайман. Йўқ, гап бунда эмас. Мен фақат сен билан завқланишим, сенинг кўйингда ғам-алам чекиб ўтишим ва шу севги бобидагина сен билан синаша олишим мумкин, Бегимой.

Шу сўзларни айтгач, Раймали оға дўмбирасини олиб созлади-да, дафъатан янги бир кўшиқни куйлай бошлади. Куйлаганда ҳам одатдагидай, гоҳ майин шабададек майсаларни силаб, охиста аллалагандай, гоҳ эса олатароқ булутли осмонда гулдираган момақалдироқ сингари баланд овоз билан куйлай бошлади. Шу-шу, “Бегимой” деб аталмиш бу кўшиқ ер юзида мангуга янграб қолди:

“...Келсанг чанқаб йироқдан, сув ичсам деб булоқдан, сарин эсган ел каби йўлинг тўсиб чиқсам мен ва пойинг узра бажонидил чўқсам мен, Бегимой. Такдиримга ёзгани тугаб турган бўлсам ҳам, лекин ҳали ўлимдан йироқдамен, Бегимой. Айрилганим ўзингдан, айрилганим кўзимдан, шунинг учун, Бегимой, асрлар ўтар-кетар, аммо сени деб қариликка бўй бермай, ўлим сари йўл тутмай мангу яшаб қоларман...”

“Бегимой” деган ашулани у шундай куйларди.

Ўша кун кишилар хотирасида узоқ сақланиб қолди. Раймали оға билан Бегимой тўғрисида миш-мишлар тарқалди. Оқ ўтовдан келинни куёвниқига узатиш куни безатилган отлардаги суворийлар орасида, ясан-тусан халойиқ хузурида, қалликни кузатиб бораётган қарвон бошида Раймали ва Бегимой викор билан турфа мақомда ашулалар айтиб тўй кечасини қизитиб бордилар. Ёнма-ён юришиб, узангилар бир-бирига тегишиб, икки оқин боришар ўзларин кўз-кўз этишиб, эл кўзини яйратиб, келин-куёвларга маликаю малойикалардан бахт тилаб куйлашарди жўр бўлиб, жўра бўлиб. Дўмбирада куйлашарди, най тилида сўйлашарди – гоҳ униси куйларди, гоҳ буниси куйларди. Бириси кўйиб, бириси жирларди...

Бундай сеҳрли кўшиқни тинглаб эл-улус ҳайратда қолди, ўт-ўланларга жон кириб, гулханлар шуъла сочаверди. Қушлар қувноқ сайрашиб, той минган болакайлар “чув-чув”лаб тойчоғини гижинглата бошлади.

Кекса оқин Раймали оға ҳаммани сеҳрлаб, хангу манг қилиб қўйган эди. Одатдагидек овози жаранглаб чиқар, аввалгидек эпчил ва чечан, ям-яшил ўтлоққа тикилган оқ ўтов ичидаги кўш чироқ сингари кўзлари ёғду сочарди. Ҳатто Сорола оти ҳам бўйнини хиромон эгиб эгаси билан фахрлангандек эди.

Аммо Раймали оғанинг бу ишини ҳамма ҳам маъқул кўрмаётганди. Кўпчилик ичида унга қўл силтаб, ғижиниб ўтирганлар ҳам бўлди. Улар оқиннинг қабилалошлари – Баракбой уруғига мансуб кишилар, “шу ҳам иш бўлди-ю, қариган чоғида Раймали эс-хушини еб қўйибди. Бу қари кўппак бизни бунақа масҳара қилиб ўтирганда сени навбатдаги сайловда бўлисликка қандай кўтара оламиз, шарманда бўлмаймизми?”, деб унинг укаси Абдилхоннинг қулоғини қоқиб жаврашиб ўтиришганди. Эшитяпсанми, худди ёш айғир кишнаётгандек нимани куйлаётганлигини? Жононаси ҳам ўзига монанд экан, берган жавобларини тинглаяпсанми? Бундан ортиқ шармандаю шармисорлик бўладими? Ҳамманинг кўз ўнгида унинг ақлини шошириб ётибди. Бу охир-оқибат яхшиликка олиб келмайди. Бу бетамиз билан қандай илашиб қолдиди? Бу хангома овулма-овул дoston бўлмаслиги учун унинг танобини тортиб қўйиш керак...

Абдилхон йўлдан озган акасининг бундай бемаъни ишларидан кўпдан бери ғазабланиб юрарди. Қариди, хориди, энди нуроний чол бўлди деганда, қаранги, аксини қилиб, бутун Баракбой уруғига иснод келтираяпти.

Шунда Абдилхон от ўйнатиб акаси ўтирган тўда ичига ёриб кирди

ва қамчи ўқталганча таҳдид солиб бақирди: “Эсингни йиғ, уйга қайт!”. Аммо дилрабо кўшиқ оғушига чўмган акаси унинг овозини ҳам эшитмади, ўзини ҳам кўрмади. Оқинларни зич қуршаб олиб, бирон сўзини ҳам оқизмай-томизмай мириқиб тинглаётган ихлосманд суворийлар тўдаси эса шу заҳотиёқ ёпирилиб келиб Абдилхонни четга суриб чиқаришди. Ҳатто унинг бўйнига кетма-кет қамчи туширишга ҳам улгуришди. Кимнинг қамчиси эканини қаёқдан ҳам билсин... Абдилхон отини қайириб туёғини шиқиллатиб қолди...

Ҳамон кўшиқ кетидан кўшиқ янграрди. Яна бир янги кўшиқ дунёга келди. “...Ошиқона оқ морол эрта тонгда ун солиб, хушторини чакирса, киру сойда жаранглар” – деб Раймали оға куйларди.

“...Модасидан айрилган оққуш эрта туриб қуёшга боқса, қуёш юзи мутлақо доғга ботган кўринар”, – жавоб қиларди унга Бегимой.

Келин-куёвлар шаънига қарата улар шу тарзда куйлашарди – гоҳ униси, гоҳ буниси, гоҳ униси, гоҳ буниси куйларди...

Шу аснода қалби кўшиқ сеҳри билан тўлиб-тошган Раймали оға чидаб бўлмас алам-изтироб ва интиқом ўтида ёнган қариндошлари, Баракбой уруғи вакиллари унинг қони қайнаб, қаҳр-ғазабга тўлиб қочиб бораётган Абдилхон ортидан изма-из қувлаб бораётганларини ҳам сезмай қолди. Ўзини қандай жазога лойиқ кўришларини хаёлига ҳам келтирмасди.

Ҳамон кўшиқ ортидан кўшиқ тараларди – гоҳ униси, гоҳ буниси, гоҳ униси, гоҳ буниси куйларди...

Қора булут сингари эгарга қапишиб олган Абдилхон елдек учиб борарди. Овул томон, уйи томон! Ҳамюртлари қутурган бўйлар тўдаси каби у билан ёнма-ён қушдай учиб боришаркан:

– Акангни шайтон йўлдан урибди. Ақлдан озибди! Фалокат босди! Дарҳол олдини олмоқ керак! – деб қийқиришарди.

Кўшиқ эса ҳамон чарх урар, янграрди – гоҳ униси, гоҳ буниси, гоҳ униси, гоҳ буниси куйларди...

Шу тариқа улар келин-куёвлар тўдасини манзилга қадар тантанавор куй ва кўшиқлар садоси остида узатишиб, яна бир бор ашула айтишиб, эзгу тилақлар билдиришиб хўшлашдилар. Шунда Раймали оға халққа мурожаат қилиб, шунча ёшга кирганда тақдир қулиб боқиб айтишувда унга тенг келадиган Бегимойдек ёш оқинни йўлиқтирганидан бахтиёр эканлигини айтди. Яна шуни айтдики, чакмоқ тошга чакмоқ тош урилмагунча ўт чакнамайди. Кўшиқчилик санъатида ҳам оқинлар бир-бирларига эргашиб куч синашмагунларича санъат сири ва сеҳрини оча олмайди. Бироқ Раймали оға учун ҳаммадан ҳам азиз ва мўътабар, ҳаммасидан ҳам муқаддас нарса шу эдики, у тобора тўлишиб, каттариб, бор кучи билан парпираганча борлиққа нур сочиб, ботиб бораётган қуёш сингари умрининг шомиди севгисини топганлиги, ўзи ҳам куч-қувватга тўлганлигини, тўлганда ҳам умр бўйи ўзи пайқамай юрганлигини энди англаб етди. Шу алфозда куйлар эди кекса оқин.

– Раймали оғатой! – дея жавоб қайтарди Бегимой. – Мен орзу-ниятимга етдим. Энди сенинг изингдан қолмайман. Айтган жойингга, айтган вақтингда дарҳол дўмбирам билан етиб борайин, тил-тилга, дил-дилга қовушсин. Шу шарт билан тақдиримга шак-шубҳасиз тан бериб ҳаётимни тикайин.

Шу тарзда ашула янграрди.

Сўнг улар эндиги учрашувимиз эртанги сарбозорда бўлсин, ҳар тарафдан келган халойиққа кўшиқ айтиб берайлик, деб эл олдида ваъдалашишди.

Шу заҳотиёқ, оқинларни кузатишар эканлар, сарбозор куни Раймали оға билан Бегимой ашула айтишаркан, деган хабар чор-атрофга учди:

- Сарбозорга! Сарбозорга!
- Сарбозорга отни эгарланг!
- Сарбозорга, жирловга марҳамат!
- Дув-дув гаплар оғиздан-оғизга кўчиб, акс-садодек тарқалди:
- Ҳақиқий байрам энди бўлади!
- Ана томоша, мана томоша!
- Роса томоша!
- Ғирт шармандалик!
- Тасқара!
- Беҳаёлик!

Раймали оға билан Бегимой йўл ўртасида хайрлашишди:

- Сарбозорда учрашгунча, дилбандим Бегимой!
- Сарбозорда учрашгунча, Раймали оғатой!
- Узоқлашиб боришаркан, узангида тик туришиб яна садо беришди:
- Сарбозорда учрашгунча-а-а!..
- Сарбозорда кўришгунча, Раймали оғат-о-ой!

Кеч кириб, бепоён даштлик узра аста-секин ним қоронғулик чўка бошлади. Ёз қайтиб, пишиб етилган ўт-кўкатларнинг димоқни қитикловчи хушбўй хиди таралади. Тоғ-тошларга ёғиб ўтган ёмғирнинг салқини келиб тургандай. Кун ботиш олдидан ер бағирлаб бамайлихотир учиб бораётган калхатлар кўзга ташланади. Даланинг бўз чумчуқлари эса осойишта, сўлим кечани шарафлаб мадҳия ўқиётгандай беғам чуғурлашади...

– Сукунат оғушида савлат тўкиб, ястаниб ётган қадрдон далам! – деди Раймали оға беихтиёр отининг ёлини панжалари билан силаб, майин тараб бораркан. – Эҳ, Сорола, Сорола, эҳ қарим-соғим, доврүқдорим, хаёт бу қадар лаззатли бўлмаса, ошингни ошаб, ёшингни яшаб, сочингга қиров тушганда ҳам шунчалик севиш мумкинми?..

Сорола бўлса гоҳ-гоҳ пишқирганча залворли юриб борар, кун бўйи эгарлоғлик юриб толиққанидан ҳордиқ чиқариш, оқар сувдан қониб ичиш ва ойдин кечада ўтлаб юрмоқ учун уйга шошиларди.

Мана, дарёнинг муюлишидан овул ҳам кўриниб қолди. Ана уйлар, ҳовлилардан кўтарилаётган тутун аллақандай гаштли туюлади.

Раймали оға шошилаётган эди. Отидан туша солиб, уни қантариб қўйди ва уйга кирмасданок ўчоқ бошига бироз чўққайиб ўтирганича дам олгандай бўлди. Кимдир унинг ёнига келди, қараса кўшнининг боласи экан.

- Раймали оға, сизни чодирга чақиршяпти.
- Қимлар улар?
- Ўзимизнинг одамлар, ҳаммалари Баракбой уруғидан.

Остона ҳатлаб кираркан, Раймали оға уйда уруғ оқсоқолларининг ярим доира қуриб ўтиришганини кўрди. Бироз четроқда эса укаси Абдилхон гўё одамлар нигоҳидан ўзини олиб қочгандай бошини қуйи солиб, мум тишлагандай ўтирарди.

- Жамоат жам-ку! – саломлашди Раймали оға қариндош-уруғлари билан. – Тинчликми ўзи?
- Сени кутяпмиз, – деди тўрда ўтирган оқсоқолларнинг каттаси.
- Агар мени кутаётган бўлсаларингиз, мана, мен келдим, – деди Раймали оға, – аввал жой топиб ўтириб олай.
- Тўхта! Остонада туратур! Тиз чўк! – деган амри-фармон эшитилди.
- Бу нимаси? Ҳозирча ўтовнинг эгаси менман!
- Йўқ, сен ўтов эгаси эмассан! Эсини еган чол ўтовнинг хўжаси бўла олмайди!

– Лаббай?

– Гап шундаки, бундан буён ҳеч қачон ва ҳеч қаерда куйламайман, тўйма-тўй тентираб ҳам юрмайман, сизларни ва ўз обрўйимни унутиб, соқолимнинг оқини эсдан чиқариб, бугунгидек ҳалиги қиз билан ҳаёсизларча куйламайман, иккинчи марта уни кўрсам кўзим чиксин, деб онт ичгин.

– Бекорга овора бўляпсизлар. Эртадан кейин унинг билан бирга Сарбозорда, эл-юрт олдида куйлайман.

Қий-чув, тўполон бошланиб кетди:

– У бизни шарманда қилмоқчи!

– Эсинг борида этагингни ёп!

– Эсини еб қўйгани ростга ўхшайди!

– Қани жим бўлинг! Шовқин солманг! – катта бий уларни тартибга қақирди. – Демак, шундай қарорга келдингми, Раймали?

– Ҳа, айтар сўзим шу.

– Эшитдиларингми, Баракбой уруғи вакиллари, бу беор қабиладошимиз Раймалининг ҳозир нима деганини?

– Эшитдик.

– Ундай бўлса сўзимни тингланглар: Аввало сенга айтадиганимиз шу, шўрлик Раймали. Бутун умрингни ёлғиз отда юриб, тўй-томошаларда ўтказиб, дўмбирангнинг қорнини қашлаб куйлаб, масхарабозлик қилиб келдинг. Бутун ҳаётингни бошқаларнинг кўнглини хушлаш учун сарфлаб келдинг. Сенинг бебошлигингни ўша кезларда ҳали ёш деб кечириб келдик. Энди шартинг кетиб партинг қолди, йўрғалик кетмайди. Сендан ҳазар қиламиз. Тақдирга тан бериб, охиратни ҳам ўйлашинг керак. Сен такасалтанг эса бизнинг маслаҳатимизга кирмай, урф-одатимизни оёқ ости қилиб, ор-номусни йиғиштириб қўйиб, аллақандай қиз билан бегона овулларда хушторлик қилиб, кўнгил очиб, ҳаммага майна бўлиб юрибсан. Хўш, нима ҳам деярдик, сени фалакнинг ўзи жазоласин, уволинг ўзингни тутсин. Яна шуни айтмоқчиман, Абдилхон, қани ўрнингдан тур-чи, қароғим, бу билан бир қориндан талашиб тушгансизлар, таянчимиз ҳам, умидимиз ҳам сенсан. Сени Баракбой уруғи номидан бўлисликка кўтарсак, деган фикрдамиз. Аммо аканг ақлдан озиб, нима қилаётганини ўзи ҳам тушунмай турибди. Бу аҳволда у ишимизга зиён-заҳмат келтириши турган гап. Эсини еган ўжар аканг одамлар орасида юзимизни шувит қилмаслиги, ўзгалар бизни масхаралаб қулиб юришмасин учун нима қиламан десанг ҳам ҳаққинг бор!

– Ҳеч ким менга пайғамбарлик ҳам, қозилик ҳам қила олмайди, – тилга кирди Раймали оға пешгирлик қилиб. – Бу маслаҳатда иштирок этаётган ва ҳозир бўлмаган бошқа хеш-ақраболаринг ҳам – ҳаммаларинг бир гўр, гумроҳлардирсиз. Сизларга ачинаман. Сизлар айбсиз айбдор деб ҳисобланган кимса устидан халқ олдида эмас, балки ўз билганларингизча ўзбошимчалик билан ҳукм чиқармоқчи бўласизлар. Бу дунёда ҳақиқат қаердаю, бахт қаердалигини кўрмаётирсизлар. Ахир куй куйилиб келса, куйламоқнинг нима айби бор? Ҳаёт умр шомиде севги ҳадя этган бўлса, севмоқнинг нима уяти бор? Бу дунёда севишганлар бахтиёрлигидан ҳам ортиқ нарса борми? Модомики, сизлар кечикиб топган севгим қувончини тап тортмай куйлаганим учунгина мени телбага чиқараётган бўлсаларингиз, унда сизлардан юз ўгирганим бўлсин. Олам кенг, куним сизларга қолган бўлса, бошим оққан ёкқа кетаман. Ҳозироқ Сороллага минаман-да, севгимга бораман ёки бўлмаса куй-қўшиқларимизу феъл-атворимиз билан сизларни безовта қилмаслик учун, у билан бирга бошқа ўлкаларга бош

олиб кетамиз.

– Йўқ, кетмайсан! – деди боядан бери сукут саклаб ўтирган Абдилхон даҳшатли хириллаганча, ғазаб билан бақириб. – Ҳеч қаёққа чиқмайсан, ҳеч қандай Сарбозорга ҳам йўл йўқ сен учун. Эс-хушинг ўзига келгунча биз сени даволатамиз.

Шундай деди-ю, у акасининг қўлидан дўмбирасини тортиб олди.

– Мана сенга! – деб подачига ташланган қутурган буқадай нозик асбобни оёқлари остига олиб, синдириб ташлади. – Бундан буён куйлаш нима эканлигини хаёлингга ҳам келтира кўрма! Ҳой, йигитлар, ана у қирчанғи Соролани бу ёққа келтиринглар!

Ташқарида ишорага шай турганлар зум ўтмай боғлоғлик турган Соролани етаклаб келишди.

– Эгар-жабдуғини ол! Буёққа ташла! – дея беркитик болтани кулай ушлаб олганча буюриб турди Абдилхон.

– Мана сенга! Бир қадам ҳам жилмайсан! Ҳеч қанақа Сарбозорга ҳам бормайсан! – деб жазаваси тутганча эгар-жабдуқларни парчалаб, узанги қайишларини кесиб ташлади, узангининг бирини у ёққа, бирини бу ёққа – буталар орасига улоқтирди.

Жонивор Сорола бўлса ўзининг бошига ҳам шундай қисмат тушишини сезгандай сувликни чайнаб, хириллаб, орқа оёқларида чўнқайганча юлкина бошлади.

– Бундан чиқди ҳали Соролага миниб Сарбозорга бормоқчи эканлар-да? Кўзингга кўрсатиб кўяман.

Кўзи қонга тўлган йигитлар шу заҳотиёқ Соролани шахд ерга йиқитишди-да, хаш-паш дегунча тўрттала оёғини қил арқон билан чандиб ташлашди. Абдилхон эса темирдек панжаси билан Соролани гип бўғиб, бўғзига пичоқ тиради.

Раймали оға жон-жаҳди билан ушлаб турганлар қўлидан юлкиниб чиқишга интилди.

– Тўхта! Ўлдирма отни!

Қаёқда дейсиз! Пичоқ тиғидан тизиллаб отилиб чиққан иссиқ қон Раймали оғанинг кунини тунга айлантириб, кўз ўнгини зимистон қилди-қўйди. Уст-боши Сороланинг буғ кўтарилиб турган қонига беланган Раймали оға гандираклаб, ердан аранг кўтарилди.

– Бехуда уриняпсан! Ахир, пиёда бораман-ку. Эмаклаб бўлса ҳам бораман! – деди таҳқирланган оқин, чопонининг бари билан юзларини артиб.

– Йўқ, пиёда ҳам бормайсан! – Бўғзи кесилиб, тишлари тиржайиб қолган Сороланинг калласи узра бошини кескин кўтарди Абдилхон. – Бу ердан энди бир қадам ҳам жилмайсан! – деди босиқ овоз билан ва шу заҳотиёқ яна дағдаға қила бошлади: – Ушланглар! Кўряпсизларми, у телбаланиб қолди! Боғланглар, бўлмаса ўлдиради!

Яна қий-чув, тўс-тўполон бошланди:

– Чилвирни бу ёққа олиб кел!

– Қўлини қайир! – Қаттикроқ боғла!

– Эси оғиб қолди! Тавба!

– Кўзларига кара!

Ой қоқ тепага келган маҳал. Еру кўкда осойишталик. Аллақандай аф-сунгарлар келиб, гулхан ёқишиб, жазаваси тутгандай гир айланиб, ақли меровланиб қолган улуғ оқинга ёпишиб олган жин-ажиналарни ҳайдай бошлашди.

Оқин эса қўлини орқасига қайириб, қайинга чирмаб боғланган ҳолда

турарди...

Раймали оға Абдилхон томон юзланиб бирдан куйлаб юборди: “Сўнги зулмат – барин олиб тун кетар, тонг бўзариб яна ёрқин кун келар. Бирок менинг ёруғ куним қоронғу. Бадбахт иним Абдилхон, ёруғ куним тун этдинг. Ёшим қайтиб, раббим менга севги ато этганда, дилбандимдан жудо этиб, мотамсаро гердайдинг, кувончингнинг боиси ҳам шундадир. Аммо шўрлик иним Абдилхон, қалбим уришдан тўхтаб, нафасим чикмай қолгунга қадар қандай севги билан банд бўлиб, қандай севги билан яшаётганлигимни билганингда эди! Сен мени дарахтга боғлаб ташладинг, бироқ мен бу ерда эмасмен, укам Абдилхон. Бу ерда жисмимгина банду банд турибди, холос, жоним, дилим эса сабо каби кенг далани кучиб, ёмғир каби ерга сингиб кетмоқда. Мен ҳар лаҳзада у билан бирга, унинг қони, тандаги жони бўлиб яшайман. Субҳидамда ноз уйқудан турганда ёввойи кийик каби тоғдан сакраб тушаман ва унинг хиромон қадамлар билан ўтовдан чиқишини кутиб қояда интизор тураман. Дилбарим кечувдан ўтмоқчи бўлиб от чоптириб сув кечса, мен унинг ловуллаган юзларию қўлларига туёқ остидан отилиб чиққан кумуш томчилар бўлиб сачрайин. Дилбандим куйлаганда мен унинг дилбар қўшиғи бўлиб янграйин...”

Тонг ели майсаларни секин шитирлатиб, янги кун бошланганидан дарак берарди. Раймали оға жинни бўлиб қолибди, деб теваарак-атрофдан йиғилиб келган хангоматалаб қўшнилари отларидан тушмай, нарироқда тўпланиб туришди.

Оқин эса қўллари орқасига қайрилган, эгни-боши тилка-пора бўлиб, қайинга боғланганча турарди. У қўшиқ айта бошлади. Бу қўшиқ кейинча халқ орасида ёйилиб кетди:

*Қоратовдан кўч келар, кўч келганда
Қўлимни ечиб юбор, унижоним Абдилхон.
Олатовдан кўч келар, кўч келганда
Қўлимни ечиб юбор, қийин жоним Абдилхон.
Соролани жойладинг, оёқ-қўлим бойладинг,
Сендан хўрлик кўришни ўйламабман, адо жон.
Қоратовдан кўч келар, кўч келганда,
Олатовдан кўч келар, кўч келганда
Қўлимни ечиб юбор, унижоним Абдилхон.
Эрки-ла учиб кетсин танадаги тирик жон...*

*Қоратовдан кўч келар, кўч келганда
Сарбозорга етмасман, Бегимой.
Олатовдан кўч келар, кўч келганда
Сарбозорда кутма мени, Бегимой.
Сарбозорда сен билан мен жирлашолмам яйрашиб,
Соролам ҳам жойланди, оёқ-қўлим бойланди.
Қоратовдан кўч келар, кўч келганда
Олатовдан кўч келар, кўч келганда
Сарбозорда кутма мени, Бегимой.
Рухдай енгил фалакка учиб кетгум,
Сени сўйиб васлингга қачон етгум...*

Асил РАШИДОВ
таржимаси

Ҳайнрих ҲАЙНЕ

(1797–1856)

Улуғ олмон шоири Ҳайнрих Ҳайне ижоди ўзбек шеърхонига шоирларимиз Ойбек, Миртемир, Хайриддин Салоҳ ва Абдулла Шер таржималари орқали яхши таниш. Шоир таваллуд топган кун – 13 декабрни нафақат ўз ватандошлари, балки бутун дунё шеър шайдолари байрам ўлароқ нишонлаб келадилар. Қуйида аслиятдан Абдулла Шер таржимасида улуғ шоирнинг яна бир асари – “Навбахор” (Neuer Frühling) туркуми таржимасини эътиборингизга ҳавола этамиз.¹

НАВБАХОР

Дебоча

Рассомларининг тасвирларида
Бир манзара акс этар қоим:
Яроғ туги ботир илкида
Хезланади майдонда доим.

Ҳазиллашиб малакзодалар
Чанг солади лекин тигига
Сўнг гуллардан гул ясаб, улар
Банди қилар тегиб жигига.

Шундай: кичик шиқ кураши ҳам
Кўринмас гул руҳ ила танга
Киролмайман уни деб бу дам
Замон учун мен катта жангга.

1

Опоқ дарахт устида ўйчан
Ўлтирасан шамолни тинглаб.
Кўз ўнгингда қораяр-у кўк,
Чопа бошлар булутлар инграб.

Мана, бирдан оппоқ учқунлар
Ёғилади бошингга шу вақт.
Тикиласан чимрилиб, не ҳол?!
Опоқ қорга бурканмиш дарахт!

Кўз ўнгингда ўрмону сайҳон
Қип-ялангоч, жон берар гўё;
Ичингда – қиш, ташқарида – қиш,
Музлай бошлар юрагинг ҳатто.

Сўнг эслайсан – қор эмас-ку бу!
Чекинади кўрқув шу заҳот:
Бошдан-оёқ баҳор гуллари
Сени кўмиб, қитиқлар бот-бот.

Сеҳрлайди бир ширин туйғу!
Май қулф урар, чекинади қиш,
Қор учқуни айланиб гулга,
Юрагингда гуллар янги шиқ.

¹ Туркум аслиятнинг қуйидаги нашридан ўзбекчага ўгирилган: Heinrich Heine. Gedichte. Berlin und Weimar, Aufbau-Verlag нашриёти, 1988 й.

2

Қулф уради ям-яшил ўрмон,
Бахтга интиқ қизлардек хумор:
Қулиб боқар ниҳоят қуёш:
Ҳуш келибсан яна, навбахор!

Булбулгинам! Илғайман яна
Қуйларингдан тотли бир тоқат,
Чўзиб-чўзиб чиқасан авжга,
Авжларингда йиғлар муҳаббат!

3

Баҳор туни фусункор бир кўз
Овутади кўкдан эгилиб:
“Севги дединг – ер бўлди номус,
Юксалгайсен яна сеvgи деб!”

Чах-чахлайди булбул жўш уриб,
Жўказордан топиб бошпана;
Ул қўшиқни кўнглим симириб,
Аввалгидек қулф урар яна.

4

Қай гулни севаман, билмайман ўзим,
Ғамгин бўзлайман.
Гулкоса тубига тикканча кўзим
Бир қалб излайман.

Гул ҳидин таратар шом масту масрур,
Чах-чахлар булбул.
Мен бир қалб излайман – юрагимдек хур,
Ёниқ бўлсин ул.

Мен булбул куйида илғайман титроқ,
Ширин бир қайғу;
Унда ҳам, менда ҳам бир қўрқув, бир оҳ,
Бир оҳ, бир қўрқув.

5

Яна келди нурафшон Май,
Қулф урар турфа ўтлар,
Мовий кўкда сузар шошмай
Шафақ рангли булутлар.

Яна булбул шод чах-чахлар
Бог ичра бир меъёрда,
Оппоқ-оппоқ кўзичоқлар
Сакрашар бедазорда.

На сакрайман, на куйлаб бу чоқ
Майса узра мен хаста;
Қулогимда олис кўнгироқ
Хайлларим шикаста.

6

Урилар майин овоз
Қалбимга, инжа ҳисга.
Жарангла, баҳорий соз,
Жаранглаб бор олисга.

Жаранглаб бор, тар гулбоғ,
Қулф урган ҳовли томон;
Гулимни кўрганнинг чоғ
Салом айт мендан шу он.

7

Атиргулга капалак ошиқ,
Атрофида минг бор чарх урар.
Капалакка кун нури ошиқ,
Уни минг бор силаб, ярқарар.

Кимни суяр, аммо атиргул,
У, эҳтимол, қўшиқчи булбул,
Ё маъносҳол Зухродур магар?
Билгим келар, – у қандай гавҳар?

*Мен билмайман, кимни севар гул,
Мен барини севаман аммо:
Менга суюк гулу капалак,
Кун нурию булбулу Зухро.*

8

*Куй бошлади дарахтлар бирдан,
Жўр бўлишиди инлар чуғурлаб,
Бош созанда ким бу ўрмонда,
Бу мусиқий дастада, ажаб?*

*Балки узун оёқларини
Қарсиллатиб бирдек ҳар сафар
Ҳаммасига дастабошилик
Қилаётган лайлакдир магар?*

*Балки тез-тез бошини сипо
Силкиб турган кулранг читтак у?
Эҳтимол, у доим бир хилда
“Как-ку!” лаган эринмас какку?*

*Йўқ! Ўлтирар юрагимда у,
Шу ўрмоннинг бош созандаси,
Маромини сезиб тураман:
У – Амурдир, Қалб арзандаси.*

9

*“Пайдо бўлган булбул аввало
Ва чах-чахлаб куйлаб юборган.
Бу наводан гуллаган дунё,
Майса яшинаб, куртаклар ёрган.*

*Булбул қушлар дунёсига бахт
Ато этди қонини тўкиб;
Ишқ қўшиғи тўхтаса қай вақт
Дунё қаърга кетади чўкиб”.*

*Сўнг кўксини чўқиган булбул,
Юрагидан томган қизил қон.
Ҳар томчидан униб атиргул,
Ишқ қўшиғи бошланган шу он.*

*Шундай дея чумчуқ берар гап
Эман узра ўз макёнига.
Макёни ҳам тинглар маъқуллаб,
Тухум босиб ошиёнида;*

*У бекадир, ройиши макён у,
Гап қайтармас олақашқага;
Чол чумчуқнинг энди бори шу,
Ярамайди гапдан бошқага.*

10

*Навбахорнинг илиқ туни, боқ,
Турфа гуллар очилмиши дуркун.
Юрагимга бўлай кўз-қулоқ:
Яна севиб қолиши мумкин.*

*Юрагимни, ажаб қайси гул
Ўз домига тортар экан бот?
Огоҳ айлар мени бир булбул:
Нилуфардан бўл, деб, эҳтиёт.*

11

*Хатар келар чалиб қўнгироқ,
Ақлим мени тарк этар бесас!
Навбахору икки шўх қароқ
Юрагимга бошлар суиқасд.*

*Навбахору икки шўх қароқ
Юрагимни яна геллашар!
Сездим: гул ҳам, булбул ҳам бу чоқ
Улар билан сирли тиллашар.*

12

*Кўнгил истар тўкиб ёш,
Ғамларга турса беткай,
Қўрқаманки, бу бебош
Охир ниятга етгай.*

*Ишқ – тотли захри қотил,
Қувончида фарёд бор;
Энди тузалган бу дил
Яна оғуға тайёр.*

13

Навбаҳорнинг зангор кўзи
Майсаларга тикилар;
Шу мулоийм бинафшалар
Ёргинамга хуш келар.

Мен улардан даста ясаб,
Хўрсинаман жим, малул.
Қалб дардимни куйлар аммо
Баланд овозда булбул.

Менинг барча ўйларимни
Куйга солди у тоза;
Ишқим сири ўрмон бўйлаб
Бўлиб кетди овоза.

14

Сен ёнимдан ўтганигда жим
Кўйлаккинанг тегиб кетса гар,
Отилади изиндан бесар
Алангадек ёниб юрагим.

Аммо доим ўгриласан шахт,
Шаҳло кўзинг тикилар ҳайрон;
Қўрққанидан юрагим шу вақт
Қотиб қолар бамисли бежон.

15

Нозик-ниҳол нилуфар сувдан
Ўйчангина кўтаради бош;
Ой боқади унга жилмайиб
Юксаклардан ошуфта, дарддош.

Бунни сезиб нилуфар яна
Пастга олар қароқларини; –
Бош эгиб ҳам кўради, ҳайҳот,
Ой қучоқлар оёқларини.

16

Агар бўлса кўзларинг ўткир,
Кўшигимга яхшилаб қара:
Кўшигимда сайр этиб юрар
Бўйсара қиз, гўзал бўйсара.

Агар бўлса қулогинг зийрак,
Овозини унинг тинглайсан;
Ноз қулгию кўшиқларидан
Юрагингни абгор қилгайсан.

Нигоҳию ширин сўзига
Сен ҳам мендек бўласан шайдо;
Сўнг чўгланиб баҳорий ҳисда
Ўрмонларни кезасан танҳо.

17

Айт, баҳор тунда чопасан мунча?
Эсидан оғди-ку ҳамма гул-гунча!
Бинафша қўрқувдан тинмай қалтирар,
Атиргул уятдан қизарар шу чоғ,
Нилуфар бечора мурдадек оппоқ –
Ҳаммаси арз қилди дудуқ, галдираб!

Тўхтаб боқ, азиз Ой, мунча бу гуллар
Ғийбатчи бўлмаса! Аммо ҳақ улар,
Улар ҳақ – айб менда! Гуноҳкор банда!
Улар гап пойлашин қайдан билибман? –
Билмасдан ишқимни ошкор қилибман
Сир айтиб юлдузлар кўкка чиққанда!

18

*Мовий-мовий кўзларингда мен
Илгадиму бир майин шарор,
Туман ичра кўрдим ўзимни,
Сўз демакка қолмади мадор.*

*Мовий-мовий кўзларинг мени
Таъқиб айлар то ҳануз қўймай;
Мовий-мовий хаёллар қалбни
Денгиз бўлиб кўмди бутунлай.*

19

*Тагин қалбим ошиқи шайдо,
Мен унутдим андуҳ сасини,
Тагин нафис туйғуларга банд
Ҳис этаман Май нафасини.*

*Тагин бориб мовий анҳорга,
Кўприк узра тураман ҳалак:
Зора, ёрим таишласа нигоҳ
Ўриндиққа таяниб андак.*

*Эртаю кеч кезаман тагин
Хиёбонлар бўйлаб овора:
Бирор укпар остидан ногоҳ
Ёр нигоҳи чақнаса зора!*

*Шаршаранинг куйидан тагин
Мен тинглайман арзи дилимни,
Сезгир қалбим, шафқатли қалбим
Оқ мавжларнинг англари тилини.*

*Тагин ширин хаёлларимнинг
Сўқмоғида кезаман якка:
Қулиб боқар бутуқлар, қушлар
Яна бир бор севган тентакка.*

20

*Ҳушбўй атиргулнинг ўйига келмас
Ҳидининг тенглиги жаннат гулига,
Булбул-чи, чах-чахлаб парво ҳам қилмас
Ўзининг хушовоз, ширин тилига;*

*Улар ўз қадрини билмаса-билмас,
Ҳақиқат ҳаётда бир зовдир, зеро;
Бунақа алданиш, билсанг, ҳар нафас
Биз учун безарар, фойдадир ҳатто!*

21

*Мен севгим туфайли бўламан жудо
Алвидо айтаман, ранжима, қўзим,
Кечир, мос тушмади, не қилай, асло
Сенинг гул рўйингга бу рангпар юзим.*

*Мен севгим туфайли бораман сўлиб,
Мурдадек оқарар кун сайин юзим.
Кўзингга кўринмай балодек бўлиб,
Кўй энди, кетайин, ранжима, қўзим!*

22

*Бу қулф урган чечаклар аро
Қулф ураман яшинаб ўзим ҳам;
Уйқусираб бораман гўё,
Мен бораман қалқиб дам-бадам.*

*Маҳкамроқ тут мени, жонгинам!
Ахир мастман, ишиқинг билан маст:
Халқ олдидан оёқларингга
Йиқилишим, ахир, ҳеч гапмас!*

23

Тўлқинланган денгизда, қара,
Қандай титрар ҳилол сурати!
Ўзи эса самовий йўлдан
Жим, бехатар олға юради.

Шу ҳилолдек сен ҳам борасан
Ўз йўлингдан бехатару эсим,
Аммо титрар гўзал суратинг
Тўлқинланган қалбимда доим!

24

Икки юрак ўзаро
Битим тузди муқаддас;
Бир-бирини қучганда
Қисқарди ҳатто нафас.

Лекин, афсус, қўксимни
Безаб турган атиргул
Аралашиб орага
Эзилиб кетди буткул.

25

Айт менга, соатни ким топган ўйлаб?
Айт, вақтни ким бўлган доира бўйлаб?
Тунд одам эди у, қовогин солиб,
Совуқ иш кунда ўйларди толиб,
Хонада сичқонлар чийиллар эди,
Қора чигирткалар чириллар эди.

Айт менга, бўсани ким топган ўйлаб?
У – бахтли лаб эди, ошиқона лаб;
У ўйлаб ўтирмай оларди бўса,
Навбахор яшнарди атрофда эса,
Гуллар қулф урарди, замин яйрарди,
Қуёш нур сочади, қушлар сайрарди.

26

Чинни гуллар ўхшайди мастга!
Боларидек юлдузлар гужсон,
Тиллоланиб боқади настга
Бинафшаранг кўкдан нигорон!

Қуюқ каштан шохлари аро
Мўралайди оппоқ уй боққа;
Эшитилар “ғийқ” этган садо,
Ёниқ шивир келар қулоққа.

Вужуд титрар, ҳаприқади дил,
Очилади ийманиб қучоқ,
Ҳаммасини тинглар атиргул,
Булбул сайрар яна ҳам янгроқ.

27

Кеча тунда олинган бўса
Қайтарилса агарда бу тун,
Ул бўсада, эй, ошиқ қалбим,
Сенга бахт бор, завқ бор сен учун!

Сен баъзида хотиралардан
Хўрсинасан, қалбим бесабаб –
Ўтиб кетган кечмиш кунлару
Қисматдаги эртангни ўйлаб.

Хатарлидир лекин, ўй сурмоқ
Ўпаётган пайтда, бегумон,
Яхшиси, сев, ўйлама, қалбим,
Ўйлагандан ийглаган осон.

Олмон тилидан
Абдулла ШЕР таржимаси

Мо ЯН

МУСАЛЛАС МАМЛАКАТИ

Роман¹

Еттинчи боб

1

Хайдовчи қизнинг сўзлари юрагини наштардек тилиб ўтди. Кўкрагини ушлаб, худди ошиқ йигитдек, афтини аянчли бужмайтирганча икки букилиб қолди. Нигоҳи қизнинг пушти оёқларига тушди, қўлларидан ҳам кўра ҳаракатчанроқ шу оёқлари билан қиз у ёқдан-бу ёққа эмакларди. Ғазабдан юраги тарс ёрилай дерди.

– Сууюқоёқ! – тишлари орасидан деди терговчи, кейин бурилди-да, эшик томон йўналди.

– Йўл бўлсин, ҳой, мижоз? – кичқирди қиз. – Аёлни алдадинг, одаммисан сен?!

Терговчи қадамларини тўхтатмади. Қулоғи ёнидан кумушранг шиша қадах визиллаб учиб ўтди. Қадах эшикка бориб урилди, сакраб кетди ва гиламга тушди. Бурилиб қараб, у қизнинг оғир-оғир нафас олиб тик турганини, кўйлаги ёқаси очилиб кетганини, кўзлари ёшга тўлганини кўрди. Минг хил азоблардан жони ҳалқумига келиб, Динг Гоуэр босиқ оҳангда деди:

– Сенинг бунчалар уятсиз эканингни билмагандим, пакана билан ётибсан-а. Пул учундир, ҳойнаҳой?

Қиз хириллаган овозда хўнграб йиғлаб юборди. Кейин бу хўнграшлар қулоқни тешиб юборгудек чинқирикқа айланди, чинқирикнинг зўридан хира шиша қандилдаги темир шокилалар жингираб кетди. Қиз муштумлари билан сийнасини дўппослай, тирноқлари билан юзини тирнай, сочларини юла, бошини оппоқ деворга ура кетди. Телбаларча ўзини азоблашга қулоқ пардасини йиртиб юборгудек жазавали кичқириклар эш бўлиб кетмоқда эди:

– Йўқол бу ердан! Йўқол-йўқол-йўқол...

Терговчида жон-пон қолмади. Бунақасини у сира кўрмаганди. Назарида, кизил тирноқли қўли билан унга ажалнинг ўзи дахл қилганди. Оёғидан жилдираб пешоб оқиб туша бошлади, холбуки, у иштонни хўллаш фавқулодда одобсизлик эканини тушунарди. Жуда чаток бўлди-да, бироқ бехуш бўлиб йиқилгандан кўра бу ҳам баҳарнав. Зеро, бу катта ҳиссий зўриқишдан қутулишга ёрдам берди.

– Илтимос, кераги йўқ... – ялинди у. – Илтимос...

Аммо унинг на ёлборишлари, на ўнғайсиз аҳволга тушиши хайдовчи кизни на ўзини қийнашдан, на қаттиқ кичқиришдан тия олди. У бошини деворга янада қаттиқроқ ура бошлади, бундан девор ҳар гал қаттиқроқ гувиллаган овоз чиқарар, ҳозир қизнинг мия қатиғи отилиб чиқадигандек туйилмоқда эди. Югуриб бориб, терговчи уни белидан қучоқлаб олди.

¹ Охири. Боши ўтган сонларда.

Қаддини ростлаб, қиз унинг қўлларидан чиқиб кетди ва ўзини энди бошқача йўл билан азоблай бошлади: ғазаб билан тишларини кафтининг орқа томонига ботирди. Кўркитиш учун жўрттага эмас, балки росманасига тишлади ва кўп ўтмай қўл қип-қизил жишга айланди. Мана шундай иложсиз ва тушқун бир ахволда терговчининг миясига бир яхши фикр келди: у гуп этиб чўк тушди-да, кетма-кет таъзим қила кетди.

– Онажоним, қалай, сени шундай атасам майлими, онажонгинам, бу тубан гунохкор банданинг бир қошиқ конидан кечинг! Мурувват қилинг! Ахир айтадилар-ку, онанинг қалби шу қадар кенгки, унга ҳар икки олам сиғади, деб. Бу густоҳ нобакорнинг сўзини сўз деманг, унинг ўзи нимаю айтган сўзи нима бўларди.

Бу таъсир қилди. Қўлини кемиришдан тўхтади, кўзларини қисди, оғзини иржайтириб, боладай хўнграб йиғлай бошлади. Терговчи қаддини тиклади ва ўзининг юзига тарсаки тушира кетди – гоҳ ўнг, гоҳ чап юзига; кўриб, тавба қилиб, кинога тушаётган безори қаҳрамонми дейсиз.

– Одам эмассан, ҳайвонсан, ўғрисан, безорисан, қўтир кўппаксан, гўнг тўлдирилган кутидаги куртсан. Бу харомини ўлгунча ур, абжағини чиқар... – ўзини сўка кетди терговчи.

Дастлабки бир жуфт зарбадан юзлари ёнди, бироқ кейинига ҳўкиз тулупига зарба бергандай туйилди: оғримайди ҳам, кўкармайди ҳам – фақат юзлари ҳеч нарсани сезмай, қарахт бўлиб қолади. Салдан кейин эса бу қарахтлик ҳам ғойиб бўлди, фақат ёқимсиз тарс-турс овози эшитиларди ва ўз юзингга ураётгандай эмас, балки туксиз чўчка танасини дўппослаётгандай ёки мархуманинг орқасига тепгандай бўласан. У қандайдир шафқатсизлик билан зарбалар беришда давом этди, бироқ аста-секин кўнглида севинч туйғуси ниш уриб, гўё бировдан қасдини ололмай юриб-юриб, хумордан чиққандек бўлди. Бир муддат у ўзини уришдан тўхтади ва сўзларга жо қилган куч қўлларига ўтди, бундан ҳар бир зарба янада қаттиқроқ, тарсакилар эса жарангдорроқ чиқди. У қизнинг оғзи ёпилганини, йиғидан тўхтаганини ва у сеҳрлангандек терговчига тумшайиб қараб қолганини кўрди. Терговчи ичида мамнун ва кинояли кулимсиради. Яна бир нечта қайноқ “қатлама” егандан кейин у қўлларини туширди. Йўлақай бўғиқ овозлар қулоққа чалинди.

– Мендан жаҳлингиз чиқмасин, ойимқиз! – кўрқа-писа деди терговчи.

Қиз оғзини очиб ва ундан кўзини узмай, тек тураверди, унинг юзида қотиб қолган, уни даҳшатли ҳайкалга ўхшатиб қўйган ифодадан терговчининг тепа сочи тикка бўлди ва бадани жимирлаб кетди. У аста кўтарилди ва ичида аланга олган ғазабни ширин сўзлар билан хаспўшлашга ҳаракат қиларкан, аста-аста эшик томон чекина бошлади.

– Илтимос қиламан, ортиқ жаҳлинг чиқмасин мендан, ўзи оғзим шунақа шалоқ – оғизмас, сассиқ пиёз бу. Тилнинг суяги йўқ, нима деганини ўзи билмайди. – У орқаси билан эшикка тиранди. – Олдинда ўзимни жуда ноқулай сезяпман, илтимос қиламан, мени кечир. – У куч билан эшикни итарди – эшикнинг ғийқиллаши қулоғини тешиб юбораёзди. – Чин виждоний сўзим, жин урсин, мени нима деб атасанг ҳам майли, сигир ямлаб ташлаган латтаман, мушук ё итнинг қусуғиман, мендақа маразни ёруғ олам кўрмаган ҳали, тўғриси ҳам маразман... – тўхтовсиз бидирларди терговчи ниҳоят орқасига муздек ҳаво келиб урилганини хис этиб. Аёлга сўнги бор кўз ташлаб қўйди-да, ҳосил бўлган тирқишдан сирғалиб ўтди ва ўша заҳоти қиздан четланиб, эшикни гурсиллатиб ёпди.

Узоқ ўйлаб ўтирмай, терговчи адашган итдан кўра кўпроқ даҳшатга

тушган, тўрга илинган балиқдан кўра кўпроқ типирчилаган кўйи йўлак томон учди. Қаршисида пўрим кийинган миттигина эркак киши пайдо бўлди, у йўрғалаганча ўзидек митти официантой билан изма-из келарди. Бир силтанган терговчи сал бўлмаса ҳар иккала пакананинг бошлари оша ғувиллаб ўтди, кўрканидан жон-пони чиққан официантойнинг додлаб юборгани парвойига ҳам келмади. Йўлак бошидаги бурчак ортига бурилди ва ёғ босган эшикни очди. У ёқдан ширин, нордон, аччиқ, тахир ҳидлар димокқа уриларди. Эшикнинг нарёғида ҳамма нарсани паға-паға буғлар камраб олганди, буғлар ичида майда одамчалар у ёқдан-бу ёққа бориб-келар, шайтончалар сингари бир ғойиб бўлиб, бир пайдо бўларди. Бирови пичокда нимадир кесар, бирови жун ва патларни юлар, яна бирлари идиш ювса, бошқа бировлари зирва тайёрларди. Бир қарашда ҳаммаёқда тартибсизлик ҳукмронга ўхшарди, аммо аслида эса ҳамма нарсада тартиб бор эди. Унинг оёғига нимадир илашди ва пастга қараб музлаб қолган қора эшак лаш-лушларига кўзи тушди – элликтача бордир-ов. Шу заҳоти “Аждарҳо ва қакнус – яхшилик аломати” таоми, эшак гўшти базми эсига тушди. Бир нечта одамча ишини тўхтатиб, қизиқсиниб унга қараб қолди. Бу хонадан чикди-да, терговчи олға югуриб кетди, зинапоёга дуч келди ва ён тутқичдан тутганча пастга тушди. Қулоғига аёлнинг жон талвасасида кичкирган овози чалинди ва қолган пешоби бир йўла оқиб тушди. Кейин чўккан жимликда миясига ножўя фикр келди: “Ҳа-а, сен хотиннинг!” Лай-ян қизил мрамари тўшалган ракс майдонида ўйнаётган башанг либосли жуфтликка парво қилмай, у ажойиб мусиқанинг босиқ оҳангига хилоф равишда калтакланган, кўски, кўтир кўппак мисоли майдончани югуриб кесиб ўтди ва “Ярим аршин” ресторанининг жимжимадор улуғворлиги кўйнидан қора снаряд сингари отилиб чиқиб кетди.

Қандайдир кўчага етгандагина у эслади: ҳозиргина ресторандан чиқаверишда ундан чўчиб кетган эгизак паканалар қаттиқ чийиллаб юборганди. Нафасини ростлаб олгани деворга суянди ва ресторанининг ёрқин чирокларига нигоҳ ташлади. Эшик тепасидаги неон лавҳадаги чироклар турфа хил рангда чарақларди ва қиялаб ёғаётган ёмғир томчилари гоҳ қизил, гоҳ яшил, гоҳ сариқ тусда товланарди. Оқшом чўкканини, қиш яқинлигини, у муздек ёмғир остида орқаси билан сирпанчиқ тош деворга суяниб турганини фаҳмлади. “Фақат қабристондагина деворлар шунақа ҳўл бўлиши мумкин, – ўйлади у. – Жюгуода мени шусиз ҳам муттасил шум қисмат таъқиб қилади, бугунги оқшомда эса агар ажал комидан қутулиб чиққан бўлсам-да, жиллакурса йўлбарс инидан омон чиқиб ололдим”. Шитирлаган тунги ҳавода ажойиб мусиқанинг ресторандан келаётган овози сингиб кетмоқда эди. У қулоқ тутди ва юрагини ғам чулғади: юмук киприкларни орасидан бир нечта аламнок совуқ ёш томчиси отилиб чиқди. Бир лаҳза у ўзини мусибатга йўлиққан шахзода деб тасаввур қилди, аммо унга ёрдамга келиши мумкин бўлган меҳрибон малика йўқ эди. Ҳаво нам ва совуқ, қўл ва оёқлари зирқираб оғриганидан ҳарорат нолдан пастга тушиб кетгани маълум бўлди. Жюгуодаги об-ҳаво бирдан қаҳрига олди. Қиялаб ураётган ёмғир ҳавода музлаб, шивитга айланмоқда эди. Улар ерга тушиб ўзаро бирикара эди-да, ер устида муз қатлами ҳосил бўлмоқда, узокда чарақлаб ёритилган шосседаги машина дам-бадам тойиб, йўл четига чиқиб кетмоқда эди. Худди бир вақтлардаги тушга ўхшаб, миясига Эшак кўчасидан чопиб бораётган қора эшаклар подаси қалқиб чиқди. “Наҳотки шулар бари ҳақиқатан бўлган эди? Ростданам анави ажибу ғариб ҳайдовчи киз бор эдими? Болаларни ейиш ҳақидаги иш муносабати билан Динг

Гоуэр исм шарифли терговчи Жюугога жўнатилганмиди? Нахотки ўша Динг Гоуэр деганлари мен ўзим бўлсам?” У қўли билан деворни силади – муздай. Оёғи билан депсинди – ер қаттиқ. Йўталиб қўйди – кўкраги санчиб оғриди. Йўтал овозлари олис-олисларга таралди ва зулмат қаърига сингиб кетди. “Хаммаси аслида қандай бўлса шундайлиги кўриниб турибди”, – деди юрагига босиб келган оғирликдан кутулишга кучи етмай.

Ёмғирнинг шивитли томчилари мушукнинг кичишган жойини тирнаётган тирноқлари мисол юзга аччиқ-аччиқ келиб уриларди. Ёноқлари яна қарахт бўлиб қолди, кейин эса яна куйдира кетди. Шу аснода кўз ўнгида хайдовчи кизнинг совуқ чехраси намоён бўлди. У бир томондан иккинчи томонга чайқаларди ва васвасадан ҳеч кутулолмаётганди. Кейин совуқ чехра ўрнида меҳрибон чехра пайдо бўлди: у ҳам кўзи ўнгида чайқалар ва уни ҳам хайдаб юборишнинг иложи йўқ эди. Кейин хайдовчи кизнинг Юй Ичи билан ёнма-ён тургани кўринди, ғазаб ва рашк аланга олди, улар аралашиб кетди, ачиган мусаллас сингари юрагини ўйиб юбора бошлади. Ҳамон ҳуши батамом ўзига келмаган терговчи содир бўлиши мумкин бўлган энг расво иш амалга ошганини англади – у аёл қиёфасидаги бу иблисни севиб қолган эди ва энди уларни биргина ришта боғлаб турарди.

Муштум кетма-кет қабристоннинг тош деворига келиб туша бошлади ёки бу ҳалок бўлган инқилоб курашчиларининг хотира ёдгорлиги эди.

– Суюқоёқ! Суюқоёқ! – баралла такрорлар эди терговчи. – Учига чикқан суюқоёқ! Бир юан учун иштонини ечиб юборадиган фоҳиша! – қўлининг санчиб оғришидан юрагидаги дард тинди; у иккинчи қўлини мушт қилиб тугди-да, куч билан деворга муштлади. Кейин эса деворга пешонасини ура кетди.

Ёрқин нурда унинг зулмат қўйнидаги гавдаси кўринди. Тунги кўриқчиликда юрган икки полициячи терговчи олдига келди.

– Бу нима қилганинг?

Аста бурилиб, у қўли билан кўзларини тўсди. Тили айланмаётганди, у гапира олмаслигини англади.

– Тинтув қил уни.

– Нимасини тинтув қилардим. Жиннилиги кўриниб турибди-ку.

– Шовқин солма, тушундингми?

– Жўна уйингга. Безорилик қиладиган бўлсанг – бўлимга олиб кетамиз!

Уни зим-зиё қоронғилик қўйнида қолдириб, полициячилар кетишди. Ҳаво совуқ бўлиб, қорни очқаган эди. Оғриқдан боши тарс ёрилай дерди. Қоронғиликда ҳуши жойига келди ва полициячиларнинг саволлари уни ўзининг жонли ўтмиши ҳақида эслашга мажбур этди. “Мен кимман? Мен – вилоят прокуратурасининг таниқли терговчиси Динг Гоуэрман. Динг Гоуэр ёш бола эмасди, у ишқий гўшаларда хумордан чикқунча даврини сурган ва пакана билан ётиб турган аллақандай хотинни деб эсини емайди”.

– Қандай расвогарчилик! – паст овозда ғудранди терговчи, пешонасидан чиқаётган қонни тўхтатиш учун рўмолчасини оларкан. Кейин бир неча марта қонли сўлак туфлади. – Бугунги қилган ишларим ишхонадагиларнинг қулоғига бориб етсами, ухахонларимнинг кулавериб ичаклари узилиши тайин. – У белини пайпаслаб кўрди, пўлат пақилдокнинг жойида эканига ишонч ҳосил қилди ва енгил тортди. “Олға, меҳмонхона топиш, тамадди қилиш, бир кеча дам олиш керак, эртага эса ишга, мана бу тўдани бутунича думидан тутмагунимча тинчимайман”. У “Ярим аршин” ресторанини барча шайтоний ишлари билан қолдириб, олға ва орқага қайрилиб қарама, дея ўзига буйруқ берди.

Терговчи қоронғи йўлдан юриб кетди, аммо бир қадам юрар-юрмас сирпаниб тушди ва энсаси билан ерга қаттиқ урилиб йиқилди. Ерга қўллари билан таяниб, унинг нақадар совуқ ва сирпанчиқ эканини ҳис этди. Оқхиста ўрnidан турди ва чайқала-чайқала йўлида давом этди. Йўл нотекис, музлаган бўлиб, юриш ҳаддан ташқари оғир эди. Умрида бунақа йўлдан юрмаганди. У ногаҳон орқага бурилиб қараган эди, ресторан чирокларининг ёркин шуъласи кўзларини қамаштирди ва юрагига санчилди. Бамисоли ўк еган йирткич ҳайвондек, у вой деб ерга кулади, миясида кўк учкунлар рақс туша кетди, бошига қон урди, бош косаси ҳаво пуфагидек шишиб кетди – ҳар лаҳзада тарс ёрилиши ҳеч гап эмасди. Оғриқдан оғзи қакшайдию худди сув ташувчи аравасининг ёғоч ғилдирагидек бўғзидан отилиб чиққан кичкириқ йўлга терилган тошлар устидан тақир-туқур қилиб думалаб кетди. Мана шу товуш таъсири остида у беихтиёр ўзи ҳам ағнаб тушди. Шу ғилдиракка етиб олиш учун у думалаб кетарди, тагида қолмаслик учун ўзини олиб қочарди, тош йўл, тош деворлар, одамлар, уйлар – чор атроф уч юз олтмиш даража айланар, чарх урар ва бу айланишга чек-чегара йўқ эди. “Тўппонча!” – эслади у. У тўппончани олиб, сопидаги таниш чизикларни ҳис этиб, юраги бежо уриб кетди ва кўз олдидан ўтмишдаги жонли ишлар сузиб ўтди. “Қандай қилиб бу қадар тубан кетдинг, Динг Гоуэр? Мастга ўхшаб, лойларга беланиб ётибсан. Пакана билан ётиб турган аллақандай хотин туфайли бир уюм шаҳар ахлатхонасига айландинг. Ўша суюқоёқ шунга арзирмиди? Албатта, йўқ! Қани, тур ўрнингдан, қаддингни ростла, эркак эркакдай бўлиши керак!” Қўлларига тираниб, ўрnidан турди. Боши даҳшатли айланарди. Кўз олдига тагин “Ярим аршин” ресторанининг чироклари намоён бўлмоқда, яна ўша васваса. Уларга қаради дегунча бошида яшил учкунлар чарх ура бошлайди ва ҳуш чироғи ўчади. У наҳсли чирокларга қарамасликка ўзини зўрлади: уларнинг ёғдулари нашабангилик ва фаҳшни, даҳшатли жиноятларни ўзида мужассам этарди, улар ўз жозибаси билан зўр гирдоб сингари одамни қирғоқдаги бир дона майсадай комига тортиб кетарди. Тўппонча оғзини сонига қўйиб, қаттиқ оғриқ билан чарх урган фикрларни ҳайдаш учун бир-икки айлантирди ва ингранганча қоронғиликда одимлаб кетди.

Зулматга кўмилган йўлнинг охири йўққа ўхшарди. Фонуслар йўқ, фақат юлдузларнинг хира ёғдуси ҳар иккала томонда тош деворлар борлигини билдириб турарди. Ёмғир аралаш қор зимистон ичида тобора кучайиб борар, сирли ва ҳаяжонли шовқин соларди. Мана шу шовқинга қараб у тош деворлар ортида яширинган сонсиз ям-яшил қайинлар ва зумрад сувларни кўз олдига келтирарди, улар бир вақтлар шу шаҳарча учун жонларини фидо қилган қаҳрамонларнинг тимсолига айланган эди. “Халқ фаровонлиги учун ўн минглаб қаҳрамон ҳаётини фидо қилди, тирикликда баргараф этиб бўлмайдиган қийинчилик борми?” У ўзича сал ўзгартирилган, барчага таниш шу иқтибосни талаффуз этар экан, дилидаги оғриқ бироз қайтгандек бўлди. Ресторан чироклари бир-бирига орқа қилиб саф торган бинолар ортига яширинди, бошидан ошиб-тошиб ётган фикрлар тош деворлар ўртасида қисилиб қолган йўл ҳақида унутишга мажбур этди, вақт шувиллаб ўтарди, тун қоронғилиги муздек ёмғирнинг тартибсиз товушлари орасида шиддат билан олға думаларди, тун бағридаги шаҳарга итнинг ҳурган бўғиқ овози сирлилик бахш этарди – ўзи ҳам сезмаган ҳолда терговчи йўлнинг тош терилган қисмидан чиқиб олди ва парвонага ўхшаб, вишиллаб ёнаётган газ фонуси томон интилди.

Фонус ёруғида хунтун – пилак (узма) шўрва сотувчисининг обкаши

турарди. Кичкина печкадаги кўмрдан заррин шуъла тараларди, чарс-чурс қилиб ёнаётган тарашалардан учкунлар сочиларди, қовурилган ловия хиди димокни қитиқларди, қозондаги пилақларнинг биқир-биқир кулоққа чалинади, ундан шундай ёқимли бўй таралардики, киши ўзини тутиб туrolмасди. У охирги марта бундай овқатни қачон еганини ҳам эслолмайди. Қорни бураб оғрирди, қаттиқ қулдираш овози келарди, оёғи резинадан қилинганга ўхшар ва гавдани кўтаролмасди, ўзидан қаттиқ жирканиб кетди, манглайига реза-реза тер чикди ва кесилган теракдек сотувчи олдида гурсиллаб йиқилди.

– Овқатингиздан озгина берсангиз, тақсир, – деди у сотувчи чол кўлтиғидан кўтарганда.

Сотувчи уни буклама курсичага ўтказди ва бир коса шўрва келтирди. Коса ва қошиқни олиб, шўрванинг иссиқ-совуқлигини ҳам сезмай терговчи уни бир кўтаришда ичиб қўйди. Бироқ очлик ҳисси ортса ортдики, камаймади. У кетма-кет тўрт коса шўрвани паққос урганидан кейин ҳам тўйганини билмасди, бироқ гавдасини сал эгган эди, битта пилақ ташқарига отилиб чикди.

– Яна ичасанми? – сўради чол.

– Йўқ. Қанча беришим керак?

– Нималар деяпсан, – меҳр билан унга қаради чол. – Борди-ю, пулинг бўлса, тўрт фэн бера қол, агар бўлмаса, сени меҳмон қилдим деб ҳисобла.

Бу терговчининг ҳамиятига тегди, у чўнтагидан янгигина, шилдироқ, қирралари тигдек ўткир юз юанлик қоғоз пулни чиқарганини, уни мана бу чолга итқитганини, унга тепадан қараб туриб бурилганини ва хуштак чалганча йўлида давом этганини тасаввур қилди. Бепоён тунги кенгликни кесиб ўтадиган бу хуштак чуқур, унутилмас таассурот қолдиради. Аммо чўнтақлари бўм-бўш эди. Пилакка кўшиб, у ўзининг кўполлигини ҳам, қийин аҳволини ҳам ютиб юборган эди. Пилақлар ошқозонидан бирин-кетин кўтарилиб келмоқда эди, терговчи уларни обдон кавшардида, яна ютарди. Уларнинг таъмини энди-энди ҳис қилаётган эди. “Кавш қайтаргучи хайвонга ҳам айланиб бўлдим”, – ғамгин ўйлади у, унинг катмони, соати, чақмоқтоши, хужжатлари ва устарасини “сирпантириб” кетган балиқ тангачали иблисваччани болохонадор сўкишлар билан эслаб. Олифта Жин Ганжуан ҳам, хайдовчи қиз ҳам, машхур Юй Ичи ҳам эсига тушди. Юй Ичини ўйлагани заҳоти кўз олдида хайдовчи қизнинг ғўч, таранг қад-қомати пайдо бўлар ва юрагида яна ғазабнок яшил олов гуриллаб ёна бошларди. Пилақларни еб ва ҳақини тўлашга имкони йўқлигидан, у тушиб қолган ноқулай аҳволдан қутулиб чиқиш учун ўзини бу хатарли хотиралар ичидан юлиб олиб чикди. Бор-йўғи тўрт фэн керак, ахир бу шармандалик-ку, гадойдан баттар. Арзимаган нарса деб, қийин аҳволга тушиб ўтириш – ана сенга қаҳрамонлик. У катмонини ағдарди – сариқ чака ҳам йўқ. Ички кийимлари хайдовчи қизнинг у ўт кўйгандек қочиб чиққан уйидаги қандилда осилиб қолаверганди. Муздай тунги ҳаво суяқларини қақшатиб юбормоқда эди. Бошқа иложи йўқлигини англаб, тўппончани чиқарди-да, уни астагина зангори гулли оқ сопол пиёлага қўйди. Тўппонча пўлатга хос кўкиштоб тусда ярақлаб кетди.

– Тақсир, – гап бошлади у, – мен терговчиман, вилоят марказидан юборишди. Бу ерда қинғир одамларга дуч келдим, шип-шийдон қилишди, фақат шу тўппонча қолди. Ўзимнинг ишсиз сандироқлаб, еганига пул тўламай юрадиган текинхўрлардан эмаслигимни фақат шу билан исботлай оламан.

Чол шошиб чуқур таъзим қилди ва иккала қўли билан тўппончали пиёлани олиб, сайрай кетди:

– Ҳой яхши одам, ҳой, яхши одам, тагин ҳам омадингиз бор эканки, пилак шўрва сотувчи – менга дуч келибсиз, манави нарсангизни олинг, кўриб юрагим увушиб кетяпти.

– Қария, – мурожаат қилди унга Динг Гоуэр тўппончани олиб, – сиз атиги тўрт фэн сўрадингиз, демак, ёнимда ҳемирим йўқлигини олдиндан билгансиз. Билгансиз, аммо билиб туриб пилак пишириб бердингиз, гарчи буни астойдил хохламасангиз ҳам. Мен ҳам сизнинг ҳимматингизни суистеъмол қилмоқчи эмасман. Агар бошингизга бирон иш тушгудек бўлса, мени топишингиз учун исми шарифим ва манзилимни қолдираман сизга. Ручкангиз борми?

– Оддий бир оми одамда ручка нима қилсин! Азиз раҳбар, ҳурматли бошлиқ, бир қарашдаёқ сизнинг оддий одам эмаслигингизни, сирли равишда, оддий халқнинг аҳволини ичидан билишга келганингизни дарҳол англагандим. Ҳеч қанақа исми шарифингизу манзилингиз керак эмас, фақат бир нарсани сўрайман сиздан – мени ўз ҳолимга қўйсангиз.

– Қанақа сир, падарига лаънат ҳаммасининг! – алам билан мийиғида кулди Динг Гоуэр. – Оддий халқнинг аҳволини ичидан билиш эмиш, бир замбил нажасман-ку! Дунёда мандан бахтсиз одамнинг ўзи йўқ. Нима ҳам дердим, демак, мен сизнинг пилакларингизни текин ебман-да. Ундай бўлса...

У тўппончани олди, обоймасини чиқарди, битта тилларанг патрончани суғурди-да, уни чолга узатди:

– Мана, эсдаликка олинг.

Чол қўлларини силкиди:

– Икки-уч коса суюқ пилак оши экан, бошлиқ, гапиришга арзимамайди. Сиз билан учрашганимнинг ўзи мен учун катта бахт, шундай олижаноб ва адолатпарвар одам билан-а. Шу бахт менинг уч умримга етади, ҳа, уч умримга...

Терговчи чолнинг қалт-қалт титраши тезроқ бошланишини хоҳларди, у чолнинг қўлидан тутди-да, унга патронни сукди. Чолнинг қўли иссиқдан ёнарди.

Шу топ орқада масхарали кулги янгради, худди қабртош устида ўтирган бойўғли увуллагандек туйилди. Қўрқанидан терговчининг боши елкаси ичига кириб кетди, оёғидан эса илиқ суюқлик оқиб тушди.

– Терговчи эмиш! – қулоғига чалинди кекса одамнинг овози. – Қамокдан қочиб келаяпман, де, яхшиси!

Қалт-қалт қилганча у орқага ўгирилди ва баҳайбат чинор тагида эски харбийча шинель кийган, қўлида овбоп қўшоғиз милтиқ тутган қария, йўлбарсга ўхшаб кетувчи йўл-йўл пахмоқ юнгли кўппак турганини кўрди. Кўппак генералга ўхшаб қимир этмай ўтирар, кўзлари иккита лазердай чарақларди. Ошхона эгасидан кўра терговчи кўпроқ шу кўппакдан дахшатга тушди.

– Сизни яна ташвишга қўйдим, мухтарам Цю... – хушомадгўйлик билан деди овқатфуруш чол.

– Сени неча марта огоҳлантирдим, Тўртинчи Лю, бу ерда савдо қилма деб, сен бўлсанг яна билганингдан қолмайсан!

– Мухтарам Цю, сизни тарикча хафа қилгим йўқ, аммо нима қилай, камбағаллик... Қизимнинг ўқишига пул тўлашим керак, тўламаса бўлмаса... Болаларга нон олиб бориш керак... Шаҳарга бош суқишга юрак

қолмаган, тутиб оладилар, жарима соладилар, бу жаримани ярим ойда тўлаб қутуллолмайсан...

– Ҳой, сен! – милтиғини ғазабли чайқади Цю. – Тўппончани бу ёққа ташла!

Динг Гоуэр итоаткорлик билан тўппончани унинг оёқларига итқитди.

– Қўлларингни кўтар! – навбатдаги буйруқ янгради.

Динг Гоуэр аста қўлларини кўтарди. Овқатфуруш мухтарам Цю деб улуғлаётган қотма чол бир қўлини бўшатиб, иккинчи қўли билан милтиқни қоқ ўртасидан ушлаб олди – оёқлари тиззадан букилган, ҳар лаҳзада отиш мумкин бўлиши учун қаддини тик тутган эди ва полициячиларнинг “олтмиш тўққиз”ини кўтарди.

– Даққиюнусдан қолган тўппонча-ку! – кесатиқ билан деди у тўппончанинг ҳамма томонини синчиклаб қараб.

– Куролни яхши тушунар экансиз, – “пахта қўйиш” имкониятини бой бермади Динг Гоуэр.

– Бу гапни тўғри айтдинг, – яйраб кетди чол ва баланд, хиркироқ овозда сўзларни чертиб-чертиб гапиришда давом этди: – Ўз вақтида қўлимдан озмунчаси ўтмаганди – элликта бўлмаса ҳам ўттизга ствол аниқ ўтганди. Чех маҳсулотию ханянки, испан яримавтомат “астра”си ҳам, японларнинг саккиз зарядлигию “товуқоёқ”лари ҳам, браунинглар, кольтлар, мана бу. – У Динг Гоуэрнинг тўппончасини осмонга отди ва қўлини узатиб ёшига муносиб бўлмаган чаққон ҳаракат билан ҳавода тутиб олди. Боши чаккалари ёнидан ясси кетган, кўзлари киртайган, бурни илмоқсимон, на қош, на мўйлов, на соқол бор. Офтобда куйган, ажинлари тарам-тарам, юзи печкада ёниб битган дарахт танасига ўхшарди. – Бу тўппонча кизалоқлар ўйнайдиган ўйинчоққа ўхшайди! – масҳараомуз деди у.

– Отганда мўлжалга аниқ тегади, – бепарвогина деди терговчи.

Чол тўппончани яна бир карра қараб чиқди-да, сиполарча деди:

– Ўн метрдан нишонга аниқ тегса бордир, ўн метрдан ортиғи – ортиқ.

– Сиз ўз ишингизни яхши билар экансиз, мухтарам зот.

Чол Динг Гоуэрнинг тўппончасини белига қистирди-да, “ҳм” деб қўйди.

– Мухтарам Цю – кекса инқилобчи, – сотувчи чол гап қотди. – У Жю-гуомиздаги ҳалок бўлган курашчилар ёдгорлигига қарайди.

– Ажабланмаса бўлади!

– Сен нима иш қиласан? – сўради кекса инқилобчи.

– Мен – вилоят прокуратураси терговчисиман.

– Ҳужжатингни кўрсат-чи.

– Ўғирлатиб қўйдим.

– Менга қолса, сен қочоқ жиноятчисан.

– Шунақага ўхшайман, аммо ундай эмас.

– Нима билан исботлай оласан?

– Сизларнинг шаҳар қўмитангизга, мэрингизга, полиция бошлиғига, шаҳар прокуратурасига кўнғироқ қилишингиз ва улардан Динг Гоуэр исм шарифли махсус топшириқлар бўйича терговчини биласизларми деб сўрашингиз мумкин.

– Махсус топшириқлар бўйича терговчи? – хиринглади кекса инқилобчи.

– Сенга ўхшаган жипирикқа махсус топшириқлар бўйича терговчи лавозими тушиб қолибдими?

– Мен бир аёл қўлидан шу ҳолга тушдим, – деди Динг Гоуэр.

Аслида у ўзининг устидан ўзи кулмоқчи бўлган эди ва бу сўзлар ўзининг юрагига ўқдай санчилишини кутмаганди. Ўзи хохламаган ҳолда

овқатфуруш чол қаршисида чўк тушди-да, қонли кўллари билан қонли бошини муштлаб дўппослай кетди ва кулоқни батанг қилгудек қичқириб деди:

– Мен аёл кўлидан ҳалок бўлдим, пакана билан ётиб турган аёл кўлидан ҳалок бўлдим...

Кекса инқилобчи унга яқин келди-да, муздек милтиғи оғзи билан унинг энсасига туртди ва баланд овозда буйруқ берди:

– Қани, тур ўрнингдан!

Динг Гоуэр ёш тўла кўзлари билан унинг чўзинчоқ қоп-қора бошига қараганча аста ўрнидан кўтарилди – кадрдон жойидаги эски дўстини учратиб қолганлар ана шундай қарайди. Тобе ходим бошлиғига, янада тўғрироғи, узок сарсон-саргардонликдан кейин уйга қайтиб келган гумроҳ ўғил ҳам отасига ана шундай қарайди. Қаттиқ таъсирланиб, инқилобчи чолнинг оёқларидан кучоқлаб олди:

– Мен тамом бўлган одамман, тақсир, мана шу аёл кўлидан ҳалок бўлганман... – ғудранарди у пиқ-пиқ йиғлаб.

Чол Динг Гоуэрнинг ёқасидан тутди, уни оёққа турғазди, кўзларига тешиб юборгудек тикилиб қаради. Қанча керак бўлса шунча, ярим трубка тамакини чекиб бўлгунча қараб турди. Кейин тупурди, белидан тўппончани суғурди ва терговчининг оёғи тагига иткитди. Орқага бурилди-да, бир оғиз ҳам сўз айтмай, алпон-талпон юрганча у ердан узоклашди. Бахайбат малла кўппак ҳам индамай унинг ортидан эргашди. Унинг юнглари узра сув томчилари марвариддай йилтиллари.

Овқатфуруш ялтироқ сарғиш патронни тўппонча ёнига қўйди, шошиб идишларини обкашга илди, фонусни ўчирди ва обкашни елкасига кўндирди-да, жимгина юриб кетди.

Зулмат кўйнида Динг Гоуэр кўздан ғойиб бўлаётган овқатфуруш ортидан қимир этмай қараб қолди. Узокдаги кўча фонуслари хира дайди чироклардай милтираб кўринарди. Энди бўлса қоронғилик кўйнида бахайбат чинор дарахти ёмғир томчилари остида унинг боши узра янада баландроқ шовулларди. Бутунлай саросимага тушганча терговчи ўрнидан турди, аммо тўппонча билан патронни олиш эсидан чиқмади. Нам ва совуқ ҳаводан барча суяклари зирқирар эди. Бу нотаниш шаҳарга бегона бўлмиш ўзини гўё сўнгги соати келгандек ҳис қилмоқда эди.

Инқилобчи чолнинг даҳшатли нигоҳида у ушалмаган армонлардан, таъбир жоиз бўлса, темирнинг пўлатга айланмаслигидан бир аламни ўқиди ва унга юрагини очиб солишни хоҳлаб қолди. Шундай қисқа вақт ичида, таъбир жоиз бўлса, пўлат симни ютиб, пружинадан ҳожат чиқарган эркакни думи қисик кўтир кўппакка айлантирган куч қанақа куч экан? Наҳотки Худо ҳусни жамолдан қисган бир ҳайдовчи қизнинг кўлидан шундай иш келса? Йўқ, бу зинҳор мумкин эмас, ҳаммасини бир аёл гарданига ағдаравериш ҳам инсофдан бўлмайди. Бу ерда қандайдир сир бўлиши керак ва бу кўппак етаклаган баджаҳл чол сабаб нимада эканини, албатта, билади. “Бундай доно бошни бошқа ҳеч ердан топиб бўлмайди”, – деди терговчи ва чолни кидириб йўлга тушди.

Ёғочдай қотиб қолган оёқларини судраб босганча Динг Гоуэр чол кўппаги билан кўздан ғойиб бўлган томонга юриб кетди. Аллақерда узокдан кўприкдан ўтаётган тунги поезднинг шовқини кулоққа чалинарди ва бу темир йўл шовқинидан янада қоронғироқ ва сирлироқ туйилмоқда эди. Йўл бир баландга кўтарилиб, бир пастга тушарди ва айниқса, бир баланд қияликда у сирпаниб, ўтириб қолди. Кўча фонуси ёғдусида бир уюм синик

ғишт кўриниб турарди. Яна бир неча қадам юрган эди, катта эски дарвоза олдида пайдо бўлди. Пештоқдаги фонус пўлат панжарани ва катта-катта кизил иероглифлар билан “Жюгуонинг ҳалок бўлган курашчилари ёдгорлик кабристони” деб ёзилган локли оқ ёғоч лавҳани ёритиб турарди. У дарвоза олдида чопиб борди-да, худди махбуслардай панжара чивикларидан маҳкам ушлаб олди. Чивиклар кўлларга ёпишиб, кафт терисини шилгудай эди. Каттакон малла кўппак вов-вов қилганча дарвоза томон ташланди, бироқ терговчи чекинмади. Охири чолнинг баланд, хиркироқ товуши эшитилди. Ғазаб билан сакраган кўппак тинчланди ва думини ликиллатди. Қоронғилик ичидан унинг эгаси пайдо бўлди. Елкасидаги қўшоғиз милтиқ ва эғнидаги мис тугмали шинели унга салобат бағишларди.

– Қандай шамол учуриб келди сени бу ерга? – тўнғиллаб сўради у.

– Таксир, мен ростданам терговчиман, вилоят прокуратураси томонидан юборилганман, – бурнини тортиб деди Динг Гоуэр.

– Нега юборишганди?

– Ғоят бир муҳим ишни аниқлаш учун.

– У қанақа муҳим иш экан?

– Жюгуонинг инсон қиёфасини йўқотган айрим раҳбарлари иши, улар болаларни ер эканлар!

– Мен ўзим уларни қаторлаштириб отиб ташлайман! – тутақиб кетди кекса инқилобчи.

– Ўзингизни босинг, таксир, ичкарига киришга рухсат беринг, ҳаммасини миридан-сиригача айтиб бераман.

Чол ён томондаги унча катта бўлмаган эшикни очди:

– Ўт!

Эшик чивикларида малла кўппакнинг лахтак-лахтак юнгларида кўзи тушиб, Динг Гоуэр иккиланди.

– Кирасанми ё йўқми?

Етти букилиб, Динг Гоуэр ичкарига сирғалиб ўтди.

– Эҳ, текинхўрлар, сенлар менинг кўппагимни нима деб юрибсанлар!

Чол ортидаги Динг Гоуэр дарвозанинг чап томонида жойлашган қоровулхонага кирди. Лошан конидаги навбатчихона эсига тушди ва у ердаги қоровулнинг ит юнгларидай лахтак-лахтак сочи кўз ўнгида гавдаланди.

Қоровулхонада чироқ чарақлаб ёнарди. Деворлар оппоқ, иссиқ кат. Кат энлигидаги тўсиқ уни қозон турган плитадан ажратиб турарди. Плитада олов гуриллаб ёнар ва ҳавони қайин сақичининг ҳиди тутганди.

Кекса инқилобчи милтиқни деворга осди, шинелини катта ташлади ва кўллари ишқаларкан сўради:

– Тараша ёқиб, иссиқ катда ухлаш – менинг имтиёзим! – У Динг Гоуэрга қараб кўйди. – Мен инқилобга бир неча ўнлаб йиллик умримни бердим, муштумга тенг чандиқларим етгитами, саккизта – санаганим йўқ, қандайдир имтиёзга арзигулик хизмат кўрсатибманми?

– Хизмат кўрсатганда-чи, қотириб қўйгансиз бу ёғини, – тасдиқлади иссиқдан мудроқ босган Динг Гоуэр.

– Анави қанжикнинг боласи, бўлим бошлиғи Юй эса қайин ёқишни бас қилиб, софорага ўтинг деб талаб қилгани-қилган! Бор умримни инқилобга бердим, японларнинг пулемёти ўқига учдим, энди на бола-чақа бор, на не-вара-чевара кўриш орзу-ҳаваси, уч-тўртта қайин ёғочини ёқсам, осмон узилиб ерга тушармиди? Саксоннинг устидаман, қолган умримда қанчагина қайин ёқардим? Мен сенга битта гапни айтаман: парвардигорнинг ўзи осмондан туриб, бу ерга келсин, ҳеч бўлмаса у менинг қайин ёқишимга

тўскилик қилмас! – Чол тобора авжига чиқиб кетмоқда эди. У қўлларини ҳар томонга силкитар, лабларининг бурчакларида кўпик пайдо бўлганди. – Боя сен нима деяётган эдинг? Болаларни ейди дедингми? Одамларни! Эҳ, йиртқичлар! Кимлар экан ўшалар? Ҳаммасини эртага бориб отиб ташлайман! Кейин эса ўзим хабар қилиб, ҳаммасини айтиб бераман. Яна битта ўтириб чиқсам чиқарман – садқаи сар. Умрим мобайнида қанчаси билан олишиб, қанча ўлимдан қолмадим: сотқинлар, аксилинқилобчилар, япон босқинчилари билан олишдим. Мана, энди қариганимда одамхўрлар билан олишар эканман-да.

Динг Гоуэрнинг аъзойи-бадани қакшамоқда эди. Кийимларидан кўтарилаётган буғдан намикқан кирнинг ёқимсиз хиди анқирди.

– Худди шу ишни мен текшираяпман, – нидо солди у.

– Қанақа текшириш, падарига минг лаънат ҳаммасининг! – гумбурлади чол. – Олиб чиқиб, шартта-шартта отиб ташлаш керак, вассалом! Нимасини текширасан бунинг?

– Ҳозир, тақсир, қонунчилик ва ҳуқуқ-тартиботни соғломлаштириш даври. Рад этиб бўлмайдиган исботлар бўлмаса, бировни ҳе йўқ-бе йўқ, қандай отиб ташлай оласиз?

– Унда тез текширгани жўна, бу ерда нега ўтирибсан аммамнинг бузоғига ўхшаб? Сенинг синфий онгинг қаёққа гумдон бўлган? Меҳнатга иштиёқинг-чи? Душманлар одам еяпти-ю, бу бўлса бу ерда оловда исиниб ўтирибди! Фирт буржуа унсури, империалистларнинг думи экансан!

Кекса инқилобчи унинг роса пўстагини қокди ва Динг Гоуэрнинг мудроғидан асар ҳам қолмади, юраги гурсиллаб ура бошлади. Мийиғида кулганча у кийимларини ечиб, охири қип-яланғоч бўлди-қолди, фақат оёғидаги титиғи чиққан туфлигина ўзида холос. У печка олдида чордона куриб ўтириб олди-да, оловни кавлади ва бир нечта елимдор қайин тарашасидан ташлади. Оппок хушбўй тутун бурнига кириб, маза қилиб акса урди. Кийимларини тарашалар устига ёйиб, қуритгани оловга яқинроқ суриб қўйди. Улардан худди эшак терисидагидай бадбўй хид тараларди. Оловнинг хидидан бадани кучлироқ қичиша бошлади. У қашиниб, баданини ишқалар экан, маза қилмоқда эди.

– Хариш бўлиб қолганмисан, онангни... – жеркиб деди унга чол. – Менда ҳам бир гал шунақа бўлганди – пичан устида ухлаб қолгандим. Бутун взвод хариш бўлиб қолганди, аъзойи-баданимиз қичирди. Қашийвериб, қон чиқиб кетарди, қичишиш эса босилиш ўрнига баттар авжига чиқарди, худди ичингдан чиқиб келаётгандай. Бу аҳволда жанг қилиб бўларканми? Қанчалаб одамни жангсиз йўқотдик. Шунда саккизинчи бўлим кўмондони ўринбосарининг миясига бир фикр келди. Кўкпиёз ва саримсоқпиёз сотиб олди, тош билан туйиб, атала қилди, туз, сирка қўшди, кейин ҳаммамизнинг баданимизга суртиб чиқди. Шунақанги ачитдики, теримиз ҳеч нарсани сезмай қолди, кейин мазаси бошланди, шундай маза қилдикки, таърифига тил ожиз! Оддий халқ қўлбола табобатининг шарофатини кўринг – қичишишдан ном-нишон қолмади. Агар оғриб қолсам, мени давлат ҳисобидан даволашлари керак, инқилоб учун бошимни беришга тайёр эдим, шунинг учун ҳам мени давлат ҳисобидан даволашлари керак...

Кекса инқилобчининг сўзларида, инқилобий йиллардаги қийинчиликлар ва маҳрумиятлар ҳақидаги бу ҳикояда Динг Гоуэр алам ва норозилик оҳанглари очик ҳис этди. У чолга юрагини очмоқчи бўлиб келган эди, натижада эса чолнинг ўзи унга дарду ҳасратларини дастурхон қияпти. Ҳафсаласи пир бўлган терговчи ҳеч ким бу дунёда ҳақиқатни топишда

ёрдам беролмаслигини англади. Ҳар кимнинг ўз ҳақиқати бор, минг гапир – бекор, қорни тўқнинг қорни оч билан иши йўқ. У кийимларини қоқди, қотган лойларни кўчириб ташлади, чертиб туширди ва кийинди. Иссиқ кийим баданини қиздирар экан, у арши аълода юргандек хузурланмоқда эди. Бироқ бир томондан вужудини ёқимли ҳаловат чулғаб келаётган бўлса, бошқа томондан юраги мислсиз изтироблардан тобора қийналмоқда эди. Худди сувратдагидек, унинг кўз ўнгида кип-яланғоч ҳайдовчи қиз ва оёқлари айри, жўжа кўкрак, букри пакананинг тўшакда ишрат суриб ётишгани аниқ ва тиниқ намоён бўлди. Гўё у бир вақтлар уларни қулф тирқишидан ўз кўзи билан кўргандай. Ҳайдовчи қизнинг семиз урғочи илонбалиққа ўхшаш заррин баданидан заиф, аммо нохуш хид анқирди. У бу ҳақда қанча кўп ўйлагани сайин манзара шунча ёрқинроқ товланмоқда эди. Курбақага ўхшаб ҳаммаёғига сўғал тошган Юй Ичи барча тўртала тирноқдор панжаси билан қизни ҳирс-ла силаб-сийпайди, унинг оғзининг бурчакларида тупук кўпикланади, у босиқ вақиллайди... Динг Гоуэрнинг юраги шамолдаги баргдай титраб кетди, кўксини ёриб, уни суғуриб олгиси ва қизнинг башарасига қараб отгиси келди... “Суюқоёқ, суюқоёқ, мараз, суюқоёқ!” Шунда воқеалар ривожи унга алайна-ошкор аён бўлади: бами-соли мрамар ҳайкалдек улуғвор терговчи туфлиси учи билан қаймоқранг эшикни очади. Унинг кўз ўнгида катта қаравот пайдо бўлади – бошқа ҳеч нарса йўқ – қаравот устида ҳайдовчи қиз Юй Ичи билан қимир этмай ётибди. Юй Ичи қаравотдан қурбақадек сакраб тушади – қорни бошдан-оёқ жирканчли қизил доғ билан қопланган; у бурчакда турибди ва секин титрапти – жўжа кўкрак, туя ўркачига ўхшаш букри оёқлари гоҳ ғилдирак бўлиб қайрилади, гоҳ тиззалари билан бир-бирига ёпишади, боши ҳаддан ташқари катта, кўзлари гўлайган, бурни қирғийсимон, лаблар йўқ, сарғиш тишлари сийрак, оғиз чуқурлиги қоп-қора бўлиб кўринади, ундан аллақандай чиринди хиди гупиллаб туради, дуккакдилар сути бетигади пардадай юпқа, қуриб қолган ва учи турувчи, қарийб нарёқни кўрса бўладиган катта-катта қулоқ, худди орангутаннинг олд оёқларига ўхшаш ерга теккудек узун-узун қоп-қора қўллар, бутун баданини қалин жун қоплаган, оёқ тирноқлари илмоқ-илмоқ бўлиб қайрилиб ўсган, боз устига улар керагидан ортиқроқ.

– Бунақа тасқараю тараққос билан бир тўшакда ётишга қандай кўнглинг борди?! – ўзини тутиб туролмай овоз чиқариб қичқариб юборди терговчи.

– Нималар деб алжираяпсан? – тўнғиллади мухтарам Цю. – Кимга гапираяпсан, онангни...

Баҳайбат малла кўппакнинг бўйин юнглари хурпайиб, дўқ ургандек бир-икки ҳуриб кўйди.

...Қиз кўрқиб аста қичқиради ва яширинишга ҳаракат қилиб, наридан-бери адёлни ўз устига тортади – бунақасини кинода тез-тез кўриш мумкин; қиз титрайди ва худди шу паллада Динг Гоуэрнинг нигоҳи шундай бир таниш... шундай бир ғўч... таранг... хушбўй танага тушади. Юраги қонга беланади – қандай фожа! Кўзларда кўкиштоб ёғдулар жилваланади, тош қотган юзини пўлат рангидаги кўкиш тус қоплайди, лабларида нафратомуз табассум пайдо бўлади, бадани совуқдан жунжикади... У тўппончани олади, бармоғи тепкига минади, нозик ҳаракат, енгил туртки, нишон – пақ! – ўқ овози янграйди. Юй Ичининг орқасидаги тошойна чил-чил бўлади, ялтиллаган ойна синиқлари жаранглаб полга сочилади, пакана қулайди. Терговчи тўппончани қинга яширади, бир оғиз ҳам сўз айтмай хонадан чиқади – зинҳор-базинҳор орқага бурилиб қарамаслиги керак! Шахдам

одимлар билан “Ярим аршин” ресторанини тарк этади. “Кечир, кечир мени!” – аламли кичкиради қиз, чўккалаб ўтирган ва адёл билан ўзини сал яширган ҳолда, орқага бурилиб қарама, зинхор-базинхор орқага бурилиб қарама! Ана, у одамлар оқими ичида куёш нурига кўмилган кўчадан одимлаб бормоқда, ҳамма – эркаклар, аёллар, чоллар, кампирлар – унга қарайди, уларнинг нигоҳларида – эхтиром ва қўрқув... Ҳов анави аёл унинг онасига икки томчи сувдай ўхшаш, кўзларида ёш... “Болажоним, – кампирларча титроқ лаблари билан пичирлайди у, – болажонгинам менинг...” Узун оқ кўйлак кийган қиз – заррин соч толалари елкаларига ёйилиб тушган – оломон орасини ёриб ўтиб бормоқда, калин эгма киприклар остидаги кўзлари ёшдан ялтирайди, сийнаси ҳаяжондан бир кўтарилиб-бир тушади; бўғилади, у ёриб бораётган одамлар уммонининг чек-чегараси йўқдай ва мафтункор, нолаларга тўла овозда чорлайди: “Динг Гоуэр! Динг Гоуэр!” – аммо терговчи қайрилиб қарамайди, у ёқ-бу ёққа аланг-жалаң қилмайди, гурс-гурс қадам ташлаганча ишонч билан кетиб бормоқда – фақат олға, куёш истикболига томон кетиб бормоқда – охир-пировардида ол баркаш билан қўшилиб кетади...

Динг Гоуэрнинг елкасига кекса инқилобчининг вазмин қўли келиб тушди. Куёш баркаши билан бир бутун бўлган терговчи сесканиб кетди ва фожиавий қаҳрамон тимсолидан ҳадеганда халос бўлавермади: юраги тинимсиз гурс-гурс қилар, кўзлари – ёшли.

– Ичингга, онангни... қанақа жин кириб олган ўзи? – заҳархандалик билан кизиқсиниб сўради чол.

Кўзларини енги билан шоша-пиша артган терговчи хижолатомуз кулимсиради. Шиддат билан тошиб келган хаёллардан кейин ғамга тўлиб кетган сийна, афтидан, дарз кета бошлади, боши кўрғошиндай оғир, қулоқларида асаларилар ғўнғиллайди.

– Қаттиқ шамоллаганга ўхшайсан, ит эмган! – хотима ясайди кекса инқилобчи. – Ўзингга мундоқ қара! Маймуннинг кетига ўхшаб қипқизилсан! – Бир ёнга бурилиб, чол бурчақдан қизил ёрликли битта сопол шишани олди ва уни силкитди: – Ҳозир сенинг бу касалингни тузатаман. Ичсанг, баданинг тозаланади ва ҳамма иллат битта қолмай чиқиб кетади. Мусаллас – бу энг биринчи даво, мингта дарддан халос қилади. Бир вақтлар мен Чишуй дарёсидан тўрт марта кечиб ўтганман ва икки марта Маотай шаҳарчасини кесиб чиққанман. Безгак туфайли ўзимизникилардан қолишимга тўғри келганди ва мусаллас қазноғига беркиниб олгандим. Кўчада улар тўғри келганни отиб ташляпти, даҳшат, қалт-қалт титрайман. Ичсам, сал дадиллашсам керак, деб ўйлайман. Бир ўтиришда култ-култ-култ қилиб, роса уч косани бўшатибман. Кейин тинчландимгина эмас, балки руҳим кўтарилди, қалтирамай кўйдим. Қандайдир сўйилни олдим-да, ертўладан отилиб чиқдим, иккита оқни йикитдим, винтовкалардан бирини олиб, Мао Цзедун кўшинигача етиб бордим. Ўша вақтларда “маотай”ни ҳамма ичар эди – Мао Цзедун ҳам, Чжу Де ҳам, Чжоу Эньлай ҳам, Ван Цзесан ҳам. “Маотай” ичгандан кейин Мао Цзедуннинг бошига кўплаб буюк режалар кела бошларкан. Агар “маотай” бўлмаганда унинг бир ҳовуч жангчиларидан битта ҳам қолмаган бўларкан. Шунинг учун арақ хитой инқилобига шараф билан хизмат қилган. Сен уни ўзича миллий ичимлик бўлиб қолган деб ўйлагандирсан, ҳойнаҳой? Айнан шунинг хотирасига ичмоқ керак! Мен бор умримни инқилобга берганман, “маотай”дан озгина бўлса ҳам ичмасам, гуноҳ бўлади. Анави қанжикдан бўлганнинг бошлиғи Юй бўлса “маотай” ўрнига менга нукул қаёқдаги “хунцзун лэма”ни тикиштиради, садқаи одам кет, ит!

Чол сири кўчган крушкага арақ куйди-да, бошини орқага ташлаб, оғзини тўлдириб-тўлдириб бир неча марта ютди.

– Энди сен томоғингни хўлла. Тоза “маотай”, бир томчи ҳам ясамаси йўқ. – Динг Гоуэрнинг кўзларидаги ёшни кўриб, у нафратомуз лабини буриб, деди: – Ичишга юрагинг бетламаяптими? Фақат сотқинлар ва иғвогарларгина кўркадилар, ичиб олиб, сирларини гуллаб қўйишдан хавф-сирайдилар. Ёки сен сотқинмисан? Ё иғвогармисан? Йўқ. Унда нимадан хайиқасан? – У яна бир хўплади, арақ томоғида култ этди. – Ичмасанг, мен бундан ҳам хафа бўлмайман! Озгина “маотай” топиш мен учун ҳеч гап эмас деб ўйлаётгандирсан? Мени анави троцкийчи, бўлим бошлиғи Юй сикқани-сикқан, унга кучим етмайди. Ерга бир йиқилган қакнус бошқа турмайди ва йўлбарс ҳам текис жойда итларга тенг келолмайди!

Арақнинг кўнгилни алғов-далғов қилувчи ҳиди Динг Гоуэрнинг хисларини жунбушга келтириб юборди – ҳозир ичмаса қачон ичади? Кекса инкилобчининг қўлидан крушкани юлқиб олди-да, уни лабларига тақади, чуқур нафас олди ва куйдирувчи суюқлик оқимини тўғри ошқозонига йўллади. Унинг кўз ўнгида қатор пуштиранг нилуфарлар япроқ ёзди ва уларни қуршаб олган туманга хуш элтувчи нур келиб санчилди. Бу “маотай” нури, “маотай” моҳияти эди. Бир сониягина ичида унинг атрофидаги борлиқ – осмон, ер, дов-дарахтлар, Ҳимолай чўққисидаги одам оёғи тегмаган ялтироқ оқ қорлиқлар – барчаси ҳаддан ташқари гўзал бўлиб кетди.

Мийиғида кулган кекса инкилобчи унинг қўлидаги крушкани олди-да, яна куйди. Арақ шиша бўғзидан қултиллаб тушар, қулоқларда акс садо бериб жаранглар, оғиз эса сўлакка тўлар эди. Чолнинг чехрасида ифода этиб бўлмас меҳрибонлик жилва қиларди. Динг Гоуэр кўлини чўзди ва ўз овози қулоғига чалинди:

– Беринг бу ёққа, яна ичаман.

Чол болаларча қилиқ билан таранг қилган бўлди:

– Бошқа бермайман, кошки уни топиш осон бўлса.

– Озгина беринг, илтимос! – ўқирди терговчи. – Ичгим келаяпти. Ўзингиз қизиқтириб қўйиб, энди қизғанаяпсизми?

Чол крушкани оғзига олиб борди-да, ютоқиб бир хўплади. Ҳазабланган терговчи крушкага ёпишди, аммо чол уни маҳкам ушлаб турарди, фақат тишлари сопол идишни тирнаб ўтди ва муздек арақ қўлига тўкилди. Терговчи баттар ғазабга миниб, крушка учун кураш олиб бораркан, бир жанговар усул унинг эсига тушди: букилган тизза билан рақибнинг чотиға зарба бериш. Кекса инкилобчи “вой!” деб юборди, крушка терговчининг қўлида пайдо бўлди ва ундаги бор арақни бир томчи ҳам қолдирмай, тоқатсизлик билан ўзининг ичига куйди. Яна ичгиси келди ва шишани қидириб, у ёқ-бу ёққа аланглай бошлади. Жангда ҳалок бўлган азамат йигитдек у полда ётарди. Қизиқ устида йигитчани ўлдириб қўйгандек терговчининг кўнглини қаттиқ қайғу чулғади. Қизил белбоғли оқ танли шишага эгилиши ва уни ердан олиш, бу йигитчаниннг ўрнидан туришига ёрдам бериб юбориш ниятида у нимагалигини англамаган ҳолда гурсиллаб чўк тушади. Хушрўй йигит эса бурчакка, девор томонга думалаб кетди, у ерда ўрнидан турди-да, бир метрга етмагунча тез ўса бошлади – шу ерга келганда ўсишдан тўхтади. “Э-ҳа, девор ёнида турган мусаллас пири экан-да, менга масхарали қараб турган “маотай” руҳи экан-да”. Терговчи сапчиб турди, уни тутиш учун ташланди ва боши билан гумбурлаб деворга урилди.

Боши хиёл айланди, аммо шу захоти катта ва муздек қўл унинг сочидан тутганини ҳис этди. Кимнинг қўли экани аниқ эди. Ўзини тартибга

келтиришга ҳаракат қилганда сирпанчик, айқаш-уйқаш, кўнгилни беҳузур қилгудек бадбўй чўчка ичак-чавоқлари деб ҳис этган ва чол сал кўлини бўшатгудек бўлса бу барча ёйилиб кетаётган лақи-луқилар қайта полга шалошлаб тушишини англаган ҳолда у оғриқдан ўтириб олди.

Боши кўл ҳаракати билан изма-из бурилди ва унинг рўбарўсида кекса инқилобчининг офтобда куйган башараси намоён бўлди. Самимий табассум ўрнини тош ифода эгаллади ва чолнинг юзига қараб синфий зиддиятлар ва синфий курашнинг бутун ўткирлигини тасаввур қилиш мумкин эди.

– Эҳ идора қули, итдан тарқаган! Мен унга ичсин деб арақ сузай-да, у моягимга аямай тепсин! Сен итдан баттар экансан, шу арағимни итимга берганимда, у лоақал думини ликиллатарди.

Чолнинг оғзидан сачраган томчилар кўзларини куйдирди, терговчи хатто оғриқдан додлаб юборди. Шу топ унинг елкасига катта-катта бақувват панжалар келиб тушди, бўғзидан эса ит тишлари бўғиб олди. Бўйнида итнинг қаттиқ юнгини ҳис қилиб, хатарли дақиқаларда тошбақалардай беихтиёр калласини елкалари ичига тортиди. Юзини қайноқ нафас елпиб ўтди, кўппакнинг оғзидан айниган нарсанинг ачимсиқ ҳиди гупурарди. У ваҳима ичида қичқириб юборди ва кўз олдини қоронғилик босди.

Кўп ўтдими-оз ўтдими, нима ва қандай бўлганидан қатъий назар, бир-мунча вақтдан кейин кўппак ўзини кўр қилиб қўйганига ишонч ҳосил қилган терговчининг кўзларида яна нур жилвалана бошлади. Булут ортидан кўринган қуёш каби нур кўзига ёриб кирмоқда эди, кейин эса кўз ўнгида қоровулхонада содир бўлган барча ишлар аниқ намоён бўлди. Чироқ остида ўтириб олган инқилобчи чол қўшоғизни тозаларди. У бу юмушини қаттиқ берилиб ва расмиятчилик билан бажарарди – ота ўзининг ягона боласини ана шундай чўмилтиради. Баҳайбат тарғил кўппак бир қучоқ қайин тара-шаларига калласини қўйиб ва печкада чарх ураётган заррин учқунларга ўйчан тикилиб, олов олдида жимгина чўзилиб ётарди, шу туришида у университетнинг фалсафа профессорига ўхшаб кетарди. Қизик, у нима ҳақда ўйлаётганикин. Мушоҳада юргизувчи бу кўппак қиёфасининг ўзи бир сеҳрли эди. Кўппак печкадаги оловга кўз узмай қараб турарди, терговчи кўппакка шундай қарарди ва итнинг миясида юзага келган манзара – умрида бунақасини асло кўрмаганди! – унинг ўз миясида аниқ-тиниқ намоён бўла бошлаганди: шу қадар ғаройиб эдики, юракни чуқур ҳаяжонга соларди ва бунинг устига осмонда сузиб юрган булутларга ўхшаб, паст мусиқа унга жўр бўлмоқда эди. Бу шу қадар таъсирчан эдики, бурни ачишди, гўё тили танглайига ёпишиб қолгандай эди – худди мушт билан зарба берилгандай юзларидан қайноқ кўз ёшлари шашқатор оқа бошлади.

– Ҳап, сени қара-ю, ошна! – жеркиди чол. – Қордан қутулиб, ёмғирга тутилди, деганлари худди шу бўлса керак.

Ёшларини енги билан артиб, терговчи хафа бўлган оҳангда деди:

– Муҳтарам зот, мен бир аёл кўлидан ҳалок бўлганман...

Инқилобчи чол унга тикилиб қарадио, шинелини эгнига ёпди, қўшоғизни елкасига илди ва кўппагига қарата деди:

– Кетдик айлангани, кўппаквой, бу ичи бўш тулуп шу ерда пиқ-пиқ қилиб йиғлаб ўтираверсин.

Кўппак шошмай ўрнидан турди, терговчига чуқур ҳамдардлик билан қараб қўйди ва чолнинг орқасидан эшик томон йўрғалаб кетди. Пўлат пружинали ёғоч эшик нам ва совуқ тунги шамол эпкинини ичкарига қўйиб юбориб, гурсиллаб ёпилди. Терговчи титраб кетди, ёлғизлик ва кўркүв туйғуси вужудини қамради.

– Шошманглар! – кичқирди у. Терговчи эшикни очди ва чол билан кўппакнинг ортидан кувиб кетди.

Дарвозадаги фонус ёруғида уларнинг киёфалари хира сояларга ўхшарди. Муздай ёмғир ҳамон тинмаганди, аммо энди, тунга келиб, у яна-да кучайган эди ва унинг товуши аллақерда майда жондорлар галаси судралиб юрган-дек аниқроқ қулоққа чалинарди. Чол қабристоннинг тўрида, қуюқ зулмат кўйнида одимлаб борарди. Унга юкиниб кўппак ҳаракат қилар, кўппакнинг ортидан терговчи судралиб келарди. Аввалига фонуснинг хира ёғдусида тош тахтачалар ётқизилган энсиз йўлканинг ҳар икки тарафида саф торган, ибодатхона шаклида кузалган сарвларни ҳали ҳам фарқласа бўларди, аммо бирмунча вақтдан кейин чор атроф жаҳаннамий зулмат қаърига фарқ бўлди. “Пешонангдан чертиб кетса билмайсан” деган қоронғилик шу бўлишини терговчи энди англади. Қоронғилик қуюқлашгани сари муздек ёмғир томчиларининг дарахт шохларига келиб урилаётгани шундоққина эшитилиб турарди. Мана шу тартибсиз товушлар юракни кўпроқ ғашликка тўлдирмоқда эди. Кўппаги билан қоровул чолнинг борлигини фақат хид ва шитирлашдан билса бўларди, у дилни бир тутам қилувчи ёлғизликни ҳис этди. Зулматнинг азбаройи катта куч билан босиб тушиши, ҳа, тўғри маънодаги босиб тушиши одамни бир зувала ҳамирдай ёйиб юбориши ҳеч гап эмасди. Дахшат чулғаган терговчи ям-яшил қайинлар ва зумуррад сарвлар ортида яширинган қабрларнинг ҳидини туйди. Дарахтлар юзлари офтобда куйган ва лабларида риёкорона табассум ўйнаган, елкама-елка саф тортиб турган бақувват йигитларга ўхшарди, авзоларидан ниятлари бузук кўринарди; уларнинг пойларида, сарғайган ўтлар билан қопланган мазор дўнгсаларида қахрамонларнинг тўсли руҳлари савлат тўкиб ўтирарди. Бутунлай ҳушига келиб, у савқи табиий ила тўппончасига ёпишди, шунда кафти тердан намиққанини сезди. Қоронғида ғалати кичқирик қулоғига чалинди, ёнгинасида қанотларини пат-пат қилиб нимадир учиб ўтди. Унинг қушлиги аниқ эди, аммо қанақа қуш? Бойўғлимикан? Қулоғига чолнинг йўталгани ва кўппакнинг хургани чалинди. Тириклар олами ичида мана шу иккала овоз терговчини тинчлантирди, у ҳам атайлаб баланд овозда йўталиб кўйди ва бу йўтали нечоғли бемаъни эканини ўзи ҳам ҳис қилди. “Ҳойнаҳой, чол қоронғида мен томонга қараб кинояли қулиб қўйган бўлса керак, – ўйлади у, – ҳатто мана бу мутафаккирга ўхшаб кетадиган кўппак ҳам устимдан қулаётган бўлиши керак”.

Қоронғилик кўйнида яшилтоб чироқчалар йилтиллаб кетди, агар кўппак бўлмаганида, уни бўри деб ўйлаши аниқ эди. Ўзини тутиб туролмай, у қаторасига яна бир неча марта йўталди ва шу аснода юзига фонус ёруғи келиб урилди. Кўзларини қўли билан тўсиб, норози оҳангда сўзлашга оғиз жуфтлаган эди, бироқ нур бошқа томонга сурилди ва оқ қабртошни ёритди. Афтидан, тош тахтига ўйиб ёзилган йирик-йирик иероглифлар яқинда оч қизил рангга бўяб чиқилган экан. У бунга кўриб ҳатто титраб кетди. Ёзувни-ку ўқий олмади, чунки қизил рангдан кўз олди қоронғилашиб кетди. Чироқ қандай тўсатдан ёнган бўлса, ўшандай ўчди, аммо кўз олдида ҳамон ранг-баранг нуқталар рақс тушар эди, қоровулхонадаги печкада қайин тарашалари гуриллаб ёнганидек миясида ҳам ҳамма нарса ланғиллаб ёнди. Олдинда қоровул чол оғир нафас оларди, ёмғирнинг ноғора қоқиши аста-секин тинди ва бирдан шу яқин атрофда шунақанги дахшатли гум-бурлаган овоз тарқалдики, худди тоғлар қулаб, ер ёрилганга ўхшаб кетди. Терговчи ҳатто сапчиб тушди. Бу қанақа портлаш эканини билиб бўлмасди, ҳа, сирасини айтганда, бу уни унчалик қизиқтирмасди. Муҳим жиҳати

шуки, нур ҳалок бўлган қахрамонларнинг қабртошини ёритган пайтдан буён унда ақл бовар қилмас бир жасорат тўлкини мавж урмоқда, мусалласга ўчликдан келиб чиқувчи рашк, “бевалик мусалласи”нинг жирканч бекарорлиги, муҳаббат мусалласининг саргардонликлари ва кечинмалари уни бутунлай тарк этиб, шўртанг тер ва бадбўй пешобга айланганди. У эса қозоқ чўлидаги қизикқон суворийдек эпчил бўлиб қолганди, арақ абжир, тўхтатиб бўлмайдиган, айни вақтда нафис ва дағал, таваккал ва ҳазил-мутойибани жонидан яхши кўрувчи испан тореадорига ўхшаган коньякка айланганди. Бамисоли аччиқ қизил қалампирга оғзини тўлдириб, кўк пиёздан тишлаб, тишларини кўкиштоб саримсоқпиёз бўлтагига ботириб, қуритилган занжабилни чайнаб ёки обдон туйилган қора мурчни ютиб юборган каби терговчи ўзини кучли оловда жизгинак бўлаётган думба ёғдек, йўқ, янги узилган гуллардан тўкилган гулчамбардек ҳис қилди; коктейлли қадах лабидаги кўпикка ўхшаб, руҳи кўтарилиб ўзига келди ва “Цюансин дацюй” шишасидек ажойиб шаклли тўппончасини олиб, паканабўй граппа сингари кескин ва маккорона ҳаракат ила ўқдай учиб, кўз очиб-юмгунча “Ярим аршин” ресторанига қайтиб келгандек, пахтадек оппоқ эшикни тегиб очгандек, тўппончани ҳайдовчи қиз ва унинг тиззасида ўтирган паканага ўқталгандек ва “пақ, пақ” отиб, уларнинг каллаларини учириб юборгандек бўлди. Булар барчаси бутун дунёга машҳур, аччиқ, ширин-нордон таъмли, хўплаб-хўплаб ошқозонга қуйиладиган, ўтқир қиличдек энг мушкул муаммони ҳам бир ҳамладаёқ ё у ёқлик-ё бу ёқлик қиладиган “Даоцзю” мусалласининг таъсирига ўхшарди.

2

Иним Идоу!

Хатингни ва “Ошпазлик санъатидан сабоқлар” ҳикоянгни олдим.

Жюгуога боришимга келсак, мен олдиндан бошлиқлар билан гаплашиб кўйдим. Кўйиб юборишга кўнгиллари йўқ, ахир, мен ҳарбийман-да. Бунинг устига, яқинда майор унвонини олдим (икки юлдуз кам), бироқ битта планка кўшилди, кўшимча қилиб берилган планкали учта юлдуз бошқача кўринарди-да, шу боис жуда хурсандман деб ҳам айтолмайман. Энди яшашга ҳам, ризқимизни топишга ҳам, ҳикоялар ёки янги замон ҳарбийларининг ҳаётини акс эттирадиган “репортаж адабиёти”ни ёзиш учун ротанинг бошқа жангчилари қаторида сафда юриш машғулоти билан шуғулланишга тўғри келади. Гарчи сўнгги йилларда Жюгуо тез ривожланаётган бўлса-да, хужжатлар маъносида адабий ашёлар тўплаш учун бирон ёққа бориш жуда ноқулай. Сафардан бош тортмоқчи эмасман, бундан кейин бор кучим билан ҳаракат қиламан, қулай баҳоналар керагидан ортиқ тўлиб-тошиб ётибди.

Жюгуодаги Маймун мусалласининг биринчи фестивали қизиқарли воқеа бўлиши кутилмоқда. Умид қиламанки, ўша вақт келганда, мусалласдош жуфтликлар орасида хушчақчақлик авж палласига етганда бошлари оғриган ва оёқларининг мадори кетган ичкилик ишқибозларининг чайқалган сафларида менинг ҳам семиз қиёфамни кўриш мумкин бўлади.

Ҳозир романнинг энг қийин жойига келиб қолганман. Бу бекарор шахс, махсус ишлар бўйича терговчи, у бутунлай издан чиқиб кетган. Ҳаттоки, у ўзини отиб ўлдирсинми, ё бўлмаса беажал ўлиб кетсинми, билолмаяпман. Олдинги бобда у бўкиб ичиб олди. Ижодий машаққатлардан қочиб кетолмаганим боис мен “бор-э” дедим-да, ўзим ҳам ичиб олдим. Аммо

талтайиб, тантикланиб кетмадим, фаришталарга ўхшаб, кўкларга парвоз қилмадим, аммо нақ дўзах азобига гирифтор бўлганим рост. У ерда яхши нарсалар анқога шафе.

Сенинг “Ошпазлик санъатидан сабоқлар” асарингни бир оқшомда ўқиб чикдим (яна бир неча қайталаб ўқидим). Сенинг бу ёзганларинг ҳақида бир нима дейишим тобора мушкуллашиб борапти. Борди-ю, бир нарсая дейишга мажбур бўлсам, эҳтимол, такрорлаган бўларман: ягона усул олдин ҳам йўқ эди, ҳозир ҳам йўқ, – у ёқдан-бу ёққа ташлайверасан, ҳеч қандай меъёр туйғуси йўқ... хуллас, шундай кетаверади. Шу боис чайналган ҳақиқатни яна такрорлашдан кўра индамай қўя қолганим маъқул. Аммо сенинг илтимосингни бажараман ва “Фуқаро адабиёти”га кираман: агарда Чжоу Баони жойида учратолмасам, қўлёмани унинг столи устида қолдираман ва хат ёзаман. Чоп қилишга арзийдими-йўқми – бу ёғи энди омадга боғлиқ. Аммо тажриба шуни кўрсатадики, бу ҳикояни чоп этиш анов-манов иш эмас. Гарчи биз сен билан бирон марта кўришмаган бўлсак-да, барибир самимий дўстлар бўлиб қолдик, шу боис қандай бўлса, шундай гапираяпман.

Эртами-кечми, “Фуқаро адабиёти”да қўлёмаларни танлашнинг мезонларига мувофиқ анча юқори савияда ёза олишингга ишонаман. Буни вақт кўрсатади, шу боис тушкунликка тушишнинг кераги йўқ.

Ҳаммаси бўлиб сен олтига қўлёмая юбординг, жумладан, “Ярим аршинлик қаҳрамон”ни ҳам. Агар Жюгуога бориш насиб қилиб қолса, “Фуқаро адабиёти”га кириб уларни олиб бораман. Почтадан юбориш хатардан холи эмас ва ортиқча даҳмаза ҳам. Бирор нарсая юборгани ҳар гал почтага кирганимда, бир неча кунгача ҳаловатим бузилади. Дарча ортидаги анави ходимлар ҳар доим юзларини шундай бир қиёфага солиб ўтиришадики, гўё жосусни кузатаётган ёки бомба топиб олгандек. Худди халтангда аксилинқилобий китобчалар бордек қараб ўтиришади.

“Жюгуодаги ғаройиб ишлар ҳақида қайдлар”ни тополмаган бўлсанг, қўявер. Сўнгги бир неча йил ичида бунақа ғалати ва бемаъни китоблар озмунча чикмадими! Уларнинг кўпи бир чақага қиммат, ҳеч нарсага ярамайди.

Ижодий муваффақиятлар тилайман.

Мо Ян

3

Ассалому алайкум, мураббий Мо Ян!

Сизнинг Жюгуога келмоқчи эканингни билиб, ўзимда йўқ шодман. Шогирдингиз Сизнинг келишингизга шунчалар интиқки, шоир айтгандек, “юлдузларга қарайман, ойга қарайман, фақат олис тоғлар ортидан қуёш чиқишини кутаман яккаш”.

Менинг бир нечта синфдошим шаҳар партия кўмитасида ва шаҳар бошқармасида ишлайди (оддий ишда эмас – уларнинг амалдорлик қалпоқларини у қадар катта деб бўлмаса-да, у қадар кичик ҳам эмас). Шу боис, агар у ёки бу ташкилотдан таклифнома ёки хат керак бўлса, шуларга мурожаат қила оламан, улар дарров ҳожатимни чиқарадилар. Хитойдаги бошлиқлар муҳри хужжатларни жуда яхши кўрадилар ва ўйлайманки, ҳарбийлар ҳам бундан мустасно эмас.

Ҳикояларга келсак, ростданам жуда бошим қотган. Боз устига, муҳтарам Чжоу Бао ва Ли Сяобаодан озгина хафаман. Шунча қўлёмани топшириб

кўйибман, улар эса ҳеч нима бўлмагандай бемалол ўтиришибди – бир энлик жавоб ёзиб юборишга ярашмайди – бу ғирт хурматсизлик-ку. Тўғри, уларнинг бош қашишга қўллари тегмайди, агар ҳар бир бошловчи ёзувчининг хатларига жавоб ёзишса, бошқа ҳеч нарсага уларнинг вақти бўлмасди. Мен буни яхши тушунаман, аммо юрагим тобора зардобга тўлиб кетаяпти. Ахир бежиз айтмаганлар-да, “Роҳибга эмас, Буддага қара” деб. Яхши ёзганманми-ёмонми, нима бўлганда ҳам ёзувчи сифатида Сиз мени тавсия этяпсиз-ку! Мен, албатта, бу ярамас йўл эканини тушунаман, бу адабиётнинг ривожланишига хизмат қилмайди, аммо шунга қарамай, бу кайфиятнинг олдини олиш учун бор кучимни сарфлайман. Мен сувни кўрмай этик ечадиганлардан эмасман, биров ўзини томдан ташласа, орқасидан эргашадиганлардан ҳам эмасман. Ҳар қандай қийинчиликларга қарамай, ёзавераман, ёзавераман.

Академиямизда ҳамма бир ёқадан бош чиқариб, Маймун мусалласи фестивалига тайёргарлик кўриш билан банд. Куллиётда менга топширик берилган, унга кўра фестиваль вақтида сотиладиган хушбўй мусаллас учун асос сифатида бизда сақланаётган шифобахш дамламанинг бир қисмидан фойдаланишим керак. Агар яхши чиқса, мўмайгина пул мукофоти тегиши тайин, бу эса мен учун ғоят муҳим. Аммо пулни деб нахотки мен ёзишдан воз кечсам? Йўқ, мен бундан кейин ҳам ёзмоқчиман, қувватимнинг ўндан бир қисмини дамламага сарфласам, қолган тўққиз қисмини – ижодга бағишлайман.

Ўзимнинг сўнгги асаримни юбораяпман, у “Қалдирғоч уяси” деб аталади. Сиздан илтимос, устоз, у ҳақда ўз фикрингизни билдирсангиз. Ўзимнинг илк ижодимни таҳлил қилиб чиқдим ва шундай хулосага келдимки, асарларимнинг чоп этилишидаги қийинчиликлар уларнинг ижтимоий муаммолар билан боғлиқ эканидир. Шундайин, “Қалдирғоч уяси” да ана шу муаммо бор. Ҳикоя сиёсатдан ҳам, пойтахтдан ҳам узоқ. Борди-ю, уни ҳам чоп этишнинг иложи бўлмаса, демак, Парвардигорнинг мандан юз ўгиргани шу бўлади.

Сизга чексиз ҳаловат тилайман!

Шогирдингиз Ли Идоу

4

“Қалдирғоч уяси”

Қайнонам қалдирғоч уяларини тўпловчилар оиласида дунёга келган ва аввалига айнан мана шу туфайли у мандаги “Олоросо” шеррининг муаттар бўйи, унинг бир текис ва тўқ ранги, нафис ва нозик ҳиди ва юмшоқ таъми билан “йиғлаб кўришган” деб билардим – бу шеррини узоқ сақлаш мумкин, қанча кўп турса, шунча яхшиланиб бораверади, қишлоқда қопланган батат пояларидан ясалган қўлбола ичимлик эмасди зинҳор, у лойқа, аччиғи оғизни кўйдирди, маҳкам қисқичдек томоғингдан олади – на ўликсан, на тирик.

Ҳозирда бадиий асарларда одат бўлиб қолганидек, айтишим мумкинки, бизнинг тарихимиз энди-энди бошланаяпти. Бироқ менга ҳам, сизга ҳам тааллуқли қиссани тафсирлашга киришишдан олдин, муҳтарам ўқувчилар, бундан кейин мутолаангиз жараёнини енгиллаштириш учун уч дақиқани махсус ахборот муқаддимасига бағишлашимга изн берсангиз: унинг мутолаасига бир ярим дақиқа кетади, қолган бир ярим дақиқада эса

ўқиб чиққанингизни ҳар томонлама ўйлаб кўришингиз мумкин. Кимдир, падарига қусур, қарғага етаман деб, чумчук бути йирилиб ўлган экан, деб кулиши мумкин, яъни боланинг дарди кўзада, кампирнинг дарди ғозада. Кулгидан бир неча юз миллиони қотиб ўлмайдами, қайтага туғилишни режага солишда ташвишнинг камайгани қолади, шунда қайнонам менга чақалоқлар туғиб бериш учун қари бўлса ҳам дуркун вужудидан тўла равишда фойдаланиши мумкин. “Сафсата сотавермасанг-чи! Бас, бунча вайсадинг!” – қулоғимга жаҳлли ўшқирик чалинади, сизнинг тоқатсизлигингизни кўраман – Ички Монголияда ишлаб чиқариладиган “чўл мусалласи” – цаоюан байзцюэнинг қуйиб қўйгандек ўзи. Секин айтасизми – Харбин гаолянидай шунақанги каллага тепадик, тўққизинчи долға дейсиз: олтмиш даража-я, ўх-хў, аччиқлигини унинг!

Саланган – жарқалдирғочнинг бир тури. Танасининг узунлиги тахминан ўн саккиз сантиметр келади. Танасининг юқори қисмидаги патлар қорамтир ёки кўк аралаш тўқ қўнғир, пастки томони – кулранг-оқ тусда. Қанотлари ингичка ва анча қисқа, тўқ қизил тусли. Гала-гала бўлиб яшайди, ҳашаротлар билан озикланади. Ғорларда уя қуради; уяларини сўлак безларидан ажралиб чикувчи қотаётган сўлақдан нарлари қуради.

Саланганнинг ватани – Тайланд, Филиппин, Индонезия, Малайзия. Хитойда улар Гуандун ва Фуцзян қирғоқбўйи вилоятларида жойлашган кимсасиз ороллардагина учрайди. Ҳар йили июннинг бошида уя қуради ва тухум қўяди. Бундан олдин, қўшилгандан кейин, нар ва мода саланган олдинма-кейин учиб ҳавода ағдарилганда, нари тош деворга келиб ёпишади ва сўлагини чиқариб, ипак қурти ипак ўрагандек, боши билан айлантира бошлайди. Тиниқ елим сўлак иплари деворга ёпишади ва уя ҳосил қилиб, қотади. Тадқиқотчиларнинг кузатишларича, уя қуриш вақтида нар саланган емайди ҳам, ичмайди ҳам. Бу қушдан ўта қаттиқ куч талаб қилувчи машаққатли жараён. Биринчи уя фақатгина сўлақдан қурилади, унда аралашмалар бўлмайди, оппоқ, тиниқ бўлиб, ғоят баланд сифати билан ажралиб туради. Шу боис халқ ичида уни “оқ уя” – бай ян ёки “амалдор уяси” – гуан ян деб аташади. Агар одам уяни олиб ташласа, қуш яна биттасини қуриб олиши мумкин. Аммо энди сўлак етарли бўлмайди ва у ўз патларини ишга солишга мажбур бўлади. Сўлак ажратиб чиқариш анча саъй-ҳаракатни талаб қилади, гоҳо унда ҳаттоки қонни кўришади, шу боис бу уялар нарх даражаси бўйича анча қуйи гуруҳни ташкил этади, улар “патли уялар” – мао ян ёки “қонли уя” – сюэ ян дейилади. Борди-ю, саланганни бу уядан ҳам маҳрум қилишса, у учинчисини қуришдан бўйин товламайди. Бу ҳолда қурилиш воситалари сифатида у асосан сув йўсинларидан фойдаланади, сўлак ҳаддан ташқари кам бўлганидан бундай уянинг озукалик аҳамияти бўлмайди.

Мен қайнонамни биринчи марта кўрганимда у кўлидаги қумуш игна билан синчковлик ила содали эритмада ювилган қалдирғоч уясидаги аралашмалар – қон излари, патлар ва сув йўсинларини кидириб топар эди. Бунинг “қонли уя” экани энди менга аён эди. Жаҳли чиққан жажжи ўрдақбурундай лабларини шишириб, у вайсар эди:

– Буни қаранглар, тагин қалдирғоч уяси эмиш! Нукул патлар-ку. Қарға уясидан ҳеч фарқи йўқ.

– Бунинг нимасидан хафа бўласиз, – жавобан деди хотинининг сўзларига менинг раҳбарим профессор Юан Шуаньюй. – Бизнинг кунларимизда ҳаммаёқни сохталик босиб кетган, ҳатто саланганлар ҳам буни ўрганиб олган. Менимча, яна ўн минг йилдан кейин, агар одамзод ўша замонларгача

яшаб қололса, саланганлар итнинг ахлатидан ҳам уя қуришнинг уддасидан чиқади, – сўзини тугаллади у, ўзи махсус ясаган қоришмадан бир ҳўплаб – мусалласда орхидеянинг маст қилувчи ажойиб ҳиди сезилиб турарди.

Қўлида бу каттакон уяни ушлаганча у нима қилишини билмай, эрига, менинг бўлажак қайнотамга қараб турарди ва унинг қўллари титрамоқда эди.

– Худо ҳаққи, ҳатто ақлга сиғмайди, қандай қилиб қанақадир итнинг мияси олтидан қиммат бўлиши мумкин! Наҳотки шу нарса қўпчилик айтаётгандай сирли бўлса? – Шундай дея қайнотам нафратомуз уяни яна бир назардан ўтказди.

– Кошки, мусалласдан бошқа бирор нарсанинг фарқига борса! – пичинг қилди аёл сал қизариб, сўнг уяни суриб қўйди-да, миттигина қуюндай тинчиди-қолди.

Ўша куни оқшомда мен уларникида биринчи марта меҳмон бўлдим. Хотинимнинг гапига қараганда, онаси ўзининг маҳоратини намоиш қилмоқчи экан, мен унинг уяни суриб ташлашини ва ўрнидан туриб кетишини кутмаганимдан хиёл саросималандим.

– Ташвиш қилманг, – тасалли берди менга чол, – қайтади. Мен мусалласларни яхши билганимдай, у ҳам уяларни билишда ягона. Бугунги кундагиси – дунёдаги энг яхши тажрибалардан бири бўлди.

Ҳақиқатан ҳам, қайнотам башорат қилганидек бирмунча вақт ўтгач, қайнонам қайтиб келди. У уядан барча қоришмаларни олиб ташлади-да, ундан шўрва пиширди. Қайнотам ва хотиним шўрвани ичишдан бош тортишди. Қайнотам, бу шўрвадан товуқ ахлатининг ҳиди келаяпти деди, хотиним эса қон ҳиди келаяпти, бу шўрвада ғараз ва тошюраклик аралашган, бу – инсоннинг ҳар қандай ёвузлик манбаи эканлигига гувоҳдир, деди. Хотинимнинг юраги ҳамдардлик ҳиссига тўлиб-тошганди, унинг Бонндаги Жониворларни ҳимоя қилиш Бутунжаҳон лигасига аъзо бўлиш учун ариза бериши бежиз эмасди.

– Сяо Ли, – менга қараб деди қайнонам, – бунақа бемазагарчиликларга эътибор қилма. Уларнинг муруввати – соф рижкорлик. Конфуций айтгандики, “мард эркак ошхонага йўламаслиги керак”, аммо столга ўтиргач, ўзи гўшт қайласига йўқ демаган экан. Гуручни теришга ҳам қаршилиқ қилмаган, гўштни эса қиймалашган, ўқиш ҳақи сифатида ўқувчилардан ўн тугунлик суфланган гўшт қабул қилишган. Истамасалар – кераги йўқ, ўзимиз еймиз, – давом этди қайнонам. – Хитойликлар қалдирғоч уясини минг йилдан буён еб келишади. Бу дунёдаги куч берувчи энг қимматли восита. Ташқи кўриниши у қадар кўркам эмас, аммо жудаям тўйимли таом. Болаларнинг бўйи ўсиши ва ривожланишига имкон беради, аёлларнинг ёшлиги ва жозибасини сақлашда кўмаклашади, қарияларнинг эса умрини узайтиради. Гонконг Хитой университети профессори Хэ Голи яқинда қалдирғоч уясида ОИТСдан сақловчи ва уни даволашда қўл келувчи модда борлигини аниқлади. Агар анави қиз, – қайнонам хотиним томонни кўрсатди, – қалдирғоч уяси шўрвасидан ичганда, манавиндақа чиллашир бўлиб юрмас эди.

– Чиллашир бўламанми-миллашир бўламанми, барибир бу искирт овқатингиздан емайман, – жирканиб деди хотиним ва менга тикилди: – Қалай, ширин эканми?

Қайнонамни ҳам, хотинимни ҳам хафа қилгим йўқ эди.

– Нимаям дердим... – дудмалландим мен.

– Тулки, – хотима ясади хотиним, қайнонам эса менга шўрвадан сузиб,

қизига ўқрайиб қаради. – Сизнинг эса тушингизга жин-ажиналар кириб чиқади.

– Қанақа жин-ажиналар экан тагин? – қошларини кўтарди қайнонам.

Хотиним ҳам тиниб-тинчидиганлардан эмасди:

– Саланган галаси келиб энсангиздан чўқийди.

Қайнонам ҳам бўш келай демасди:

– Е, ич, Сяо Ли, унинг гапларига парво қилма. Кеча у хўқиздай денгиз қисқичбақасини пакқос урди, аммо улар келиб қисқичлари билан бурнимдан қисиб олади деб кўркмади-ку. – Кейин сўзида давом этди – Болалигимда қуш уяси йиғувчиларни кўргани кўзим, отгани ўқим йўқ эди. Шаҳарга келиб эса уларни ёмон кўрганим учун ўзимни ёмон кўриб кетдим. Эндиликда қалдирғоч уяси шўрвасини тобора кўпроқ одамлар иштаҳа билан туширишмоқда, чунки бой одамлар кўпайиб кетди-да. Аммо шунда ҳам борди-ю, сенинг пулларинг мил-мил бўлса ҳам, бу сенга биринчи даражали “амалдор уяси”ни манзират қилишади, бу биринчи навли мол бўлиб қолади дегани эмас. “Сиям тортиқлари” деб аталувчи тайланд уялари Пекин бойларининг дастурхонини безамокда. Бизга, яъни Жюгуога ўхшаган ўртача шаҳар аҳолисига фақат “қонли уялар”гина насиб қилади. Уларнинг бир килосини саккиз минг юандан сотишади, оддий одамларнинг ҳамёни чидамайди.

Бу гапларни қайнонам жудаям жиддий ва мақтанмасдан айтмоқда эди. Балки бу қалдирғоч уяси деган матоҳ ростданам ажойиб нарсадир, аммо виждонан айтадиган бўлсам, таъм қаёқда – бемазаки, нарёқ-берёғи йўқ. Менга қолса бунинг олдида қовурилган чўчка гўштининг ўлса ўлиги ортиқ.

Қайнонам қалдирғоч уясининг афзалликларини миямга куйишдан чарчамаётганди. Озуқалик қимматини тугатиб, уни пишириш усулларига ўтди, аммо бу мени унчалик ҳаяжонга солмади. Бироқ қалдирғоч уяларини қандай йиғишлари ҳақидаги ҳикоя, унинг ўзи ҳақидаги ҳикоя озмунча кизиқиш уйғотмади.

Қайнонам авлод-аждоди қалдирғоч уяси йиғувчи бўлган хонадонда дунёга келган. Ҳали она қорнидалик пайтидаёқ у саланган қичқирғини эшитган, улардан озуқа моддалари олган. Онаси ўзи қалдирғоч уясини жонидан севган, бошқоронғи вақтида-ку Худо берган-кўйган. У кўпинча қалдирғоч уясини эридан яшириб еган ва бу ишда шунчалик устаси фаранг бўлиб кетганки, бир марта ҳам қўлга тушмаган. Қайнонамнинг гапларига кўра, унинг онасининг тишлари туғилганидан пўлатдай мустаҳкам бўлган ва ҳатто қайишқоқ қалдирғоч уяларини бемалол чайнаб-чайнаб еб юраверган. У уяни ҳеч қачон бус-бутунича емаган – эрида ҳаммасининг миридан-сиригача ҳисоб-китоби бўлган – балки сал пастроғидан, уяларни йиғаётганда кесиклар қолган жойдан жуда усталик билан тишлаб узиб олган, шундай узганки, бунини пичоқда ҳам қилиб бўлмаган. Онаси биринчи даражали “амалдор уяси”ни ўғирлаб еган, уларга ҳали ишлов берилмаган ва ўз озуқалик хоссалари бўйича энг фойдалилари бўлган. Тайёрлаш жараёнида ҳар қандай тансиқ таом фойдали моддаларнинг катта қисмини йўқотади.

– Ҳар қандай таракқиёт қандайдир зарар келтиради, – жағ урар эди қайнонам. – Оғиздаги таъм тотиш сезгиси қувончи учун одамлар ошпазликни ўйлаб топганлар, аммо айни вақтда дадиллик ва жасурликни бой берганлар. Шимолий кутб доирасида яшовчи эскимосларнинг чиниққан гавдалари, ҳаддан ташқари паст ҳароратга чидамлиликлари, шубҳасиз, уларнинг хом тюлен гўшти ейишлари билан боғлиқ. Борди-ю, вақти келиб

улар хитойликларнинг мураккаб ва нозик ошпазлик санъатини эгалласалар борми, у ерда ортиқ яшай олмайдилар. Қайнонамнинг онаси катта миқдордаги қайта ишланмаган қалдирғоч уясини билдирмай еган, шу боис унинг қизи тўрт мучаси соғлиғи билан ажралиб туради, туғилишдан унинг сочлари қарға қанотидек қора, бадани пушти бўлган, у ҳар қандай ўғил чақалокдан қаттиқроқ кичқирган: туғилганда эса унинг оғзида тўртта тиш оқариб кўриниб турган. Қайнонамнинг отаси иримчи одам бўлиб, оғзида тиш билан дуёга келган фарзанд бехосият бўлади, деб эшитган экан, шу боис қизини денгиз бўйига олиб бориб, сувўтлар орасига ташлаб келган. Қишнинг қоқ ўртаси бўлиб, гарчи Гуандунда қаттиқ совуқ бўлмаса-да, декабрь тунларида суяклар чатнаб кетади. Қайнонам мана шу сувўтлар ичида туни билан маза қилиб ухлаган ва яшаб қолган, бундан қаттиқ таъсирланган ота уни уйга қайта олиб келган.

Қайнонамнинг гапига қараганда, унинг онаси гўзал бўлган, отасининг эса қошлари бароқ, кўзлари чуқур ботган, бурни пачоқ, лаблари юпка ва эчкисоқол, ияги туртиб чиққан одам бўлган. Худонинг бермиш куни тик қояларга тирмашиб ва ёриқлардан ситилиб ўтиб юргани боис озғин бўлган ва ўз ёшидан кексароқ кўринган, башараси илондай совуқ бўлган. Ҳар куни қалдирғоч уяларини тагидан ейдиган она эса шу қадар кўп фойдали моддалар олганки, унинг оппоқ баданига сал боссанг, худди июнь ойидаги лолагулдек оқ сут чиқади. Онаси қалдирғоч уяси сотадиган одам билан Гонконгга қочиб кетганида, қайнонам энди бирга тўлган, қизалокни отаси парвариш қилган экан. У ҳар куни қизига қалдирғоч уясида шўрва пишириб берар ва шуни еб-ичиб ўсган экан. Хотинимга қайнонам олтмишинчи йиллар бошида ҳомиладор бўлган экан. Замон оғир бўлиб, ўша вақтларда у битта ҳам қалдирғоч уяси емаган ва хотинимнинг маймундай бадбашаралиги шундан экан. Агар хотиним қалдирғоч уяси еганида, ишни ҳали ҳам тўғриласа бўларкан, аммо у бунга кўнмайди. Аслида у рози бўлганида ҳам ҳеч иш чиқмаслигини мен тушунардим. Ошпазлик академияси махсус таомлар маркази бошлиқлигига қайнонам яқинда тайинланди, бошлиқ бўлмай туриб эса қалдирғоч уясини топиш осон иш эмасди. Мен учун тайёрланган паст навли қалдирғоч уясини ҳам у жудаям расмий йўл билан топмаганди. Шунинг ўзидангина бўлажак хотинимдан кўра ҳам мен унга кўпроқ ёқишимни англадим. Хотинимнинг отаси илмий раҳбарим бўлгани учун унга уйланганим рост. Ажрашишимнинг асосий сабаби эса қайнонамнинг менга ёқиб қолгани эди.

Қалдирғоч уяси шўрвасини ичиб, қалдирғоч боласи гўштини еб, у соғлом ва бақувват ўсган. Тўрт ёшидаёқ у жисмоний ва ақлий ривожланишда ўн яшар боладай эди. Қайнонам булар барчаси саланганнинг хизмати эканига қаттиқ ишонарди. Қайсидир маънода, дерди қайнонам, улар нар саланганни ва унинг қимматбаҳо сўлагини еб катта бўлишган, чунки туғилганда оғзидаги тўртта тишдан ҳатто унинг ўз онаси ҳам кўрққан ва шу сабаб қизини кўкраги билан боқмаган. “Сутэмизувчи бўлмай кетсин!” – ёзғирарди қайнонам ва инсонни энг бағритош, бемехр мавжудот деб биларди, чунки болаларини кўкраги билан боқишдан фақат инсон бўйин товлаган.

Қайнонамнинг онаси Жанубий Хитой денгизи соҳилларидаги овлок пучмоқда яшаган. Ҳаво очиқ кунларни қизалоқ денгиз соҳилида ўтказган, у ерда яшилтоб-кулранг ороллар силсиласи кўриниб турган, у ердаги бахайбат серқоя ғорларда қалдирғоч уяларини тўплашган. Қишлоқча аҳолисининг кўпчилиги балиқчилик билан кун кўришган, уяларни фақат

қайнонамнинг отаси ва унинг олтита амакиси теришган. Бу хатарли, аммо ғоят фойдали иш уларга ота мерос. Агар жуда хоҳлаганида ҳам бу ишни улардан бошқа ҳеч ким уддалай олмаган.

Қайнонамнинг айтишича, отаси билан амакиси жудаям чайир одамлар бўлган – баданида жирдан асар йўқ, вужудлари бой протеинлардан тўйинган, кип-қизил мушаклар эшиб чиқилган тўнкани эслатиб турган. Бундай мушакли одамлар маймунлардан кўра чакконроқ ва абжирроқ бўлади. Қайнонамнинг отаси бир жуфт маймун бокқан экан ва улар, қайнонамнинг сўзларига қараганда, отаси ва тоғаларига ўқитувчи бўлиб хизмат қилган экан. Уя йиғиш мавсуми тугаганда, улар олдингиларидан келган даромад ҳисобига яшашган ва кейинги мавсумга ҳар томонлама тайёргарлик кўриш билан машғул бўлишган. Деярли ҳар куни улар мана шу маймунлар билан тоққа йўл олганлар, уларни қоя ва дарахтларга тирмашиб чиқишга мажбур этганлар, улар маймунлар ҳаракатига тақлид қилганлар. Малай яриморотида қалдирғоч уяси йиғувчилар маймунларни шу ҳунарга ўргатмоқчи бўлишган, аммо иш чиқмаган. Маймунларнинг феълени тушуниб бўлмайди ва шу нарса бояги ҳаракатларнинг натижасида кўринган. Қайнонамнинг эслашича, отаси аллақачон олтмишдан ошганига қарамай, қалдирғочдай учқур, маймундай абжир бўлган, сирпанчик ғаров таёғидан бемалол юқорига тирмашиб чиқаверган. Умуман, мерос ва касбий малака туфайли қайнонамнинг оиласи қояларга тирмашиб, дарахтларга ўрмалаб чиқиш усталари бўлган. Аммо энг кенжа амакиси олдида бошқалари ип эшолмаган. Чаккон илонга ўхшаб, ҳеч қанақанги мосламаларсиз у уялар ордидан бир неча ўнлаб метр баландликдаги чўққиларга тирмашиб чиқа олган. Қайнонам бошқа амакиларининг кўринишларини яхши эслолмасди, аммо кенжасини аниқ-тиниқ ёдга оларди: туклари тўқилганидан аъзойи-бадани балиқ тангачаларига ўхшарди, юзи қуруқ, чуқур кўз косалари ичида катта-катта мовий кўзлар тинимсиз ўйноқлаб турарди.

Етти яшарлигида қайнонам биринчи марта ёзда отаси ва амакилари билан биргаликда қалдирғоч уяси тергани оролларга борган экан. Оиланинг катта икки мачтали қайиғи бўлган экан. Унинг тўнг ёғи қалин қилиб суртилган қайин баргларида ўрмон ҳиди келиб турган. Ўша куни жануби-шарқдан шамол эсиб турган ва бирин-кетин қирғоққа шиддат билан тўлқинлар келиб урила бошлаган. Қуёш нурлари остида оппоқ қум ялтираб кўринган. Мана шу ўткир ёруғлик кейин унинг тушига кўп марталаб кирган ва бундан у уйғониб кетаверган. Жюгуодаги ўрнида ётганча у денгиз тўлқинларига қулоқ солган ва уларнинг ҳидини туйган. Отаси трубка буруқситганча қайиққа озик-овқат, ичимлик суви, ғаров таёқларини қайиққа ортаётган укаларига кўрсатмалар бериб турган. Ниҳоят, амакиларидан бири шохларига бир парча қизил бахмал мато илиғлик хўкизни етаклаб келган. Хўкизнинг кўриниши кўрқинчли бўлган: кўзлари қонга тўла, тумшуғида оқ кўпик. Қалдирғоч уяси тўплаш учун йўл олаётган қайиқни томоша қилгани балиқчилар қишлоқчаси болалари югуриб келган. Улар орасида бирга-бирга кўча чангитиб катта бўлган тенгқурлари ҳам бўлган: Ҳай Ян – Денгиз Қалдирғочи, Чао Шэн – Тўлқин Фарзанди, Ҳай Бао – Тюлен... Қишлоқ чеккасидаги қоя устида бир кампир пайдо бўлиб, митти Ҳай Баони чақира бошлаганда, болақайнинг кетишга ҳеч кўнгли бўлмаганини кўрсангиз. “Ян Ни, менга қалдирғоч тутиб келасанми? – деб илтимос қилибди Ҳай Бао. – Сен менга тирик қалдирғоч берсанг, мен сенга шиша зўлди бераман”. Ўша захоти кафтини ёзиб, қизга қўлида қисимлаб олган зўлдирни кўрсатган. Қайнонамнинг бунақа

ажойиб болача – Ян Ни – Қалдирғоч Қиз исми борлигини хаёлимга ҳам келтирмагандим.

– Мана шу Ҳай Бао ҳозир ҳарбий округга қўмондонлик қилади, – хўрсинди қайнонам. Унинг сўзларида ҳаётдан қоникмаслиги, эридан норозилиги шундоқ билиниб турарди.

– Шу ҳам гап бўлди-ю, ҳарбий округ қўмондони эмиш, – онасини қайириб ташлади хотиним. – Мана менинг дадам – олий ўқув юрти профессори, Мусалласпазлик академияси мутахассиси, бирон-бир ҳарбий уларга тенг келоладими?

Қайнонам мен томон ўгирилди:

– Ҳар доим отасининг тарафини олиб, менга қарши туради, – ўкинч билан деди у.

– Электр мажмуаси, – изоҳ бердим мен. Изоҳ бердим-у, хотинимнинг менга ўқрайиб қараган нигоҳини ҳис этдим.

– Қалдирғоч уяси тўплашга сузиб кетиш куни, – ҳикоясини давом эттирдим қайнонам, – энг ҳаяжонли воқеа ҳўкизни қайикқа ортиш бўлганди...

Ҳўкизлар жуда ақлли бўлади. Айниқса, ахта қилинмаганлари. Бу ерга нега олиб келишганини у билиб турарди. Бандаргоҳга яқинлашганда эса унинг кўзлари қонга тўлди. Оғир-оғир нафас олиб, ўжарлик билан бошини чайқар ва ерга шундай тиранар эдики, амаким оёқда базўр турарди. Қайик билан бандаргоҳнинг тош каллаги тагида лойқа сув шалолаб турган энсиз эгма трап билан уланган. Олдинги оёқларини чеккага қўйган ҳўкиз ортиқ бир қадам ҳам юришни истамасди. Амаким сўрғичга ёпишиб олган чақалоқдек бор кучи билан арқонни тортарди; ҳавочин шундай чўзилган эдики, ҳозир жониворнинг бурнини йиртиб юборгудек эди. Оғриқ ҳаддан ташқари кучлилиги кўриниб турарди, аммо ҳўкиз ўламан саттор дегандай трапдан юришни хоҳламасди. Бурунни-ку, қўяверинг, жони қил устида эди! Ёрдамга бошқа амакилар ҳам етиб келишди, бироқ улар ҳам ҳўкизни қайикқа судраб кириш учун ҳар қанча чиранишмасин, барибир бу ишни удалаш уларнинг ҳам кўлидан келмади. Боз устига, ҳўкиз ғазаб билан тепиниб, амакиларимдан бирининг оёғини чўлоқ қилиб қўйди.

Кенжа амаким фақат эпчил-чаққонлиги билан эмас, балки бошқалардан кўра ақллироқлиги билан ҳам ажралиб турарди. Арқонни тўнғич ака кўлидан олиб ва нималарнидир гапириб, ҳўкизни қирғоқ ёқалаб етаклаб кетди. Қумда қатор излар қоларди – уники ва ҳўкизники. Кейин у кўйлагини ечдию ҳўкизнинг бошига ташлади ва ёлғиз ўзи жониворни трапнинг олдига олиб келди. Ҳўкиз юриб бораркан, трап камоннинг ёйидай эгилди. Ҳўкиз хатарни сезди ва жуда эҳтиёткорлик билан қадам ташлай бошлади, арқондан юришга узок вақт ўргатилган тоғ такалари циркда ана шундай ҳаракатланади. Ҳўкиз қайикқа чиқиб олиши ҳамон трапни олиб ташлашди ва ниҳоят шатир-шутир қилиб, елканлар кўтарилди. Кенжа амаким ҳўкизнинг бошидан кўйлакни олди. Жонивор туёқлари билан депсиниб, аъзойи-бадани қалтираб кетди ва юракни эзадиган қилиб чўзиқ мўради. Аста-секин ер кўздан йўқола бошлади, енгил туман пардаси тортилган орол эса эртақлардаги тилла қасрдай аста яқинлашиб келарди.

Қайик унча катта бўлмаган кўлтиқчада лангар ташлади ва яна ўша кенжа амаким ҳўкизни қайикдан тушишга мажбур қилди. Худди ибодат қилаётгандай, ҳамма жиддий эди. Тиканли буталар ўсиб ётган чўл оролга қадам қўйиб, даҳшатли ҳўкиз қўйдаи ювош бўлди-қолди. Унинг қон тўла кўзлари тиниклашди ва уларда кенжа амакимнинг кўзларини тўлдириб турган мовийлик каби баҳри муҳитнинг ложувард туси акс этарди.

Аста-секин қош қорая бошлади. Денгиз юзасида қизил мавжлар ўйнарди, орол узра қулоқни баганга келтиргудек қичкириб қушлар парвоз қиларди. Барча очик осмон остида тунади ва бутун тун ҳеч ким чурқ этиб оғиз очмади. Эртаси куни тонгда нонуштадан кейин отам: “Қани, ишга!” – деб буйруқ берди ва қалдирғоч уяси тўплашдек сирли ва хатарли иш бошланди.

Оролда кўплаб қоронғи ғорлар бор эди. Бир қатта ғор олдида ота меҳроб тиклади, бир даста қурбонлик пулини ёқди, бир неча бор етти букилиб таъзим бажо келтирди, кейин эса буйруқ берди: “Қурбонликка ҳўкизни келтиринглар!” Олтовлон амаким югуриб бориб, ҳўкизни ерга йиқитишди. Шуниси ажабланарлики, ҳўкиз ҳеч қандай қаршилиқ кўрсатмади. Уни йиқитишди эмас, балки унинг ўзи тошлоқ ерга узала тушиб ётди, деса тўғрироқ бўлади. Пўлат қаби яшилтоп-кумушранг шохли баҳайбат бош қудратли бўйинга шундай ўрнашган эдики, гўё унга маҳкам пайвандлаб қўйилгандек. Унинг гавдаси яхши ният билан ўзини ғор пирига қурбон келтиришга азму қарор қилганини яққол намоён этиб турарди. Қалдирғоч уялари шу пирнинг мулки эканини ва баҳайбат ҳўкизни отам амакиларим билан унга эваз қилиб бағишлашганини мен ўшанда англаб етгандим. Борди-ю, пир бутун ҳўкизни ейишга қодир экан, унда унинг ашаддий даррандалиги турган гап. Ҳатто бу ҳақда ўйлаш ҳам қўрқинчли. Ҳўкизни ерга йиқитиб, амакиларим тезда ўзларини четга олишди. Отаси белбоғидан унча қатта бўлмаган ялтироқ болтачани суғуриб олди-да, уни иккала қўли билан ушлаб, жонивор томон йўналди. Бамисоли улкан кафт қизалокнинг юракчасини сикди. Юракча гоҳ урар, гоҳ тўхтаб қолар ва энди ҳеч қачон қайтиб урмайдигандек туйилар эди. Ота бир нима деб ғудранди, унинг чақноқ қора кўзларида қўрқув ва иккиланиш яширин эди. Шунда унинг отасига ҳам, ҳўкизга ҳам раҳми келиб кетди. Икки хор-зор бўлган хилқат – мана бу қоқшол маймунга ўхшаган эркак ҳам, тошлар устида қимир этмай ётган ҳўкиз ҳам. Болтани қўлига олган киши ҳам, унинг қурбони ҳам муқаррар нарса содир бўлишини хоҳламаётганди, аммо ҳар иккаласи ҳам қандайдир тийиб бўлмайдиган куч ҳукми остида эди. Қизнинг кўзи ғор оғзига тушди – ғоят ғалати шаклда эди, қулоғига у ёқдан келаётган ажиб товушлар чалинди, ғорнинг совуқ нафасини ҳис этди ва тўсатдан ҳар иккалови – отаси ҳам, ҳўкиз ҳам қоядор ғорнинг пиридан қўрқди. Ҳўкиз кўзини юмиб ётарди ва узун киприкларининг учи пастки қовоғи устига текис чизикдай тушганди. Бир кўзининг ҳўл бурчагида кўк пашша изғирди. Пашша қизнинг шунақанги жонига тегдики, кўзи чеккаси қичишиб кетди. Ҳўкиз эса қимир этмади. Унга яқинлашаркан, отаси саросимага тушгандек атрофга аланглади. У нимани кўрмоқчи бўлган эди? Аслида у ҳеч нимани кўрмаётганди, унинг бошини кўтаргани ва атрофга аланлагани ички бўшлиқдан гувоҳлик берарди холос. Болтачани чап қўлига олиб, у ўнг қўлига туфлади, кейин унга болтачани ташлаб, чап қўлига туфлади. Охири у иккала қўли билан болтани ушлади ва ўзини бардам тутишга ҳаракат қилгандек, оёқларини керди. Сўнг чуқур нафас олди ва нафасини саклаб турди. Унинг юзи бўзарди, кўзлари косасидан чиқди, болтани баланд кўтардию куч билан пастга туширди. Болта ҳўкизнинг бошига санчилиб, жиқ этгани қизнинг қулоғига чалинди. Отаси нафасини чиқарди ва ичида бир нима узилгандек иккала оёғида зўрға турарди. У эгилиб, болтачани чиқариб олишга ҳаракат қилгунича озмунча вақт ўтмади. Ҳўкиз бўғик овоз чиқарди, бир неча марта бошини кўтаришга уринди, аммо бўйин пайлари аллақачон чопиб ташланган бўлиб, бундай қила олмади. Кейин

унинг танаси силкина бошлади, мия бу ҳаракатларни назорат қилмаётгани аниқ эди. Отаси яна болтачани кўтарди ва шиддат билан яна бир марта чопди. Ҳўкизнинг бўйнидаги жароҳат кенгайиб борарди. Навбатдаги хар зарбадан болта бўйинга тобора чуқурроқ ботмоқда эди. Ниҳоят қора қон фаввора бўлиб отилди ва унинг хиди қайнонамнинг димоғига келиб урилди. Отасининг қўли қонга беланганди, болтача сирпаниб кетмоқда эди, шу боис болтачани дам-бадам майсага артарди. Қон унинг юзига ҳам сачраганди. Чопилган раҳеядан қулқиллаб кўпик пуфакчалари отилиб чиқди ва қайнонам томоғидан ушлаб, тескари ўгирилди. У иккинчи бор ҳўкизга қарашга таваккал қилганида, ҳўкизнинг боши ниҳоят, танадан ажраб бўлганди. Болтачани итқитиб, отаси бошини қонли қўллари билан шохларидан кўтарди-да, ғор олдидаги меҳроб олдига олиб борди. Ўлими олдидан ҳўкизнинг юмуқ кўзлари энди катта-катта очилганини қайнонам тушунолмади. Кўзлар ҳамон ўшандай денгиз рангида – ложувард тусда эди ва уларда ён-атрофдаги одамларнинг қора қиёфалари акс этарди. Ҳўкиз бошини меҳроб устига қўндириб, отаси бир қадам ортга чекинди, бир неча жумла гапни ғудраниб гапирди, кейин чўккалаб олди-да, ғор оғзи томонга бурилиб таъзим қила бошлади. Амакилар ҳам тошли ерга тиззалаб ўтирганча қайта-қайта таъзим бажо келтиришди.

Қурбонлик расми тугади, отаси билан амакилари ўз мосламаларини қўлларига олишди-да, ғор ичкарасига одимлаб кетишди, қайнонамни эса қайиқ ва озиқ-овқатларга кўз-қулоқ бўлиб туриш учун ташқарида қолдиришди. Улар бамисоли сувга чўккан тошдек товушсиз, изсиз ғор ичига кириб кўздан ғойиб бўлишди. Қайнонам кўзлари чақчайган ҳўкиз боши ва лоши билан ёлғиз қолди, лошдан эса ҳамон қон оққани-оққан эди, қайнонамни ваҳима чулғади. Атрофда чексиз денгизу осмон ястанган. Орол устида кўплаб йирик-йирик қушлар айланиб учиб юрарди, қайнонам уларнинг отини ҳам билмасди. Қоя тирқишидан бир неча катта-катта семиз каламуш чиқиб келди ва чийиллаганча ҳўкиз лошига ташланди. Қайнонам уларни ҳайдашга ҳаракат қилди, аммо бу махлуқлар роса ярим метрга сакраб, унга ташланди. Қизалоқ кўксига уларнинг тирноқларини ҳис этди ва қичқириб, ғорга отилди.

У зим-зиё қоронғиликда пайпасланиб, йиғлаб отасини ва амакиларини чақирди. Бирдан олд томон ёришиб кетди – у боши узра еттита гуриллаб ёниб турган машғални кўрди. Ўлик мавсумда отаси бундай машғалаларни ўзи ясарди, узунлиги бир метр келадиган, тишларида ушлаб туриш мумкин бўлсин учун хийла ингичка дарахт шохлари қора мойга ботириларди; у жудаям кўп машғалани олдиндан тайёрлаб кўярди. Ёруғни кўриб, қайнонам дарҳол йиғидан тўхтади, чунки бу ибодатнинг ваҳимали муҳитидан томоғига бир нарса келиб тикилиб қолганди. Отаси ва амакилари шуғулланган ишга нисбатан унинг кўркуви ҳеч нимага арзимаслигини англади.

Ғор жуда катта эди – баландлиги олтмиш ва эни саксон метр. Унинг ўлчамларини қайнонам кейин ўзининг болалик таассуротлари бўйича хотирасида қайта тиклашга ҳаракат қилганди. Ғорнинг узунлигини, албатта, аниқ айта олмасди. Аллақерда сув шалдирарди, тепадан тушаётган томчилар баланд чакилларди ва рутубат ҳукм суларди. Бошини орқага ташлаб, мана шу машғалалар ёниб турган хув тепага қаради. Олов отасининг, амакиларининг юзларини ёритиб турарди. Машғала ёғдусида кенжа амакисининг юзи ёқутдан ранг олгандек қип-қизил товланиб, ўзининг ғайриоддийлиги билан эътиборни тортарди. Бу ғаройиб манзарани ўпкага

чукур кириб борувчи ажойиб ҳид ва таъмли “Кликониинг беваси” шампан мусалласига қиёс қилиш мумкин – бу ҳид ва таъм асло бошқаларга ўхшамасди. Чарсиллаб ёниб турган машъалани ушлаган ва қоядор деворга қарийб ёпишиб олган амакиси пичоқ билан ялтиллаган сутдай оқ ўсимта томон чўзилди. Мана шу қалдирғоч уяси эди.

Умуман олганда, қайнонам ғорга кирганда унинг юраги ўйнаб кетган ва нафаси бўғилганди, бу қорамойли машъалалардан ҳам, кенжа амакисининг ғалати юзидан ҳам эмасди, балки ғорда изғиб юрган саланганлар галасига кўзи тушганидан эди. Бевовталанган қушлар уяларидан учиб чиққан, аммо учиб кетишга шошилмаётган эди. Улар оппоқ капалаклар галасидек, турфа оҳангларда чуғурлаганча ғорда айланиб учарди ва бу нолакор товушлардан томирлардаги қон тўхтаб қолай дерди. Қушларнинг қичкириклариди қайнонамнинг қулоғига алам ва ғазаб нидолари чалинарди.

Отаси ғор девори ёнида узун яшил ғаров таёғида жойлашиб олганди, у ерда ўнтадан ортиқ аллақачон қотиб бўлган уялар бор эди. Оқ қийик танғилган бошини орқага ташлаб ва бурун парраklarининг чукур жойларини шишириб, у оқ соппи пичоғи билан чўзилди-да, бир ҳаракат билан уяни кирқди. Ҳавода уни тутиб олди ва белига боғлаб олган халтачага солди. Бир нечта унча катта бўлмаган қора нарса пастга учди ва аста тўптўп этиб қайнонамнинг оёқлари остига келиб тушди. Эгилиб ва атрофни пайпаслаб қараса, улар пачоқланган тухумлар экан. Қайнонамнинг кўнгли вайрон бўлди. Бунинг устига, у отасидан қаттиқ хавотирда эди, у бир неча ўнлаб метр баландликда уя териб ва фақат силлиқ ғаров таёғигагина ишониб, ҳаётини хавф остига қўйган эди. Қалдирғочлар гала-гала бўлиб, данқур-дунқур машъалага ташланар, бу билан бамисоли уни ўчиришга ва ўз зурёдларини омон сақлаб қолишга ҳаракат қилар эди. Аммо олов сўнгги дақиқада уларни чекинишга мажбур қиларди. Уларнинг кўкиштов қанотлари оловга тегай-тегай деганда, улар шиддат билан бир томонга кетар эди. Отаси эса бу хужумларга эътибор бермасди. Ҳатто қалдирғочлар қанотлари билан унинг бошига урганида ҳам нигоҳи фақат уяга қадалган бўларди. Ишончли ва аниқ ҳаракатлар билан у бирин-кетин уяларни кирқиб оларди.

Машъалалар ёниб битмоқда эди, отаси билан амакилари тош деворга сўёғлиқ ғаров таёқлари бўйлаб пастга сирғалиб тушишди. Улар янги машъалалар ёқишди, белларидаги халталарни уялардан бўшатишди ва уларни оқ қийик устидан териб қўйишди. Отаси одатда уяларни битта машъала ёниб тугагунча тўпларди. Укалари эса, айтиш мумкинки, уч навбат ишлашда давом этар эдилар. Отаси йиғилган уяларни каламушлардан асраш ва эндиликда сал кучдан қолган вужудига дам бериш учун пастда уяларга қоровуллик қилиб турарди. Барчалари қизнинг қаршиларида пайдо бўлганини кўриб, ҳам хайрон қолишди, ҳам суюнишди. Отаси ўз билганича ғорга кириб келгани учун унга танбех бера бошлади ва қизалоқ ташқарида бир ўзи қолганидан кўрқиб кетганини очик айтди. “Кўрқиб кетдим” деган сўз оғзидан чиққани ҳамон отасининг чехраси бирдан ўзгарди. “Оғзингни юм!” – вишиллаб деди у ва қизга бир тарсаки туширди. Қалдирғоч уяларидан унинг қўли ёпишқоқ бўлиб кетганди. Фақат шундагина у ғорда “йиқилиб тушиш”, “сирпаниб кетиш”, “ўлиб қолиш”, “кўрқиб кетиш” каби сўзларни тилга олмаслик кераклигини англади, акс ҳолда мусибат рўй беради. Қиз хўнграб йиғлай бошлади. “Йиғлама, Ян Ни, – тасалли берди кенжа амаки, – сенга қалдирғоч тутиб бераман дедим-ку”.

Улар биттадан трубка чекишди, белбоғ халтачалар билан терли бадан-

ларини артишди ва машғалаларни олиб, ғор тўрига томон юриб кетишди. “Модомики шу ерда экансан, – деди отаси, – уяларга кўз-кулоқ бўлиб тур, мен эса ҳали тераман”. Улар ҳар куни тўрт машғала навбати билан ишлашга келишиб олишди.

Отаси машғалани тишида тишлаб, нари кетди. Ғорда жилға оқарди, жилғада эса қайнонамнинг кўзи илонларга тушди. Атрофда чуруқ ғаров таёқлари ва чирмовуқлар ётарди, тошларда эса қуш ахлатлари қатлам-қатлам бўлиб кетганди. У кенжа амакисидан кўзини узмасди: ахир у қалдирғоч тутиб бераман деган эди-да. Бир нечта ғаров таёғидан тармашиб чиқиб, у ўн метрдан кўпроқ баландликда пайдо бўлди. Қояда турса бўладиган тирқишни топди, таёкни чўзди-да, уни тирқишга жойлади. Кейин яна бир таёкни чўзди, уни биринчисига қия қўйди, учинчисини эса ҳалиги иккаласининг тагидан жойлаштирди. Ўзига яраша шундай бир кўприкча ҳосил бўлдики, қараб юрагинг увушиб кетади. Кенжа амаки замбуруғ шақлидаги катта-катта оқ уялар ёпишган сумалакларга етиб олиш учун мана шу лиқилдоқ мосламага оёқ қўйди. Уялар ўнтадан кўпроқ эди. Ғорнинг бошқа жойларида қалдирғочлар ўз уяларидан учиб чикди-да, қўрқанидан ҳавода айланиб юрди, мана шу уяларда қушлар тинч эди. Эҳтимол, улар уялари ҳар қандай хатардан холи эканини англаб қолишган. Иккита уядан полопонларнинг бошлари кўринди. Яна бир нечта қалдирғоч сумалакларда бошларини пастга қилиб осилиб турар ва енгил, бежирим уя қуриладиган оппок, тиниқ ипни ажратиб, тумшукларини тез-тез кимирилатар эди. Улар кенжа амакиси ғорнинг совуқ ва сирпанчиқ деворига бармоқлари билан тармашиб, оёқлари билан тираниб, улкан илон янглиғ аста-аста улар томон яқинлашиб келаётганини билмас эди. Барча саланганлар саккиз тирноғи билан тошга маҳкам тармашиб олиб, қунт билан уя қураар эди. Мокидек калта тумшуклари у ёқдан-бу ёққа чаққон бориб келар ва уялар эни ва бўйига тез катталлашиб борарди. Табиатда саланганларнинг уя қуришини жуда камдан-кам кўриш мумкин ва юқори лавозимдаги амалдорлар қалдирғочларга бу қанчалик қимматга тушишини тасаввур ҳам қилолмайдилар. Уя йиғувчиларнинг меҳнати нечоғли оғир ва хатарли экани, нималар эвазига қўлга киритишлари уларнинг етти ухлаб тушига кирмайди.

Кенжа амаки мана шу замбуруғсимон сумалакнинг энг катта дўнглигида қарийб оёғи осмондан бўлиб осилиб турарди. Бундай аҳволда қандай ўзини ушлаб туриш мумкинлиги ҳеч кимнинг ақлига сиғмасди. Машғала алангаси унинг аллақасерида, биқин томонида лопилларди. Уя халтачаси эса титиғи чиққан, жикқа хўл байроққа ўхшаб унинг белида осилиб турарди. Қирқилган уяларни халтага сола олмаслиги тушунарли эди. Отаси эса девордан сирғалиб тушиб олган эди ва бошини орқага қилиб, кўлида машғала билан кенжа укасини кузатарди, унинг ҳаёти гумбаз шифти остида, том маънода, қил устида турарди. У қирқилган уяларни териб олишга чоғланарди.

Қайнонамнинг гапига кўра, бу қадар кўп уяни у бошқа ҳеч қачон кўрмаган. Маълумки, агар эски уялар бузилмаган бўлса, қалдирғочлар келаси йил савқитабий ила уларни “таъмирлаб” олади ва уялар похол шляпа катталигидек бўлиши мумкин. Зарарланмаган уялар соф, ҳеч бир қоришмасиз, сўлакдан қурилган, яъни уларнинг сифати юқори бўлган.

Кенжа амаки ўткир уч қиррали пичоқ тутган қўлини чўзди. Унинг гавдаси илонга ўхшаб, кўрқинчли чўзилди. Сочларининг учидан йилтиллаб тер томчиларди. Пичоқ қарийб улкан уянинг чеккасига тегай деб қолди,

– ана, тегди деса ҳам бўлади... ҳа, тегди! Амаки пичоқни уя тагидан у ёқдан-бу ёққа қараб юргиза бошлади. Ундан шаррос тер куйиларди. Уядан учиб чиққан қалдирғочлар ғайриоддий жасорат ила данкур-данкур ғазаб билан унинг башарасига ташланар эди. Уя тошда маҳкам турарди, у кўп ёшга кирганди, қоя билан баравар ўсиб чиққанга ўхшарди. Шу боис кенжа амакининг олдидаги вазифа ғоят оғир эди: у ҳеч бир иккиланмасдан, кўзларини юмишга мажбур қилиб, ғазаб билан ҳужум қилаётган кушларга эътибор бермай ўз ишини давом эттириши керак эди.

Бу улкан уя охири бир ёнга сурилгунча нақ юз йил ўтди-ёв. Яна бир уринса, тамом, оқ олтин куймаси тўғри пастга тушиб келади.

“Ҳа, амаки, бўш келманг, яна озгина!” – беихтиёр қайнонамнинг оғзидан отилиб чиқди бу сўзлар. Шу заҳоти кенжа амаки бутун гавдаси билан пастга шўнғиди, уя девордан ажралди ва аста айланиб, парвоз қилганча пастга туша бошлади. Унинг қайнонам ва отасининг оёқлари остига келиб тушгунича озмунча вақт ўтмади. Уя билан изма-из кенжа амаки ҳам йиқилди – унинг барча ноёб қобилиятлари бу гал бекор кетмаганди. Ҳа, у ўн метрдан ҳам баландроқдан йиқилиб тушиши ва шикаст эмаслиги ҳам мумкин эди. Аммо бу гал жуда ҳам баланд эди ва аҳволи ҳам мақтагулик эмасди. Унинг сочилиб кетган миялари қалдирғоч уясига сачраганди. Амакининг машғаласи ҳали ҳам ёнарди, фақат ғордан оқиб ўтувчи кичкинагина ариқча суви уни ўчирди.

Кенжа амакининг ўлиmidан беш йил ўтиб қайнонамнинг отаси йиқилиб нобуд бўлди. Аммо қариндошларнинг ҳалокати уя йиғувчиларни тўхтатиб қололмади. Отасининг ишини қайнонам давом эттиролмасди, бироқ амакилари уйда боқиманда бўлиб қолишни ҳам истамасди. Иссиқ ёз кунларининг бирида у кенжа амакининг қонига бўялган каттакон уяни орқалаганча умрида биринчи марта мустақил ҳаёт йўлига қадам қўйди. Ушанда у ўн тўрт ёшда эди.

Афтидан, қалдирғоч уяси тайёрлаш бобида таниқли мутахассис бўлиб етишиш унга насиб этмаган эди. Ҳар гал у нина билан уяларни қоришмалардан тозалаганда, кўз олдида юракни ларзага солувчи ва кўнгилни пора-пора қилувчи манзара пайдо бўларди. Ҳар бир уяни у бунинг ортида қандай машаққатлар, одамларнинг ҳам, қалдирғочларнинг ҳам қон ва кўз ёшлари пинҳон эканини билган ҳолда чексиз ҳурмат ва диққат-эътибор ила пиширарди. Қалдирғоч уяси тайёрлашнинг бебаҳо тажрибасини у ана шу тариқа эгаллаганди. Жюгуода ошпазлик бўйича ақл бовар қилмас юксакликка етишгандан кейингина, яъни “тўшт” болалар пишира бошлагандагина у мана шу азоблардан халос бўлди.

– Тўксонинчи йилларда Хитойда қалдирғоч уясига талаб бениҳоя ошди, – чуқур изтироб ила баён этди қайнонам, – бу ҳунар эса мамлакат жанубида қарийб йўққа чиқди. Энди уя йиғувчилар ўзлари билан ғорга гидравлик ҳавозалар ва мустақил электр манбаларини олиб оладилар. Одамлар ўзлари учун бирон-бир хавфсиз уяларни осон кеса оладиларгина эмас, балки бунда қалдирғочларни ўлдирдилар ҳам. Сирасини айтганда, Хитойда ҳозир қалдирғоч уяси қолмаган ва тўплайдиган нарсанинг ўзи йўқ. Шу боис мавжуд талабларни қондириш учун Жануби-Шарқий Осиё мамлакатларидан жуда катта миқдорда уялар олиб келишга тўғри келади. Нархлар осмонга чиқиб кетган. Гонконгда уяларнинг бир килограмми икки ярим минг Америка доллари туради ва нархлар янада ўсиб бормоқда. Бу бошқа мамлакатлардаги уя тўпловчилар орасида чинакамига талваса келтириб чиқарди. Ўша пайтлар отам укалари билан йилда бир марта

тўплар эди. Тайландда эса уларни бир йилда тўрт марта йиғадилар. Яна йиғирма йилдан кейин фарзандларимиз бу қанақа таом бўлди экан, деб хайрон бўлишлари мумкин, – хотима ясади қайнонам, қалдирғоч уяси шўрвасини охиригача ичиб қўйиб.

– Умуман, бугунги кунда ҳам қалдирғоч уяси шўрвасини кўпи билан мингтача хитой боласи татиб кўрган, – эътироз билдирдим мен. – Бу ўзи бор нарсами ё йўқ нарсами – халққа бунинг ҳеч қандай аҳамияти йўқ. Шу боис ташвишланмаса ҳам бўлади!

Саккизинчи боб

1

Хурмагли иним Идоу!

Хикоя ва хатингни олдим. “Қалдирғоч уяси” мени ўйлантириб қўйди. Кичкиналигимда отам бойларнинг дастурхонида туя пайпоғи, айиқ панжаси, маймун мияси, қалдирғоч уяси каби тансиқ таомлар бўлишини айтар эди. Мен туяни кўрганман, унинг қатта-қатта гўштдор туёғи борлигига шубҳа йўқ, гарчи ейишимга тўғри келмаган бўлса-да, унинг таъми ёмон бўлмаса керак. Тўғри, болалигимда от туёғи таомидан тотиб кўрганман. Уни акам уйга олиб келган эди, ҳаром ўлган бир отдан билдирмай кесиб олган экан, уларнинг корхонасида бўлганман. Албатта, ҳеч қанақанги сардор ошпаз ҳақида гап бўлмаганди, ойим уни шўр сувда шунчаки қайнатган эди. Гўшти жуда оз чиққанди, аммо шўрваси – таърифга сўз йўқ! Ҳалигача эсимдан чиқмайди, мазаси оғзимда қолган. Янги йилда ака-укалар учрашганимизда ҳар доим ўшани эслаймиз. Бу бир минг тўққиз юз олтмишинчи йилда бўлганди. Замон оғир эди, шу боис бундай воқеани унутиб бўлмайди. Айиқ панжасига келганда эса, икки йил олдин бир саноатчи мени зиёфатга таклиф қилди ва охириги таомни олиб киришганда ликобчада қоп-қора нимадир турарди; мезбон гердаиб деди: “Айиқ панжаси, ҳозиргина Хэйлунцзяндан олиб келишди”. Унинг гапига учиб, мен ўша заҳоти чўп билан бир бўлак узиб олдим-да, оғзимга солиб, шошмай чайнай бошладим – таъмини билмоқчи эдим. Бу қандайдир шилимшиқ ва ёпишқоқ бир нарса бўлиб, айтарли ҳиди йўқ, аммо бадхўр эмасди, қайнатилган чўчка оёғига ўхшарди. Ичимда шундай ўйласам ҳам ташдан тўхтовсиз мақтардим – бунча мазали таом бўлмаса! Мезбон ўзи ҳам тотиб кўрди-да, рисоладагидек кўпчимабди, деди. Кейин эса сардор ошпазни сўка кетди. Мен “кўпчимабди” деган сўзнинг маъносини тушунмагандим-у, аммо сўрашга иймангандим. Кейин Пекинда ресторанда ишлаган бир ошнамдан қизиқсиниб “кўпчимабди” деган сўзнинг тагида қандай маъно бор деб сўрагандим, у менинг қоқланган айиқ панжаси еганимни, аслида уни аввал сувда кўпчителиб, намиқтириб олиш кераклини айтганди. Борди-ю, панжа янги бўлса, бу талаб қилинмайди, аммо уни пишириш ҳам жўн иш эмас. Ерда чуқурча қазилар, оҳак сепиб чиқиш, унга панжани қўйиш, яна оҳак билан устидан ёпиш ва илиқ сувни чалпитиб сепиш, уларни реакцияга киритиб, иссиқ ажралиб чиқартириш керак, панжадан тукларни фақат шу йўл билан кетказиш мумкин. Унинг гапига қараганда, айиқ панжасини пишириш учун вақт ва сабр керак: у қанча кўп димланса, шунча яхши. Бу дегани, агар уни кечки дастурхонга тортмоқчи бўлсанг, эрта тонгдан ҳаракатингни қиласан. Умуман, кўп уринмайсан. Эсимда: отам айтгандики, қишда айиқ овқатланмайди, нафсини ором олдириш учун панжасини сўради, шу боисдан ҳам у жуда қадрли саналанади. Менимча, бу пучак гап. Ё бўлмаса, “маймун мияси” таомини олайлик. Мен буни ростда-

нам маймун мияси деб ўйлабман. Кейинчалик эса менга айтишларича, бу ўрмон замбуруғларининг бир тури экан. Бу нарсанинг ўзини емаганман, аммо замбуруғдан қилинган ошқозон дорисидан кўп ичганман. Яқинда поездда доришунослик корхонасида ишлайдиган бир мутахассис қиз билан танишиб қолдим. У бу ҳақдорини бунча кўп миқдорда қандай ишлаб чиқаришларини айтиб берди. “Маймун мияси”га бошқа ўрмон замбуруғларини аралаштирар ва яна одатдаги, қуритилган замбуруғлардан ҳам қўшар эканлар. Мен лол қолдим, буни каранглар-а, дориларга химикат қўшишлари хаёлимга келмаганди! Ҳатто дориларда ҳам қаллобликдан тап тортмайдиган бўлишса, умуман ҳақиқий нарсанинг ўзи қолдимикан? Ниҳоят, бу дахшатли қалдирғоч уяси ҳақида айтмоқчиман. Мен ҳеч қачон уни кўрмаганман ҳам, емаганман ҳам. “Қизил қошонадаги уйку” романидан бир лавҳа эсимда, сил касалига чалинган Лин Дайной айланиб келиб қалдирғоч уяси шўрвасини ичаверади, демак, бундан чиқди, ёмон нарса эмаскан, аммо унга оддий одамнинг ҳамёни чидамайди. Бироқ нима учун бу қадар қимматлиги миямга келмайди. Ярим умринг меҳнатда ўтиб ҳам бир неча жин тополмаслигинг мумкин. Сенинг ҳикоянгдан кейин қалдирғоч уяси таомидан саккиз чақирим нарига қочаман: биринчидан, қиммат, иккинчидан эса, бу қадар шафқатсизлик айнан у билан боғлиқ. Мен қалдирғоч уяси овловчиларининг сурбет рақибларидан эмасман, аммо уларнинг сўлак ва қондан уя қўйишларини эслаганинг он бирдан ғалати бўлиб кетасан киши. Менинг нуқтаи назарим сенинг ҳикоянгдаги мана шу аёлниқига ўхшаш. Қалдирғоч уяларининг, қайнонанинг айтганидек, қандайдир ғалати хоссалари борлигига шубҳа қиламан. Гонконгда улар жуда оммалашиб кетган, аммо бир қарагин-а, кўчаларда кимлар юрибди: дуч келган ҳар бир одам – ўткир бурунли ва япаски юзли қалтабақай. Биз, шандунликлар, кўк пиёзли картошка нони еймиз, шу боис бўйдан ҳам худо берган, кўчаларда гўзал аёлларимиз кўрганларнинг кўзини қўйдиради, тўғри, ёппасига гўзал деб бўлмаса ҳам, юздан битта, мингдан битта албатта топилади. Бу нимадан? Бу тансиқ таомларнинг озуқалиқ қимматини картошканинг ёнига қўйиб бўлмайди. Шундай ифлос нарсани тановул қилиш учун шунча пулни совуриш ғирт аҳмоқлик эмасми? Саланганлар уйчаларининг шафқатсизларча йўқ қилиб юборилиши-чи? Бу энди шунчаки аҳмоқлик эмас. Сўнгги йиллар ичида, айниқса, ҳикоянгни ўқиганимдан кейин бир нарсани англадим: овқатга келганда, биз, хитойликлар, ўзимиздан ўзимиз ўтиб кетдик. Бирон ғаройиб нарсадан лаззатланиш имкони борларнинг кўпчилиги бунинг учун ўз чўнтақларидан тўламасликларини айтиб ўтириш шартмикан? Айни вақтда оддий халқ ҳам қоринни нима биландир тўйдириши керак-ку. Бизлар атрофимизда гўштлар тоғ-тоғ бўлиб ётган ва мусалласлар дарё бўлиб оққан замонда яшайпмиз ва сен ҳикояларингда тасвирлаган амалдорлар аёллардай тегманозик сичуан бой мустабид, мутлақо ўрдақ панжасининг пардаларини тамадди қиладиган Лю Венцайдан ҳам ўтиб тушганлар. Бундай нарсалар кунда бўлиб турадиган ҳолга айланган аллақачон. Бир неча йил аввал рўзномаларда мана шу мавзудаги мақолалар кўзга ташланиб қолганди, аммо улар ҳеч кимни ҳаяжонга солмаганди. Гоҳо кулгили қилиб расмларини чизишарди, энди эса шу ҳам йўқ.

Ўзимизнинг асосий мавзумизга қайтадиган бўлсак, нуқтаи назаримча, “Қалдирғоч уяси”да сиёсий бўёқлар қуюқлашиб кетган. Сал ғазабингни босиб, ҳикоянгни бошқатдан ёзиб чиқсанг яхши бўларди, деб биламан. Қалдирғоч уяси тўплашдек дунёнинг ўзидек қадимий ва сир-асрор билан йўғрилган ғоят хавфли машғулот мавзусида анча жозибадор нарса яратиш мумкин.

Жюугога сафаримга келсак, бошлиқлар, бир ҳисобдан қарши эмас. Аммо жўнагунимча ҳозир ишлаётган романимнинг қоралама нусхасини тугатиб

қўймасам ҳечам бўлмайди. Сизларнинг маймун мусалласи биринчи фести-
вали санаси эсимдан чиққани йўқ ва бу вақтга келиб ишларимни бир ёқли
қиларман деб ўйлайман.

Қўлэзмангни тезкор почта орқали топшириш шарти билан қайтариб юбо-
ряпман. Олганинг ҳақида хабар берарсан.

Қаламинг бундан-да ўткир бўлсин!

Мо Ян

2

Мураббий Мо Ян!

Хатингизни, тезкор юборган қўлэзмангизни ҳам олдим. Бундок
қараганда, шунча пулни сарф қилишингизнинг кераги йўқ эди, оддий бу-
юртма билан ҳам юборсангиз бўларди. Бир неча кун кейинроқ келарди-ю,
зарари йўқ эди. Барибир мен ҳозир “Мусаллас фаришта” номи остида асар
ёзаяпман ва “Қалдирғоч уяси”ни тўғрилашга ҳозирча киришаётганим йўқ.

Менинг “Қалдирғоч уяси” асарим Сизда қанчалаб туйғуларни жунбуш-
га келтирибди, мураббий! Сиз ҳатто қайнатилган от туёғи еганингиздаги
ёшлик йилларни эслабсиз. Энди гарчи ҳикояни ҳеч қачон босмасалар-
да, унинг ўзи тайёр ютук: агар у бўлмаганда, Сиз мана бундай узун хат
ёзармидингиз!

Сиз ҳақсиз, қалдирғоч уясининг фойдалилигини жуда муболағалаштириб
юборганман. Ўйлашимча, уларни протеинга анча бой қуш чиқиндиси си-
фатида тавсифлаб ўтишим мумкин эди. Уларда, албатта, ҳеч қанақанги
сеҳрли хусусият йўқ. Акс ҳолда улардан кунига учтадан ё бештадан ёб
юрган одам росманасига ўлмас бўлиб қолар эди. Ҳикояда ёзилганидек,
қалдирғоч уяси шўрвасидан атиги бир марта татиб кўрганман. Жюгуо-
га келсангиз, Сиз ҳам баҳраманд бўлишингиз учун, албатта, иложини
қиламан. Таомнинг ўзи – ўнинчи ўриндаги иш, асосийси, бунинг нима
эканини билганингиз қолади.

Мени жуда безовта қилаётган нарсага келсак, бундан қутулишга, ал-
батта, ҳаракат қиламан. Ҳозирги вазиятда, жунбушга келган туйғуларни
тутиб туриш қанчалик қийин бўлмасин, қилинган ишларни кўриб чиқмоқ
зарур. Жамиятнинг бундай ўзгариб кетиши учун ҳар биримиз масъулмиз.
Хизмат бурчим бўйича бутун дунёдан келтирилган машҳур мусалласлар-
дан ичишимга тўғри келади. Қимматлиги бўйича улар қалдирғоч уясидан
унча кўп фарқ қилмайди ва одамлар ҳам уларни ўз кўзлари билан аниқ
кўрмаган деб кўрқаман. Масалан, французларнинг “Жерве-Шанбертен”
ва “Романи-Конти”си, немисларнинг “Лэй” ва “Доктор”и, италянларнинг
“Барбареско” ва “Лакрина-Кристи”си ва ҳ.к. Уларнинг ҳар бири чинакам
ҳазина, ҳеч шубҳасиз, маъбудлар нўш этадиган обихаёт. Тезроқ келинг,
мураббий. Шогирдингиз бошқа ҳеч нарса билан мақтана олмайди, аммо
машҳур мусалласлардан бир-бир қадаҳ отиб олишга келганда, Сизга
бўлган ҳурматимни аъло даражада адо этурмен. Уялиш керак эмас, бу
чайқовчи амалдорлар жиғилдонларига уришганидан кўра биз ичиб олга-
нимиз яхши.

Гапирай десам гапларим кўп, аммо Сиз барибир яқинда Жюгуога
қадам ранжида қилар экансиз, шахсан учрашгунча чидайман. Бир-
биримизнинг кўзимизга қараганча қадаҳлар кўтарамиз ва хумордан
чиққунча гаплашамиз!

Ўзимнинг янги асарим “Маймун мусалласи”ни юбораяпман ва сиз-

нинг танқидий фикрларингизни кутиб қоламан. Аввалига катта ҳажмни режалаштирган эдим, бироқ сўнгги кунларда шунақанги чарчадимки, бир амаллаб тугатиб қўя қолдим. Ўқиб чиққанингиздан кейин қайтариб юборманг. Жюгуога келганингизда ўзингиз билан бирга ола келарсиз. Бир кунгина дам оламан, кейин эса яна бир ҳикоя ёзишни бошлайман. Ана шундан кейин “Қалдирғоч уяси”ни тўғрилайман.

Ижодий муваффақиятлар тилайман.

Шогирдингиз Ли Идоу

3

“Маймун мусалласи”

Борди-ю, “Юанжю”, “Маймун мусалласи”ки бошқа иероглиф билан шундай талаффузда ёзилса, “Юан мусалласи” бўлиб қолади. Уни ким ихтиро қилган? Менинг қайнотам, Юан Шуанюй, Жюгуодаги мусалласпазлик академиясининг профессори ихтиро қилган. Агар Жюгуони буюк ватанимиз харитасидаги тобдор дур деб аталса, Мусалласпазлик академияси – Жюгуомизнинг дури, қайнотам эса Академиянинг энг ёрқин, энг жилвагар дури. Бу ҳурматли инсоннинг шогирди, кейинчалик эса унинг куёви бўлганимдан бир умр фахрланаман. Омадимга қанчаларнинг ҳавасию ҳасади келишини айтолмайман. Бу ҳикоямни “Маймун мусалласи” дейми ё “Юан мусалласи” – шунинг устида узоқ мулоҳаза қилдим. Гоҳ унисини айтиб кўрдим, гоҳ бунисини, барибир ҳам “Маймун мусалласи”да тўхталдим. Қайнотам қомусий билимга эга ва палаги тоза инсон. Маймун мусалласини қидириб топгани Байюанлин тоғига боришга ва у ерда маймунлар орасида яшашга, очик осмон остида овқатланиш ва ётиб-туришга, ўйлаган иши барори учун ҳар қандай қийинчиликка чидашга тайёр эди.

Ичмовчи ўқувчилар қайнотамнинг билимлари ҳақида қандайдир тасаввур ҳосил қила билмоқлари учун маърузаларидан муфассал парчалар келтиришни мақсадга мувофиқ деб топаман. Уларнинг ёзма нусхаларини қайнотам бир неча йил муқаддам тарқатиб юборган, “Мусалласпазликнинг келиб чиқиши”дан таълим берган эди.

У вақтда мен ёш, мияси бўм-бўш талаба эдим. Бу мусалласпазлик эҳромига камбағал деҳқон оиласидан келиб қолган эдим, мусаллас нима эканини билмас эдим. Қайнотам оқ костюмда, қўлида асо билан савлат ила минбарга кўтарилганида мен мусалласни зирвалар солинган сув деб билардим. Бу чол бизга нима каромат кўрсатаркан деб ҳайрон бўлгандик. У эса ҳали бирон калима сўз оғзидан чиқмай туриб ҳиринглаб кулди-да, ички киссасидан унча катта бўлмаган бир шишачани олди, тиқинини суғурди, бир қултум ютди ва лабларини чапиллатиб тамшанди: “Нима ичдим, ҳамкасабалар?” “Жўмракдан олинган сувни”, – кимдир жавоб берди. “Қайнатилган яхна сув”, – уни тўғрилади бошқа бир талаба. “Тиник суюқлик”, – яна бир овоз аниқлик киритди. Кимдир эса: “Мусаллас”, – деди. Бунинг мусалласлигини мен аниқ билардим – унинг хушбўй ҳиди димоғимга келиб урилган эди, аммо босиқ овозда: “Пешоб”, дедим. “Баракалла!” – чапак чалиб юборди қайнотам. – Мусаллас деган талаба ўрнидан турсин”. Узун сочини орқага ташлаб олган қиз ўрнидан турди. Чўғдай қизариб қиз қайнотамга қаради, кейин нигоҳини пастга қаратди ва сочи учини ўйнай бошлади: кинода кўравериш, ўрганиб қолгани бор гап. “Бунинг мусалласлигини қаёқдан билдингиз?” – сўради қайнотам. “Ҳидидан билдим”, – элас-

элас кулоққа чалинди қизнинг овози. “Хид билиш қобилятингиз ўткирлиги нимадан?” – давом этди профессор. Қиз баттар қизариб кетди, юзи лов-лов ёнарди. “Хўш, нимадан?” – қисти-бастига олди қайнотам. “Мен... сўнгги бир неча кундан бери барча хидларни сезадиган бўлиб қолганман...” – янаям паст овозда деди қиз. “Ха-а, тушундим! – зехн кулфи очилгандек қайнотам пешонасига шап этиб урди. – Ўтиринг!” Нимани тушунди? Сиз тушундингизми? Мен эса у айрим қизларда ой кўрганда хид билиш сезгиси кучайишини ва тасавури фаолроқ ишлашини тушунтиргандан кейин англаган эдим. Шу боис башарият тарихида кўпгина буюк кашфиётлар ой кўриш даври билан узвий боғлиқ бўлган. “Энди пешоб деган талаба ўрнидан турсин!” – жиддий оҳангда деди қайнотам. Кулоқларим шанғиллаб кетди, кўз олдимда ранг-баранг учкунлар рақс туша бошлади, бошимга калтак келиб тушгандай бўлдим. Чолнинг кулоғи бунақа сезгирлигини туш кўрибманми. “Туринг, туринг, уялманг!” – такрорлади у. Менинг хижолатим бутун гуруҳнинг эътиборини тортган эди ва албатта, ой кўрган анави узунсоч қизнинг ҳам. Унинг исми Жин Манли эди – соф жосусона от.

Кейин орамизда нималар бўлганини бошқа пайт ҳикоя қиларман. Кейинчалик у ҳам қайнотамга аспирант бўлди. “Лаънати, бу сассиқ тилим бошимга бало бўлди, тил эмас бу, бало. Эҳ, Ли Идоу, Ли Идоу, уйдан чиқиб кетаётганингда ота-онанг сенга нималар дейишганди? Кам гапириб, кўп тингла, дейишмаганмиди? Сен-чи? Оғзингга латта тикса ҳам тийилмайсан-а. Қизилиштонни биласанми, дарахтдаги тешикка тумшуғи тикилиб ўлади, айнан тумшуғи унга панд беради”. “Исминг нимаиди?” – “Ли Идоу”. – “Ха-а, демак, сен мусалласнинг мужассам руҳи экансан: тасаввуринг бунчалик бойлиги бежиз эмас экан-да”. Бу сўзлардан сўнг бутун гуруҳ қотиб-қотиб кулди. Кўлини кўтариб, қайнотам кулгини босди, яна бир култум ютди ва чапиллатиб тамшанди: “Ўтир, Ли Идоу. Тўғриси айтсам, сен менга ёқиб қолдинг. Бошқаларга ўхшамайсан”.

Кўзларимни чақчайтириб, ўтирдим, қайнотам эса тикинни ёпди, шишачани чайқатди, уни баланд кўтарди, кўчадан тушган ёрқин қуёш нурлари оқимидаги пуфакчалардан завқланди ва баланд овозда чертиб-чертиб деди: “Қадрли ҳамкасабалар, бу суюқлик муқаддас, бусиз инсон яшолмайди. Бугун ислохотлар ва ошқоралик даврида у янада каттароқ роль ўйнамоқда ва ҳеч бир муболағасиз айтиш мумкинки, агар у бўлмаганда Жюгуонинг уйғониши ҳақидаги барча гаплар пуч бўлиб қолар эди. Мусаллас, бу – мусиқа, ранг-тасвир, шеърят, рақс. Мусалласпаз ўзида кўплаб малакаларни мужассам этган санъаткордир. Умид қиламанки, сизлардан уста мусалласпазлар етишиб чиқажак, Барселонадаги Бутунжаҳон кўрғазмасида олтин нишонни кўлга киритиб, мамлакатни шон-шуҳратга чулғаяжаксиз. Яқинда эшитиб қолдим, кимдир бизнинг касбимиз ҳақида ёмон фикр билдирибди, мусалласпазлик – истикболсиз иш, дебди. Ҳамкасабалар, сизларга дангал айта оламанки, борди-ю, бир кун келиб ер қурраси парчаланиб кетгудек бўлса, спирт молекулалари ўша-ўша коинотда айланиб юраверажак”.

Гулдурос қарсақларимиз остида қайнотам чехрасида ибодат чоғидагидек улуғвор тавфиқ ила шишачани баланд кўтарди, чехра киноқаҳрамон сингари яшнар эди. Мен уялиб кетдим: нима жин уриб бундай мўътабар суюқликни пешобга тенглаб юрибман? Охири бориб пешобга айланса, айланиб ўлмасмиди.

“Бу муқаддас суюқликнинг келиб чиқиши ҳали-ҳануз жумбоқ, – давом этди қайнотам. – Бир неча минг йил муқаддам мусаллас ирмоқлари бирлашиб, Хуанхэ ва Янцзи дарёларини ҳосил қилган. Аммо манбаларни

қидириб топишнинг иложи бўлмапти. Фақат тимсолларга таяниш қолган холос. Самовий кенгликнинг спектрал тадқиқоти ўтказилиши чоғида мамлакатимизнинг фалакшунослари очиқ коинотда катта миқдордаги спирт зарралари борлигини аниқлаганлар. Яқинда фазо кемасидаги парвози чоғида америкалик астронавт аёл куюқ мусаллас ҳидини туйибди, ширакайф бўлгандек, бир ажойиб ҳузурни ҳис этибди. Энди жавоб беринг-чи: спиртнинг бу зарралари қаердан келиб қолган? Америкалик астронавт аёл туйган хушбўйлик қандай пайдо бўлган? Бошқа сайёрадан келиб қолганми? Ё эҳтимол, бу зарралар шу ердан, ўзимизнинг Жюгуодан бориб қолгандир? Тасаввурингиз қанотларини кенгрок ёйингиз, ҳамкасблар!

Аждодларимиз мусалласнинг кашф этилишини илоҳларга тақаганлар, – давом этди қайнотам, – ва бу ҳақда озмунча гўзал ва ҳаяжонли ривоятлар тўқимаганлар. Илтимос, сизларга тарқатилган варақларга бир назар солинг.

Қадимги мисрликлар мусалласни Осирис кашф этган дейишади, чунки бу илоҳ марҳумлар салтанатининг ҳукмдори бўлган эди, мусалласни эса аждодлар руҳини халос этиш йўлида қурбон келтириш мумкин бўлган, токи улар қанот чиқариб, жаннат сарҳадларига етиб бора олинлар. Ҳатто, биз тирликлар ҳам ширакайф чоғимизда ўзимизни қушдек енгил ҳис этамиз, худди ҳозир қанот қоқиб учиб кетадигандай бўламиз. Бинобарин, мусалласнинг моҳияти – парвозни ҳис этишда. Қадимги Месопотамия аҳолиси биринчи мусалласпаз шараф тожини Нух бошига қўндирган. Уларнинг эътиқодича, Нух тошқинидан кейин одамзод наслини қайта яратгангина эмас, балки касалликларнинг олдини олиш воситаси сифатида мусалласни одамларга инъом ҳам қилган. Улар ҳатто Нух мусалласпазлик билан шуғулланган жойни ҳам кўрсатишган.

Қадимги юнонларда мусаллас маъбудди Дионис бўлган. Олимпнинг барча маъбудлари ичида у хушчакчаклик, халоскорлик, эркин рух парвози рамзидир.

Айрим динлар мусалласнинг келиб чиқишини бошқача изоҳлайдилар. Буддавийлик ва исломда мусалласга муносабат салбий, у турли-туман ёмонликлар манбаи. Насронийликда эса мусаллас Исо Масихнинг қони, унинг дунёни кутқаришга интилиши зуҳури сифатида эъзозланади. Мусаллас нўш этиб, насроний Худо билан қўшилиб кетишга, у билан узвий алоқада бўлишга умид боғлайди. Насронийликда мусалласга баланд рутба берадилар, у моддий бўлишига қарамай, Худо билан руҳий бирлашувни акс эттиради. Аммо бир нарсдан огоҳлантириб қўяй: мусалласни мутлақо моддий моҳият сифатида тушунган одам ҳеч қачон ҳақиқий уста бўлолмайди. Мусаллас руҳийдир ва бу ҳақдаги эслатма шу пайтгача қўплаб тилларда сақланиб қолган. Инглиз тилида ўткир ичимликларни spirits деб аташади, Францияда эса алкоголь таркиби юқори бўлган мусалласларни spiritueux тоифасига мансуб берадилар. Бу сўзларда ўзак битта – spirit, рух.

Аммо биз, нима бўлганда ҳам, моддиюнчилармиз ва мусалласни шунинг учун ҳам руҳий деймизки, у туфайли жонимиз қанот ёзиб, парвоз қилади. Бироқ парвоз қилавериш чарчаган жонимиз ерга қайтиб келади ва биз барибир мусалласнинг ибтидосини эски кўлёмалардан қидиришимизга тўғри келади. Бу ҳаддан ташқари марокли машғулот. Энг қадимги ҳинд диний-фалсафий битиклари Ведаларда сома ва яна бир баома деган алкогольли ичимлик эслатилади. Унисидан ҳам, бунисидан ҳам қурбонликларда фойдаланганлар. Кўхна китобда “нордон мусаллас” ва “ширин мусаллас” кўп марталаб учрайди. Худди ўшандай қадимги Хитой битиклари тошбақа косасида учрайди: “Бу мусаллас Да Цзя учун, Дин учун”, бу – марҳумлар

Да Цзя ва Динга бағишланган маросимий мусалласни билдиради. Ушбу битиклар орасида “чан” иероглифи ҳам учрайди, у Хан Бан Гунинг “Ок йўлбарс танобийсидаги мулоҳазалар тўплами”га изоҳларида қуйидагича талқин қилинади: “Чан – юзта гиёҳ хушбўйини жамловчи ичимлик”. Чан бу – ажойиб мусаллас. Ушбу иероглиф бошқа яна бир “чан”ни англатади – “бемалол”, “ёкимли”, “мириқиш”, “саркаш”, “кўнимсиз”; “чан” қуйидагича келиб чиққан: чанда – “эркин, фаросатли”, чанкуай – “руҳнинг қувноқ ва ёкимли жойлашуви”, со юйян – “фикрларни эркин ифода этиш”, чан уцзу – “тўсиқсиз”, чан-сян – “эркин фикр”, чанъин – “хоҳлаганча ичиш”... Мусаллас, бу – эркинлик доираси. Жахоннинг бошқа минтақаларида бугунги кунда мусаллас ҳақида топилган энг қадимги ёзма гувоҳликлардан бири мусаллас шишаси тикини ҳисобланади, у Мисрдаги қадимги мозорлар қазилмаларида топилган, эрамизгача ўн иккинчи асрда тахт юргизган фиръавн Рамзес Шнинг мусалласхонаси муҳри билан яхши сақланган.

Нисбатан энг қадимги даврларнинг алкоголь ичимликлари ҳақидаги ёзма гувоҳликлардан яна бир нечтасини келтиришимга изн берсангиз. Бу хитой тилидаги “ен” сўзи бўлиб, “ширин мусаллас”ни англатади, қадимги ҳинд “бўжа”си эса кунжарадан олинган ичимлик. Ҳабаш қабилаларидан бирининг тилидаги “бўса” сўзи арпадан қилинган ичимликни билдиради. Қадимги гаэлча “сервисна”, қадимги немисча “пиор”, қадимги скандинавча “юло”, қадимги саксонча “бере” – бу тилларда пивони шундай аташган. Мўғул чўлларидаги кўчманчи чорвадорлар бия сутини азалдан “қимиз” деб келганлар, асурияликлар эса “мацун” дейишган. Қадимги юнонлар асални “меликатон”, қадимги римликлар – “аква мула”, кельтлар эса “шушень” деб атаганлар. Қадимги скандинавлар кўпинча тўйга асал совға қилганлар ва “асал ойи” ибораси бутун дунёда ҳалигача қўлланади. Бундай гувоҳликлар турли-туман қадимги тамаддунларнинг ёзма маданиятида мавжуд бўлиб, уларнинг барчасини келтиришнинг имкони йўқ”.

Қайнотамнинг маърузасидан олинган муфассал иқтибослар сизни қаттиқ зериктириб қўйган бўлиши керак, шу боис сизлардан кечирим сўрайман. Мен учун ҳам бу ҳаддан ортиқ зерикарли, аммо на чора, яна бироз сабр қиласиз, тезда тугайди, хотима бутунлай яқин қолган.

“Ёзма манбалар эрамиздан олдинги ўнинчи асрдан бошлабгина мусаллас тарихини кузатиш имконини беради ва бундан афсусланмай бўлмайди. Мусалласнинг бундан олдинроқ пайдо бўлганига эса шак-шубҳа йўқ. Қадимшунослик топилмалари бунга ишончли асослар тақдим этади. Луншандан топилган мусалласбоп сопол учоёқ, Даханкоудан топилган мусалласбоп ажойиб шакл-шамойилли “цзун” ва “цзя” деган идишлар, Испаниядаги Алтамир ғори қоясига солинган тасвирлар мусаллас билан боғлиқликни кўрсатади. Булар барчаси мусаллас тарихини ўн минг йилдан кўпроқ деб ҳисоблашга асос бўлади.

Ҳамкасабалар, – давом этди қайнотам, – мусаллас – бу тирик жон бирикмаси, табиат ижодининг гултожи ва табиий равишда туғилиши мумкин. Мусаллас қанднинг ферментлар таъсири остида, бошқа моддалар кўшиш билан спиртга айланиш жараёнида олинади. Табиатда қанд таркибли ўсимликлар захираси битмас-туганмасдир, узумга ўхшаганлари эса ферментлар таъсирида осон парчаланади. Борди-ю, дейлик, қандайдир нам чуқурчада узум доналари тўпланиб қолди, уларни у ерга шамолми, сувми ё қушларми олиб келиб ташлаган, тегишлича сув ва иссиқлик миқдори мавжудлигида узум меваси қобиғидаги ферментлар фаоллашуви мумкин

¹ Биздаги “бўза” бўлиши мумкин. (Тарж.)

ва узум шарбати ажойиб мусалласга айланади. Бизнинг мамлакатимизда азалдан “Маймунлар мусаллас қилади” деган ибора қўлланиб келади, “Пэнлундаги тунги суҳбатлар” номли қадимги асарда бундай ёзилган: “Хуаншан тоғида маймунлар кўп. Баҳор ва ёзда тош чуқурчаларга меваларни тўплайди ва ўша ерда мусаллас бижғийди, хушбўй ҳиди юз қадам наридан димокқа урилади”. “Син сулоласи хилма-хил маълумотларнинг норасмий тўплами”даги тасодифий мақолаларда бундай дейилади: “Гуансида, Пинлэ туманида ва бошқа жойдаги тоғларда маймунлар кўп. Улар мевалар тўплайдилар ва мусаллас қиладилар. Ўрмон кесувчилар ўраларни топадилар, уларда бир неча хум мусаллас тўпланади. Одатдан ташқари хушбўй ва таъми татимли бу мусалласни “Маймун мусалласи” деб аташган...

...Одамлар қачондан мусаллас қила бошлаган? Биринчи навбатда, бу табиий мусалласнинг борлиги қачон аниқланганига боғлиқ. Ўлимдан кўркмаганлар ёки чанқокдан ўлганлар тош чуқурчалар ва қуш уяларидаги мусалласдан ичганлар. Бу сеҳрли ичимликдан татиб кўриб ва бундан кейин кувноқлик бошланишини англаган одамлар энди бу мусаллас омборларини қидириб топишга отланганлар. Барча мусаллас топилиб ва ичилиб кетгандан кейин уни тайёрлаш хоҳиши пайдо бўлган. Хоҳишдан кейин тақлид қилишга ўтилган: маймунларга ўхшаб, одамлар меваларни тош ўраларга босиб қўйганлар. Барча уринишлар ҳам самара беравермаган: баъзан мевалар шунчаки қуриб қолган, ё бўлмаса ириб-чириб кетган. Одамлар мусаллас қилишни маймунлардан ўрганишдан бир неча бор воз кечган, аммо ичимликнинг жозиба кучи барибир уларни дадилроқ тажриба ўтказишга ундайверган. Одамларнинг тажрибаси ортган ва табиат кучи шарофати билан мева мусалласи пайдо бўлган. Севинчлари ичига сиғмаган одамлар ўз ғорларидаги гулханлар атрофида яланғоч бўлиб олиб, рақс тушганлар. Мусаллас қилишни эса кўчатлар ўтказиб, ҳайвонларни қўлга ўргатгандан кейин ўрганганлар. Улар таомининг асосига гўшт ва балиқдан ташқари, донли экинлар кириб келгач, донни бижғитишни тажриба қила бошлаганлар. Балки одамлар тасодифан шунга келиб қолишгандир, балки бу тепадан юборилган амрdir. Аммо сопол тувақда спиртнинг дастлабки томчиси тўпланганда инсоният тарихида янги, ажойиб саҳифа очилган. Бу – порлоқ тамаддуннинг бошланиши бўлиб қолган. Маъруза тамом бўлди”, – эълон қилди қайнотам.

У мусалласли шишачани култ-култ қилиб охиригача сипқорди, лабларини чапиллатиб қўйди, кейин чўлпиллатди, ниҳоят уни ички киссасига сукди, папкасини қўлтиққа урди, менга совуққина қараб қўйди, унинг нигоҳи сермаъно эди, бошини кўтарди, кўксини чиқарди ва тўғрига қараганча аудиториядан чиқиб кетди.

Тўрт йилдан сўнг мен бу бўлимни тугатдим ва қайнотамга аспирант бўлдим. Менинг “Афсунгарлик реализми, Лотин Америка насри ва мусалласпазлик” мавзуидаги магистр даражасидаги ишим қайнотамнинг олий мактовига сазовор бўлди, ҳимоя “шоҳ ва бутокларсиз” ўтди, уни ҳатто “Мусалласпазлик академияси янгиликлари”нинг биринчи устунда чоп этиш учун тавсия қилишди. Шундан кейин қайнотам мени ўзига аспирант қилиб олганди. Мен мусалласлар ишлови жараёнида мусалласпаз ҳистуйғуларининг физикавий ва кимёвий жиҳатлари ва уларнинг алкоголь маҳсулотининг асосий характеристикасига таъсири тадқиқоти билан машғул бўлдим. Қайнотам бу мавзунини маъқуллади, муаммонинг замонавийлигини таъкидлади ва уни ғоят муҳим ва қизиқарли иш дея эътироф

этди. Диссертацияни ёзиб бўлишдан олдин у менга бу йилни кутубхонада ўтказишим, тегишли адабиётни ишлаб чиқишим, ашё тўплашим, кейин эса шошмасдан мавзуни баён этишга киришишим кераклигини тавсия этди.

Қайнотамнинг кўрсатмаларига амал қилиб, Жюгуонинг шаҳар кутубхонасида ҳужжатлар тўплашга бошим билан шўнғиб кетдим ва бир куни “Жюгуодаги ғаройиб ишлар ҳақида қайдлар” номи остидаги китобга дуч келдим. Ундаги бир воқеа менда бошқача кизиқиш уйғотди. Қайнотамга бу китобни кўриб чиқишни тавсия этарканман, китоб уни бу қадар ўзига ром қилиб олишини тасаввур ҳам қилмаган эдим: у маймунлар орасида яшаш учун Байюанлин тоғига жўнашга азму қарор қилди. Матнни бутунча келтираман: хоҳланг – ўқинг, хоҳланг – ўтказиб юборинг.

Жюгуода Сун Вэн деган бир одам яшаган, у катта мусаллас ишқибози бўлган экан. Жуда кўп ичаркан, бир ўтиришда бир неча доу мусалласни кўрдим демас экан. Бир вақтлар оиласи, ўн цин ҳосилдор ери, ўн хоналик, томи черепицали данғиллама уйи бўлган экан-у, ҳаммасини ичиб тамомлаган экан. Асли люлик бўлган хотини болаларини олибди-да, бошқа эрга тегиб кетибди. Сун Вэн эса сочлари тўзиган, кир-чир аҳволда кўчама-кўча юриб, тиланчилик қила бошлабди. Мусаллас сотиб олаётган одамларга хаваси келиб, уларга қуллуқ қилар, пешонаси ёрилгунча оёқларига бош урар экан ва шу тариқа мусалласхўрларнинг раҳмини келтираркан. Бир куни унинг олдида соқоли оппоқ, аммо чехраси ёш бир одам келиб шундай дебди: “Юз чақирим жануби-шарқий томонда Байюнлин номли тоғ тизмаси ётибди. Уни қалин ўрмон қоплаган, ўрмонда маймунлар яшайди, улар тош ўраларда мусаллас қилади. Сен фурсатни кўлдан бермай, тўғри ўша ёққа бор ва мусалласдан тўйиб-тўйиб ич, бу ерда бир қултум тиланиб юргандан кўра у ерда беминнат, хоҳлаганингча ичасан”. Бу сўзларни эшитиб, Вэн чолга таъзим қилди ва раҳматни ҳам насия қилиб жўнади. Уч кун йўл юриб, йўл юрса ҳам мўл юриб, тоғ этагига етиб келибди. Юқорига қарабди, у ерда қалин дарахтзордан ўзга ҳеч вақо йўқ эмиш, ҳатто ёлғизоёқ йўл ҳам кўринмабди. Шу боис шохшаббаю чирмовукларга тирмаша-тирмаша дарахтзор оралаб юриб кета бошлабди. У ўрмоннинг энг қалин жойига бориб қолибди, бу ердаги қадимги дарахтларнинг учи кўккача етиб, қуёшни тўсиб турар, эрга тангадай офтоб тушмас экан, чирмовуклар дарахт шохларига ўралиб, қушлар қийқириғи қулоқни батангга келтирар экан. Бирдан унинг рўпарасидан катталиги хўкиздай келадиган бир махлуқ пайдо бўлибди, кўзлари яшиндай чакнармиш, момақалдирокдек ўкирармиш, бундан дарахтлар титраб, майсалар хурпаярмиш. Вэн қаттиқ кўркиб кетибди ва орқа-олдида қарамай қочибди, бир вақт чуқур чоғга дуч келибди, ўзининг бир дарахт учида осилиб турганини кўрибди-ю, ёруғ дунёдан насибаси узилганига ишончи комил бўлибди, бироқ димоғига мусаллас ҳиди келиб урилибдию, сал ўзига келиб, дарахтдан тушибди ва хушбўй ҳид келаётган томонга юриб кетибди. Чор атрофни қалин бутазор қоплаган, раъно гулларнинг бўйи хавони тўлдирган, дарахтларнинг шохларида эса анвои мевалар ҳил-ҳил пишиб ётибди экан. Миттигина оқ маймунча ғуж-ғуж пушти меваларни узар ва сакраб-сакраб қочиб қоларкан. Вэн маймуннинг изидан тушибди ва шу пайт тўсатдан олдинда бир яланглик пайдо бўлибди. У ерда бир неча ўнлаб чи энликдаги ва бир чжан чуқурликдаги ўйиғи бор харсанг турармиш. Маймун меваларни ўйиққа гириллатаркан ва кошинга урилгандек жарангдор овоз тараларкан. Мусаллас ҳиди димокни қитиклабди. Яқинроқ бориб, Вэн не кўз билан кўрсинки, ўйиқнинг ичи тўла қип-қизил мусаллас

эмиш. Қўлларида думалоқ елпиғичга ўхшаш катта-катта япрок тутган бир гала маймун пайдо бўлибди ва япроқларда мусалласдан пайдар-пай олиб, ича бошлабди. Бироздан кейин улар чайқалиб, тиржайишиб, кўзларининг пахтасини чиқара бошлабдилар, бу жудаям мароқли кўринибди. Вэнга кўзлари тушиб, маймунлар чийиллаб юборибди ва бир неча чжан нарига чекинибди. Уларга эътибор бермай, Вэн ҳалиги чуқурликка эгилиб, кит сувни ҳўплагандай, мусалласни симира бошлабди. У бошини кўтаргунча анча вақт ўтибди. Ичкари шип-шийдон бўлибди, Вэннинг оғзида ажойиб хид қолибди ва ўзини осмони фалакда парвоз қилиб юрган фаришталардай хис қилибди. Кейин ширакайф маймунлар сафига бориб қўшилибди – у ҳам ирғишлаб, қаттиқ-қаттиқ қичкирибди, маймунлар билан тез киришиб кетибди. Шу тариқа у ҳалиги харсанг олдида қолибди, чарчаганда ухлар, бедор чоғида эса мусаллас нўш этар, гоҳо маймунлар билан кўнгил очар эди. Доим вақти чоғ бўлганидан одамлар олдида қайтишни ўйламай ҳам қўйибди. Қишлоқдагилар уни ўлдига чиқаришибди, бу ривоятлар барча болаларга ёд бўлиб кетган экан. Орадан йигирма-ўттиз йил ўтибди ва бир ўрмон кесувчи олис тоғларга бориб қолибди. Қалин ўрмон ичида унга кўзлари зийрак, зехни тийрак, соч-соқоли оппоқ бир қария дуч келибди. Ўрмон кесувчи уни тоғлар пири деб ўйлаб, кўрқанидан ер ўпиб, тазарру қила бошлабди. Унга диққат билан разм солгач, қария сўрабди: “Исминг Сан Сян эмасми?” “Ҳа, Сан Сянман”, – тасдиқлабди ўрмон кесувчи. “Мен сенинг отангман”, – дебди Вэн, бу унинг ўзи экан. Болалигида ўрмон кесувчи отасини ичкиликбоз, бир тийинга қиммат, у тоғларда чириб кетган, деб эшитган экан. Ҳозир эса уни кўриб, хайратдан лол қолибди. Вэн бошига тушган савдоларни сўзлаб берибди, ўғлининг кўнглигидаги иштибоҳларни тарқатиш учун исбот тариқасида қадимги замонларда оилада рўй берган воқеаларни ҳикоя қилиб берибди. Ўрмон кесувчи унинг отаси эканига иқроор бўлибди ва уйга юринг, у ерда ўзим сизга ғамхўрлик қиламан, деб ялинибди. Вэн бунга илжайиб қўйибди: “Мен хоҳлаганимча ича оладиган мусаллас кўлинг борми?” У ўғлига, шу ерда тура тур, дебди-да, маймундай чирмовуқларга тирмашиб ўрмонга кириб кетибди. Кўп ўтмай у катта ғаров таёғини кўтариб келибди, унинг ҳар иккала учига қизил гуллар тақилган эмиш, таёқни ўғлига бераётиб, Вэн дебди: “Бу ғаровда маймун мусалласи бор. Ич ундан, соғлиғинг тикланиб, юзингга ёшлик таровати қайтиб келади”. Уйга қайтиб келиб, ўғил таёқнинг учларидаги гул тикинларни суғуриб олиб, ичидагини тоғорага қуйибди. Бунақа кўм-кўк, зангори рангдаги хушбўй суюкликни одам боласи умри бино бўлиб кўрмаган экан. Ўрмон кесувчи ўзидан катталарни ҳурмат қилар экан, бу суюкликни қайнотасига, у эса ўз навбатида хўжайини Лю исмли бойга олиб борибди. Мусалласдан татиб кўриб, у озмунча хайратланмабди ва уни қаердан олиб келдиларинг, деб сўрабди. Қайнота куёвининг ҳикоясини унга такрор сўзлаб берибди, Лю доруғага етказибди, доруға эса мўъжизавий ичимликни топиб келиш учун йигирма-ўттиз одамни тоққа жўнатибди. Узоқ қидиришибди, бироқ чор атрофда ўтиб бўлмас қалин ўрмонзору тиканли чакалакзордан бошқа ҳеч нарса кўринмас экан. Улар икки қўлларини бурунларига тикиб қайтишибди.

Бу хужжатни ўқиб, ноёб хазинага дуч келганимни англадим, хизмат кўрсатиш бўлимида тезгина нусха кўчирдим, қайнотамнинг уйига олиб бордим ва унга топширдим...

Ўқ бугдойранг паканага тегди ва худди парвозга шайлангандек, унинг танаси баландга отилди. Бироқ кўрғошиннинг иссиқ бўлтаги марказий асаб тизимини тез ишдан чиқарди ва кўл-оёқлар тартибсиз силкина бошлади. Ҳаммаси равшан бўлди: мусалласпазлик фанлари номзоди “Ярим аршинлик қахрамон” ҳикоясида тасвирлаган ўзининг сирли сеҳргарлик қобилиятини пакана энди намоён этолмасди – ҳавода сузолмайди ва кўлвор илондек шифтда ёпишиб туролмайди. Бунинг мутлақо акси: бир неча сантиметр тепага сакраб, тана ҳайдовчи қизнинг тиззаларидан сирғалиб тушди-да, полга кулади. У полда шиддат ила чўзилди, юксак кучланишли линиянинг симлари кишки шамол остида сакрагани каби оёқ мушаклари таранглашди. Мум суртилган эман полда қон ва мия қатиғи чаплашиб ётарди. Кейин пичоқ остидаги хўрозча бўйни каби битта оёқ бир чўзилиб, бир букила бошлади, бу шу қадар кучли содир бўлдики, бутун тана бир текис айланди. У ўн қарра айланиб думалади, оёқлар энди силкинмай кўйганди ва қолгани бундай бўлди: пакананинг танаси ҳаракатдан қолди ва уни туйиб бўлмас титроқ босди. Аввалига бутун тана ерга урилиб титради, кейин тананинг алоҳида-алоҳида қисмлари титрай бошлади. Шундай тасаввур уйғонардик, бир вақтлардаги футбол ишқибозлари сингари мушаклар гуруҳлари “Мексика тўлкини” ҳосил қилди. Титроқ чап оёқ бармоқларидан бошланди, тўпикдан сонга ўтди ва ундан юқорилаб, ёнламасига елкагача етиб борди, у ерда кураклардан юриб ўтиб, ўнг елкага етди ва у ердан сонга, тўпикқа ва ўнг оёқ бармоқларига тушди, кейин эса ҳаммаси тескари йўналишда такрорланди. Бу анча узоқ давом этди ва охири титроқ тўхтади. Пакананинг оғзидан “ух” деган товуш чиқди ва жонсиз тана бирдан шалпайди-қолди. У ўлган эди ва тропик ботқоқларида гужғон ўйнаган тимсоҳлар ичидаги қора тимсоҳга ўхшарди.

Пакананинг жон беришини кузатар экан, Динг Гоуэр иккала кўзини бир дақиқа ҳам ҳайдовчи қиздан олмаётганди. Пакана қизнинг силлиқ тиззаларидан сирғалиб тушди, қиз пружинали матрац солинган, оппоқ чойшаб тўшалган каравотга юз-тубан ағдарилди. Каравотда тартибсиз сочилиб ётган ғалати шаклли ёстиқ ва ёстиқчалар ўрдак патига тўлдирилганди ва қизнинг боши пушти гулли катта ёстиққа тушганида терговчи бир нечта майда пат ҳавога енгил кўтарилганини кўрди. Ҳайдовчи қизнинг кенг керирилган оёқлари каравотдан осилиб турарди, мана шу гавда ҳолати юрагида тўпланиб қолган ҳамма нарсани алғов-далғов қилиб юборди. Ҳайдовчи қизнинг шиддаткор эҳтироси хотирига келди ва шу заҳоти юрагининг бир четида яшириниб ётган рашк ҳисси ўртаниб кўйди. Терговчи лабини тишлади, аммо кўксиде авж олган ғазаб алангаси ярадор йиртқичнинг азобларига монанд эди ва унинг ичидан ўтли бир оҳ отилиб чиқди. Пакананинг жонсиз танасини бир тепиб, у тутун чиқиб турган тўппончани кўлида тутганча ҳайдовчи қизга яқин борди. Қизнинг қип-яланғоч бадани янги куч билан ҳам муҳаббат, ҳам нафрат уйғотди: у қизнинг ўлганидан умидвор эди, ундан ҳам кўпроқ ҳушдан кетганига ишонгиси келмоқда эди. У қизнинг бошини кўтарди: ярим очик, юмшоқ, тарангликдан асар йўқ лаблар ортида чиғаноққа ўхшаган тишлар ялтирарди. Терговчининг кўз ўнгидан бирдан Лошан кони олдидаги кузги тонг лип этиб ўтди, ўшанда қиз мана бу лаблари билан уни тўпориларча қаттиқ ўпган ва у лабларнинг муздай, юмшоқ, салқигина эканини – ғалати-да – худди эски увадага ўхшашлигини ҳис этганди. Шу топ қошлар оралиғида терговчининг кўзи

мошдеккина қора тешикчага тушди, кўз косаси атрофида эса темир рангидаги майда зарраларни илғаш мумкин эди ва у бунинг ўқ илдизлари эканини англади. У чайқалиб кетди, томоғига яна кўнгилни айнитувчи чучук суюқлик куйилиб келди. Ҳайдовчи қиз олдида чўк тушди ва томоғидан отилиб чиққан қон қизнинг ясси қорнини оч қизил рангга бўяди.

“Мен уни ўлдирдим!” – қўрқиб кетди терговчи.

Қўлини узатиб, кўрсаткич бармоғи билан тешикни туртди ва унинг иссиқлигини, йиртилган қирралар терини қираётганини ҳис этди. Сизги қандайдир ғоят таниш эди. Хотираларга кўмилиб, у охири бу сезги болалигидан қолганини, янги чиққан тиш устидан тилни юргизганда шундай бўлишини эслади. Бунинг учун ўғлини сўккани ҳам эсига тушди. Бу лўппи юзли, думалоқ кўзли, тоза кийимда ҳам, ифлос кийимда ҳам бесаришта кўринувчи, елкасига китобхалта ортмоқлаган, бўйинбоғини қинғирқийшиқ қилиб таққан ва қўлида тол чивиги тутган болакай тилининг учи билан тишини туртиб, унинг олдига келганди. Терговчи унинг бошидан силаб қўйди, у эса хафа бўлиб, хивич билан дадасининг оёғига бир туширди: “Сизни қаранг-у! Нега тегинасиз? Бундан одам тентакка айланиб қолиши мумкинлигини билмайсизми?” Бошини бир томонга қийшайтириб, кўзларини қисди, унинг жиддий гапираётгани шундоқ кўриниб турарди. “Нодон болакай! – жилмайди терговчи. – Бундан тентакка айланиб қолмайсан, аммо агар тишларингни тилинг билан яласанг, қийшиқ ўсиб қолиши тайин...” Бостириб келган барча хотиралардан кўнглида қайноқ тўлқин кўтарилди. У шошиб қўлини Ҳайдовчи қиздан олди ва кўзларига ёш қалқди. Эшитилар-эшитилмас қилиб ўғлининг исмини шивирлаб айтди-да, муштумини тугди ва пешонасига шап уриб, сўкинди:

– Галварс! Қанақа галварссан, Динг Гоуэр, бундай қилишга қандай қўлинг борди!

Ўшанда болакай унга норози қиёфада қараб қўйган, бурилган ва кетган эди. Маҳкамгина жажжи оёқчаларида тез ҳаракат қилганча у ёқдан-бу ёққа ўтиб турган автомобиллар орасида жуда тез кўздан ғойиб бўлганди.

“Энг аввало икки ёқлама қотиллик учун ўлим жазоси берилиши тайин. Аммо ўғлим билан кўришмоғим керак”. Сўнг хаёлан бамисоли ер юзининг нариги чеккасидай олис вилоят марказига кўчди.

Атиги биттагина патрони қолган тўппончани ушлаб, у ресторан эшигидан югуриб чиқди. Кираверишда турган митти хотин-қизлар унга ёпишиб олишди, аммо уларни силтиб ташлади-да, ҳаётини таваккалга қўйиб, кўчадан ғизиллаб ўтиб турган машиналар оқимида кўндаланг тарзда олға интилди. Ҳар икки томондан дам-бадам тормозларнинг ёқимсиз ғийқиллашлари эшитилди. Ҳатто бир машина орқадан келиб урилди, бироқ озгина тезлигини оширган ҳам эди, пиёдалар йўлагига учиб чиқди. Ресторан томондан қичқириқ овозлари янгради. У кучининг борича сўлган япроқлар қоплаган йўлқадан чопиб кетди, хаёлида эса ҳозир каллаи сахар эканини ва ёмғир ювган кенгликларда қондай қипқизил тонг булутлари уймалашаётганини тасаввур қилди. Совуқ ёмғир тун бўйи тинмади, ҳаммаёқ сирпанчиқ эди, тўс боғлаган бақалоқ дарахтлар эса эртақлардагидек чиройли кўринарди. Улар ғўлалар ётқизилган таниш йўлдан чопиб кетаётганини бир қарашда англай олмади. Сутдай оппоқ буғ кўтарилиб турган ҳожат ариқларида дудланган чўчка калласи, қовурилган қайлалар, тошбақа косаси, димланган криветкалар ва унинг соусида чўчка оёқчалари сузиб юрарди. Латта-путталарга ўралган бир қанча қария узун чўплар билан бу мазали таомларни тутиб олар эди. Уларнинг лаблари

ёғдан осилиб турар, юзлари кип-кизил эди – бу чиқиндиларнинг озуқа қуввати анча баландлиги кўриниб турарди. Сал наридан ўтиб кетаётган велосипедчиларнинг юзи бирдан нафратомуз қийшайди ва улар хайратдан кичкирганча тартибсиз равишда велосипедлари билан тангу тор йўл бўйи зовурига йикилиб тушишди. Велосипедлар ва таналар сувнинг текис юзасини жунбушга келтирди, ачиган мусаллас кунжараси ва хайвонлар ўлиги хидининг бирикуви шу даражада бадбўй эдики, у қайт қилиб юбораёзди. Деворнинг шундоқ ёнидан югуриб бораркан, аллақандай дўнгсага дуч келиб, ағдарилиб тушди. Орқадан бетартиб кичкириклар янгради: “Ушла уни, ушла!” Ўрнидан туриб, атрофига олазарақ қаради: бир гала одам оёққа турган ва тинимсиз кичкирар эди, бироқ ҳеч ким унинг орқасидан боришга юраги бетламаётган эди. У олға югуриб кетди, лекин бу галгиси хиёл секинроқ эди. Хаяжондан юраги шунақанги қаттиқ уриб кетдики, кўкраги санчиб оғриди. Мана, ҳалок бўлган жангчиларнинг таниш ёдгорлиги. Ҳамишабахор дарахтларнинг ибодатхонага ўхшаш шохлари айрича табарруклик ва поклик ҳисси уйғотарди.

“Нега югуриб кетаяпман ўзи? – ўйлади у. – Қазо ҳукмидан қочиб кутулолмайсан, жазони эса, бирданига бўлмаса ҳам, барибир оласан, ундан ҳеч ким кутулиб қолмаган!” Бироқ оёқлари аввалгидек уни олға бошлаб кетарди. Шохдор чинор тагида таёқдай типпа-тик ҳалиги пилакфуруш турарди. Саватлардан буғ паға-паға бўлиб кўтариларди. Сийрак булут лахтаклари орасидан ойнинг нуқсонли чехрасини дам-бадам яширгандай, пилакфурушнинг юзи буғлар ортидан бир кўриниб, бир кўринмас эди. Миясида сарғиш патрон тутган чолнинг қиёфаси элас-элас милтиллаб кўринди – патронни ейилган таом учун ҳақ эвазига олганди. “Ўша патронни ўзимда олиб қолсам бўларкан”, – ўйлади у, аммо ошқозони унга шу пилакларнинг чўчка гўшти ва кўкпиёз билан биргаликдаги таъминини эслатди, қишки кўкпиёз энг хуштаъм ва энг қиммат ҳисобланади... У уни қўлидан ушлаб, бозор айлантиради, яқиндаги қишлоқлардан келган деҳқонлар молларини ерга ёйиб, чўнкайиб ўтирар ва совуқ бўғирсоқларни кавшар эдилар, тишларида пиёз бўлаклари тикилиб қоларди. Чол кафтини очади, унга шу чиройли патронни кўрсатади ва енгил тутун яширган чехрасида қандайдир ёлворганнамо ифода пайдо бўлади. Чолнинг нима истаётганини билишга ҳаракат қилиб, у диққат билан тикилади. Шу топ унинг фикрларини итнинг ҳуриши бузади. Ердан чиқдими, осмондан тушдими, худди кўланкадек, рўпарасида йўлбарсга ўхшаган хув анавиндаги тарғил кўппак пайдо бўлсами. Ҳуриши узокдаги ўтлоқ майсалари учидан оша-оша аллақандай олисдан келарди, бу ерда эса яқиндан, тенг ярмига паст эшитиларди. Кўппак жағини бир очиб, бир ёпиб, оғир бошини қандайдир ғалати ирғар эди, аммо у ёқдан тик этган товуш эшитилмасди, худди тушдагидай, ҳамма нарса аллақадекка сирғалиб ғойиб бўлмоқда эди. Тонг чироғини ёқиб, қуёшнинг қизил баркаши энди-энди кўтарилиб келарди, аммо унинг нурлари чинорнинг сийрак япроқлари орасига киришга улгурган ва хира кўлкалар ҳосил қилган эди, кўлкалар кўппакнинг сарғиш юнги устидан тўрдай қоплаб олганди. Кўппакнинг нигоҳида ғазаб ёки нафрат ифодаси йўқ эди, ҳуриши ҳам кўрқинчли эмасди, фақат бўпти биродар, энди йўлингдан қолмасанг бўларди, деётгандай дўстона ишора қиларди холос. Терговчи чайналиб, чолга бир нима деди, аммо сўзини шамол учуриб кетди. Чол баланд овозда қайта сўради ва ғудраниб: “Мен ўғлимни қидириб топишим керак”, – деди.

Кўппакка им қоқиб ва ундан одоб доирасидаги масофага чекиниб,

терговчи чинорни айланиб ўтди ва ҳалок бўлган жангчилар ёдгорлиги қоровулини кўрди. Қоровул дарахтга суяниб қўшоғизни кўксига босиб тик турарди, милтиқ оғзи бурчак остида дарахт шохлари томон йўналганди. Чолнинг унга ташлаган нигоҳида у ҳам шошиш кераклигига сирли шамани ўкиди. Азбаройи эҳтиром ила терговчи унга таъзим бажо келтирди ва рўпарада кўришиб турган бинолар томон елиб кетди. У ер осуда ва кимсасиз эди. Орқадан ўқ овози янгради, у савқ табиий ила ерга ётди ва пуштиранг буталарнинг сўлган япроқлари ортига яшириниш учун бир томонга думалади. Яна бир ўқ овози янгради ва ўша томонга қараб, катта қора тошдек осмондан тушиб келган катта қора қушни кўришга улгурди. Чинор шохлари титраб кетди ва тонгнинг қизғиш яллиғида ерга бир нечта сарик япроқ тўкилиб тушди – чинакамига гўзал манзара, кеч кузнинг таронаси эди бу. Қоровул чол дарахтга суянганча ҳамон ҳаракатсиз турар, милтиқнинг иккала нили учидан кўкиштов тутун эшилиб чиқарди. Тарғил кўппак эса эгаси уриб туширган катта қора қушни тишларида тишлаб, дарахтнинг нариги томонидан чолга томон чопиб келарди. Ўлжани ерга қўйиб, шу ерга жойлашиб олди – унинг кўзларида куёш нурлари олтиндай акс этарди.

Биноларга етгунча ўтлари ўсиб кетган хиёбонни кесиб ўтишга тўғри келарди, у ерда бир нечта ёши ўтинқираган одам қушларни тоза ҳавога олиб чиққан, бир гала бола-бақра арғамчида сакрабодом ўйнарди. Тўппончани белига қистириб, у ўзини гашт қилиб юрганга солди ва улар олдидан ўтиб кетди. Бироқ уйларга яқинлашгач, жиддий хатога йўл қўйганини англади: у ерда эрта тонгданок шаҳарча бозори жонланиб кетганди. Кўплаб одамлар ерга ёйиб қўйилган моллари қаршисида чўнкайиб ўтирарди. У ерда кўхна русумли девор соатлари, қўл соатлари, “маданий инкилоб” даврида кенг оммалашиб кетган Мао Цзедун тасвири туширилган нишончалар, Раиснинг ганч ҳайкалчалари ва карнайли граммофонга ўхшаш бошқа кўплаб эски буюмлар бор эди. Харидорлар йўқ ва сотувчилар ҳар замонда ўтиб турган йўловчига еб қўйгудек бўлиб қарар эди. Бунинг тузоқ, “халта” эканини ич-ичидан ҳис этди Динг Гоуэр, мана бу сотувчилар эса фуқаро кийимидаги полициячилар. Терговчи уларга узоқроқ тикилиб қарагани сайин неча ўнлаб йиллар давомида тўплаган тажрибасига таяниб, бу ҳақиқатан ҳам шундайлигига шубҳаси қолмаётган эди. У ҳушёрлик ила ўзини кумушранг терак панасига олди ва нималар бўлаётганини кузата бошлади. Иттифоқо уйлардан бирининг бурчаги ортидан етти-саккиз нафар ёш йигит ва қиз чиқиб келди. Уларнинг юзларидаги ифода ва ўзларини тутишларидан бу гуруҳнинг ўсмирлари аллақандай ноқонуний иш билан шуғулланишини, уларга ўртада шахдам қадамлар билан юриб келаётган, эгнига тиззадан келадиган узун кулранг халат кийган, бошига қизил қалпоқча қўндирган, бўйнига Син сулоласига оид мис мунчок таққан қиз етакчилик қилаётганини англаб етди. Ногоҳон унинг кўзи қизнинг бўйнидаги бир нечта ажинга тушди ва оғзидан чет эл тамақисининг ўткир ҳиди анқиётганини туйди. У нотаниш қизнинг юзига синчиклаб қарай бошлади, шунда аста-секин ўзининг юпқагина пилласидан чиқиб келаётган қуртга ўхшаб, ҳайдовчи қизнинг юз қиёфаси чиқиб кела бошлади, қошлари оралиғидаги думалоқ тешиқдан эса қизғиш қон тизиллаб отилди. Қон қошлар оралиғи бўйлаб пастга оқиб тушаркан, оғизни қоқ иккига бўлди, кейин оқишда давом этди, киндикка етди, яна қуйроқ тушди, сўнгра қизнинг танаси бирданига тенг иккига бўлинди ва ичак-чавоқлар билқиллаб ерга тўкилди. Қаттиқ кичқириб, терговчи

бурилди-да, туёғини шиқиллатиб қолди. Аммо шаҳар бозорчасидан чиқиб олиш учун қилган барча уринишлари чиппакка чиқди. Пировард-окибатда у эски тўппончалар ғарами олдига келиб ўтирди ва ўзини харидорга ўхшатиб, занг босган бу қақир-куқурларни бир-бир айлантриб кўра бошлади. Қиз унинг орқасига келиб олгандай ва ўзининг қоқ иккига бўлинган танасини қандайдир яшил қоғоз тасма билан айлантриб боғлаётгандай ҳис қилди. Бу ишни қиз ниҳоятда тезлик билан бажармоқда эди. Аввалига қаймоқ рангли пластик қўлқопчалардаги қўллари лип-лип қилаётгани кўришиб турганди, бироқ кўп ўтмай қўллардан фақат иккита чаплашиб кетган доғ қолди холос, улар намикқан, сувдан чиқариб олинган сувўтларнинг нозик толаларига ўхшаш феруза рангли қоғоз тагига сингиб кетди. Мана шу ферузадан қудратли ҳаётий куч келиб чиқмоқда эди. Қоғоз тасма ўз-ўзидан айланарди ва кўз очиб-юмгунча қизнинг аъзойи-баданини маҳкам ўраб чиқди. Терговчининг бадани жимирлаб кетди, аммо у хотир-жам қиёфада чиройли кўринишдаги тўппончалардан бирини танлади ва занг босган ўқдонини айлантришга ҳаракат қилди. Минг уринса ҳам барибир ўқдон айланмади. “Узоқ турган шансай сиркаси борми?” – сўради у. Сотувчи аёл йўқ дегандай бош чайқади. Терговчи афсусланганнамо хўрсинди. “Устасиман деб мақтанасан-у, аслида ҳеч балони билмайсан, – деди сотувчи аёл. – Узоқ турган шансай сиркаси йўқ, аммо оқ корей сиркаси бор, шансайникига қараганда зангни юз баравар яхши кетказади”. Шундай дея оппок, нозик қўлини қўлтиғига сукди, ниманидир қидириб, у ерни анча кавлади. Терговчининг нигоҳи ногоҳ аёлнинг гулдор пушти сийнабанди тагига яшириб қўйилган иккита шишачага тушди. Шишачалар яшил рангда эди, аммо тиник эмасди, кўпгина мамлакатларда русумли мусалласлар учун идишларни ана шунақа хира шишадан ясашади. Бундай шиша айниқса қиммат кўринади: унинг шишалиги аниқ, аммо қайси томондан қарама шишага ўхшамайди, шу боис бундай идишлар қандайдир қимматбаҳо буюмдай эътиборни тортади. Шундай ўйларни кўнглидан кечираркан, иккинчи ўй шуурини банд қилди: барқашда бола ўтирмагани аниқ эди, аммо қайси томондан қарама, боланинг ўзгинаси, шу боис гарчи бу нарса бола бўлмаса-да, аммо унинг баҳосини ўлчаб бўлмайди. Ниҳоят қўл сийнабанд тагидан битта шишачани олиб чиқди. Ундаги эгри-бугри ҳарфларни ўқишнинг иложи йўқ эди, аммо терговчининг нафсонияти кўзиб кетди ва худди ҳар қандай чет тилини биладигандай, сулуқатли оҳангда деди: “Бу ё виски, ёки бренди?” “Бу сенга керак бўлган корей оқ сиркасининг ўзи” – жавоб эшитилди. Шишачани оларкан, терговчи кўзини кўтарди ва сотувчи аёлнинг чеҳрасида унга бир қутича сигаретани отган ўз бошлиғининг чеҳрасидаги ифодани кўрди, бироқ тикилиб қараб англадики, улар бир-бирига у қадар ўхшаш эмас экан. Аёл илжайган эди, оғзидан иккита сўйлоқ тиш чарақлаб кўринди – соддаликнинг жонли тимсоли. Терговчи шишачани олган эди, оғзига оқ кўпик тошиб чиқди. “Сирка эмиш, – деди терговчи, – пиводай кўпиришини қаранглар”. “Сенингча, бутун дунёда фақат пиво кўпирадими?” – истехзоли илжайди сотувчи аёл. Терговчи ўйланиб қолди. “Сен ҳақсан, мен эса ноҳақман, – аёлнинг гапини маъқуллади терговчи. – Қисқичбақалар пиво эмас-у, аммо улар ҳам пуфакчалар чиқаради”. Шундай дея кўпирган суюқликдан тўппонча ўқдонига томизди. Димоғига спирт ҳиди келиб урилди. Худди каттакон яшилтоб қисқичбақадек кўпик қоплаган револьвер чатнар эди. Қўлини узатиб, у бармоғидан чаён чакқандек оғриқ ҳис қилди. “Қурол савдоси қонунга хилоф эканини биласанми?” – овозини кўтариб деди у. “Мени ростданам

курол согади деб ўйлаяпсанми?” – нафратомуз лабини бурди сотувчи аёл. Унинг қўли қўлтиғига шўнғиди, у сийнабандини суғурди-да, бир-икки қокди. Сийнабанд чок-чокидан сўкилиб кетди, терговчининг олдида зангламайдиган пўлатдан Америкада ясалган пружинали ажойиб кишанлар ялтираб кетди. Терговчининг кўз ўнгида сотувчи аёл кўзлари ирғиб чикқан, кушбурун, қошлари бароқ, чакка соқоллари малларанг полициячига айланди-қолди. У Динг Гоуэрнинг қўлидан тутди-да, ўзининг ва терговчининг қўлига икки бор ширқиллатиб кишан кийдирди. “Энди бизни битта занжир боғлаб турибди, бир-биримиздан ҳеч қаёққа қочиб кетолмаймиз. Мени орқангда кўтариб юриш учун тўққизта хўқизнинг ёки иккита йўлбарснинг қуввати бўлмаса, албатта”. Мана шу қалтис паллада Динг Гоуэрға Худонинг ўзи ғойибдан куч ато этди, шекилли, хиёл эгилиб, ҳалиги барзанги полициячини осонлик билан елкасига опичлаб олсами. Бу девқомат полициячи бамисоли қоғоздан ясалган бўлиб, деярли вазни йўқдай эди. Бу орада кўпик ғойиб бўлган, занг бутунлай кетиб улгурган эди ва тўппонча ҳозир заводдан чикқандай ярақлаб турарди. Ҳеч бир қийналмасдан у эгилди-да, ердан револьверни олди, панжа бўғини билан унинг вазини, кафти билан эса тафтини ҳис этди. “Чинданам қулинг ўргулсин курол-да!” – деди унинг елкасидан осилиб турган полициячи. Кучли ҳаракат билан у барзангини тўс қоплаган девор томонга улоқтирди. Кўплаб ёш новдалар ва кекса бутуқлар чатишиб, бир ғаройиб нақш ҳосил қилганди. Уларга илашиб туриб қолган қизил япроқлар ёрқин бўёқдек нақшни янаям очиб юборганди. Полициячи деворга урилиб, аста сакраганча унинг оёқлари остига шалоп этиб тушди. Аммо резина тасмадек чўзилган кишан ҳамон уларни билакларидан тутиб турарди. “Американики дедим-ку! – тиржайди полициячи. – Ечишни хаёлингга ҳам келтирмай қўя қол!” Ич-ичидан ваҳимага тушиб, Динг Гоуэр револьвер оғзини мана шу чўзилган, деярли тип-тиниқ кишанга қўйди-да, тепкини босди. Қаттиқ силтовдан қўли сакраб тушди ва револьвер сал бўлмаса учиб тушаёзди. У пастга қаради, кишан лоақал тирналмабди ҳам. Яна бир ўқ узди, натижа ҳамон ўшандай. Бўш қўли билан полициячи чўнтагидан сигарета ва чакмоқтошни олди. Сигарета Американики, чакмоқтош Японияники – иккаласининг ҳам сифати аъло. “Жюгуода ўзларинг хон, қўланкаларинг майдон экан!” – деди Динг Гоуэр. “Бизнинг замонда пулдорлар ва очкўзлар қорни ёрилиб ўлса, қўли калталар очдан ўлади, – ҳиринглаб деди полициячи. – Атрофда пуллар учиб юради, ҳамма гап уларни тутишда”. – “Модомики, шундай экан, демак, сизларнинг Жюгуонгизда болалар гўштидан таом пиширишлари ҳақиқат экан-да?” “Сени қара-ю, бола гўштидан қилинган таомдан татиб кўрмаганмисан ҳали?” – кинояли тиржайди полициячи. “Сен-чи, еб кўрганмисан?” – “Сен чинданам емаганмисан?” – “Мен еган бола ҳақиқий эмасди, турли маҳсулотлардан тайёрланганди”. – “Ҳақиқий эмаслигини қаёқдан билиб ўтирибсан? Прокуратурага сенга ўхшаган оvsарларни келтириш керак экан!” – “Алдаб нима қиламан, оғайни, – иқрор бўлди Динг Гоуэр, – мени бир аёл йўлдан урди бу ерда”. “Биламан, биламан, уни ўлдирганингни ҳам биламан, бунинг учун ўлим жазоси берилади”. “Бу турган гап, – уни маъқуллади Динг Гоуэр. – Аммо мен аввал вилоят марказига боришим ва ўғлим билан кўришишим керак, ундан кейин эса ўз ихтиёрим билан прокуратурада ҳозир бўламан”. – “Сабаб жиддий, – хўрсинди полициячи. – Шўрлик ота-оналар. Бутун дунёда шу гап. Нима бўлса, бўлар, қўйиб юбораман!” Шу сўзларни айтиб, у эгилди, оғзини очди ва кишанни тишлаб узди. Ўқлардан бу кишанга жин

хам урмаганди, полициячининг оғзида эса бўккан лағмондай узилиб тушди. “Хар қандай кийинчиликка қарамай, сени тириклайин тутиш буюрилган, оғайничалиш, лекин сени кўйиб юбораман – қанчалик катта жавобгарликни бўйнимга олаётганимни биларсан. Аммо менинг ҳам ўғлим бор, юрагиндан нелар ўтаётгани менга кундай равшан, шунинг учун ҳам кўйиб юбораман”. Динг Гоуэр унга чуқур таъзим қилди: “Бу яхшилигингни у дунёю бу дунё эсимдан чиқармайман, биродар”.

Терговчи шамолдай елиб кетди. Катта дарвозадан ўтиб, ҳашамдор лимузинлар кўйиб кўйилган бир ховлига кўзи тушди, лимузинларда башанг кийинган одамлар ўтирарди. Бу ерда қандайдир иш борлигини ҳис этиб, у шошиб бир тор кўчага бурилди. У ерда ўз ўйлари билан банд бир этикдўз киз ўтирарди, юзида ҳеч қандай ифода йўқ. Ранг-баранг пластикдан ясалган лавҳали ресторанча эшигидан қалин бўянган бир аёл отилиб чиқди-да, унинг йўлини тўсди. “Келсинлар, муҳтарам зот, – ўтинди аёл, – егулик-ичгуликларнинг ҳамма хилидан бор! Тўйгунингизча еб-ичинг, ҳаммаси йигирма фоиз чегирмаси билан”. Шундай дея у юзи билан терговчига ёпишиб олди, юрагидан эҳтирос тошиб келмоқда эди. “Егим ҳам, ичгим ҳам келгани йўқ”, – кўлини силтади Динг Гоуэр. Аёл унинг кўлидан тутди-да, ичкарига судради: “Егингиз-ичгингиз келмаётган бўлса, кераги йўқ, бирпас ўтириб, оёқларингизга дам берсангиз-чи!” Терговчи ғазабланиб уни итариб юборди ва аёл йиқилиб, йиғламсираганча қичқириб деди: “Акажон, тез бу ёққа келинг, бир безори мени ураяпти!” Динг Гоуэр аёлнинг устидан ҳатлаб ўтиб кетмоқчи эди, бироқ аёл унинг оёқларидан қучоқлаб олди. У бутун гавдаси билан аёлнинг устига ағдарилди, кейин ўрнидан турди-да, жаҳл билан бир тепди. Аёл қорнини ушлаб, ерда думалай кетди. Эшикдан чап кўлида шиша ва ўнг кўлида ошхона пичоғи тутган бакуват йигитча отилиб чиқди. Иш чатоқлашганини кўриб, терговчи жуфтакни ростлаб қолди. У ўзини бардам сезмоқда эди, худди осмонда сузиб кетаётган булутдек ёки тошқин дарёдек кучанмасдан, оёқларини енгил ва бир текис ташлаб чошиб борарди, юраги ҳам бир текис урар, нафас олиши ҳам бир текис эди. Бироз югуриб орқага қаради: унинг ортидан қувган йигитча бетон симёғоч олдида тўхтади ва оёқларини кенг ёйиб, кичик ҳожатини чиқара бошлади. Шу аснода ўзида қаттиқ чарчоқ ҳис қилди, юраги қаттиқ-қаттиқ ура бошлади, аъзойи-баданидан совуқ тер қуйилди. Оёқлари пахтадай бўшашиб, унга бўйсунмаётганди.

Иштаҳани қитиклаган ҳид уни уч ғилдиракли аравача олдига бошлаб келди. У ерда бир йигитча товада юпқа пиширар, ёнида турган кампир эса, кўринишидан онаси бўлса керак, харидорлар билан ҳисоб-китоб қиларди. Қорни шунақанги очқанган эдики, назарида, рўпарасидан фил чиқса, тириклайин еб кўйгудек эди, аммо овқат сотиб олишга ёнида ҳемири ҳам йўқ. Аллақайдан учиб келган яшил ҳарбий мотоцикл аравача олдида кескин тормоз бериб тўхтади. Кўрқиб кетган терговчи шартга қорасини ўчирмоқчи бўлди, бироқ мотоцикл аравачасида ўтирган сержантнинг: “Бизга иккита юпқангдан пишир, хўжайин!” – деган қичқиригини эшитди-ю, енгил нафас олди.

У аскарларга разм солди: бири бўйдорроқ, кўзлари катта-катта, қошлари қуноқ, наригисининг эса гавдаси ҳам келишган, истараси ҳам иссиққина эди. Улар аравача олдига келишди-да, сотувчи билан у ёқ-бу ёқдан гап сота бошлашди. Сотувчи жазиллаб турган юпқаларга аччиқ қизил қайла кўшиб берди ва аскарлар ея бошладилар. Юпқалар иссиқ бўлганидан,

уларни у қўлларидан-бу қўлларига олиб, пуф-пуфлаб тишлар, лаззатдан ва қўллари куйганидан тинимсиз уф-уф қилар эдилар. Арзимаган вақт ўтганига қарамай, ҳар бири учтадан юпқани жиғилдонга уриб бўлишди. Бўйи пастроғи шинели чўнтагидан шиша олди-да, бўйдорига қараб: “Ола-санми?” – деб таклиф қилди. “Оламан-да, нега олмай”, – маъқуллаб жилмайди бўйдори. У шишадан оғзини тўлдириб хўплади, кейин ичига ҳавони тортиб, лабларини қаттиқ чўлпиллатди: “Зўр нарса-да, гап йўк”. Шериғи ундан шишани олди-да, лаззатланганидан кўзларини қисиб ича бошлади. “Тўппа-тўғри, – тасдиқлади у. – Мана шу, менинг билишимча, энг керак нарса!” Бўйдори мотоцикл аравачасига чиқиб ўтирди, иккита катта-катта нўш пиёз олиб арчди ва бўйи пастроқ хизматдошига узатди: “Ма, газак қил, ҳақиқий шандун арағи экан”. – “Менда қалампир бор эди”. Шундай дея бўйи пастроғи шинели чўнтагидан бир нечта чўғдай қизил қалампир чиқарди: “Ҳақиқий хунан қалампери, кетадими?” Сўнг болаларча қўшиб қўйди: “Қалампир емаган одам – инқилобчи эмас, инқилобчи бўлмаган одам эса – аксилинқилобчи”. “Ҳақиқий инқилобчи деб, пиёз еганни айтишади”, – унга эътироз билдирди бўйдори. Кайфлари ошгач, улар бири нўш пиёзларни, иккинчиси ҳовучидаги қалампирларни силтаб, бир-бирига хужум қила бошлади. Бўйдори нўш пиёз билан шеригининг бошига туртди, униси эса қалампирни хизматдошининг оғзига тикди. Юпқафуруш уларни ажратишга шошилди: “Нега уришасизлар ўртоқлар? Менга қолса, ҳар икковингиз ҳам аъло инқилобчисизлар”. Аскарлар кайфи тирриқ ва у ердан ғазабланганча турли томонларга қараб кетишди, уларни ажратиб қўйган юпқафуруш эса қотиб-қотиб қолди, Динг Гоуэр ҳам кулиб юборди. “Сен нега товукдай қа-қаглаб куласан? – сотувчи унга ўшқириб берди. – Боядан бери қараб турибман – сен яхши одам эмассан!” “Йўк, мен ёмон одам эмасман”, – шошиб жавоб берди у. “Яхши одамлар унга қараб кулармиди?” “Бу қанақаси – менга ўхшаб?” – хайрон бўлди терговчи. Тез ҳаракатлар билан кампир, худди ҳаводан олгандек, бир кичкина думалоқ кўзгуни олди-да, унга тутди: “Мана, ўзинг қара!” Терговчи кўзгуни олди, унга қаради ва даҳшатдан қотиб қолди: унинг қошлари ўртасида ҳам ўк тегиб ҳосил бўлган дум-думалоқ тешиқ бор эди ва ундан қон сизиб турарди. Яна бош чаноғи орасидан бош миянинг иланг-биланг йўлларидан ялтироқ ўк ҳаракат қилаётгани кўринди. Қичқириб, у бир парча қизиган темир парчасидек кўзгуни улоқтирди. Кўзгу ерда думалаб кетди ва унниққан қизил деворда қуёш аксини туширганча қирраси билан туриб қолди. Деворга катта-катта иероглифлар билан нимадир ёзилган эди. Тикилиб қараб, у ғалати шиор сўзларини ўқий олди: “Барча кучни ичкиликбозлик ва фаҳшни йўқотишга қаратайлик!” Шиорнинг маъноси кундай равшан эди, у деворга яқин келиб, иероглифларга қўлини теккизган эди, худди чўғда қиздирилган темирдай, улар ҳам бармоқларини куйдирди. У ўчирилди: аскарлар аллақакка ғойиб бўлган, юпқафуруш билан онаси ҳам қораларини ўчирган эди. Терговчи ташлаб кетилган мотоцикл олдига келди. Мусалласли шиша ўша-ўша мотоцикл аравачасида ётарди. У шишани олиб, чайқади, унинг тагидан сон-саноксиз майда пуфак инжулари кўтарилди. Худди заррин ловиядан сиқиб олингандай қанақадир яшилтоб рангда эди. Ҳатто тикин орқали ҳам хушбўй ҳид димоққа урарди. У шошиб, тикинни суғурди, сирпанчиқ ва муздек шиша оғзига ўзининг яллиғланган оғзини қўйиб, бемисл хузурни ҳис этди. Суртма мойга ўхшаб, яшил суюқлик гул тутган ўкувчилар каби уни кутиб олаётган ички аъзолар сари томоғидан бемалол сирғалиб ўтди. У анча ўзига келиб олди – узок

курғоқчиликдан кейин саховатбахш ёмғирни олқишлаб, ўсимликлар ана шундай қад ростлайди – ва шиша қандай бўшаганини ҳам сезмай қолди. Уни кўлида бир-икки айлантирди ва унда ҳеч нарса қолмаганидан афсусланиб, шишани бир четга иткитди, мотоциклга ўтириб, рулдан тутди. Стартларни айлантириб, мотоциклнинг титрашини сизди, у бамисоли каттик пишқириб, туёғи билан ер тепиниб ва ёлларини силкитган бедов отдек олдинга ташланишга шай эди. Педаль босилди – мотоцикль бир сакраб, йўлга чиқиб олди ва тариллаганча тезлигини ошира борди. Оёқлари орасидаги механизм қандайдир олий зеҳнга эга-ю, уни бошқаришнинг ҳечам кераги йўқдек туйиларди – эгардан учиб кетмаслик учун рулдан ушлаб, маҳкам ўтирсанг бўлди. Моторнинг тариллаши отнинг кишнашигача бориб етди, оёқлари тулпор танасининг илиғини шундоқ сезиб турарди, димоғига эса от терисининг кайф берувчи хушбўй ҳиди келиб урилди. Бирин-кетин ялтироқ автоуловлар ортда қола бошлади, қўрқувдан пахтаси чиққан кўзлар ила қараб турган рўпарадагилар эса йўл четига қочиб чиқар эди. У ўзини ҳар икки томонидан музлар отилаётган музёрап кемадек, тўлқинни ёриб бораётган қартердек ҳис қилмоқда эди. Бу сезги уни маст қилар эди. Бир неча марта у ҳозир тўкнашиб кетгудек бўлди, ҳатто ваҳимали қичқириқ қулоғига чалинди. Бироқ энг сўнгги онда мусибатдан қутулиб қоларди: тўкнашувгача жуда-жуда оз қолганида бу ялтироқ рўдаполар унга ва унинг бедовига йўл берганча ажраб кетар эди. Олдинда дарё кўринди, ундан ўтадиган кўприк йўқ эди, чуқур дарада эса баланд-баланд қалпоқлар ҳосил қилиб, музлик дарёси қутураб эди. У рулни ўзи томон тортди, мотоцикль ҳавога кўтарилди, қоғоздай енгил бўлиб қолган тана кучли эсаётган шамолдай айланиб кетди, йирик-йирик чакноқ юлдузлар эса боши узра шу қадар яқин келиб қолган эдики, кўл узатсанг, етгудай. “Нахотки осмонга учиб чиққан бўлсам? Учиб чиққан бўлсам, унда энди фаришта эканман-да?” – ўзича мулоҳаза қилди у. Илгари кўлидан келмайдиган ҳамма нарса бу қадар осон бўлиб қолса-я! Шу заҳоти мотоциклнинг чириллаб айланаётган бир ғилдираги отилиб кетди, кейин яна биттаси ва яна биттаси отилди. Даҳшатга тушганидан у қичқириб юборди ва унинг қичқириғи дарахт шохлари орасида эсаётган шабада сингари дарахтлар устидан бир тушиб, бир кўтарилиб сузиб кетди. Пировардоқибатда у ерга қулаб тушди, ғилдиракларидан ажралган мотоцикль шохлар орасида беўхшов осилиб қолганди, аллақайқдан пайдо бўлган бир гала олмахон унинг темирларини тишлар эди. У олмахонларнинг тиши темирни чирик пўстлоқдек кемира оладиган даражада ўткир ва қатик бўлишини тасаввур ҳам қилмаганди. У увушган оёқларини уқалай бошлади. Оёқлари олдингидай ўзиники бўлгач, на лат еганини, на бирон жойи тирналганини кўрди. Кейин саросима ичида олазарақ бўла бошлади. Кўкка бўй чўзган дарахт таналарини ток занглари чулғаган, унинг бўғинларида эса қийғос очилган қизилгуллар бамисоли тарам-тарам букланган қоғозга ўхшарди. Зангларда қирмизи ва яшил данакли узумга ўхшаш ғуж-ғуж мевалар осилиб турарди, улар гўё ажойиб яшмадан йўнилгандек янги ва ширадор эди. Нимранг пўстлоқларидан уларнинг ширага тўқлиги кўзга ташланарди – мусалласпазлик учун тайёр хомашё. Ҳайдовчи қизмиди ёки бошқа биронта номсиз хонимчамиди-ей, гўё ҳозир тоғда бир оппоқ сочли профессор маймунлар билан биргаликда дунёдаги энг аъло мусаллас тайёрлаётганини айтган эди. Бу мусалласнинг, бу соҳибжамолнинг бадани Голливуд юлдузлари баданидан ҳам силлиқроқ, нигоҳлари фаришталар нигоҳидан ҳам мафтункорроқ, фусункор лаблари ҳам марғуброқ эмиш... Мусаллас эмас, балки илоҳ ато

этган тош, буюк мусаввир мўйқаламидан чиққан дурдона асар. Айқаш-уйқаш шохлар орасидан боғлам-боғлам чароғон нур тушиб туради, уларда оқиш тутун эшилади ва мана шу тутун ичида унга маймун кўринади. Улар сакрар, тишларини иржайтирар ва афтларини буриштирар, наслдошларининг битини қарар эди. Оппоқ бароқ қошли бакувват эркаги – сардори бўлса керак – битта япроқни юлиб олди, найча қилиб ўради ва пуфлаб чалди. Хуштак товушини эшитиб, шу заҳоти қолган барчаси югуриб келди – шунчалик ҳам одамга ўхшаган бўладими, ё алҳазар! – уч қатор бўлиб сафга тизилди: бири “эркин туриш” буйруғига, бири “ғоз туриш” ёки у ёқ-бу ёққа аланглаганча “тенглаш” буйруғига итоат этгандек эди. “Ана, томоша! – ўзича кулиб қўйди терговчи. – Оёқлари тарвақайлаган, бели букчайган, бошлари олдинга туртиб чиққан – низомга мутлақо тўғри келмайди. Уларга қандай талаб қўйиш мумкин? Одамларни ҳам фахрий қоровуллик ротасига ярим йиллик қаттиқ машқлардан кейин танлаб олишга рухсат берилади, машқларда иккала оёқни битта қилиб тушовлаб қўядилар, орқаларига тахта боғлайдилар ва ухлаганда бошга ёстик қўйдирмайдилар. Бу ерда эса – маймунлар!” Маймунлар думларига ҳассадай таяниб юрадилар. “Шохлари синиб кетмаслиги учун сермева дарахтларнинг шохларига тиргович қўядилар. Маймунларда ҳам худди шунақа экан. Одамларга ҳам қариганда тутқичли ҳасса керак бўлади. Кўхна Пекин кўчалари – хутунлардан бири “Цянчуайгун” – Олд Ҳасса кўчаси деб аталган. Модомики Олд Ҳасса бор экан, демак, Орқа ҳасса кўчаси ҳам бўлиши керак. Барча қадимги хутунларга ҳам олд, ҳам орқа ҳассалар керак бўлади. Маймунларга ҳам керак, фақат улар ҳассаларига орқалари билан таянадилар, шу боис дарахтга чиқаётганларида уларнинг оч қизил орқаси бор бўйича очилиб кетади”. Кекса нар маймун бир нима деб буйруқ берди, маймунлар ҳар томонга тум-тарақай қочиб кетди ва чирмовуқларга тирмашиб чиққач, чайқалиб, халиги қирмизи, яшилтоб, йирик-йирик узум бошларини уза бошладилар. Узумларнинг донаси ҳақиқатан ҳам жуда йирик эди, ҳар бири пинг-понг соққасидек келарди. Оғизга тишни қамаштирадиган нордон сўлак тўлиб келади; терговчи лабларини артди ва бир бош узумни узгани қўлини узатди, аммо мевалар ҳаддан ташқари баланда осилиб турарди: кўрмоқ бору емак йўқ, деганлари шу бўлса керак. Бошларига меваларни қўйиб олган маймунлар кудуққа ўхшаш ўра олдига югуриб келишди, меваларни шалолатиб ўрага ташлашди ва у ердан сулув жонондек жозибадор мусаллас ҳовури ёпишқоқ тумандай паға-паға бўлиб кўтарилмоқда эди. Бўйинини чўзиб, терговчи ўша “ўра”га қаради: у ерда бамисоли бринж кўзгудек ойнинг тилларанг баркаши акс этарди. Маймунлар бир-бирига ёпишганча осилиб турар эди – худди эртақлардагидек. Гўзалликда тенги йўқ рангтасвир асари! Ичак узадиган даражада кулгили ноз-карашмаларга тўлаки, тасанно айтмай иложингиз йўқ. “Эҳ, фотоаппарат бўлганидами, бу ажойиб манзарани чирк этиб сувратга олардим! – хаёлидан ўтди. – Бутун журналистика олами донг қотиб қоларди! Бир миллион долларлик, агар юанда бўлса саккиз миллион юанлик халқаро мукофотни олган бўлардим. Умримнинг қолганини яхши еб, яхши ичиб, дориламон яшаган, университетга кириши ва уйланиши учун ўғлимга ҳам қолдирган бўлардим. Ўғлимнинг барча тиши чиқиб бўлган ва қоқвош қизалоқдек, олдинги катта озиқ тишлари ўртасида кемтиги бор”. Шу топ маймунлар олдинма-кейин “ўра” ичига отилиб-отилиб туша бошлади. Ой акси парчаланиб кетди, тилла пистончалардек ялт-юлт қилиб ҳар томонга сочилди, маймунлар эса қуюқлашган

қанд қиёмининг томчиларига айланиб, шувиллаганча “ўра”нинг тўс қоплаган деворларига иниб келди. Деворда икки тасма бўлиб, тилларанг-кизил линчжи¹ ўсиб ётарди. Қизилбош турна учиб келди, шу ўтнинг пояси-дан тумшугига илдириб олди, узун оёқларини чўзди, қанотларини қокди ва ойдин ёруғида кўкка парвоз қилди. Ўтти тўғри ой маъбудаси Чан Эга совға қилгани олиб борди. Ой юзасини юмшоқ тилларанг қум қоплайди. Унда иккита йўл изи бор. Улар Америка астронавтларидан қолган ва бу излар ҳатто ярим миллион йилдан кейин ҳам йўқолмайди. Бу астронавтлар арвоҳларга ўхшар эдилар. Ойда қуёш шунақанги қаттиқ чарақлайдики, кўзни очиб бўлмайди. Ана, у ойдинда турибди: бошида қумушранг сочларнинг бутун бир боғлами, на мўйлов, на соқолдан нишона бор, жулдур кийимда, юзи чандиқларга тўла. Бир қўлида эман қовғаси, иккинчисида – ёғоч чўмич. У қовғадан чўмични баланд кўтариб мусаллас олади ва мусалласни оҳиста ерга тўқади, у ерда мусаллас нимранг оч сариқ ариқ бўлиб ҳар ёққа оқиб кетади ва худди ҳозиргина қазиб олинган каучук муми каби резинасимон моддадай тезда қотади. Азбаройи иштаҳани келтирадиган, шундоқ оғизга солгинг келади. “Сен Жюгуодаги Мусалласпазлик академиясининг ўша мияси айниган профессори эмасми?” – тилда савол айланади. “Мен – ойнинг фусункор нурида турувчи Хитой қироли Лирман, – тилга кирди чол. – Қирол Лир даҳшатли бўрон орасида ер ва осмонни қарғаган, мен эса ойдинда туриб одамларга саловотлар ўқийман. Қадимги афсоналар ҳам бориб-бориб ҳақиқатга айланиши мумкин, мусаллас эса... Мусаллас – инсониятнинг буюк кашфиётидир. Мусаллас бўлмаганда, Библия бўлмас эди, Миср эҳромлари бўлмас эди, Буюк Хитой девори, мусиқа, қалъалар, бу қалъаларни олиш учун қамал нарвонлари ва манжаниқлар, ядронинг парчаланиши бўлмасди, Усури дарёсидаги кета балиқлари, балиқлар ва қушларнинг кўчиши бўлмасди. Она қорнидан ҳомила мусаллас ҳидини туяр экан, аъло навли мусаллас мешларини тимсоҳ терисидан ясар эканлар. Уста мусалласпазлар учун ус ҳарбий санъати ҳақидаги романлар чинакам кашфиётлар ҳисобланган. Жюй Юан қайғусининг сабаби нимада эди? Унда мусаллас йўқ, шундан дили хуфтон эди. Юннанда гиёҳвандлик савдоси авж олган ва гиёҳванд моддаларни истеъмол қилганлар, бунга сабаб эса – яхши мусалласнинг йўқлиги. Цао Цао ғаллани тежаш мақсадида мусаллас ишлаб чиқаришни тақиқловчи фармон эълон қилган – доно одамларнинг аҳмоқлик қилишларига ажойиб мисол. Мусалласни тақиқлаб бўлар эканми? Мусаллас ишлаб чиқариш ва истеъмол қилишни тақиқлаш – бажариб бўлмайдиган вазифа, бу одамларга қовушиш ва насл қолдиришни тақиқлаш билан барабар. Бунга барҳам бериш ернинг тортишиш кучини йўқ қилишдан ҳам қийинроқ иш; Ньютон бошига тушган олма тепага кўтарилгандагина мусалласни тақиқлаш мумкин. Ойдаги кратерлар – ахир булар бемисл гўзал қадахлар эмасми? Рим Колизейини эса улкан мусаллас омборхонасига айлантириш мумкин эди. “Суанмэйжю”, “Чуецин”, “Чуанюанхун”, “Тоупинсян”, “Жинянчун”, “Кансижуй”, “Синхуасин”, “Лянхуабай” – булар бари, умуман, ёмон мусалласлар эмас, аммо менинг Маймун мусалласимга нисбатан булар ер билан осмонча фарқ қилади. Қайсидир каллаварам бир куни нима деганмиш – “мусалласга пешоб кўшса бўлади” эмиш – унинг тасаввур кучига офаринлар бўлсин. Японияда уринотерапия кенг тарқалган: ҳар куни наҳорда бир пиёладан пешобингни ичиб турсанг, кўплаб касалликлардан фориг бўласан. Ли Шижэн ҳам асосли равишда таъкидлаган эдики, бола

¹ Линчжи – замбуруғнинг бир тури.

пешоби ички яллиғланишларда ёрдам беради. Чинакам шайдойилар эса мусалласдан олдин бирон нима тамадди қилганини ким кўрган? Жин Ганжуан сингари одамларнинг мусалласдан олдин бола гўшти ейишига келсак, бу шундан далолат берадики, ундайлар мусалласни қандай ичиш кераклигини билмайдилар...”

Тўққизинчи боб

1

Мураббий Мо Ян, ассалому алайкум!

Агар янглишмаётган бўлсам, Сизга ҳаммаси бўлиб саккизта асар юбордим, аммо “Фуқаро адабиёти”нинг жаноб муҳаррирларидан ҳамон сас-садо йўқ. Ёш адибга нисбатан бундай совуқконлик кўрсатиш ярашмайди, деб биламан. Модомики, бу дўконни очдингми, муаллифларга нисбатан тўғри муносабатда бўлиш керак. Аммо замонлар ўзгараяпти, яъни осмон бурилаяпти, ер айланаяпти, сен кўтариласан, мен эса тушаман, дегандек гаплар. Гуллар юз кун очилиб турмаганидай, одамларга минг кун дориламон яшаш насиб этмаган, агар тоғнинг тоғ билан кўришиши қийин бўлса, одамнинг одам билан учрашиши осон. Ким билади, балки бир кун келиб, мана шу икки ярамас, Чжоу Бао ва Ли Сяобао қармоғимга илинар! Бундан кейин, мураббий, “Фуқаро адабиёти”га, бунақа бокибеғамлар бошқарадиган ушбу нашриётга бошқа қўлёзма юбормайман. Бизлар бой одамлар эмасмиз, аммо ўзимизга етганча ғуруримиз йўқ эмас. Дунё кенг, нашриёт деганлари худо уриб ётибди. Ё гапим нотўғрими, мураббий?

Биринчи Маймун мусалласи йиллик фестивалини ўтказишга тайёргарлик асосан тугалланди. Мен бу ерда бизда туриб қолган шифобахш дамламани қандай сотиб юборишни ҳам ўйлаб қўйганман. Намуналарни мусаллас-арақ маҳсулотлари бўйича шаҳар тажриба гуруҳига олиб бориб бердим, бир нечта чашнагир олдин тишларини тозалаб ва оғизларини чайиб, уларни текширди ва яқдиллик билан шундай яқунга келдики, бу мусалласнинг ҳиди ғоятда ноёб, қотмадан келган, қошларини ғамгин чимирган соҳибжамолни эслатиб туради. Мусаллас-арақ маҳсулотларининг номларини тасдиқлаш бўйича шаҳар уюшмаси ушбу мусалласни “Бемор Си Ши” деб аташга қарор қилди. Мен бу номни ўринли деб топмадим, чунки “бемор” сўзи бахтсиз сўз ва истеъмолчиларда салбий фикрлар пайдо қилиши муқаррардир, бу эса савдога таъсир қилмай қолмайди. Шунинг учун “Бемор Си Ши” номини “Тўзал Си қошини чимиради” ёки “Дай Юй гулларни дафн этади” номи билан алмаштиришни таклиф қилдим. У номда ҳам, бу номда ҳам маъно – бемор соҳибжамол – сақлаб қолинади, аммо анча мулоим жаранглайди ва кўп даражада ҳамдардлик ҳисси келтириб чиқаради. Уюшма аъзолари шунақанги ҳасадгўй ва қайсар халқ эканки, ўламан саттор, ён беришни истамаймиз деб туриб олди. Сабр-косам тўлиб кетди ва шишани қўлтиғимга тикиб, мэр котибаси ҳузурига йўл олдим, менинг тортиғимдан шунчалик суюниб кетдики, бир сўзлигимга шунчалик қойил қолдики, мени тўғри хонасига олиб кирди. Ҳикоямни тинглаб, мэр муштумчаси билан столга урди, чиройли кўзларини чақчайтириб ва хайратдан терилган қошларини кўтариб, сакраб турди. Кейин столга яна бир мушт туширди, ўзини ўриндиққа ташлади ва телефонга ёпишди. Бир дақиқача у кимнингдир пўстагини қоқди, кейин эса гўшакни олган Уюшма раиси сўроққа тутилди. Бунисининг нақ жонини суғуриб олди, қаттиқ танқид қилди, аммо танқид ҳаққоний эди.

Котиба ўзининг ҳақлигини тўла анлаган, суҳбатдошига Тайшан тоғидек босим ўтказиб гапирарди; у бамисоли чумоли инига қайноқ сув қуяр, асалари уясига тутун буруқситар ёки қисқичбақалар ғуж жойга чўп тикар эди. Мен пўстаги қоқилган раисни кўра олмасам-да, уни ўзимча аниқ тасаввур қила олардим, у чордона куриб полда ўтирибди ва унинг бошидан ҳар томчиси ловия донасидек келадиган тер қуйиляпти. Мэр мени мактовларга кўмиб юборди, нафақат Маймун мусалласи биринчи йиллик фестивал олдидаги, балки бутун Жюгуо олдидаги хизматларимни таъкидлади. Шундан кейин ҳаммасини астойдил бир бошдан суриштира кетди: уйдаги ишларим қалай, иш жойимда қандай, ишдан ташқари нималар билан шуғулланаман, дўстларим билан муносабатларим... Юрагимга бамисоли баҳорий илиқлик қуйилгандай бўлдим ва мен ҳеч нарсани яширмай, ҳаммасини очиб ташладим. Мэр Сизнинг ишингиз қандай кетаётганига ҳам қизикди ва Маймун мусалласи фестивалида иштирок этишга Сизни шахсан таклиф этди. Гап хизмат сафари тўловлари ва овқату жой пуллари тўлашга келганда, котиба фақат пишқириб қўя қолди: “Жюгуода ишлаб чиқарилган биргина яроқсиз мусаллас ўн беш-йигирмата Мо Янни қабул қилишга этади”.

Мураббий, бу янги мусаллас номини танлаш ҳуқуқини Сизга илинишга мен қатъий қарор қилдим. Бу энди “Соҳибжамол Си қошларини чимиради”ми ё “Дай Юй гулларни дафн этади”ми, қайси бири бўлиши Сизга боғлиқ. Борди-ю, Сиз бундан ҳам ажойиброғини тавсия қилсангиз, нур устига нур. Мэр ундаги ҳар бир иероглиф учун минг юандан тўлашга рози. Бундан ташқари, бу мусаллас учун реклама ёзишни Сиздан илтимос қилишга ботиндик. Қанча туришидан қатъий назар, бутун мамлакат, бутун дунё “Соҳибжамол Си қошларини чимиради” ёки “Дай Юй гулларни дафн этади” мусалласи ҳақида билиши учун марказий телевизион каналдаги прайм-таймда уни чиқаришга тайёр. Шу боис бу реклама матни жуда катта аҳамиятга эга. У қизиқарли ва ҳазиломуз, шунингдек, томошабинлар қизалоқ Лин Дайюй ёки эгачи Си Шини кўра олгулик ҳаяжонга солувчи рамзлар билан ёзилмоғи керак: чимирилган қошлар, сийнага босилган кўллар, омоч елкада, олчадек инжа лаблар шамолда чайқалаётган мажнун-толдек ниманидир пичирлаётир. Айниқса, ишқ азобига гирифторм бўлганлар орасидан бахтсизлари, шунингдек, мумтоз адабиёт анъаналарида тарбияланган, қаттиқ ҳаяжонланган ёшларнинг муайян типи орасидан уни сотиб олишга қурби етмаганлари охириги иштонини гаровга қўйиб бўлса ҳам сотиб олсинлар. Ичадилар – лаззатланадилар, у улар учун ишқ дардига даво ёки ўз мақсадига эришмоқ учун “шакар қобикли снаряд” бўлади. Сизнинг мутлақо таъсирчан, юракни пораловчи рекламанингнинг йўналтирувчи кучи остида мусалласнинг таъми ачинарли, эҳтимолки, дилни мафтун этувчи муҳаббатнинг муаттар бўйи бўлиши, майда буржуазия қатлаמידан чиққан жуда кўп ёш хитойликларнинг қалбларидаги дарднинг олдини олиши мумкин, улар таклид қилиш учун романтик адабий қаҳрамонлар орасидан намуналар қидириб топишни яхши кўрадилар, уларнинг қалбларини поралаётган туйғулар ўз жонларига қасд қилишгача олиб бормаслиги учун мусаллас уларга гўзал орзулар, умид, куч бағишлаши мумкин. Шундагина бу мусаллас муҳаббат мусалласи бўла олади ва у дунёни ларзага солади. Ундаги камчиликлар эса ёрқин ифодаланган ўзига хосликка айланади, бу омма эътиборини ўзига жалб этади. Аслида, мураббий, таъмдаги афзаллик бор-йўғи ўрганиб қолганлик оқибатидир. Атрофдаги барча одамлар нимани яхши деб атаса, бунинг нимаси яхши деб оғиз очишга ҳеч ким журъат этолмайди. Омма афзал кўрган нарсаларда энг олий қудрат ва ҳокимият

яширинган бўлади, бу шаҳар қўмитаси ташкилий бўлими мудирининг оддий партия ходими устидан ҳокимиятига ўхшаш бир нарса. Борди-ю, у сен яхшисан деса, сен хоҳ яхши бўл, хоҳ ёмон, сен барибир яхши бўласан, бунинг акси ҳам худди шундай. Бундан ташқари, егулик ва ичгуликка хаддан ташқари ружу қўйилганда улар хирсга айланади, эскисидан янги-сини афзал кўришади, қандайдир таваккалга боришни исташади, ўтқир сезгиларни қидирадилар. Ана шундай мазахўракларнинг кўпчилиги анъаналарни ўзгартирадилар, анъанавий усулларда пиширилган нарсаларга менсимай қарайдилар. Оппок, хушбўй сояли пишлоқ – доуфу жонга теккач, моғор босган, хидли доуфуни истеъмол қила бошлайдилар; ажойиб юмшоқ чўчка гўштидан зада бўлишгач, айниган, қуртлаган чўчка гўштини тановул қиладилар. Худди шу маънода ҳақиқий, мўъжизавий мусалласлар ва тансиқ таомлар энди томоқдан ўтмай қолганда, маза-таъми ғалати, аччиқ, ўтқир, шўр, нордон ниманидир қидириб қоладилар, нима бўлганда ҳам оғиздаги шиллик қопламани ва тилдаги таъм рецепторларини жунбишга келтирса, бас. Шу боис, токи керакли томонга бошлаб кетаётган эканмиз, биз сота олмайдиган мусаллас бўлмайди. Модомики, роман ёзаётган экансиз, бир неча сатр қоралаб қўясиз деган умиддаман. Борди-ю, мэримиз ўз нуқтаи назарини бу қадар қуйиб-пишиб ҳикоя қилаётган экан, Сиз ҳеч шубҳасиз катта қалам ҳақи оласиз ва эҳтимол, унча катта бўлмаган рекламага кетган пул романингиз устидаги ярим йиллик меҳнатингиз эвазига бериладиган қалам ҳақидан анча-мунча ортиқ бўлади.

Бундан ташқари, сўнгги вақтларда мен мэр билан суҳбатлар натижасида туғилган оламшумул ғоя устида кўп ишладим: у “Мусаллас тузуклари” лойиҳасини ташкил этиш бўйича ижодий гуруҳ тузишимни ва бошчилик қилишимни хоҳлаяпти. Кўриниб турибдики, “Мусаллас тузуклари” мусалласга дахлдор ҳамма нарса учун асосий қонун бўлиб қолади. Агар бунда муваффақиятга эришадиган бўлсак, муболағасиз айтиш мумкинки, мусаллас учун янги давр очилади, у минг йиллар давомида порлаб туражак ва кўплаб авлодлар фойдасига хизмат қилажак. Бу тарихий микёсдаги фаолиятдир ва мен Сизни гуруҳ ишида иштирок этишга чин қалбим билан таклиф этаман. Борди-ю, ёзишнинг иложини тополмасангиз, жилла қурмаса бизнинг бош маслаҳатчимиз бўларсиз. Агар бу ишимиз жўнашиб кетса, умид қиламанки, Сиз йўқ демагасиз.

Хатим бу қадар пойинтар-сойинтар ва бемаъни чиққани учун кечирим сўрайман, аммо бу пойма-пойлик асосан, табиийки, мусаллас туфайлидир. Мактубга “янги реаллик” руҳидаги, кеча кечқурун кайф остида, хаёлим жойида бўлмаган пайтда яратилган асаримни илова қиляпман ва Сизнинг танқидий баҳонгизни кутиб қоламан. У чоп этишга муносибми ёки йўқми – буни ҳал этиш Сизга ҳавола. Мен уни бахтли рақам чиқиши учун ёздим. Ҳар доим “тўққиз” рақамига эътиқод қилиб келганман ва ушбу “Мусаллас шаҳри” номи остидаги ҳикоям тўққизинчисидир, “тўққиз” эса “мусаллас” – “жю” деб талаффуз қилинади. Унинг янги юлдуздай порлашини, менинг зулмат қоплаган ўтмишимни, шунингдек, олдинда ётган, қадам изи тушмаган йўлни мунаввар қилишини истайман.

Сизнинг келишингизни интизорлик билан кутаман, муҳтарам мураббий. Бу ердаги тоғлар Сизга мунтазир, бу ердаги сувлар мунтазир, қирчиллама йигитлару дуркун қизлар мунтазир. Ёш аёлларимиз гулга ўхшашади, уларнинг лабларидан самовий мусиқага монанд мусаллас бўйи уфуриб туради...

Эҳтиром ила тинчлик ва хотиржамлик тилаб қоламан!

Шогирдингиз Ли Идоу

“Мусаллас шахри”

Бизнинг мусаллас шахримиз Жюченгга ер куррасининг ҳар қандай нуқтасидан тайёрада ҳам, кемада ҳам, туяда ҳам, эшакда ҳам, ҳаттоки урғочи чўчкада ҳам етиб келиш мумкин. Барча йўллар Римга олиб борганидай, барча ахлат зовурлари Жюченгга қараб оқади. Жюченг Жюгуонинг маъмурий маркази. Борди-ю, ниманидир фаромуш қилган бўлсам, мени тўғри тушунишларингизни илтимос қиламан.

Жюгуомизнинг ўзига хослиги шундаки, бизда мусаллас кўп ва у жудаям сифатли, шу боис партия кўмитаси ҳам, мэрия ҳам унга маҳкам ёпишиб олишган: Мусалласпазлик академиясига асос солинди, мусалласпазлик музейи қурилишига тайёргарлик кетмоқда, ўн икки эски мусаллас заводларида ишлаб чиқариш кенгайтирилди, жуда ҳам йирик учта янгиси қурилди, уларда энг яхши жаҳон технологиялари татбиқ этилди. Мусалласга зўр бериш махсус хизматлар бутун бир соҳаси ривожланишига олиб келди, ресторан хизматлари ва нодир ҳайвону паррандалар боқиш ҳам шунга киради. Энди мусалласнинг хушбўй ҳиди бутун Жюгуо бўйлаб таралмоқда. Ҳар бир эшик ортида ажойиб мусалласни топиш мумкин, минглаб ресторани айтмайсизми, уларнинг ёрқин чироқлари кечаю кундуз ёниб туради, мусаллас ва пуллар дарёдай оқади. Машҳур мусаллас ва тансиқ таомлар Жюгуога кўплаб хорижлик, ватандош хўрандаларни ўзига тортмоқда. Жюгуога диққатга сазовор жойларни кўришга, мусалласдан тўйиб ичиб, яхши таомлардан баҳраманд бўлишга келганлар ичидан энг кўп эътибор, албатта, мусалласнинг улгуржи савдогарларига қаратилади, уларнинг шарофати билан Жюченгнинг ажойиб мусалласи жаҳоннинг энг олис бурчакларида обрў-эътибор қозонмоқда. Биздан уларга ажойиб мусаллас – “мэй жү” оқиб боради, улардан бизга эса долларлар – “мэй юан” оқиб келади.

Қайнотам, профессор Юан бир ўзи Байюанлин тоғига сочлари тўзган ва кир-чир аҳволда, бола юзли кекса чол – маймунлар билан дўстлашиш, бу жониворлардан ўрганиш, улардан олган билимларни вужудига жо этиб, “аж-додларининг анъанавий касб-корини давом эттириш”, “ташқарида орттирилган тажрибадан фойдаланиш”, “ўтмишни бугунга хизмат қилишга мажбур этиш”, хорижий нарсани Хитойга, маймунларни – одамзод хизматига қўйиш, пировард-оқибатда мувафаққиятга эришиш, бир томчиси шаҳарларни вайрон этишга қодир Маймун мусалласи билан кўз очиб-юмгунча дунёда донг қозониш учун сафарга чиқиши янада кўпроқ илҳом бағишлайди!

Маймун мусалласининг тантанали тақдмоти Маймун мусалласи биринчи йиллик фестивалида бўлиб ўтади!

Маймун мусалласидан бир томчи татиб кўргандан минг лян тилла топиш осонроқ!

Ҳеч иккиланмасдан, дўстлар, зудлик билан Жюгуога келинг!

Фурсатни бой берманг!

Иним Идоу, асарингни олдим.

Ҳозиргина нашриётда ишлайдиган бир ошнам келиб қолди ва мен унга “Мусаллас шахри”ни ўқигани бердим. Ўқиб чиқиб, у кафти билан столга бир туширди ва: “Қойил! Мана буни тижорат дейдилар!” – деди.

У яна айтдики, агар ҳикоя ҳажмини етмиш-саксон минг белгига етказсанг ва расмлару фотосуратларни қўшсанг, уни алоҳида китоб қилиб, нашр эттирса бўларкан. Унинг нашриёти шу ишга қўл ураркан. Сизларнинг шахрингиздан молиявий мадад талаб этилади, шунингдек, сен юз минг нухасини сотиб олишни кафолат беришинг керак бўлади. У модомики Маймун мусалласи биринчи фестивалига келувчилар учун барибир реклама ашёлари тайёрлашинг керак экан, нима учун мана бу расмли нашр улар сирасига киритилмаслиги керак? Ўшанда фестиваль меҳмонлари китобни сотиб олишлари мумкин, унда Жюгуо тарихи ҳам, ажойиб мусалласлари ҳақидаги маълумотлар ҳам бўлади – реклама маъносида ҳам қулай, ҳам салобатли, ҳам тежамли, ҳам таъсирчан. Буни ажойиб гоё деб биламан ва сен уни мэр билан муҳокама қилишинг мумкин. Бу китоб учун нашриётга эллик мингга жараклатиб тўлаб қўйишларингизга тўғри келади. Бор-йўғи эллик минг, ахир Жюгуода бу сизлар учун арзимаган нарса-ку. Бу масала қандай ҳал бўлгани ҳақида иложи борича тезроқ хабар беришингни илтимос қиламан. Менинг ошнам шунақанги қизиқиб қолдики, кетишидан олдин унга сенинг манзилингни бердим ва у, хойнахой, сен билан бевосита боғланади.

Янги мусалласлар учун номлар тўқиш, шунингдек, “Мусаллас тузуқлари” тузиш гуруҳида иштирок этишимга келганда, бу тадбирларда иштирок этишдан наф олиш рўй-рост кўриниб турибди. Ўйлайманки, камтарликни бир четга йиғиштириб қўйиб, бирмунча вақтдан кейин розилигимни билдираман. Романнинг охириги қисмини тугатаман-у, ҳайт деб Жюгуога йўл оламан. Ўшанда ҳаммасини гаплашиб оламан.

Ижодий муваффақиятлар тилайман!

Мо Ян

4

...Ҳа-а-а! Жин Ганжуан ҳамда еб ташланган ва ҳожатхоналарга оқизиб юборилган гўдакларни ўйлаб, Динг Гоуэр кўнглида айиқдек ухлаб қолган масъулият ва адолат туйғулари алангаланиб кетди, хушнинг барча томонларига ўрмалаб кетаётган зулматни чарақлатиб юборди. Қулоқ супрасининг тугунчасида ва буруннинг айни учида у қаттиқ оғриқни сизди, бамисоли уларга ҳалокатли захар суртилган ўткир бир нарса санчганга ўхшади. У беихтиёр туриб ўтирди. Кўз олдидаги барча нарса чир айланди, боши тол чивиғидан тўқилган саватдай баҳайбат туйилиб кетди. Шишган қовоқларини базўр ажратиб, баданидан учтами ё тўрттами катта-катта кулранг хира кўланка отилиб чиққандек бўлди. Улар ерга бўғиқ, юмшоқ шалоқлаб тушди ва чирсиллаган овозда қаттиқ қичқириб юборди. Бу қанақа махлуқ бўлди экан – қушми ёки йиртқич ҳайвонми? Хаёлига булдуруқ қушлар ва ёввойи қуёнлар, учар аждарҳолару қанотли олмахонлар келди – уларни Жюгуода бошлаб тайёрлашади. Унинг рўпарасида яшилтоб кўзлар чарақлади. У қум тўлиб қолгандек кўз олмаларини куч билан айлантлар ва шу тариқа уларни кўз ёши билан ҳўлламоқчи бўларди. Кўзларига арзон арақ хидли ёш қалқди. У кафтининг орқаси билан ёшларни артди ва манзара сал тиниқлашгандай бўлди. Энг аввал етти-саккизга катта-катта кулранг қаламушларга разм солди, улар ўзларининг жирканч қора кўзларини ғазаб билан йилтиллаб, шу томонга қаради. Чўзинчоқ тумшуқлар, ликиллаган мўйловлар, салки қоринлару узун ва ингичка думлар юрагини бир тутам қилди, чўзилиб очилган оғзидан ажойиб ичимликлар, тансиқ таомлар

ва одам нажаси оралиғидаги бадбўй суюклик отилиб чикди. Томоғидан ўткир тиғ тортилгандек бўлди, димоғи қаттиқ ачишди, бурун катакларига ҳам ўша ифлос нарса тикилгандай эди. Кейин кўзи деворда қия осиглик турган кўшоғизга тушди. Шу билан боғлиқ хотиралар эса уни парокандалик ҳолатидан олиб чиқди. Шу заҳоти бояги ваҳимали қочоқлик, арвоҳга ўхшаган чол, ноқонуний пилакфуруш, кекса инқилобчи – жангда ҳалок бўлганлар ёдгорлиги қоровули, шунингдек, қизил белбоғли “маотай”нинг ракс тушаётган руҳи ва йўлбарс зотли баҳайбат малла кўппак эсига тушди... Рамзлар беҳисоб, аммо тирмашиб туришга ҳеч нарса йўқ эди – гўё бирданига юзлаб очилган гулга қарагандайсан. Тушга ўхшайди-ю, бироқ ўхшамайди ҳам, ўнг ва рўё бир вақтда рўй бериб тургандай. Шу заҳоти яна ҳайдовчи қизнинг ҳашамдор шакллари эсга тушди. Унинг елкасига сакраб чиқиб олган ва бағоят эпчиллик билан бўйнига тишини ботирган каттакон каламуш фикрларни чалғитувчи нарсалардан фориг бўлиб, воқеликка қайтишга мажбур қилди. Бутун гавдаси билан силкиниб, у каламушни отиб юборди, бироқ унинг рўпарасида пайдо бўлган ҳайратомуз манзарани кўриши билан беихтиёр отилиб чиққан аянчли фарёд унинг лабларида қотиб қолган эди. Оғзини катта очиб, у ўз катида юзтубан ётган кекса инқилобчига маъносиз қараб турарди, чолнинг устида эса ўнтача бақувват каламуш ғужғон ўйнардди. Бу оч махлуқлар – каламушлар оч бўлмагандир ҳам – чолнинг бурун ва қулоқларини бутунлай кемириб ташлаганди, бир вақтлар бу қадар доно мулоҳазаларни ирод қилган лабларсиз, милклари туртиб чиққан оғизга киши қараб бўлмасди, қоплаб турган терисидан маҳрум бош чаноғи ҳам ҳаддан ташқари даҳшатли кўринарди, бу муртад махлуқлар бир вақтлар қуролни маҳорат билан ўйнатадиган қўлларини ғажиб ташлаганди, энди улардан пўстлоғи шилиб олинган тол новдасига ўхшаб, оппоқ суякларгина қолганди. Терговчи жанглarda тобланган кекса инқилобчига нисбатан муносабати яхши эди, нима бўлганда ҳам қийин вазиятда унга ёрдам қўлини чўзганди, шуларни дилдан кечириб, каламушларни ҳайдагани олдинга интилди. Бироқ у энди ташланмоқчи бўлиб турганида, каламушларнинг кўзлари бирданига ранглари унги ўзгартира бошлади: қоп-қорадан кип-қизилга, кип-қизилдан пушти рангга, ундан яшилга ўтди. Қўрққанидан Динг Гоуэр орқага тисланди ва деворга суянди. Ортиқ чекинишга имкон қолмаганди. Каламушлар сафга тизилиб, тишларини иржайтириб ва мўйловларини ўйнатиб, ҳар лаҳзада хужумга шай ҳолда унга ғазаб билан тикилиб турарди. Терговчи деворда осиглик милтиққа орқаси билан урилди ва унинг бирдан мияси ишлаб кетди. У шартта бурилди-да, милтиқни қўлига олди, каламушларни мўлжаллади, бармоғи билан тепкини пайпаслаб топди – у душманни қарши олгани тайёр эди.

– Жойингдан қимирлама! – қичқирди у. – Яна бир қадам боссанг, хаммангнинг калланг кетади!

Гўё калака қилаётгандек, каламушлар бир-бирига қарар ва дик-дик сакрар эди.

Ғазабдан томоғи бўғилиб, терговчи тишларини ғичирлатиб деди:

– Оббо ифлослар-ей! Менинг ким эканимни ҳозир биласанлар!

Шундай дея у тепкини босди, ўк товуши момақалдиросдек гумбурлади ва порлаган олов ортидан хона бўйлаб паға-паға тутунлар суза кетди. Тутунлар таркалгач, у каламушлар кўшинидан талайгинаси қирилганини кўриб, мамнун бўлди. Омон қолганлари уларни фақат тўрт панжа билан дунёга келтирган ота-оналаридан миннатдор бўлганча тўсинлар ва

бўғотлар орасига тум-тарақай қочиб қолди ва зумда кўздан йўқолди. Бу ўк билан каламушларни қочирибгина қолмай, кекса инқилобчининг башарасини илма-тешиқ қилиб юборганини кўриб, терговчини ваҳима босганча ўзини деворга ташлади, оёқлари букилди ва гангиб полга сирғалиб тушди. Юзидан қаттиқ рухий изтироб чекаётгани кўриниб турарди. “Албатта, чол аввал ўлган, кейин эса каламушлар унинг жасадини тасқараю тараққос ҳолга келтирган – ўйларди у. Аммо унинг ғалвир қилиб ташланган бошини кўриб, ҳаммаси шундай бўлганига ким ишонарди?! Ҳамма, аввал уни отишган, ундан кейин эса каламушлар унинг дабдаласини чиқарган, деб ўйлайди. Эҳ Динг Гоуэр, Динг Гоуэр, бу гал ҳатто Янцзи силай бўлса ҳам барибир энди ўзингни оқлай олмайсан, Янцзи Хуанхэдан ҳам лойқароқ бўлади”. “Авлиё пайдо бўлганда, Хуанхэдан ҳам тиникроқ бўлади, фонуслар ҳамма нарсани ёритади, сув устидан олов ёкиб туширадilar. Уша фонус нимадан экан? Қовоқ, қовун ва тарвуз. Фонус нимадан? Фонус нимадан? Ошқовоқ, бодринг билан бошқаси, сенинг калланг эса бўм-бўш”. Руҳи бутунлай чўккан махсус ишлар бўйича терговчининг қулоқларида бир вақтлар болалигида такрорлаб юрадиган, сирли маъно яширинган мусикий бу санок аввалига гўё узоқдан келаётгандек бўлиб, кейин эса яқиндай туйилиб, аввалига ноаниқроқ, кейин эса болалар овозларининг жўрлигида бутун улуғворлиги билан табиий равишда ва эркин қуйилиб келмагунча жаранглаб тураверди. Бир неча юз боладан иборат хор олдида дирижёр ўрнида эса у анчадан бери кўришмаган ўғли турарди. Оппок кўйлаги ва зангори калта иштони бир бўлиб, денгиз узра парвоз қилиб юрган танҳо чағалайдай, мовий осмонда сузиб кетаётган бир парча оқ булутдай бўлиб кўринарди. Терговчининг кўзларидан икки томчи илитилган мусалласдек нимранг суюқлик оқиб тушди, юзи ва оғзи чеккаларини хўллаб ўтди. У ўрнидан турди-да, кўлларини чўзиб ўғли томон интилди, аммо оқ-кўк қиёфа шошмайгина нарига сузиб кетди. Кўзлари олдида эса яна каламушлар билан биргаликда ижод қилган ҳаддан ташқари шафқатсиз қотиллик манзараси пайдо бўлди, бу қотиллик бутун Жюгуони ларзага солиши аниқ эди.

Ўғлининг мафтункор қиёфаси қабристон қоровулхонасидан олиб чиқди. Кўчада кўзи йўлбарсдек тарам-тарам рангдаги, уни ўтақаси ёрилгудек кўрқитиб юборган баҳайбат кўппакка тушди. У панжаларини олдинга узатиб, тўқ яшил терак остида ёнбошлаб ётарди ва оғзидан қон оқарди: афтидан, нимадандир заҳарланиб ўлганди. Ўлгудек кўрқиб кетган терговчи эгилди-да, дарвозадаги ит кириб чиқадиган туйнукдан сирғалиб ўта бошлади. Нотекис, ўйдим-чуқур асфальт кўчада зоғ учмасди. Фақат йўл устидаги бетон симёғочнинг сояси узун чўзилганди. Қаттиқ эсанкираганча у тўхтади, ботаётган куёшга тикилиб қаради, куёш нуридан унинг юзи кип-қизил кўринарди. Нима қилсам экан деб узоқ ўйланиб турди, бироқ миясига биронта жўяли фикр келмади.

Жюгуодан ўтадиган поезднинг тарақа-туруғидан унинг қаёққа қараб юриши маълум бўлди. Темир йўл станцияси томонга қараб кетаяпман деган хаёлда битта-битта одимлаб йўлга тушди. Аммо дарё унинг йўлини тўсиб қўйди. Кечки ғубор қўйнида дарё тилларанг тусда товланарди ва эшакларнинг элас-элас қулоққа чалинган шалоплашлари остида бир қанча сербезак қайиқлар ботаётган куёш томон сузиб борарди. Афтидан, қайиқларда ёлғиз севишган жуфтликлар ўтирарди: зеро, фақат севишганларгина телбаларга ўхшаб, бир-бирини кучоқлаб, бир-бирига жим тикилиб ўтиришлари мумкин. Қайиқлардан бирининг қуйруғида бўйинини чўзган

ва гавдасини тик тутганча ўрта бўйли, эски бичимли кийимдаги барваста бир аёл эшкак эшарди. Эшкак заррин сув сатҳини қиймалабгина қолмай, балки ириган жасадлар бадбўйини ҳамда дарёда тўлиб ётган мусаллас куйқасининг иссиқ ховурини кўтармоқда эди. Аёл эшкакни жуда маромини келтириб эшарди, гўё у қайикни бошқаряпти эмас, балки буни сахнада тасвирлаётгандек. Қайиқ яқингинадан ўтиб кетди, унинг ортидан яна бири ўтди, кейин яна ва яна. Барча йўловчилар ошиқ-маъшуклар сингари бир-бирига қапишиб олган, куйрукда ўтирган барча қайиқчи аёллар ҳам қайсидир махсус ўқув юртида жиддий таълим олгандек. Ўзи сезмаган ҳолда терговчи саккиз бурчакли бетон тахтачалар ётқизилган йўлакдан мана шу қайиқлар лашкари билан изма-из қирғоқ ёқалаб юриб кетди. Куз адоғига етай деб қолган, бу вақтга келиб, соҳилбўйи тераклар ва толларнинг барглари тўкилиб бўлган, шохдаги қолган-қутганлари эса заррин шалдиروق қоғоздан қирқилганга ўхшарди – худди қимматбаҳо тошга ўхшаб, ғоятда чиройли эди. Қайиқлар ортидан одимлаб бораётган Динг Гоуэрнинг юраги сал-пал босилди ва барча дунёвий ташвишлар биринкетин аста-секин хотирасидан ўча бошлади. Кимдир кўтарилиб келаётган куёшга пешвоз юрса, у ботиб бораётган куёш томон ҳаракат қиларди.

Бурилишдан кейин дарё кенгайиб кетди. Кўплаб қадимги кошоналарнинг деразаларида чироқ ёқила бошлаганди. Қайиқлар олдинма-кейин қирғоқда боғлаб қўйилмоқда эди. Бир-бирини деб ақлдан озган бу барча жуфтликлар турнақатор бўлиб қирғоққа тўкилдилар ва терговчи ҳам бориб қолган шаҳарнинг гавжум кўчаларига сингиб кетди. Унга ҳаммаси тарихий қаллобликка ўхшаб кўринарди. Кўчалардаги одамлар соялар мисоли эди. Бу ўпирилишдан унинг жисми ҳам, жони ҳам ором олгандай бўлди ва у энди одимламаётганди, балки сузиб борарди.

Одамлар оқими ичида юриб борар экан, Болажон она эҳромига кирди, у ерда бир нечта чиройли-чиройли аёл юзлари кизил ва лаблари қирмизи маъбуданинг тилла ҳайкалчаси олдида чўк тушиб ўтирар ва чуқур-чуқур таъзим қилар эди. Барчалари туфлиларининг пошнасига кетлари билан тираниб олганди. Терговчи ана шу учли пошналарга узоқ махлиё бўлиб қараб қолди, миясида эса улардан қанча чуқурликдаги ўйиқлар қоларкан деган фикр айланарди. Устун панасида яшириниб олган тақирбош будда роҳиби тўнқайган думбаларга қараб лой юмалокларини отар эди. Лой ҳар бориб текканда тиз чўккан хонимлардан биттаси чийиллаб юборарди. Бундай пайтда роҳиб дарҳол кафтларини жуфтлаштирар, кўзларини юмар ва будда ибодатига жўр бўлиб ғўнғиллар эди. Бу жиккак роҳибнинг хаёлида не борлигига ақли етмай, Динг Гоуэр унинг олдида борди ва букилган ўрта бармоғи билан унинг тақир бошига нуқиб чертди. Роҳиб қиз бола товушида чийиллаб юборди. Терговчи устига шу заҳоти бутун бир оломон ёпирилиб келди: Лу Син ҳикоясининг қаҳрамони А-Кю каби уни безориликда ва ёш қизчага тегажўғлик қилишда айблай бошлашди. Ёнида пайдо бўлган полициячи уни ёқасидан тутди, эҳромдан судраб чиқди ва бир тепиб, дарвозадан кўчага чиқариб юборди. Эҳром зинаси олдида арзимаган сарқитлар учун талашган итдай керишган Динг Гоуэр лаби ёрилганини, бир тиши қимирлаб ётганини, оғзида эса қоннинг кўнгилни айнитувчи таъми борлигини сезди.

Кейин у букри кўприқдан юриб кетди ва тагидаги сувнинг жимирлашини, фонус ёғдуларининг аксланишини, бир ёниб, бир ўчишларини кўрди. Сувдан бир қатта қайиқ сузиб келарди, ундан мусиқа ва кўшиқ янграрди, бамисоли бу фаришталарнинг тунги сайри эди.

Салдан кейин у ичкилик сотиладиган ошхоналардан бирига кириб қолди. Стол атрофида кенг гардишли шляпалар кийган ўнтача одам ўтирарди, улар мусаллас ичиб, балиқ тановул қилмоқда эди. Димоғига келиб урилган хушбўйдан оғзи шундоқ сувга тўлди-қўйди. Яқинроқ бориб, егулик у-бу нарса сўрамоқчи бўлди-ю, бироқ ўзининг ташки кўриниши туфайли ноқулай эди. Бироқ яланғоч сувдан тоймас деганларидек, очлик ҳам ўз ишини қилди: пайт пойлаб туриб, у кутурган шердек столга ташланди, бир шиша мусаллас ва балиқни ушлади-да, жон ҳолатда қочиб қолди. Анча жойгача чопиб боргач, шовкин ва қичқириклар келмаяптимиқан дегандек қулоқ тута бошлади.

Қандайдир девор панасига ўтиб, овқатланишга тутинди. Балиқдан фақат қилтаноклар қолганди, шуларни ҳам чайнаб-чайнаб ютиб юборди. Мусалласни бир томчи ҳам қолдирмай сипқорди.

Сўнг атрофда кезинди, сувда юлдузлар аксининг жимир-жимир қилиши, каттакон қизил ой баркаши сув бетида заркокил болакайдай ирғишлашидан завқланди. Сувдаги хушчақчақлик овозлари тобора баландроқ жарангламоқда эди. Овозлар келаётган томонга синчиклаб қараб, дарё оқими бўйлаб яқинлашиб келаётган катта гулдор елканли кемани кўрди. Кема чироқлардан ялт-юлт қиларди, палубада қадимги бичимдаги либосларда қизлар пип ва шэн товушлари остида қўшиқ айтар ва рақс тушар эдилар. Бири биридан тансиқ таомлар билан тузалган столда ажойиб мусалласлар жуда мўл эди, ўнтача башанг кийинган эркак ва аёл бармоқларида кўнгилочар ўйинлар ўйнар, жарима чирпитлари билан косалар айлантириларди. Эркаклар ҳам, аёллар ҳам – барчалари бирдек очқўзлик билан овқатнинг чангини чиқарар эди. Аёллардан бири оғзини катта очиб, урғочи чўчкадай, ҳатто бошини кўтармасдан ҳаммасини покпокиза туширарди. Барини кўриб турган Динг Гоуэрнинг кўзлари тиниб, эҳсонаси чиқаёзди. Кема яқинроқ сузиб келди, энди йўловчилар аниқ-тиник кўриниб, уларнинг бадбўй нафаслари, овози қулоққа чалина бошлаган эди. Терговчи кўплаб таниш башараларни ажрата олди: Жин Ганжуан, ҳайдовчи қиз, Юй Ичи, бўлим мудирин Ван, партия котиби Ли... Битта башара эса ҳайратомуз даражада унинг ўзини эслатарди. Афтидан, унинг жондек дўстлари, жазмани ва душманлари мана шу одамхўрлик оқшомида бирга тўпланишганди. Нима учун одамхўрлик дерсиз? Шунинг учунки, якунловчи таом сифатида тилла суви югуртирилган катта баркашда ўтирган, мойлари оқиб турган ва атрофга мўъжизий хушбўй ҳид таратган, юзида мафтункор табассум ўйнаган дўмбоққина болакай олиб кирилган эди.

“Бу ёққа, муҳтарам Динг Гоуэр, давраимизга кел...” – инжиқ, аммо истарали ҳайдовчи қизнинг нозик овози қулоққа чалинди. У оппоқ қўлчасини баланд кўтариб, бир неча марта уни имлаб чақирди. Унинг ортида турган басавлат Жин Ганжуан миттиқад Юй Ичига таъзим бажо келтирди ва унинг қулоғига бир нима деди. Жин Ганжуаннинг чехрасида самимий табассум ўйнади, Юй Ичи эса маъқуллагандек тиржайиб қўйди.

“Мен норозилик билдираман!” – деди Динг Гоуэр ва қолган-қутган кучини тўплаб, гулдор елканли кема томон интилди. Бироқ йўлда усти ёпилмаган катта ўрага дуч келди, у ерда ичкилик вақтидаги барча ейилган ва ичилган нарсалар, ундан кейин эса Жюгуо аҳолисининг қусуқлари ачиб-бижиб ётарди; уларнинг катта ва кичик ҳожатлари шу ерга келиб тўпланар ва тасаввур қилиш мумкин бўлган ҳар қанақанги жирканч ахлатлар сузиб юрарди. Бу хилма-хил вируслар, бактериялар ва микроорганизмлар учун энг қулай жой, пашшалар учун жаннат, личинкалар учун дориламонлик эди.

У бу жой унинг сўнги кўналғаси бўлиши мумкин эмаслигини тушунарди ва иссиқ шалтоқ оғзига киришини ҳис этиб, шошиб: “Мен норозилик билдираман! Мен норози...” – дея олди холос. Ахлат мутлақо ибосизлик билан унинг оғзига тикилди, ернинг тортиш кучи муттасил уни куйига тортар эди ва бир неча сониядан кейин барча орзулар, адолат, кадр-киммат, номус, муҳаббат ва кўплаб бошқа муқаддас тушунчалар алоҳида муҳим ишлар бўйича жонкуяр терговчи ортидан ҳожатхонанинг энг тубига чўкиб кетди...

Ўнинчи боб

1

Иним Идоу!

Мен 27 сентябрь куни Жюгуога борадиган поездга чипта буюриб қўйдим. Жадвал бўйича у 29 сентябрь куни тунги соат 2 дан 30 дақиқа ўтганда етиб боради. Жуда нокулай вақт, аммо илож қанча – бошқа поезд йўқ, шу боис сени безовта қилишга мажбурман.

“Маймун мусалласи”ни ўқиб чиқдим ва шу муносабат билан фикрларим оз эмас. Учрашганимизда батафсил сўзлаб бераман.

Энг яхши тилаклар билан
Мо Ян

2

Ёзувчи Мо Ян, ўрта ёшлардаги киши, тўладан келган, сочлари сийрак, кўзлари киртайган ва оғзи қийшиқ, ётадиган қаттиқ ўринда – агар ўтирадиган қаттиқ ўрин билан қиёслаганда – нисбатан қулай жойлашиб олган – ва кўзида уйқудан асар йўқ. Поездда ёритишнинг тунги қондасига амал қилинган, бош устидаги чироқ ўчирилган ва полдаги лампалар сарғиш нур бериб милтиллади. Манови Мо Ян иккаламиз ўртамизда умумийлик талайгина, аммо тафовутлар ҳам оз эмас. Мен, дейлик, дарвеш саратон бўлсам, Мо Ян эса мен эгаллаб турган чиғаноқ. Мо Ян – мени шамол ва ёмғирдан ҳимоя қилувчи шляпа, совуқ қиш шамоли уриб кетмаслиги учун елкамга солиб оладиган ит пўстаги, тагли-тугли хонадон қизларини авраш учун тақиб оладиган никоб. Гоҳо шундай туйиладики, бу Мо Ян деганлари мен учун оғир юкдай, бироқ дарвеш саратон ўз чиғаноғини ташлаб кетолмагани каби мен ҳам уни ташлаб кетишим амри маҳол. Фақат қоронғиликда, у ҳам бўлса қисқа муддатгагина шундай қилишим мумкин холос. Кўриб турибман, у энсиз ётоқ жой бўйлаб юмшоқ ёйилмоқда, жажжигина ёстикча устида хумдай калласи у ёқ-бу ёққа тинимсиз айланмоқда: узоқ ёзувчилик меҳнат йиллари давомида бўйин умуртқаларининг суяклари чиқиб, қотиб қолган, шу боис бўйни қийинчилик билан бурилади. Хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, бу Мо Янни кўрсам, кўнглим беҳузур бўлади. Ҳозир унинг миясида қанақанги бўлар-бўлмас ўйлар ғужғон ўйнаётганини битта ўзи билади: мусаллас тай-ёрлайдиган ва ой нуруни сипқорадиган маймунлар; пакана билан олишган терговчи; ўз сўлагидан ин қурадиган салаган қалдирғочлари; гўзал хоним қорни устида рақс тушаётган пакана; ўз қайнонаси билан ишқий ўйинлар ўйнайдиган мусалласпазлик фанлари номзоди; гўдақдан таом тайёрлашни видеотасмага муҳрлаётган шарҳловчи; қўлёмалар учун қалам ҳақи, чет

элга саёхат, турли-туман сўкишлар... Сира ақлим бовар қилмайди: миянг шунақа қаланғи-қасанғи фикрлар билан тўлиб ётганида лаззат ҳақида қандай гаплашиб бўлади?

– Жюугога келдик, Жюугога! – Чайқалганча ва компостер билан кафтига урганча ушоққина, қилтирик проводник аёл кўринди. – Жюуго, чипта олманлар бўлса, тезда олинлар, тезда.

Бир лаҳза Мо Ян билан қўшилиб кетаман, у ўзининг токчасида ўтирибди, мен ҳам, бинобарин, ўзимнинг токчамдаман. Қорним дам бўла бошлайди, бўйнимни буролмайман, олдингидай хотиржам нафас ололмайман, оғзимда қанақадир бемаза таъм. Ана, у неча йиллардан бери эгнидан ташламайдиган кулранг пиджаги чўнтагидан жетонни чиқаради, чипта олади, сўнг ўз токчасидан бесўнақай сакраб тушади ва ўз чиғаноғини қидирган дарвеш саратонга ўхшаш ҳаддан ташқари сассиқ оёқлари билан ҳаддан ташқари сассиқ туфлисини пайпаслаб қидира бошлайди. Бир-икки йўталади, юзи ва оёқларини артадиган кир патли сочиққа ифлос пиёласини шошиб ўрайди, уни кулранг сафар халтасига суқади, сўнг бир неча дақиқа тўнкадай жим ўтиради, икки кўзини пастки токчада хуррак отиб ётган аёл – доришунослик фабрикаси билан савдо-сотик қилиш бўйича агентга тикади, кейин ўрнидан туради ва чайкала-чайкала вагон эшиги томон юриб кетади.

Перронга тушиб келарканман, фонусларнинг нимранг сарик ёғдусида куз ёмғирининг оқ томчилари рақсини кўраман. Платформада жон асари кўринмайди, фақат кўк шинель кийган бир нечта киши шошмай у ёқдан-бу ёққа бориб келар эди. Вагон эшиклари тагида азобли узун тундан кейинги товуклар мисол проводник аёллар қунишибгина жим туришарди. Состав ичи жимжит, гўё у ерда тирик жон йўқдай. Вагонларнинг нарёғида сув қаттиқ шариллайди: хойнахой, цистерналарга сув олинмоқда эди. Олдинда прожектор чарақлаб ёниб турибди. Вагонлар ёнида френч кийган қандайдир одам учи ўткир болғача билан эринчоқ қизилиштон каби ғилдиракларни уриб-уриб кўяди. Поезд ёмғирда ивиб кетганди, у нафасини ростлаб пишқиради, фонуслар ёғдуси остида ярақлаган, олис станциялар томон чўзилган темир излар ҳам хўл. Афтидан, ёмғир узоқ ёққан эди, аммо вагонда мен бунини пайқамандим.

Жюуго вокзали тинч ва жимжит, бу қадар тинч ва жимжит бўлади деб ўйламагандим. Куз ёмғири шивалаб ёғиб, фонуслар чарақлаб, ёрқин ва илик нур таратиб туриши, хўл темир излар ялтиллаши, мана бунақа сал-пал салқин ва тоза ҳаво ҳукм суриши, темир излар остидаги ерости йўлаги бу қадар қоронғи бўлиши хаёлимга ҳам келмаганди. Бунда изкуварлик романларида учрайдиган майда станциялардан нимадир бор ва бу менга ёқар эди. “...Динг Гоуэр темир йўл тармоқлари тагидаги ерости йўлагидан кетиб бормоқда, пиширилган боладан келувчи куоқ хушбўй хид димоғига маҳкам ўтириб қолганди. Тилларанг баданли боланинг юзидан тўққизил мой томчилари йилтиллаб оқарди, оғзининг бурчакларида сирли табассум ўйнади...” “Тақ-туқ, тақа-туқ” қилганча олға сузиб бораётган поездни кўзларим билан кузатиб қоламан, ниҳоят муюлиш ортида қизил дум фонуси кўздан ғойиб бўлади. Фақат аллақандай жуда олисдан, тунги зулмат ичидан унинг жангир-жунгири қулоққа чалингандан кейин халтамни оламан, ерости йўлкасига тушаман ва унинг камқувват чироқлар хира ёритган нотекис қопламаси бўйлаб одимлай кетаман. Ғилдиракли халтамни судраб юраман, лекин у ёмон тарақлайди, шу боис уни ортмоқлаб оламан. Ерости йўлаги жуда узун экан, қадамим товуши одатдагидан баландроқ жаранларди, кўнглим эса қандайдир бўм-бўш эди. Динг Гоуэрнинг Жюугодаги саргузаштларини мана шу ерости йўлаги билан

боғлаш керак. Мана шу атрофда “гўшт” болалари савдоси юрадиган махфий бозор бўлиши шарт, ичкиликбозлар, фоҳишалар, тиланчилар, қопоғон итлар ҳам шу ердан келиб чиқиши лозим, жинойий ишни очишга олиб борувчи муҳим ришталарни у айнан мана шу ердан топади. Воқеа содир бўлган жойнинг ноёблиги – муҳим омил, у асарнинг муваффақиятини белгилайди, мохир адиб ҳар доим ўз қаҳрамонларини муттасил алмашиб турадиган вазиятда ҳаракат қилишга мажбур этади, чунки бу нафақат муаллифнинг айрим сакталикларини хаспўшлашга имкон беради, балки ўқувчи фаоллигини мутолаа жараёнига сафарбар ҳам қилади”. Шу тариқа мушоҳада юритар экан, Мо Ян бурчакка томон бурилади ва титиғи чиккан аёл тагида ғужанак бўлиб ётган чолни, унинг ёнгинасида яшилтоб мусаллас шишасини кўради. “Жюгуода кашшокларнинг ҳам ичадиган нарсаси борлигидан хабар топиб, ўзимни енгил ҳис қилдим. Манови мусалласшунослик фанлари номзоди Ли Идоу дегани бор-ку, қанча ҳикоя ёзган бўлса, ҳаммаси фақат ва фақат мусаллас ҳақида, кашшоклар ҳақида лоақал тўрт қатор бир нарса ёзса-чи. Қашшок арақхўрга на пул керак, на овқат керак, унинг кўрган-билгани фақат ичишга пул сўраш, вассалом; ичиб олгандан кейин эса ашуласини вадаванг кўяди ё чарх уриб рақс тушади, худди фариштадай ҳаволарда парвоз қилади. Бу Ли Идоу деганлари ҳам қизиқ одам экан-да, тавба, унинг асли-насли нима ўзи, ажабо! Минг гапни айлантормагин, бир нарсага тан бериш керак: у юборган барча ҳикоялар охир-оқибат менинг романимни ўзгартириб юборди. Кўзда тутилганига кўра, менинг Динг Гоуэримдан Хантернинг супердетективига ўхшаган ажойиб қаҳрамон чиқиши керак эди, у эса энг тубан арақхўрга ва бир тийинга қиммат одамга чиқиб ўтирибди. Бундан кейин Динг Гоуэр ҳақида ёзганинг билан ҳеч нарса чикмайди, шунинг учун мен Жюгуода келдим: илҳом учун келдим ва алоҳида муҳим ишлар бўйича терговчининг жамоат ҳожатхонасида чўкиб ўлганидан дурустроқ яқунга арзирли бирор нарса ўйлаб топиш учун келдим”.

Вокзалдан чиқаверишда у Ли Идоуни кўрди. Қандайдир ички туйғу билан ушбу қотма, юзи учбурчак дароз одам мусалласшунослик фанлари номзоди ва айни вақтда ҳаваскор ёзувчи эканини пайқай олди. Киши юрагини сескантириб юборадиган даражада чакнаб турган мана шу катта-катта кўзлар томон йўналди.

У темир тўсиқ ортидан узун ва ориқ кўлини узатди:

– Янглишмасам, мураббий Мо Янсиз, шундайми?

Мо Ян унинг муз каби совуқ кўлини қисиб кўйди:

– Сени кўп ташвишга кўйдим, Ли Идоу!

Чиқаверишда чипталарни текширадиган навбатчи аёл Мо Янни таништиришни таклиф қилганида Ли Идоунинг зардаси қайнаб кетди:

– Қанақа чипта? Олдиндаги одам кимлигини биласанми, ўзи? Бу менинг мураббийим Мо Ян, “Қизил гаолян” фильми сценарийсини ёзган, шаҳар кўмитаси ва мэрияси таклифи бўйича келган фахрли меҳмон!

Мо Янга тикилганча аёл қотиб қолди. Мо Ян ўзини ноқулай сеза бошлади ва у шоша-пиша чиптасини чиқарди, аммо Ли Идоу уни турникетдан узатди-да:

– Унга эътибор қилманг! – деди жеркиниб.

У Мо Яннинг елкасидан халтасини олди ва ўз елкасига ташлади. Бўйи тахминан бир метр саксон сантиметрлар бор эди, Мо Яндан бир калла баланд. Аммо Ли Идоунинг эллик жинча енгиллигидан ўзига тасалли берди.

– Хатингизни олиб, мураббий Мо, – илҳомланиб сўз бошлади Ли Идоу, – уни ўша заҳоти шаҳар кўмитасига маълум қилдим ва шаҳар кўмитаси қотиби

Ху шундай деди: “Хотирингиз жам бўлсин, кўнгилдагидек кутиб оламиз”. Кеча тунда мен сизни бу ерда машинада кутиб олгандим.

– Ахир хатда йигирма тўққизинчи куни тонгда етиб бораман деб кўрсатган эдим-ку, – хайрон бўлди Мо Ян.

– Менинг кўрққанам – вақтидан олдин келсангиз, нотаниш шаҳарда бир ўзингиз қолиб кетасиз деб ўйладим-да. Ўзимча шундай тўхтамакча келдимки, мен бекорга борсам борай, аммо сизни маҳтал қилиб қўйсақ, бу яхши иш бўлмасди.

– Ҳақиқатан ҳам сизларни овора қилиб қўйибман-да, унда, – самимий жилмайди Мо Ян.

– Шаҳар ҳокимиятидагилар сизни бўлим бошлиғи ўринбосари Жин кутиб олишини хошлашган эди, аммо мен уларга икковимиз бир-биримизга бегона эмаслигимизни, ҳеч қандай маросим-паросимнинг кераги йўқлигини айтдим, шу боис мен сизни кутиб олганим – энг яхши йўл.

Биз майдонда турган дабдабали лимузин томон йўналдик. Майдонни турли шаклдаги фонуслар чароғон қилиб ёритиб турар, ёмғир ювган лимузин янада мухташамроқ кўринарди.

– Машинада бош бошқарувчи Юй кутаяпти, – деди Ли Идоу. – Бу улар ресторанининг машинаси.

– Бу қайси бош бошқарувчи Юй?

– Юй Ичи, албатта.

Мо Яннинг юраги ғашланди, миясида Юй Ичининг кўплаб тавсифлари бирин-кетин милтиллаш бошлади. Аввал-бошданок бу пакананинг терговчига ҳеч қандай алоқаси йўқ, аммо пировард-оқибатда унинг кўринишларидан бирида ўлади ва борди-ю, воқеалар шундай давом этавергудек бўлса, айтиш мумкинки, арвоҳлар ва иблисларсиз бир иш чиқмаган. “Афтидан, менинг “Терговчи Динг Гоуэрнинг қайдлари” кўлөзмам ёқиб юборишга арзир экан ҳолос”, – ўйлади у.

– Бош бошқарувчи Юй, албатта, келаман деди, – давом этди Ли Идоу. – Сиз билан биринчи бўлиб танишишдан мамнун бўлишини айтди. Бу одам – ўзимизники, сиз, мураббий, ҳеч бир ҳолда... ташқи кўринишига қараб мулоҳаза юритиш керак эмас. Сиз унга ҳурмат кўзи билан қарасангиз, у бунинг юз барабар яхшилиқ билан қайтаради.

Шу паллада машина эшиги очилди ва ундан пакана бир киши сакраб тушди, дарҳақиқат бўйи бир метрдан ошмасди – бир жи экани аниқ. Бақувват гавдали, дид билан кийинган, маълумоти яхши жентльменга ўхшарди-ю, бир айби – кичкина.

– Мо Ян, оббо ярамас-ей, охири келибсан-да! – машинадан тушгани ҳамоноқ хунук хириллаганча томоғи йиртилгудек кичкириб, деди у. Мо Яннинг олдига югуриб борди, бир қўлидан тутди ва уни аямай силкий кетди, кўп йиллардан бери кўришмаган яқин дўстини учратиб қолгандек.

Мо Ян бу таранг, тиним билмас қўлчани сиқар экан, ичини ит тирнарди. Унинг романида Динг Гоуэр уни қандай ҳолатда ўлдиргани эсига тушди. Бу нимага ҳам керак эди? Шундай ғалати одамча, баҳоси йўқ, худди мурвати охиригача бураб қўйилган ўйинчок. У хайдовчи қиз билан ишқий ўйинлар қилган бўлса, бунинг нимаси ёмон? Уни ўлдириб бекор қилган, уни Динг Гоуэр билан қалин дўстлаштириб қўйиши керак эди, болаларни ейиш ҳақидаги ишни биргаликда ҳал қилишсин эди.

Юй Ичи Мо Ян олдида машина эшигини катта очди ва оғзидан мусаллас хидини гупиртириб, ёндаги ўриндикка чиқиб олди:

– Фан номзоди эртаю кеч фақат сен ҳақингда гапирари. Сени илохий санам

деб биледи, бу нусха. Аммо энди бизлар танишиб олдик ва бундок қарасам, сен у қадар кўркам эмассан, ниманг биландир арзон арақфурушни эслатасан.

Бундай ташбехдан Мо Яннинг дили оғриди ва унинг жавобида кесатик садо берди:

– Ниҳоят бош бошқарувчи Юй билан дўстлашиш имконига эга бўлдим.

Юй Ичи болалардай қувнок қулиб юборди, кейин эса деди:

– Қойил! Тасқара билан пакана дўстлашиб олди! Кетдик!

Рулдаги аёл – ўрта бўйли, пакана эмас – индамай машинани хайдаб борарди ва чурк этиб оғиз очмаётганди. Фонусларнинг оч сариқ ёғдусида вокзалолди майдонда Мо Яннинг кўзи ёқимли чехрага, ингичка ва силлиқ бўйинга тушди-ю, беихтиёр юраги шув этиб кетди: романда Динг Гоуэрни чала ўлик ҳолига келтирган хайдовчи қизнинг ўзгинаси.

Фаралар кучли ёнди, уларнинг ёғдусида сачраган сув яшилтоб-оқ рангда товланиб кетди, аёл мохирлик билан бошқараётган машина майдондан чиқди. Лимузиннинг ичи бошдан-оёқ дабдабаю асыасага тўла эди. Асбоб-ускуна тахтаси устида патли ўйинчоқ йўлбарс чайқаларди. Худди тушдагидек мусиқа янграрди ва машина шу мусиқада сувдагидек сузиб борарди. Кенг ва текис кўчаларда ҳатто мушук кўринмасди. Жюгуо катта шаҳар: кўчаларнинг ҳар икки томонидан замонавий бинолар қад кўтарган. Шаҳар гуллаб-яшнаш даврини бошдан кечираяпти деганда мусалласшунослик фанлари номзоди заррача муболаға қилмаганди.

Юй Ичи билан изма-из Мо Ян “Ярим аршин” ресторанига кириб борди, унинг ортидан халтасини ортмоқлаган Ли Идоу келарди. Рестораннинг ичи чинакамига улуғвор экан. Танобийнинг поли ҳақиқатан ҳам мрамардан бўлиб, мум суртилганидан ялтирарди. Пештахта ортида портъе – кўзойнак таққан қиз ўтирибди, пакана эмас.

Юй Ичи уч юз ўнинчи хонани очишни буюрди. Қўлида калит билан қиз тугмачани ҳаммадан олдин босиш ниятида лифтга томон йўл олди. Лифт эшиги очилди, Юй Ичи сакраб лифтга кирди-да, ортидан Мо Янни тортди. Мо Яннинг бутун авзоидан ҳеч қаёққа шошмаётгани кўриниб турарди. Унинг ортидан Ли Идоу ва кўзойнакли қиз кирди. Эшик ёпилди. Лифт кўтарилди бошлади ва унинг маъдан қопламасида ҳорғин, хунук башара акс этди. Кўриниши шунақа беўхшовлигини Мо Ян ҳатто тасаввур қилмаганди. Ҳа, сўнгги бир неча йил ичида яхшигина қариганди. Унинг башараси билан ёнма-ён кўзойнакли қизнинг уйқули юзи акс этарди. Мо Ян шошиб кўзини олди ва деворда милт-милт қилган рақамларга тикилди. “Ўлгудай чарчаган терговчи лифтнинг тор хонасида ўзининг қон душмани Юй Ичи билан юзма-юз бўлиб қолди, – хаёлидан кечарди унинг. – Душманлар бир-бирига қараб кўяди, унисининг ҳам, бунисининг ҳам кўзлари қонга тўлган...” Унинг нигоҳи кўзойнакли қизнинг тугмалари очик ёқаси остидан кўриниб турган бир парча оппоқ баданига тушди; фикрларнинг шиддатли парвозида баданнинг бу бўлаги уюшмалар силсиласига айланди-ю, қалби олис ўтган кунлар ишлари билан тўлди. “Ўн тўрт ёшида қўлим тасодифан қиз бола сийнаси устида пайдо бўлган”. “Ҳо-о, – қикирлаб кулганди ўша қиз, – бу нарсаларга тегадиган бўлиб қолдингми? Кўрмоқчимисан?” “Ҳа, кўрмоқчиман”, – дедим мен шартта. “Бўпти, кўра кол”, – кинояли жилмайди қиз. Мен безгак тутгандай титраб кетдим ва нимчаси тугмаларини ечаётган қиз қўли билан кетма-кет қаршимда балоғатликнинг катта қизил дарвозаси даҳшатли гумбураб очилди. Ҳатто мени нима кутаётганини ўйлашга улгурмай, мен ўша ёққа талпиндим, сигир ва қўйларни хайдаб юрган, қушларни томоша қилган барча болалик йилларим бир зумда ўтмишга айланди, энди у ёққа қайтиб бориш мумкин эмас...

Лифт эшиги шовқинсиз очилди. Кўзойнакли қиз бизни уч юз ўнинчи хонага бошлаб борди, калит билан эшикни очди ва бизни қўйиб юбориш учун бир четга ўтди. Ҳеч қачон бундай олий тоифали меҳмонхонада яшаб кўрмаган Мо Ян қувлик ила жилмайганча бу дабдабали хонага гердайиб кирди-да, ўзини диванга ташлади.

– Бу биздаги энг яхши хона, тирноқ остидан кир кидирмай, яшаб кўр! – ҳамла қилди Юй Ичи.

– Ёмон эмас, – ҳамлани қайтарди Мо Ян. – Мен собиқ аскарман, тўғри келган жойда яшай оламан.

– Шаҳар ҳокимиятидагилар аввал сизни шаҳар қўмитасининг меҳмонхона уйига жойлаштирмоқчи эдилар, – аниқлик киритди Ли Идоу, – аммо у ерда барча яхши хоналар хорижий меҳмонлар, Маймун мусалласи биринчи йиллик фестивали иштирокчилари – гонконглик, макаолик ва тайванлик ватандошлари учун банд қилиб қўйилган.

– Бу ер ҳаммасидан яхши. Амалдорлар билан ош-қатиқ бўлишга тоқатим йўқ, – хитобан деди Мо Ян.

– Мураббий тинчликни афзал кўриши ва озига қаноат қилишини билардим, – яна тирғалди Ли Идоу.

– “Қизил гаолян”ни ёзган одам қандай қилиб тинчликни афзал биладию озига қаноат қилади? – мийиғида кулди Юй Ичи. – Ҳой, исқирт, тарғибот бўлимига ўтганингга бор-йўғи икки кун бўлибди-ю, бу ёқдан хушомад қилишга тушибсанми?

– Тили захарликда бош бошқарувчи Юй бутун Жюгуога маълум, – хижолатомуз деди Ли Идоу. – Сиз, мураббий, эътибор қилманг.

– Ҳечқиси йўқ, – таъкидлади Мо Ян. – Менинг ҳам тилим ундан кам эмас.

– Ҳа, айтишни унутибман, мураббий, мени ўтган ойда шаҳар қўмитаси тарғибот қўмитасига ўтказишди, – маълум қилди Ли Идоу. – Ахборот ишлари билан шуғулланаман.

– Докторлик ишинг нима бўлди? – ажабсинди Мо Ян. – Тугатдингми?

– Докторлик қочиб кетмайди. Сўз билан ишлаш кўнглимга кўпроқ ёқади, янгиликлар ахбороти адабий ижодга яқин.

– Худди шундай, – маъқуллади Мо Ян.

– Ҳамшира Ма, Мо Янга иссиқ ванна тайёрла, – фармойиш берди Юй Ичи.

– Яхшилаб ювиниб олсин, акс ҳолда ундан ачитқи хиди гупуриб турибди.

Кўзойнакли қиз итоаткорона “ҳм” деб қўйди-да, ваннахонага йўналди. Кўп ўтмай ўша ёқдан сувнинг чапиллаши эшитилди.

Юй Ичи мусаллас бари эшигини очди, унда йигирма-ўттизтача шишалар териб қўйилганди, кейин Мо Янга бурилди:

– Нима ичамиз?

– Ўйлаб гапиряпсизми? – эътироз билдирди Мо Ян. – Тунги соат уч – “нима ичамиз” эмиш.

– Бу нима деганингиз, – бўш келмасди Юй Ичи. – Мусаллас нўш этмок – Жюгуога қадам ранжида қилган ҳар қандай меҳмоннинг энг биринчи мажбурияти.

– Яхшиси, менга чой беринг, – оёқ тираб туриб олди Мо Ян.

– Жюгуода ҳеч қанақа чой-пой деган нарса йўқ, – ўзиникини маъқулларди Юй Ичи. – Бизда бунинг ўрнига мусаллас бор.

– Бировнинг ибодатхонасига ўзининг каломуллоси билан бормайдилар, устоз, – яна лукма отди Ли Идоу. – Айтадилар-ку, аравасига тушганинг қўшиғини айт, деб.

– Бўпти, бўпти! – таслим бўлди Мо Ян.

– Ўзингга ёққанини танла, – таклиф қилди Юй Ичи.

Мо Ян барга яқин борди. Ёрлиқлари яраклаган бу барча сара мусалласларга бир қарашдаёқ боши айланиб кетди.

– Эшитишимча, ичишга келганда кўпларга имтиёз берар эмишсан? – гиж-гижлади Юй Ичи.

– Умуман олганда, ичкиликка ишқибоз эмасман ва мусалласларни яхши билмайман, – тан олди Мо Ян.

– Камтарлик ҳам эви билан-да, маҳмадона! – деди Юй Ичи. – Сен Ли Идоуга ёзган барча хатларни ўқиганман.

Мо Ян мусалласпазлик фанлари номзодига норозиларча нигоҳ ташлади.

– Бош бошқарувчи Юй ўзимизнинг одам, – шошиб бидирлади у. – Ҳеч нимадан қўрқишнинг кераги йўқ.

Юй Ичи “Люй и чун де” шишасини танлади:

– Сен ҳозир поезддан тушдинг, шу боис, кел, унча аччиқланмасдан ича қолайлик.

– “Люй и чун де” – ажойиб нав, – қувватлади Ли Идоу. – Қайнотамнинг ижодларидан бири. Мусалласнинг негизини тоза тилларанг ловия суви маҳсулоти ташкил этади, унга ўнлаб юқори баҳоли шифобахш, хушбўй гиёҳ қўшилади. Ичиб, қулоғингга кунхоу¹ жўрлигидаги мумтоз қўшиқни ёш қиз ижро этаётгандай маза қиласан. Бу мусаллас чуқур бадийий маъно билан тўлиб-тошган, олис ўтмиш кунлардаги воқеаларни эслашга мажбур этади.

– Аллақандай чўпчакларингни бас қилсанг-чи, – унинг гапини чўрт кесди Юй Ичи. – Нима десам ишонаверади бу пайтавақулоқлар деб ўйлаганмидинг?

– Мени шунинг учун ҳам тарғибот бўлимига ўтказишган-да, – тиниб-тинчимасди Ли Идоу. – Тагин Маймун мусалласи фестивалида тарғибот эҳтиёжлари учун. Нима бўлганда ҳам мен фан номзодиман-да.

– Салкам номзод, – узиб олди уни Юй Ичи.

Бирдан учта биллур қадах олиб, уларни “Люй и чун де” билан тўлдирди. Қадахлардаги мусаллас зумуррад рангда товланар эди.

Жюуго сафарига отланишдан олдин Мо Ян мусаллас бўйича махсус китобларни варақлаб кўрган ва баҳолашнинг айрим қоидаларини билиб олганди. Қадахни олиб, аввал бурнининг учини унга теккизиб ҳидлади, кейин бурун катаklarини тўлдирган хушбўй ҳидни ҳайдаш учун кафтини силтаб қўйди, сўнг қадахни яна бурнига олиб борди, чуқур нафас олди ва нафасини ушлаб турди, кўзларини қисиб, чуқур хаёлга толгандек қилиб кўрсатди ўзини. Орадан анча вақт ўтди, ниҳоят у кўзини очди ва деди:

– Ростданам ёмон нарса эмас экан: қадимийлик ҳиди келиб турибди, жонон ва улўғвор мусаллас. Ҳа, гап йўқ.

– Ўзинг пандавақиға ўхшаган бўлсанг ҳам ақлинг балога етаркан, – мақтаб қўйди Юй Ичи.

– Мо Ян мураббийимнинг мусалласга нисбатан туғма истеъдоди бор, – луқма ташлади Ли Идоу.

Мамнун бўлган Мо Ян оғзининг таноби қочди. Шу лаҳзада кўзойнак таққан қиз қайтиб келди:

– Ванна тайёр, бош бошқарувчи.

– Қани, олдик. – Юй Ичи Мо Ян билан қадах тўқиштирди. – Чўмилиб олганингдан кейин бироз дам оласан. Икки соат ухлаб олишинг мумкин, нонушта еттида, ортингдан мана бу жонончалардан биттасини юбораман.

Қадахни сипқориб, у Ли Идоунинг тиззасидан чертди:

– Кетдик, номзод.

¹ Кунхоу – чолғу асбоби.

– Шу ерда ётаверсангиз ҳам майли, – таклиф қилди Мо Ян. – Туя чўкса, жой топар.

– Бу ердаги қоидаларга кўра эркаклар бир хонада ётиши тўғри келмайди, – им қокди Юй Ичи.

Ли Идоу нимадир деб ёпиштирмоқчи бўлди-ю, аммо Юй Ичи уни эшик томонга туртди:

– Бора қол энди.

Бу вақтда мен Мо Яннинг чиғаноғидан чиқиб олган эдим, хомуза тортдим, туपुरдим, туфлимни ва пайпоғимни ечдим. Шу топ кимдир эшикни аста тақиллатди. Мен энди туширилган шимимни шошиб кўтардим, кўйлагимни тартибга солдим ва эшикни очгани йўналдим. Ичкарига кўзойнакли Ма суқулиб кирди. Унинг оғзи қулоғида эди, уйқусираган кўзлари юмилиб-юмилиб кетмоқда эди. Мо Яннинг томирларидаги қон гупуриб кетди, аммо у ҳаддан ташқари жиддий оҳангда деди:

– Нима гап?

– Бош бошқарувчи ваннага озгина “Люй и чун де” мусалласидан қуйишни буюрди.

– Ваннага мусаллас қуйиш?

– Бу бош бошқарувчимизнинг ихтироси. Унинг айтишича, ювинганда мусалласдан фойдаланиш соғлиқ учун фоят фойдали эмиш, мусаллас вирус ва бактерияларни ўлдираркан, мушакларни бўшаштириб, қон айланишини яхшиларкан.

– Ҳа-да, бунинг ажабланарли ери йўқ, – хўрсинди Мо Ян. – Бу ерни Жю-гуо, Мусаллас мамлақати деб қўйибдилар.

Ма очилган шишани олди-да, ваннахонага йўл олди. Мо Ян унинг ортидан кетди. Ваннахона буғга тўла эди, шифтда паға-паға буғлар сузарди ва шаҳватни кўзғатарди. Ма ваннага шишанинг ярмидан кўпроғини қуйди ва атрофни мусалласнинг эҳтиросни жунбишга келтирувчи хушбўй хиди тутди.

– Мана бўлди, мураббий Мо, тезда кириг!

Жилмайганча қиз эшик томон йўналди. Мо Ян унинг жилмайишидаги хирсий ҳиссиётни элас-элас ҳис этди, уни ушлаб, ял-ял юзидан ўпиб олиш учун сал бўлмаса ташланаёзди. Бироқ тишларини қисиб, бу ниятидан қайтди ва унинг чиқиб кетишига йўл берди.

Ваннадан чиқиб, юраги дук-дук қилганча бироз турди ва кийина бошлади. Хона ичи баҳордагидай илиқ эди. Қип-яланғоч бўлиб ечинди-да, чиқиб қолган қорнини уқалади ва хушқад эмаслигини тан олганча ўзини ойнага солиб қаради. Ҳозиргина хато иш қилишдан қутулиб қолганидан ўзини табриклар қўйди.

Кейин қуйдирадиган даражадаги иссиқ сувга тушди-да, аста чўка бошлади. Сув устида фақат боши қолди ва уни ваннанинг айлана киррасига қўйди. Мусаллас кўшилгандан кейин сув ҳарир яшилтоб тусга кирганди. Бамисоли сонсиз игналар санчилгандек аъзойи-бадани чимиллар, хиёл оғритаётган бўлса-да, аммо ҳаддан ташқари ёқимли эди.

– Оббо падарингга қусур пакана-ей, ҳаётдан қандай роҳат олишни билади, аблаҳ! – қойил қолиб деди у роҳатланганча.

Бир неча дақиқадан кейин оғриқ ўтиб кетди, томирларидаги қон равон югуриб окди, бўғинлари жой-жойига тушди. Яна бир неча дақиқадан кейин пешонасини тер томчилари қоплади. Аъзойи-баданини фақат яхши терлагандаги каби қандайдир ҳаловат чулғади. “Неча йиллардан бери бунақа терламагандим. Вужудимдаги барча хилтлар битта қолмай чиқиб кетди... Динг Гоуэрни “Люй и чун де” мусалласли ваннага ўтқазिश, кейин эса, дейлик,

бир аёлни киритиб юбориш керак эди. Триллерларда бунақаси камдан-кам учрайди...”

Мо Ян ювиниб бўлди, гиёҳ хиди анқиб турган халатни елкасига солди ва эринибгина диванга чўзилди. Ичгиси келди, бардан оқ узум мусалласли шишани олди ва энди очаман деб турганида хонага яна Ма хонимча учиб кирди. Бу гал ҳатто эшикни чертиб ҳам ўтирмади. Мо Ян хиёл асабийлашди, шошиб халати белбоғини тортди ва оёқларини яширди. Сирасини айтганда, “асабийлашди” деб айтиш унча тўғри бўлмасди, бу кўпроқ бахт ҳиссини туйиш эди.

Қизгина ундан шишани олди, очди ва қадахни тўлдираркан деди:

– Мураббий Мо, бош бошқарувчи Юй буйруғи билан келдим – сизни уқалаб кўярканман.

Мо Янни тер босди ва тутила-тутила деди:

– Зарурмикан шу? Ахир ҳадемай тонг отиб қолади!

– Бу бош бошқарувчининг буйруғи, илтимос, йўқ деманг.

Мо Ян каравотга узанди ва қиз уни уқалай бошлади. Бирор қор-хол рўй бермаслиги учун Мо Ян бутун вужуди билан муздек совуқ кишанлар рамзига диққатини жамлади.

Нонушта вақтида Юй Ичи нукул хингир-хингир кулар, киноя қилар, бундан меҳмон ўзини жуда ноқулай ҳис этмоқда эди. Бир оғиз гап ортиқча, барибир уни сўз билан ифода қилиб бўлмасди.

Стол олдида пишқирганча Ли Идоу югуриб келди. Унинг кўзлари остидаги кўк доираларга ва оқарган юзига қараб, Мо Ян раҳми келган оҳангда кизиқсиниб сўради:

– Мижжа қоқмаганга ўхшайсанми?

– Марказий рўзномага зудлик билан ашё керак бўлиб қолувди, шу билан шуғулланишимга тўғри келди, – ух тортди Ли Идоу.

Мо Ян унга мусаллас қуйди.

– Мураббий Мо, – деди Ли Идоу, қадахни бўшатиб, – шаҳар қўмитаси котиби Ху сизнинг эрталабдан шаҳарни томоша қилишингизни хоҳлаяпти, куннинг иккинчи қисмида эса сизнинг шарафингизга зиёфат бермоқчи.

– Котиб Ху жуда банд одам – шу шартмикан?

– Бундай қилиб бўлмайди, ахир! Сиз бу ерда қадрли меҳмонсиз, бунинг устига бизлар Жюгуода зўр донг таратиш умидида сизнинг ажойиб каламингизга ишонамиз!

– Қўйсангиз-чи, қанақа ажойиб қаламим бор экан менинг, – хижолат тортди Мо Ян.

– Овқатдан ол, иним Мо Ян, овқатга қара! – тумшук суқди Юй Ичи.

– Овқатга қаранг, олиб ўтиринг, – уни қувватлади Ли Идоу.

Мо Ян стулни суриб, оппоқ дастурхон ёзилган столга тирсақларини қўйди. Баланд деразалардан тушиб турган чарақлаган куёш нури унча катта бўлмаган ресторан танобийсининг ҳар бир бурчагини ёритар эди. Худди олислардан келаётгандек, тепадан жазнинг майин овози кулоққа чалинарди. Труба юракни эзиб нола қиларди. Унинг баданини уқалаган кўзойнакли Ма эсига тушди.

Нонуштага олти нав газак тортилганди: улар оч яшил, оч қизил рангда товланиб, кўзни қувнатарди. Яна сут, чала пиширилган тухум, тортлар, мураббо, ширгуруч, гажак бўғирсоқлар... ҳаммасини санаб адо қилиш қийин. Хитой ва Европа таомлари аралаш эди.

– Менга бўғирсоқ ва бир коса бўтқа кифоя, – деди Мо Ян.

– Ноз қилмай, олдинга қўйганини еявер-да, – хужум қилди Юй Ичи. – Жюгуода овқат мўл.

– Мусалласнинг қанақасини хуш кўрасиз, мураббий? – унга мурожаат қилди Ли Идоу.

– Эрталабдан ва оч қоринга ичмайман.

– Бир қадах олмасангиз бўлмайди, – оёқ тиради Юй Ичи. – Бизда қоида шунақа.

– Мураббийимиз Монинг ошқозони чаток, – деди Ли Идоу. – Уни занжа-билли қадах билан қиздирамыз.

– Сингилжоним Ян, мусалласжондан қуй бизларга! – кичқирди Юй Ичи.

Мадан ҳам юзи нозикроқ ва нафисроқ официантой пайдо бўлди. Унга қараб Мо Ян ханг-манг бўлиб қолди.

– Дўстим Мо, менинг ресторанидаги қизлар қалай экан? – аста тирсаги билан туртиб деди Юй Ичи.

– Арши аълодан тушиб келган фаришталар-ку, – бидирлаб гапирди Мо Ян.

– Жюгуо фақат ажойиб мусалласлари билан эмас, балки сулув аёллари билан ҳам машхур, – гапга қўшилди Ли Идоу. – Си Шининг ҳам, Ван Жао-жиеннинг ҳам онаси Жюгуодан.

Юй Ичи ва Мо Ян қаҳ-қаҳ уриб кулишди.

– Нега куласизлар? – Ли Идоу мутлақо жиддий эди. – Менда исботи бор буларнинг.

– Аравани қурук обқочма, – унинг гапини кесди Юй Ичи. – Чўпчак тўқишга келганда Мо Янга тенг келадигани йўқ, у устаси фаранглардан!

– Ҳа-я, келиб-келиб устасининг олдида тилимдан илиниб ўтирибман, бу бо-ланинг отага ақл ўргатгани билан баравар, – Ли Идоу ҳам қаҳ-қаҳ уриб қолди.

Шу тариқа қулги ва суҳбат билан нонушта ҳам ўтди. Кейин қизалоқ Ян келди-да, Мо Янга хушбўй ҳидли иссиқ патсочиқ берди. Мо Ян сочиқ билан юз ва қўлларини артди. Умрида ўзини бу қадар яхши ҳис этмаганди. Социқнинг силлиқ ва майинлигини туйиб, ёноқларини ҳам артди. Бундан кўнгли тоғдай кўтарилди.

– Тушлик сеникида бўлади, хўжайин Юй! – эслатди Ли Идоу.

– Насихатларингни эшитай деб ўлиб турувдим! – тўнғиллади Юй Ичи. – Дўстимиз Мо бизнинг узокдан келган меҳмонимиз, мезбон буни бир лахза бўлсин унутишга ҳақи йўқ!

– Мураббий Мо, мен машина чақиртирдим, – деди Ли Идоу. – Истасангиз – яёв юриб борамиз, истасангиз – машинада кетамиз.

– Ҳайдовчи ўзининг ишини қила қолсин, – қатъий деди Мо Ян. – Биз эса яёв томоша қилиб етиб оламиз!

– Бу зўр бўлди, – хотима ясади Ли Идоу.

4

Зиёфат “Ярим аршин” ресторанида ўтмоқда.

Мо Ян столнинг тўрида ўтирибди. Мезбоннинг ўрнида шаҳар кўмита ко-тиби Ху жойлашган. Бундан ташқари зиёфатда шаҳар ҳокимиятининг бообрў вакиллари иштирок этмоқда. Юй Ичи ва Ли Идоу ҳам қатнашмоқда. Таж-рибали Юй Ичи анча сипо кўринади, Ли Идоу, аксинча, ўзини ғоят ноқулай, паришонхотир ҳис этмоқда эди.

Котиб Ху кўринишдан ўттиз ёшларда, “давлат” сўзининг иероглифи син-гари семиз ва осилган юзи чорси шаклда, кўзлари катта-катта, сочи орқага таралган.

– Бирор нарса ижро этиб беринг, бўлим бошлиғи Жин... – шипшийди Мо Ян.

– Кулги бўлишимни истасангиз жоним билан! – жўрттага таранг қилади у. Жин ўрнидан туради, йўталиб қўяди ва ажойиб овозда рулада¹лар билан зўрикса ҳам қизармасдан ва оғзи билан ҳавони ушламасдан, Пекин операсидаги узун арияни ижро этиб беради. Ария ёруғ дунё зўравонларидан кўркмайдиган, парокандаликка қарши турадиган ҳамда ҳалоллик ва тўғрилиқка чорлайдиган бир амалдор ҳақида эди. Кейин мушт бўлиб тугилган қўлларини кўкрагига қўяди:

– Яхши чиқмаган бўлса, узр сўрайман!

Мо Ян ҳаяжонини шовқин билан ифода этади.

– Сизга бир саволим бор, мураббий Мо, – мурожаат қилади бўлим бошлиғи муовини Жин. – Мусалласга пешоб қўшиш нимага керак эди?

– Бу шунчаки... ўхшатиш... – қизаради Мо Ян. – У жиддий тушунишга арзимади-ку.

– Агар мураббий Мо “Сингилжон, олға қадам бос”ни ижро этиб берса, уч қадах мусаллас ичаман, – дейди Жин.

– Ўзи ичишга йўқман, – хижолат тортади Мо Ян, – қўшиқ айтиш эса умуман қўлимдан келмайди.

– Ҳақиқий эркак, албатта, мусалласдан кейин қўшиқ айтади. Қани, бўла қолинг. Аввал ўзим ичиб беришим мумкин! – тикилинч қилади Жин.

У ўз олдида учта қадахни қўяди ва лиммо-лим қилиб тўлдиради. Кейин эгилади-да, чуқур нафас олади. У бошини кўтарганда учала қадахни тишлари билан ушлаб тургани кўринади. У аста бошини орқага ташлайди, қадахларнинг оёқчалари тепада бўлиб қолади, кейин бошини туширади ва қадахлар жойига қайтади.

– Қойил! – қичқиради меҳмонлардан бири. – “Мэйхуа”нинг уч япроғи!”

– Бу бўлим бошлиғи Жиннинг шоҳона ижроси, мураббий! – изоҳ беради Ли Идоу.

– Гап йўқ! – тасанно айтади Мо Ян.

– Илтимос, ёзувчи Мо! – мурожаат қилади унга Жин.

Мо Яннинг олдида учта қадахни қўйишади ва тўлдиришади.

– Менда “Мэйхуанинг уч япроғи” зинҳор чиқмайди, – ташвишли оҳангда дейди у.

– Биттадан кўтарсангиз ҳам бўлаверади, – бағрикенглик билан рози бўлади Жин. – Мураббий Мони ноқулай аҳволга солишимиз дуруст эмас.

Мо Ян учала қадахни сипқоради ва боши қаттиқ айлана бошлайди.

Ҳамма уни қўшиқ айтишга ундайди.

Мо Ян оғзига бир нима бўлгандай ҳис қилади ва тили ўзига бўйсунмайди.

– Бир нарса куйласангиз-чи, ёзувчи Мо, – бўлим бошлиғининг муовини Жин унинг атрофида гиргиттон бўлади. – Бу ёқда мен “сувости кемаси”ни сиз учун ичаман.

Зўр-зўраки ва хириллаганча Мо Ян чўзиб хиргойи қилади: “Сингилжон, дадил олға қадам бос, олға қадам бос ва орқага қарама...” Охиригача айтолмайди, чунки ичилган нарса ташқарига оқиб чиқади.

Ҳамма шовқин солиб, “балли, балли” дейди.

– Бўлар экан-ку, – дейди Жин. – Энди “сувости кемаси”ни ичиш гали менга.

У катта бир қадахга пиво ва қадахчага арақ куяди, арақни пивога аралаштиради, ана шу аралашмали қадахни кўтаради-да, охиригача сипқоради.

Шу паллада ресторан танобийсига хандон отиб кулганча бир аёл кириб келади:

¹ Рулада – куйнинг, ашуланинг моҳирона тез айтиладиган қисми.

– Қани анави ёзувчи? Келинлар, унинг учун уч қадах мусалласни ўзим кўтараман!

– Мэрнинг муовини Ван, – шивирлайди Мо Янга ёнида турган Ли Идоу.
– Қани, ичишни ким қойиллатар экан!

Мо Ян яқинлашиб келаётган мэр муовинини кўради: кенг юзли, оппоқ ва нозик, кузги тошқин каби чехрасида латофат барқ уриб турибди, нам кўзлари чақнайди, либоси башанг – Хан ёки Тан давридаги рутбали хонимнинг худди ўзи.

Юксак одоб доирасидан чиқмаслик учун Мо Ян ўрнидан туради, аммо бунинг ўрнига ўзи ҳам истамаган ҳолда стол тагига кириб кетади. Стол тагида унинг қулоғига жарангдор аёл саси келиб урилади:

– Ие, сизга нима бўлди, буюк ёзувчи? Ҳозирдан бутазорга шўнғиб кетдингизми? Йўқ, бунақаси кетмайди. Қани, чиқаринлар уни бу ёққа. Ичсин. Ичмаса, бурнидан чимчилаб, оғзидан қуяман.

Икки бақувват қўл уни стол тагидан суғуриб олади ва қарасаки, ўзининг ундай оппоқ нилуфар илдизи янглиғ мармар қўлчаси билан мэр муовини қалин ва катта чинни косани олади, у мусалласга лиммо-лим эди, ғамза билан уни бурни тагига олиб боради:

– Қани, тагигача сипқорасан!

Мо Ян беихтиёр оғзини очади, фариштага ўхшаш мэр муовинига косадагининг ҳаммасини қуйишга имкон туғдиради. У мусалласнинг култ-култ қилиб томоғидан оқиб ўтаётганини эшитади, аёлнинг қўлидан баданининг ҳиди анқиётганини ҳис қилади. Юраги бирданига миннатдорлик туйғусига тўлиб-тошади ва кўзларидан ёш жилғадай оқа кетади.

– Нима бўлди сенга, хой ёзувчи? – мэр муовини Ван хайрон бўлади унга мулойдим нигоҳини қадаганча.

Ўзини қамраб олган хаяжонни базўр босиб, титроқ овозда дейди:

– Мен уни севиб қолганга ўхшайман.

*Хитой ва рус тилларидан
Амир ФАЙЗУЛЛА,
Севара АЛИЖОНОВА
таржимаси*

(Тамом)

РАЗОЛАТ САЛТАНАТИГА САЁХАТ

Йўлнинг соғ жойи қолмаган, кета-кетгунча, ҳаммаси бир гўр – вайронаси чиқиб ётибди, паст-баланд, ўйдим-чуқур, юк ташувчи машинани бошқариб бораётган қиз ҳарчанд уринмасин, улов қирчанғи эшакдан баттар ирғишлашини бас қилмас, бунга сари, афтидан, қизнинг оғзи йўлдан баттар шалоқ – тинимсиз сўкинар, сўкиниш ҳам гапми, оғзидан боди кириб, шоди чиқар, энг юмшоқ-мулойим “лутф”и, “Ҳе, онангни!..”дан бошланиб, “Ҳу, ўша, онасини!..” билан тугарди. Ёнида эса вилоят прокуратурасининг махсус терговчиси ўтирибди, машина ҳар сафар ирғиб тушганида ҳайдовчи қиз билан терговчи йигит бир-бирларига елка-тўши аралаш туртиниб-суртиниб кетишар, йигит бирмунча ўзини босиб олган ёшда эканига, қолаверса, жиддий идора вакили ва ғоятда махфий топшириқ билан бораётган масъул шахс эканига қарамай, беихтиёр кўнгли сушт кетиб, кўҳликкина қизнинг қадди-бастига, диркиллаб сапчиётган яримялангоч кўкракларига суқланиб қарашдан ўзини тия олмас, шу ўй-шу хаёлда машина ниҳоят манзилга етиб келиб тўхтагач, қизга тап тортмай, сурбетларча, ке, лабингдан бир ўпай, деди. Шунда қиз нима жавоб қилди?

– Онангни... яхшим, қорнимда болам йўқ! – деди йўлнинг носозлигидан йиғилган бутун захар-заққумини сочиб.

– Бола бўлгандаям аллақачон тушиб қоларди.

– Тушса тушиб ўлсин эди, – бепарво-беписанд оҳангда эътироз билдирди ҳайдовчи. – Бир ўлик болага икки минг юань беришади...

Йигит мусаллас идишини олиб, ундан пича тотинади, қиз эса уни боши узра кўтариб кулкуллатиб бир томчи қолмагунича сипқоради.

Орада муҳаббат пайдо бўлади.

Хайрлаша туриб, йигит қизга ташриф қоғозини тутқазади.

Роман сюжетининг асосий йўналишларидан бири ана шу тариқа бошланади. Бироқ бир зумга ошиқмаймиз-да, китобхон сифатида кўнглимиздан кечган айрим иштибоҳларга аниқлик киритиб олишга ҳаракат қиламиз: наҳотки, ўта қалтис топшириқ билан йўлга отланган прокуратура терговчиси учун кўмир ташийдиган юк машинадан бошқа улов топилмаса?.. Топилмаса топилмабди-да, эҳтимол, Жюуго вилояти воқелиги учун бунинг ҳеч қандай ажабланарли жойи йўқдир. У ҳолда ҳайдовчи қиз ким? Наҳотки, қиз ё аёл зоти шундай бўлса?! Ўзини тутиши, оғзининг шалоқлиги, бегона эркакка муносабати, машина ҳайдаб туриб мусалласни таг-тугигача сипқориши қайси ақлга сиғади? Ва ниҳоят, наҳотки, бир лаҳзалик тасодифий ва бемазадан-бемаза суҳбат асносида Динг Гоуэрдек жиддий эркак бутун вужуди билан бир шалтоқ қизга шу қадар осонгина боғланиб қолса?!

Бу каби саволларга жавоб топишни ортга сурамиз, чунки воқеаларнинг каттаси ҳали олдинда. Воқеаки, кўз кўриб, қулоқ эшитмаган – сохта имзо билан келиб тушган шикоят хатида баён этилишича, Жюуго вилоятидаги Лошан кўмир конида гўдакларнинг гўштини ейдиганлар бор экан!

Яна: “Яна шуни ҳам айтгандики, чала тушган чақалоқларни касалхо-

на ходимлари олиб кетиб ейишар эмиш. Эшитишимча, бундай олти ёки етти ойлик ҳомилаларнинг озукалик қиммати жуда юқори бўлармиш...”

Прокуратура бошлиғи бу ғайриинсоний ва ваҳший жиноят билан шуғулланишни айнан Динг Гоуэрга ишонади. Терговчи кон худудига кираверишдаги дарвоза ёнига етиб келади, бироқ кун аллақачон ёйилиб кетганига қарамай, дарвоза ҳали очилмаган. Кўча тўла мошин, от-эшак арава, тоқати тоқ бўлган ҳайдовчилардан тортиб аравақашларгача мусалласхўрлик қилишяпти. Гўё бу ерда рулдаги одамнинг ичиши тақиқланмагандек.

Терговчи ҳарчанд дағдаға қилмасин, дарвоза оғаси пинагини бузмайди. Шунда Динг ҳе йўқ-бе йўқ биқинидан тўппонча чиқариб қарсиллатиб отади. Қоровул чалқанчасига ағдарилади. Талотўп қўпади.

Сюжетнинг бу йўналиши бошдан-оёқ детектив унсурлар асосига қурилган. Аммо-лекин кўнглимизда туғилган яна бир қатор “Наҳотки?..” лар пича мулоҳаза юритишга ундайди. Наҳотки, гўдак гўштини пишириб, одамхўрлик қиладиганлар қолган бўлса, ер юзида?! Наҳотки, шундай ваҳшиёналик юз бериб турган бир жойда қанчадан-қанча одамлар шаробхўрлик, кайф-сафодан бўшамаса?! Наҳотки... терговчи қоровулни отиб ташлади-ку, уни ўлдига чиқарган оломон орасидаги гап-сўзларга эътибор қаратайлик:

- Ўлдирдилар! Навбатчи Лао Льюни ўлдирдилар!
- Бу қари кўппак қилган ёмонликларнинг санаб санафига етиб бўлмайди.
- Ошпазлик академиясига, махсус ошпазлик бўлимига сотиш керак!
- Уни пиширишнинг ўзи бўладими, қари кўппак-ку!
- Махсус ошхоналарга оппоққина, баррагина ўғил болаларни олишади, бу чандир кимга керак?!
- Ҳайвонот боғига бериш керак, бўриларга озуқа!
- Бунақа озуқа билан бўриларнинг кўнглини олиб бўлибсан.
- Унда махсус турдаги гиёҳлар учун тажриба ерлари бор-ку, қайта ишлаб, ўғит қилишсин!..

“Наҳотки” дея ёқа чангаллайди бизнинг китобхон. Ахир гап ҳе йўқ-бе йўқ бегона-нотаниш одам томонидан отиб ташланган инсон ҳақида бормоқда!..

Ҳаваскор ёзувчи йигит Ли Идоу билан таниқли адиб Мо Яннинг (асарда Мо Ян исмли адиб, кинодраматург образи бор. – Х.Д.) ёзишмалари роман сюжетининг навбатдаги ўзак томири-йўналишини ташкил этади. Гап бу ўринда Ли Идоунинг ҳикоялари ҳақида ҳам эмас, балки ўша ҳикояларда тасвирланган воқеалар, яратилган образлар моҳияти хусусидадир. Чунки ёш қаламкаш аслида Жюуго Мусалласпазлик академиясида тадқиқотчи. Воқеалар аввалида одамхўр ваҳшийларни фош қилиш мақсадида йўлга отланган изқувар Динг Гоуэр ҳали ишга киришмай туриб мусалласхўрлик балосига гирифтор бўлса, мусалласпазлик санъатидан тадқиқот олиб борган Ли Идоу одамхўрлик ва очофатликнинг эстетик лаззатга айланиши жараёнларига аралашиб кетади. Шу тариқа Жюуго диёри одамларидаги таомхўрлик билан шаробхўрликка муккадан кетиш, очикроқ айтадиган бўлсак – инсон табиатидаги очофатлик, суллоҳлик майли асарнинг марказий ўзани-мавзусига айланади.

Тирик жон борки, овқатсиз, озуқасиз яшай олмайди. Жирканч қумурсқадан тортиб ҳайбатли йиртқичгача нафсини қондиришга мажбур. Табиий эҳтиёж бу. Бироқ ўша иркит қумурсқа ҳам, ўта кетган ваҳший ҳайвон ҳам танлаб ейди, емайдиган нарсага қайрилиб қарамайди. Жюуго

одамлари эса танлаш нима эканини билмайди – улар кўлига илинганини оғзига тикади. Чунки улар – одам, онги-идроки бор махлук, бу махлук, бу жондор табиатда нима бўлса, ҳаммасини қойилмаком қилиб пишириш, жиз-биз қилиш ҳадисини олган, бинобарин улардан ҳеч нарса қочиб кутулолмайди. Тамшаниб, чапиллатиб, хўриллатиб, “оҳ-оҳ”лаб, “воҳ-воҳ”лаб, бармоқлари, кафти, билаги... лаб-лунжини ялаб-юлқаб ейди, ичади.

Меҳмоннавозликни айтмайсизми! Ҳа, суллоҳлик, очофатлик ғоятда гўзал ва бежирим сўз – меҳмондўстлик, пазандалик ниқоби остига яширинган.

Терговчини қарши олган кон директори билан партия котиби меҳмонга оғиз-бурнидан фаввора бўлиб отилиб чикқунига қадар мусаллас ичиришади. Бўкиб қолгунича ичади мусалласни Динг Гоуэр. У бу диёрга мусалласхўрлик ниятида эмас, мудҳиш жиноятни очиш мақсадида келганини айтади, мезбонларнинг назарида эса, “Мусаллас нўш этмоқ – Жюгуога қадам ранжида қилган ҳар қандай меҳмоннинг энг биринчи мажбурияти”. Шундай экан, етти-саккиз қадах нима деган гап, бу ҳали шаробхўрлик бошланди дегани эмас, ҳали шаҳар партия етакчиси келади, ана ўшанда бошланади чинакам мусалласхўрлик! Мезбонларга иззат кўрсатиш ниятинг бўлса, ўттизталаб қатор сузилган қадахни олдинма-кетин кўтарасан, томчи қолдирмай сипқорасан. Ҳозирча камтарин дастурхонга марҳамат қилгайсиз, мухтарам терговчи жаноблари!.. “Камтарин” дастурхон... “уч ҳадли баҳайбат думалоқ ресторан столи: биринчи ҳадда бақалоқ пиво стаканлари, мусаллас учун узун оёқли шиша қадахлар, оёқлари сал узунроқ спиртли ичимлик қадахлари, чой ичиладиган қопқоқли сопол пиёлалар, филофчалардаги фил суягидан ясалган овқат ейиш чўплари, турли катталикдаги ликобчалар, катта ва кичик косалар, зангламайдиган пичоқ ва санчқилар... сара сигаралар, рангдор гугуртлар... Иккинчи ҳадда саккизта таом мухайё эди: тухумли ва “хайми” қопланган криветкали угра, аччиқ қалампирли мол гўшти бўлақлари, карри қайласи солинган гулкарам, бодринг парраклари, совитилган ўрдак панжалари, шакар сепилган нилуфар илдизлари, ошқўк илдизлари, обдон қовурилган чаёнлар”.

Буни қарангки, “Кўпни кўрган Динг Гоуэрнинг кўзига бу газакларда айтарли фавқулудда нарса ташланмади – барчаси таомилдагидек эди”.

Мезбону меҳмон гўё тубсиз кудукни тўлдирмоққа шайланган каби тўққиз қадахни кетма-кет курсоққа куйиши – таомил, ўша ичилган қадахлар таъсирида капалакка айланган эс-ҳуш қанотларини ёзганича бош чаноғининг марказий нуқтасидан учиб чиқиб кетиши – таомил, дастурхонга гўзаллик мезонларига мутаносиб тарзда терилган таомларни паққос тушириш ҳам – таомил! Аслида эса, ҳозирча аллада азиз-тўрвада майиз бўлиб турган Динг Гоуэрдек арзанда меҳмоннинг охурдан бош кўтармай кавшанаётган хўкиздан ё тўнғиздан кўпда фарқи йўқ. “У нақ шапалоқдай келадиган крабни паққос туширганини, аччиқ қизил қайладаги йўғон криветкани татиб кўрганини, косаси яшилтоб, ниқобдаги янги русум танкага ўхшаб кетадиган ва ошқўкли яшил шўрвада сузиб турган катта тошбақанинг чангини чиқарганини, кўзлари юмуқ ва заррин пўстлоқли “тиллаланг товук”ни бир ёқлик қилганини, ёғлари сўлқиллаган, ҳали ҳам оғзини каппа-каппа очиб турган карпни жиғилдонга урганини аранг эслади. Жуфт-жуфт қилиб пиширилган, эҳром шаклида тахлаб қўйилган моллюскалар, ҳозир томорқадан кавлаб келинган, чайнаганда қарс-курс қиладиган қизил редискаларни танглайида айлантириб, ширин ва ёғлиқни, сирпанчиқ ва ёпишқоқни, нордон ва тахирни, аччиқни, чучукни, шўрни, чучмални туйди”.

Эътибор беряпсизми, бу ҳолатда ҳеч қандай ғайритабиийлик йўқ, жуда оддий манзара, ажабланишга ўрин ҳам йўқ, чунки арзанда (айниқса, текширувчи мақомида келган) меҳмонни шундай иззатлаш – таомил. Таомилга айланган туйғуга қарши чиқишни, ўша таомилнинг туб моҳиятига шубҳали назар билан қарашни эса ҳеч бир банда ҳаёлига келтирмайди. Зеро, ҳаётнинг йўриғи шу, яъни ҳатто энг тубан хатти-ҳаракат, ҳар қандай разолат одат ва таомил мақомини олдими, бас, унга қарши курашиш, уни таомилликдан чиқариш ҳақида ўйлаб ҳам кўрилмайди.

Шу тариқа инсон зоти таомиллар оламида яшайди, умрнинг ҳар лаҳзаси сон-саноксиз таомиллар билан “безатилган”, уларнинг саноғига етолмай-сиз, гоҳо айрим таомиллар дастидан дод деб қочгани жой тополмай-сиз, бироқ бирдан қочиб иккинчисига, иккинчисидан қочиб эса – учинчиси... ўнинчисига тутилишингиз муқаррар. Кези келганда, улар нақадар донолик, закийлик маҳсули сифатида олқишланади, кўқларга кўтариб мақталади, борди-ю унга бўйсунмаслик, уни қабул қилмаслик кайфияти ниш урса борми, жамоа томонидан нақ фавқулодда ҳолат эълон қилинади, аксил-таомилчиликда айбланган банданинг, камида, косаси оқармайди.

Мо Ян – инсон зотининг энг ардоқли, энг боқий ва энг фахрли таомили замиридаги ноқисликка – нафс қуллиги майлига қарши чиқмоқда. Нафсга қуллик инсондек муқаррам зотни нақадар тубанлашувга, йиртқишларув ва ҳатто нақадар ҳаромлашувга олиб бориши мумкинлигини тасвирлашга ҳаракат қилади. “Мусаллас мамлақати”, бу – аксилтаомилчи адибнинг нидоси, фарёди ва захар-заққум ҳақорати... башорати тимсоли сифатида майдонга келди. Мо Ян ачитиб ёзишга, масҳара қилиб ёзишга, тортинмай айтиш мумкин, бадиий сўзнинг жамики имкониятларини сафарбар этиб бўлса-да, нафратларини бўймай-бежамай изҳор этиш йўлини танлади.

Бу фавқулодда феноменал воқеа эди. Нимаси фавқулодда, нимаси феноменал деган савол туғилади.

Тарихдан маълумки, хитой миллати беш минг йиллик узлуксиз тараққиёт йўлига эга. Бу даврда миллат ва халқнинг ниҳоятда ўзига хос менталитети шаклланган, метинга айланиб кетган. Кейинги ўттиз йиллик ижтимоий портлаш, юксалиш жараёнлари эса мамлақатни оқилона бошқарув тизимининг шарофати ўлароқ ана ўша азалий менталитет заминидан униб, ўсиб чиқди деб бемалол айтиш мумкин. Бир сўз билан айтганда, хитойликлар маълуму машҳур Хитой деворлари оша дунёга юз тутди ва аллақачон глобаллашув жараёнининг олдинги сафларини эгаллаб улгурди. “Made in China” ёрлиғи этиб бормаган давлат, мамлақат қолмади ҳисоб. Глобаллашган Хитой эндиликда глобал дунёни жадаллик билан хитойлаштиришга киришиб кетди. Мо Ян ана шу тўлқинда пайдо бўлди, Хитой ва хитойликлар нафақат буюм, товар ишлаб чиқариш ва тарқатиш, балки бадиий асарини ҳам “Made in China” ёрлиғи билан бутун дунёга етказишга қодирлигини кўрсатиб қўйди.

Замонавий хитой файласуфларининг эътироф этишларича, хитой миллий характерининг бош хусусияти уларнинг совуқ ақл-идрок билан иш юритишларида кўринади, ҳар қандай даврда ҳам хитойлик учун “фойда”, “самара”дан кўра муҳимроқ сўз бўлмаган.

Таниқли хитой файласуфи Ли Цзэхоунинг ёзишича эса, “Хитойликлар дунёга, одамларга конкрет-аниқ, реал ёндашадилар. Улар худога, нариги дунёга ишонмайдилар. Улар ҳис-туйғуларини ақл-идрок билан бошқарадилар”.

Файласуф олимнинг мулоҳазаларини ҳурмат қилган ҳолда, бир ярим

миллиарддан ошиб бораётган халқнинг эътиқоди устидан шу тариха бир оғиз жумлада ҳукм-хулоса чиқариш нечоғли асосли эканини ўйлаб кўриш керак, албатта, бироқ келтирилган таъриф мусаллас салтанати бўлмиш Жюуго одамларининг табиати, характери, дунёқараши ва ...эътиқоддан йироқлигини тасаввур қилишда асқотади.

Парадокс – Мо Ян неча минг йиллик миллий таомил моҳиятидаги жами маънавий бойликларни қадрлаган ҳолда, ўзбекона таъбир ишлатилса, сопини ўзидан чиқарди, яъни муттасил емоқ ва муттасил ичмоққа, янаям даҳшатлиси – танламай ейиш-ичишга маҳкумлик таомили замиридаги разолатни, офатни бўрттириб намоён этишга қасд қилди. Романда киноя, пичинг гротеск даражасига кўтарилгани, реал ва нореал тавсирлар, ҳалолу ҳаром-хариш айқашиб-уйқашиб кетгани сабаби шунда. Гўнг кўшилган асал, пешоб аралаштирилган мусаллас, болалар гўштининг хушхўрлиги, тиллакўнғиз шўрва, тирик эшакни хомталаш қилиш, гўшти ва аъзоларидан тансиқ таомлар тайёрлаш, тирик чаён солинган мусаллас, маймун мусалласи, қалдирғоч уясидан тайёрланган шўрва... буларнинг бирортасига ҳеч бир ерда изоҳ бермайди муаллиф. Изоҳ беришни, хулоса чиқаришни, тимсоллар, рамзлар моҳиятидаги аччиқ ҳақиқатни (адиб концепциясидаги ҳақиқатни!) англаб етишни китобхон ихтиёрига қолдиради у. Фақат бир ўринда Мо Ян образи тилидан, “овқатга келганда, биз хитойликлар ўзимиздан ўзимиз ўтиб кетдик” дея романни талкин этишга уринувчи китобхонлар мушкулини осонлаштириш учун ўзига хос калит тақдим этади. Бир ўринда “жиддий меъёрлар даври” деган жумла келади, ваҳоланки, асар тасвирларида ҳеч қандай меъёрга риоя қилинмайди, балки адиб қуюшқондан чиқади, чиқибгина қолмай, қуюшқон кўрғони деворларини ағдар-гўнтар қилиб ташлайди. Қуюшқондан бу тарзда чиқиш адабиётчилар тилида модернизм, постмодернизм, сюрреализм деб аталмоқда. Нобель мукофоти ҳайъати эса романни “Халқ эртақлари, тарих ва замонавийликни омукта этган реализм уйғунлашгани” учун нуфузли мукофотга лойиқ кўрди. Асардаги асосий персонажлардан бири Ли Идоу эса ҳикоясини “иблича реализм” услубида ёзганини таъкидлайди. (Устоз Мо Ян қанчалар хайрихоҳлик кўрсатмасин, шогирди Ли Идоунинг бирорта асари “Фуқаро адабиёти” журналида босилмагани ўзига хос тимсол вазифасини ўтаган. Чунки сюрреализм адабиёти ҳам, галлюцинациялашган адабиёт ҳам ва “иблича реализм” адабиёти ҳам фуқаро, яъни оломон адабиёти учун ёт, бегона!)

Бадий адабиёт эстетик воқелик, у гўзаллик категориялари, унсурлари воситаси-ла сўзлайди. Мо Ян эса “Мусаллас салтанати”да хунуқлик, манфурлик, разолат ва тубанлик муҳитини ўша муҳитнинг дағалдан-дағал тили билан тасвирлайди. Торгинмайди, хаспўшламайди, “таъбир жоиз бўлса” қабилдаги истиҳолага бормайди. Роман теварагида муросасиз мулоҳазалар қалашиб кетгани бежиз эмас. “Мусаллас салтанати”ни фавкуллода асар сифатида ўқиганлар бор, Нобель мукофотини тақдим қилувчи ҳайъат қаёққа қарамоқда, қайси мезонлар асосида шу асар бу қадар нуфузли мукофотга лойиқ кўрилди, деган мазмунда айюҳаннос кўтараётганлар ҳам йўқ эмас. Шу қабилда роман ёзиш ҳам мумкин эканда, дея оғир ўйларга ботаётганлар ҳам учрамоқда.

Бадий ижод оламида кўп синалган ҳолат – фавкуллода асарлар қуюшқондан чиққандагина – анъаналар, таомиллар, тамойиллар баҳридан ўтилгандагина яратилади. “Мусаллас мамлақати” ана шу ҳақиқатнинг жонли тимсоли сифатида эътибор топди, таҳсинларга сазовор бўлди.

“Мусаллас мамлақати” жаҳон адабиётининг сара намуналари таъсирида яратилганига шубҳа йўқ. Асар муаллифининг, кимда-ким Михаил Булгаков қаламига мансуб “Уста ва Маргарита” асарини маъқул кўриб ўқиган бўлса, менинг ушбу романимни ҳам маъқул кўради, деган мазмунда айтган гапи айрим китобхон ва мутахассисларни бир оз чалғитган кўринади, ваҳоланки, Мо Яннинг таъсирланиш доираси анчагина кенг. Франсуа Рабленинг “Гаргантюа ва Пантагрюэл” романида Гаргантюага хомиладор Гармамелланинг суллоҳлиги, “Дон Кихот”даги сарҳадсиз юмор, Кафка асарларидан яхши таниш қаҳрамонларнинг боши берк лабиринтлардаги сарсонгарчиликлари, маркиз де Садга хос бўлган шахвоний рўйи-ростлик... мақоламиз аввалида тилга олинган ҳайдовчи аёл билан ишқий муносабатларнинг пировардида котиллик билан барҳам топиши, ҳаваскор қаламкаш Ли Идоунинг ўз қайнонаси билан шакарғуфторликлари, таом пишириш ва мусаллас тайёрлаш жараёнидаги кўз кўриб-қулоқ эшитмаган тошбағирликлар, ва айниқса прокуратура терговчиси Динг Гоуэрнинг тунги одамхўрлик базми чоғида усти ёпилмаган катта ўрага – жамоат хожатхонасига тушиб, нажосатга ғарқ бўлиши, такрор таъкидлаш мумкин бўлса, ўз тили, ўз ҳукми ила ҳикоя қилинган, тасвирланган.

...Нихоят, устоз адиб Мо Ян Пекиндан Жюгуога келади. Уни бошловчи ёзувчи Ли Идоу пешвоз чиқиб кутиб олади. Ли Идоунинг таърифлашича, Жюгуо буюк ватан харитасидаги дур бўлса, Мусалласпазлик академияси – Жюгунинг дури. Таомилга кўра, атоқли адибга алоҳида эъзоз ва эътибор кўрсатилади – унинг тонгдан шомгача, шомдан тонггача мусалласхўрлик қилмаганига қўйишмайди, уни мусаллас тўлдирилган ваннада чўмилтиришади, унга шаҳарни таништириш мақсадида... эшак кўчага саёҳат уюштирилади, кушхонада эшак сўйиш жараёнини ўз кўзи билан томоша қилишига имкон яратилади. Чунки олий мартабали меҳмоннинг ҳурматини жойига қўйиш таомили шундай бу диёрда. Ажабланиш туйғуси қолмаган, ҳайрат сўнган разолат салтанатида эса романда тасвирланган ва айримлари юқорида мисол тариқасида келтирилган манзаралар жуда-жуда оддий ҳолатлар ҳисобланади. Сабаби ҳам ғоятда оддий: “Ҳа-да, бунинг ажабланарли ери йўқ. Бу ерни Жюгуо – Мусаллас мамлақати деб қўйибдилар!..”

P.S. “Мусаллас мамлақати” енгил ўқилади, сюжетида айтарли мураккаблик, зиддиятлари ва тўқнашувларида калаванинг учи топилмайдиган даражадаги чигалликлар йўқ, лекин тимсоллар моҳиятидаги асл маънони илғаб, уқий олиш осон кечмайди, айниқса, реал ва нореал тасвир оқимларини, хуш-нохуш кечинмаларни, ривоят эртақлар, олис хитой халқи тарихига тааллуқли унсурларнинг аралашиб-чатишиб кетгани ўқувчини алоҳида диққат билан мутолаага ундайди. Бамисоли Жюгуо диёри дунё тимсолига айланади. Таъкидлаш жоизки, романи ўқиш жараёнида (хатто уни ўқиб битиргач ҳам) хулоса чиқаришга шошилмасликни тавсия қилган бўлур эдик, зеро, уни яна бир карра ўқиш янгидан-янги ва қутилмаган хулосалар чиқаришингизга ёрдам беради.

Хуршид ДўСТМУҲАММАД

Мулла Паноҳ ВОҚИФ

(1717–1797)

Озарбойжонлик маърифатпарвар шоир. Газах вилоятининг Гираг Салаҳли кентида таваллуд топган. Асл исми Паноҳ. Маърифатни тарғиб қилгани, мактаб очиб, оддий оилаларнинг фарзандлари саводини чиқаргани учун юртдошлари уни Мулла Паноҳ деб улуғлашган. Мулла Паноҳ ўз шеърларида меҳру муҳаббат, дўстлик ва ҳамфикрлилик, садоқат ва вафо сингари фазилатларни куйлади. Шу боис ҳам унинг битганлари ҳамон ўқувчилар томонидан севиб мутолаа қилинади.

Кези келганда мутаржим ҳақида ҳам тўхталиб ўтсак. Абдунаби Бойқўзиев адабиёт муҳибларига яхши таниш. Андижон вилоятининг Избоскан туманида туғилган (1954 йил) адиб Тошкент давлат университети (ҳозирги Ўзбекистон Миллий университети)нинг Журналистика факультетида таҳсил олган. Кўп йиллар мобайнида матбуотда самарали фаолият юритиб, ўткир ижтимоий публицистик мақолалари билан муштарийларнинг эътиборини қозонган. Бадиий ижод билан ҳам мунтазам шуғулланган Абдунаби Бойқўзиев китобхонларга “Ғуборингни ёзгайман”, “Сени излаб келдим”, “Жудолиғ дашти”, “Кўзлари дарёйим!..”, “Дилхирож туйғулар”, “Беш наво”, “Беш сўмлик кеккайиш”, “Чўли ироғим” сингари шеърий, ҳажвий-юмористик ва публицистик китобларини ҳадя этган. Бу йил олтимши ёшга тўлган адибни қутлуғ сана муборакбод қилиб, ижодига муваффақият тилаймиз ва янғидан-янғи етук бадиий таржималар кутиб қоламиз.

*Ўзганинг жонони ким бир аҳли урфон ўлмагай,
Шоҳи олам бўлса, унда роҳати жон ўлмагай.*

*Расми улфат билмаган чин ошигин кофир этар,
Эй, мусулмонлар, хуш улким, ёри нодон ўлмагай.*

*Бир лаби лаъли латиф андоми гул рухсор учун,
Қатраи ашиқда бор лутфи агар, қон ўлмагай.*

*Офати боди фанодин доғ ила барбод ўлар,
Ул биноки, унда бир зулфи паришон ўлмагай.*

*Не сафо ул ёноғдинким, биза ҳамдам эмас,
На лаззат ул гунча лабдинки хандон ўлмагай.*

*Воқифо, бир маҳлиқойи меҳрибона майл қил,
То камоли ёшда ундан зарра нуқсон ўлмагай.*

* * *

*Келди зор қутганларим, ул ғамғузорим келмамиш,
Ай, кўзим, қон йиғлаким, чаши хуморим келмамиш.*

*Кетмиши эрди ихтиёрим ихтиёри ёр ила,
Чунки ёрим келмамиши ҳам ихтиёрим келмамиши.*

*Мен бу дард бирла агар ўлсам мазора қўймангиз,
Бошима то булбулигўё нигорим келмамиши.*

*Ҳасратида заъфарона дўнса руҳим не ажаб,
Куйдириб ҳижрон ўтида гулузорим келмамиши.*

*Демасун, Воқиф, ажал шум, келса мендин жон олар,
Ким анга жонин берар, фармони ёрим келмамиши.*

* * *

*Эй парисиймо, сенинг дийдоргинанг муштоқиман,
Зулфи анбар бўйли гул рухсоргинанг муштоқиман.
Сийнанг узра сақлаган тумморгинанг муштоқиман,
Шўҳи гамзанг нарғиси хумморгинанг муштоқиман,
Шул санобар қадди хуш рафторгинанг муштоқиман.*

*Қошиёларинг қўйиб ўзга ҳилола боқмарам,
Оразингдан кўз юмиб ул гули ола боқмарам,
Ҳайли ҳайронам сенга, ўзга жамола боқмарам,
Тўтининг тилидаги шаккар мақола боқмарам,
Мен сенинг ширин-шакар гуфторгинанг муштоқиман.*

*Ёр, мени қон йиғлатиб, агёрни хуррам айлама,
Учраган ҳар кимсани лутфингга маҳрам айлама,
Ўз сўзида турмаган нофаҳми маҳрам айлама,
Зулм қил, жонимга, майли, озорингни кам айлама,
Шодумон айлар мени, озоргинанг муштоқиман.*

*Бўлмаса бир лаҳза гар қаддинг назаргоҳим маним,
Осимонлар гумбазини титратар оҳим маним,
Мен сенинг бир чокаринг, сенсан гўзал шоҳим маним,
Кўнглими зулматга солмиши ҳажринг, эй, моҳим маним,
Келки шамъи рўйи-пур анворгинанг муштоқиман.*

*Воқифинг ўлдирди ул меҳруларинг парвизаси,
Бағрима мужгонининг санчилди тийра найзаси,
Доғи сийнамдан сочилур устихоним резаси,
Эй, Қаробогнинг янги очилган гул покизаси,
Хастаман, қўйнингдаги ул норгинанг муштоқиман.*

* * *

*Олди жоним ноз ила кўзлари шаҳло пари,
Лаблари писта, ёноғи лолайи ҳамро пари,
Жисми гул, бошдин-оёғи қомати раъно пари,
Сарвдан-да сарвроқ, санобардин аъло пари,
Шаҳди лочин кўзли, дуркун сийнали сўно пари.*

*Кўзлар мастон, қомат расо, соф чекилмиши гардани,
Қаро зулфи мушки анбар оқбадан гул хирмани,
Сочлари райҳон атрли, қўйни жаннат гулишани,
Лаблари кавсар макони, оғзи шаккар маъдани,
Сўзи ширин, ўзи гўё хисрави аъло, пари.*

*Эғнида алвон лачак, ўртаб гулирахшон чиқар,
Бўйлаким, буржи фалакдин бир моҳи тобон чиқар,
Сайрида олам саросар ҳар тараф, ҳар ён чиқар,
Ақл учар бошдин, юрак ўйнар, жасаддан жон чиқар,
Кўз учида ҳар кима айлаб ниҳон имо нари.*

*Эй, менинг моҳим, сенга не шаҳар, не эллар фидо,
Босганинг ҳар бир қадамда лолалар гуллар фидо,
Сочининг ҳар толасига юз сочи сунбуллар фидо,
Лаҳжаи гуфторинга гулианда булбуллар фидо,
Қошининг бир тоқина қурбон икки дунё, пари.*

*Воқифам, ҳар дам сенга жоним фидолар айларам,
Оҳ чекиб, ҳажрингда булбулдек наволар айларам,
Оғушинг, деб чин юракдан илтижолар айларам,
Кеча-кундуз ҳаққинга хайру дуолар айларам,
Сақласин даҳри балосидан сани Оллоҳ, пари!*

* * *

*Эй сабо, ёра де ким, овора кўрдим Воқифинг,
Гам элиндан бекасу бечора кўрдим Воқифинг,
Бағри ёра сарбасар, садпора кўрдим Воқифинг,
Оқибат солгай ўзин ўтлора, кўрдим Воқифинг,
Кеча-кундуз мунтазир дийдора кўрдим Воқифинг.*

*Бир ёнар оташ солиб парвонадек аъзосина,
Айланибдир даҳри дун ошиқлари расвосина,
Нола айлар кеча-кундуз, ёлворур мавлосина,
Бош қўшиб холо сенинг зар зулфларинг савдосина,
Бир қадам босмас агар бозора, кўрдим Воқифинг.*

*Қомати – мавзун ила бир сарви гулиансан, гўзал,
Икки дунёнинг сафову завқина тансан, гўзал,
Йитмае, кўздин, кўнгилдан айри бир жонсан, гўзал!
Фикри, зикри, демиши донишлиғи сенсан, гўзал,
Моил ўлмас на ширин гуфтора, кўрдим Воқифинг.*

*Қошларингдан айру бир меҳробни кўрмас кўзлари,
Айламас шамсга назар, моҳтобни кўрмас кўзлари,
Оразинг истар, гули сир обни кўрмас кўзлари,
Оҳлар айлаб неча кунки хобни кўрмас кўзлари,
Ёндирибдир жонини ўтлора, кўрдим Воқифинг.*

*Сен бу ҳол-беҳол учун бир лутф қил, эй, гулузор!
Солланиб сарви-равондек ёнига айла гузар,
Кеча-кундуз дарду гам этмиши мени жондин безор,
Талтиниб дийдорина, йиғлаюрман зор-интизор,
Кўзларин тикмиши баҳор йўллора, кўрдим Воқифинг.*

*Озарбойжон тилидан
Абдунаби БОЙҚЎЗИЕВ
таржимаси*

Дулат ИСАБЕКОВ

Таниқли ёзувчи ва драматург, Қозоғистон Республикаси Давлат мукофоти совриндори, қатор роман, қисса, ҳикоя ва ўндан ортиқ пьеса муаллифи. Ўтиборингизга ҳавола қилинаётган мазкур эсседа XX аср қозоқ адабиётининг забардаст вакили, марҳум ёзувчи Асқар Сулаймонов ҳақидаги хотиралар баҳонасида адабиёт, санъат, бадиий тафаккур борасида ниҳоятда ўзига хос фикрлар, халқ ва миллат, шу халқу миллат фарзанди ўлароқ ўзликни таниш ва айни чоғда умуминсоний қадриятлардан баҳрамандлик асносида башар фарзанди бўла олиш борасидаги ўйлар, ҳиссиётлар қаламга олинади. Ижод ҳамда ижодкор табиатидаги жунунваш ҳолатлар, саркаш рух, тафаккурнинг ёлқинланиши ва

ноодатий, турли андозаларга сиғавермайдиган вазиятлар акс этган, гоҳо зиддиятли, мушоҳадаларга ундовчи мазкур эссени хусусий қобикдан ташқари умумижодий жараёнга тааллуқли битиқлар сифатида ҳукмингизга ҳавола этмоқдамиз. Зеро, ижод – ҳайратлар уйғотувчи яратувчилик, илоҳий илҳом, ҳурфикр Одаму Олам асрорини англаш йўлида муттасил изланаётган безовта тафаккур ҳосиласидир.

Таҳририятдан

МУҲОЖИР

Эссе

“Мен бу дунёнинг одами эмасман”.

Болат АКУДЖАВА

“Одамнинг икки бурчи бор: бири бу дунёга келиш, иккинчиси – кетиш. Қолгани – алданиш. Бу дунёнинг гашти тугади-ку, деганингда одамнинг кета қолгани ҳам маъқул бўлса керак”.

Асқар СУЛАЙМОНОВ

Болат Акуджава бу гапини 1996 йилнинг ёзида касалхонада ётган чоғида айтган эди. Сизнинг юқоридаги гапларингизни қачон айтганингиз эса эсимда йўқ. Эсимда бори шуки, Сиз хамиша шунақа дердингиз. Биз эса кулардик.

Э-э, Асаке, Сиз қанақа гапларни айтмадингиз! Қанча-қанча кунлар, қанча-қанча кечаларни бирга ўтказмадик. Қандай мавзуларда гаплашмадик, нималар айтилмади... Сиёсат, адабиёт, санъат; идрок, ҳалол-ҳаром, одамийлик, хизматчилик; дўст, ўртоқ, оғайни, туғишганлар; бошқа миллатлар ва қозоқлар; касб-хунар, спорт, аёллар ва бошқалар.

Сиз ҳаётдан кўз юммай туриб оқ шулар тўғрисида ёзиш кўнглимга келган эди. Сиз тўсатдан у дунёга кетиб қолдингиз. Ана-мана дегунча анча

вакт ўтди. Мен эса ҳамон “хотира ёзаман” деган ўйда юрибман. Бунинг устига, Олия тез-тез кўнғироқ қилиб, эслатиб туради. У билан ҳар сафар учрашганимда қаттиқ хижолат бўламан. Сиз-ку, майли-я, кутасиз. Сиз тўғрингизда ҳеч ким ҳеч нарса ёзмай қўйса ҳам, Сиз учун энди бунинг аҳамияти йўқ. Неча марта қўлимга қалам олиб, ёзишга чоғландим. Аммо қозоқнинг бирон маъноли сўзи қалам қармоғига илинса-чи! Гўё “Аскар Сулаймонов” деган эшик қулфлаб қўйилган. Қўлимда бир боғ калит бор, аммо уларнинг биронтаси қулфга тушмади. Ёзишни бошлаيمان, ёқмайди - ўрнимдан туриб кетаман. Тагин ўтириб, бир неча калима ёзган бўламан. Қоғоздан бошимни кўтарсам, тепамда Сиз тургандек бўласиз. Сизга ҳам ёқмайди. Сизга умуман ҳеч нарса ёқмайди. Синчков нигоҳ билан тикилиб қараб турган бўласиз. “Сизга нима маъқул бўларди! – деб ўрнимдан туриб кетаман. – Бошқалар ёзсин. Ёқса-ёқмаса, ҳозирча шуларни ўқиб туринг”.

Сиз ҳақингизда ёзиш замондошлар учун турган-битгани азоб экан. Бир неча йил қийналиб, бир неча йил қайта-қайта чоғланиб, ўзимдан-ўзим изза бўлиб: “Худо бандасини қийнамоқчи бўлса, Аскар ҳақида хотира ёзишни бўйнига юкласин экан”, деб куйиндим.

Ҳозир Сиз тўғрингизда ёзаётганлар кўпайиб қолди. Қизиғи шундаки, уларнинг бари ўзларини гўё Сиз билан жонажон дўст бўлгандек тасвирлашади. Бунинг ҳам йўли бўлса керак-да. Чиндан ҳам Сиз кимлар билан бирга юрмадингиз, ортингиздан кимлар эргашмади. Ҳатто ўлардай ёмон кўрадиган кишиларингиз билан сирдошдек бирга ўтирганингизни неча бор кўрганман. Майли, ёзишсин. Баъзида ҳатто уч қайнаса ҳам шўрваси қўшилмайдиган, ақл-заковат жиҳатидан ораларингиздаги масофа узок бўлган одамлар билан ҳам кўп марта бирга ўтиргансиз. Уларнинг бари Сиз билан оғиз-бурун ўпишгандек бўлиб ёзишяпти. Ёзишсин. Балки ҳар ким ҳар хил ёзиши натижасида Сизнинг асл сиймонгиз жонланар. Аслида Сиз ҳақингизда ёзиш, Сизнинг суратингизни қоғозда тасвирлаш ғоят мураккаб иш.

Сизни ҳозир баъзи кишилар “танилмаган донишманд”, “очилмаган кўрик”, дейишяпти. Сиз бундай фикр билан келиша олмайсиз, албатта. Негаки, Сиз Муҳаммад пайғамбарнинг ҳадисларини ҳаммамиздан олдин ўқиб, уқиб, унинг “Одам одамга топинмаслиги керак”, деган ҳадисини қонингизга сингдириб олган эдингиз. Улуғлик Сиз учун ҳамма кириб-чиқаверадиган эшик эмас, мутлақо бошқа эшик эди. Унинг қанақа эшик-клигини ўзингиздан бошқа ҳеч ким билмас эди. Худонинг қудрати билан, Сиз шундай яратилган эдингиз. Сизнинг бу хислатингизни ўша пайтдаги дўстларингиз ҳам (агар Сизда дўст бўлган бўлса), ҳозирги авлод билан кейинги авлод ҳам “Аскарнинг қитмир феъли”, деб ифодалаб, ўзларининг фаросати етмаган олий математиканинг, мана шунақа, қўшув-олув услуби билан осонгина ҳал қилиб қўя қолишади.

Ёдингизда бўлса керак, Муқағалининг вафотидан сўнг эсдалиқ ёзувчилар кўпайиб кетиб, у билан бир-икки марта бирга шароб ичган одамлар ҳам уни ўзлари билан тенг билиб, мақтаниб ёза бошлади. Биз шу ҳақда ҳам гаплашган пайтимизда мен:

– Ҳатто тасодифан суҳбатлашиб қолишган, аслида руҳан ундан ўта олис кишилар ҳам мақтаниб ёзяпти. Бу кимга керак?! – деган эдим.

– Ну что же!¹ Ёзсин. Муқағали, ўлганимдан кейин мен ҳақимда ёзиб қолмасин, деб ёлғиз юриши керакмиди?

– Шунақа одамлар билан юрмай қўя қолмадим.

– Эй, слушай!² Агар Гегель қозоқ бўлса, шунингдек, Олмаотада яшаса, бунинг устига, вино ичадиган бўлса, ўзига ҳамдам излаб, уни топганидан

¹ Нима бўпти! – Аскар Сулаймонов қозоқча гапирганида русча сўз ва ибораларни, баъзан фикр-мулоҳазаларини рус тилида ифодалашга одатланган эди (Тарж.).

² Ҳой, менга қара!

кейингина кўчага чиқиши керакми? Бунақа одамни қаердан топади? Вот и приходится бедному Гегелю пить вино с кем попало. Сенлар мана бу Орис дарёсининг сувидан ақула қидиришни қачон кўясанлар? Сенинг фикрингча, Гегель Шопенгауэр билан, Кант билан, Спиноза билан, Маркс билан, ҳеч бўлмаганда Сен-Симон билангина бирга юриши керакми? Қозоғистонда-я? У бечора қаердан топарди?

Ҳам ғурур, ҳам ачиниш, ҳам истехзо билан айтган бу сўзларингиз ҳамон эсимда. Инкор қилиб бўлмайдиган даражада теран жавоб. Сиз турли асрларда сочилиб ётган қозоқ тафаккури қатраларини йиғиб, бугунги замонавий дунёқараш билан ёнма-ён қўйдингиз. Сизнинг бу каби ҳеч кимнинг хаёлига келмайдиган, мавҳум тушунчаларингиз, осонни қийинлаштирадиган, қийинни енгиллаштирадиган хулосаларингиз юксак ақл-идрок соҳибиман, деб қаддини ғоз тикиб юрадиган айрим кишиларни ҳам лол қолдирар эди. Турли ўтиришларда айтадиган ажойиб фикрлару янги ибораларингиз атрофда ўрикдай сочилиб, оёқости бўлиб ётарди. Даврадагиларнинг аксарияти уларни териб олмас, териб олишга ҳаракат ҳам қилмас эди. Эсингиздами, шу масалада икковимиз баҳслашиб қолган эдик. “Кўринган жойда дуч келган одам билан ўтириб, бебаҳо гапларингизни арзонлаштириб юргангиз нимаси?! Бундан кўра уйда ётмайсизми. Ёзинг. Диктофонни улаб қўйиб гапираверинг”, – дегандим қизишиб. Сиз эса пиқ этиб бир кулиб олиб, шундай жавоб қайтаргандингиз: “Слушай, ёнимда ҳеч ким бўлмаса, нима деб валдирайман?” “Ҳалигилар билан нега бирга ўтирасиз?” “Мен уларни ёмон кўраман”. “Тем более!² Ёмон кўрсангиз, улар билан аралашиб нима топасиз?” “Странно³, мен ёмон кўрадиган одамларим олдида тилим бурро бўлиб кетади, – дердингиз. – Миямга ўзим мутлақо кутмаган фикрлар келади”. “Унда ўша фикрларни йиғиб юраверинг. Улар озлик қилса, мен ёмон кўрадиган кишиларни ҳам қўшиб олинг”. Яна пиқ этиб кулиб қўйгандингиз. “Ойтўти икковингдан балого қолдим-ку. Ҳамманг ревизорсан⁴ менга. До свидания!”

Сиз билан баҳслашиш эса менга роҳат бағишларди. “Это замечательно!”⁵, “Это же глупость! Это тот де Король Лир”⁶, деб, ақлли далилларни қалаштириб ташлаганингизда, мен Сизни секингина Орисга⁷ доир далиллар билан енгардим. “Энди сенга ўхшаб Орисда туғилмасак ўламизми!” деб ўйиндан осонгина чиқиб кетар эдингиз.

“Одам – меҳмон дегани. Меҳмоннинг энг кўримли жойи эса – унинг елкаси”. Б. БРЕХТ.

“Келаётган одамнинг юзидан кетаётган одамнинг кифти маънолироқдир”. Асқар СУЛАЙМОНОВ.

Бу гапни қачон айтгансиз, бу ҳам эсимда йўқ. Ҳаёт бўлганингизда, балки ўзингиз ҳам эслай олмасдингиз. Умуман олганда, Сизнинг ёзганингиздан айтганларингиз кўп эди. “Асқар Сулаймонов – ёзилмаган китоб”, деб кўп марта айтганмиз-ов. Ана шу гапларингизни қоғозга туширай деб столга ўтирганимда уларнинг аксарияти даб-дурустдан хаёлга келавермайди. Улар сочилиб ётибди. Улар эрта, индинга, ундан кейинги кунларда, бир йилдан сўнг, беш, ўн, йигирма йилдан кейин, хуллас, биз ҳам Сиз кетган ёққа бормагунча ёдимизга тушаверади, тушаверади.

Ҳаётда одам боласи қандай оғир кунларга дуч келиши мумкин бўлса, ана шу мушкулларнинг барига Сизнинг миянгизда олдиндан ҳозирлаб қўйилган баҳо ва таҳлиллар тайёр турар, кундуз билан кечанинг дуч

¹ Мана шунинг учун ҳам бечора Гегель тўғри келган одам билан вино ичишга мажбур.

² Ана!

³ Ажабо.

⁴ Ревизор – бу ерда “терговчи” маъносида.

⁵ Бу зўр-ку!

⁶ Ахир бу тентаклик-ку! Бу қирол Лирнинг айнан ўзи!

⁷ Туман номи.

келган пайтида компьютердан чиққандай ҳозир бўлар эди. Дунёнинг чор тарафида кечаётган сиёсий, адабий, маданий ва умуман, кундалик ҳаётга доир воқеалардан бохабар бўлиб юрардингиз. Америка ёки Англиядаги сиёсий вазият атрофидаги олди-қочди хангомалар, жаҳон адабиётида сўнги вақтда пайдо бўлган бадиий асарлар, Голливуд актёрлари билан режиссёрларининг машғулоти, уларнинг қайси бири тирик, қайси бири қачон вафот қилгани, Лотин Америкаси, япон, олмон, шунингдек, урушдан талофат кўраётган афғон адабиётидаги янги асарларгача билиб ўтирар эдингиз. Сиз уларни қачон ўқийсиз-у, қачон таҳлил қиласиз – бу ўзингизгагина аён эди.

Сиз Брехт, Кафка, Белль, Миллерни ёддан билардингиз. Сизнинг оғзингиздан чиққан ўша гап биргина Брехтнинг дилида пайдо бўлган гап эмас, барча ижодкорларнинг юксак тафаккури маҳсули бўлса керак. Бундай деб фақат ўта нозик, ўта сезгир, ўта билимли, донишманд одамгина айта олиши мумкин. Сиз қозоқ учун ўта зарур бўлган, “Ёзувчи ким?” деган саволга бутун борлигингиз билан, ақл-фаросатингиз билан, ижод қилиш маданиятингиз билан зукколарча жавоб бериб кетдингиз. Ҳақиқат бор, чин ижодкорнинг ростгўйлиги бор, тил бор, шунингдек, ёзувчининг тили бор. Сиз ўз ҳақиқатингизни ўз тилингиз билан, ўз услубингизда ростгўйлик билан ёздингиз. Бу ростгўйлик баримиз ўрганган ростгўйликка ўхшамайди, у тил биз одатланган тилдан бошқача эди.

Сиз қозоқ тилининг махсус тикланган чевархонаси бўлиб, асарга, унинг қахрамонларига, жуғрофиясига қараб, ҳар кимнинг ўзига хос бўлган тилини – сўзини топиб бериб келдингиз. “Ёзувчи ҳақиқат билан тил аталмиш “қурол”нинг устаси эмас. Унинг жони нозик, ўйи дадил, бармоқлари ахборот ҳокими”, деган сўзингиз ҳам йил ўтган сайин тушунарли бўлиб бормоқда.

Сиз кўпчиликнинг ичида яшаб, қалбан улардан айро, руҳан ёлғиз эдингиз; ўзингиз алоҳида юрдингиз, турли жамоалар орасида юриб ёлғиз бўлдингиз. Сиз ўзга ижодкорлардай руҳий тушкунлик куйчиси, “одиллик”нинг жарчиси бўлганингиз йўқ, бундай қилишни пасткашлик деб билдингиз, жамиятнинг одил ва шафқатсиз танқидчиси сифатида қалбингиз ва қаламингизни ўз виждонингиз билан уйғунлаштира олдингиз.

Сиз бу хулосангизни бундан ўн беш-йигирма йил олдин айтган бўлсангиз, Эрве Базен ўлар олдидан, “Известия” газетасида шу йилнинг февраль ойида босилиб чиққан интервьюсида баён этди. Мен бу ерда яна бир ўхшатишдан фойдаланмоқчиман: “Кўрдиларингизми! Овропада (“Еуропа”га ҳали ҳам тилим келмайди) XX асрнинг Эрве Базен деган донишманд ёзувчиси куни кеча шундай деган бўлса, бу фикрни қозоқ Асқар Сулаймонов бундан йигирма йилча олдин айтиб кўйган эди”, – деб Сизни донишмандлар қаторига қўшиб қўймоқчи эмасман. Умуман ижодкорга “донишманд” деган сифатлашнинг зарурияти бўлмаса керак.

Бошқаларга нисбатан бошқача фикрлайдиган, бошқаларни ҳам ҳаёт ҳақиқатига теран кўз билан қарашга ўргатишга интиладиган одам ёзувчи. Шу дард билан ўзгаларнинг дунёқарашларига, оз бўлса-да, таъсир қилиб, идрок даражасини бир поғонага кўтара олса, ёзма адабиёт пайдо бўлгандан буён одамзоднинг тафаккури яратган тоғ-тоғ китоблар орасидан услуби сезилиб, овози эшитилиб турадиган биронта асари бўлса, бу ёзувчи учун бахт эмасми!

Агар мен ҳам бирон даражага эришган бўлсам, бунда Сизнинг салмоқли ҳиссангиз бор. Сизнинг овозингиз, билимингиз ана шу тоғ-тоғ китобларнинг орасида димиқиб қолмас. Уни излайдиган, кейинги авлодларга етказадиган одамлар топилиб қолар. Ўз ўйинг ўзингизга ҳам ёв бўлиб кўринадиган ёлғизлик ўйларига теран шўнғиган пайтларимда мен

Сизнинг Сўзоқда қозоқ бўлиб туғилганингиздан нолийман. “Бошқа жой топмагандек, Сўзоқда туғилганингиз нимаси? – дер эдим. – Бу шароитда сизнинг фалсафаларингиз қадрланмайди. Сизга Овропа “бозор”и керак. Бунақада газетага кўз тикиб, “Арис тоже не лучший вариант”¹, деб яна ўйиндан осонгина чиқиб кетасиз. Аммо эдингга санчилган тиконни тортиб олганинг билан тиғи танангда қолишини биламан. Ўша куни кечаси телефон қилган эдингиз. Одатдагидек, эсон-омонлик сўрамасдан:

– Хўш, шунда нима бўлар эди? – дегансиз.
 – Шунда нима бўлади, деганингиз нимаси?
 – Ҳали айтганинг-да. Эсингдан чиқиб кетдимиз? Хўш, Сўзоқда туғилмадим, шунда нима бўларди?
 – Ҳеч бўлмаганда “фулиган”² бўлардингиз.
 – Трифоновми? Нима, Ремаркни раво кўрмайсанми?
 – Марҳамат, хоҳлаганингизни олинг. Ҳатто Аvezов бўламан десангиз ҳам эркингиз.
 – Йўқ, у вазминлик қилади. У – эпик.
 – Эпик бўлмаган Муханг ҳам бор. Новеллачи Мухангни олинг.
 – Қисқаси, шу билан нима демоқчи бўлган эдинг?
 – Ҳеч нарса. Жуда бўлмаганда, Одессада туғилганингизда ҳалигиларнинг бошида бўлмаса-да, қошида бўлардингиз, деганим-ку.
 – Сен кеулнинг нималигини биласан-ку. Кстати³, У Орисда, йўл бўйида ўсади.

– Биламан ҳам дейлик.
 – Билсанг, қозоқ – ўша кеул.
 – Кеул билан қозоқнинг бир-бирига қандай алоқаси бор?
 – Бу иккови ҳам ерчил. Кеулни бошқа жойга олиб бориб ўтқазсанг, кўкариши мумкин, лекин мева қилмайди. Мен қозоқчалик ерчил элни кўрган эмасман.

– Бу билан нима демоқчисиз?
 – Бу билан – шу. Қозоқнинг ўзи қандай ерчил бўлса, сўзи ҳам шундай. Дод деб элига қайтаверади. Бошқаларга ишонмайди, қисқаси, ўзгаларнинг буйруғига бўйсунмайди. Ерсинмайди дегандек.

– Йўқ, бу фикрингизга кўшила олмайман.
 – Ради бога! Начинаете переходить границы, скатертью дорога⁴. Мен ўзим қозоқ бўлиб қолавераман. Вообщем быть казахом очень интересно!⁵
 – Вой, Асаке-эй! Туппа-тузук бошланган гапимизни яна кулгига айлан-тириб юбордингиз-ку!

Бироқ сипоришлаб гапириш Сизнинг табиатингизга ёт эди. Ҳамиша охирини ютиб юбориш – Сизнинг эски одатингиз. Шундай бўлса-да, сезгир одамга ҳаммаси охирига қадар айтилгандек туйилади. “Айсберг қонунияти”га кўра, ичда қолган ўйлар маълум бир шаклда ташқарига чикмаса-да, уларнинг бари, ҳар бир сўзнинг оҳангидан, айтилиш услубидан, бир фикрдан иккинчи фикрга ўтиш чоғидаги бир дам сукутдан, ўқиш чоғидаги бир нафаслик кулгидан англаса бўлар эди. “Бить казахом очень интересно” деган жумладан сўнг биз кулдик-да, баҳсни тўхтатдик.

Бир неча йил олдин олмон олимаси, доктор Зигфрид Клейнмихель учовимиз менинг машинада Медеуга борган эдик. Сафардан қайтишимизда Сиз, академик Болмухановнинг чорбоғига кириб ўтамиз, деб туриб олдингиз. Лекин чорбоғда ҳеч ким йўқ экан. Ўша ерда майсада ўтириб, яна олмон ва қозоқ адабиётлари ҳақида суҳбатлашдик. Зигфрид Клейнмихель паст бўйли, ориққина, сийрак сочлари оппоқ оқарган, ўтгиз-ўтгиз беш

¹ Орис ҳам бунинг ўрнини боса олмайди.

² “Хулиган”, яъни “безори” демоқчи. (Тарж.).

³ Айтгандек.

⁴ Худо ҳаққи! Чегарадан чиқиб кетяпсиз. Катта кўча!

⁵ Умуман қозоқ бўлиш жуда қизиқ.

ёшлардаги аёл эди. У қозоқ адабиётига астойдил кўнгил қўйган, бизнинг турмуш тарзимизни, Сизнингча айтганда, “бир олмончалик” англаган, Қуръон ўқишни ҳам оз-моз биладиган, қозоқ адабиётининг кўзи тирик вакиллари билан яхши таниш, ўта маданиятли олима эди. У Сизга астойдил меҳр қўйиб, фикрларингизга тарафдор бўлиб юрди. Сиз эса унинг ҳам асабига неча бор теккансиз. Хуллас, суҳбатимиз мавзуси яна адабиётга кўчди. “Олмон адабиёти деган адабиёт энг ночор адабиёт, замини қандай текис ва яланг бўлса, адабиёти ҳам шунақа яланг, бир қолипда. Уларда тузукрок таҳлил йўқ, негаки одамларининг бари бир қолипдан чиққандек – стандарт, ҳар бирининг ўзига хос фел-атвори бўлмаган одамлар. Образ бўлмагач, адабиёт ҳам йўқ”, деб ҳукм чиқардингиз. Қўйинг, десам қўймайсиз, баттар авжингиз келади.

– Брехт-чи? – деди ниҳоят Зигфрид.

– Брехт? Конфликтсизлик дегани айнан ўшандан бошланади. Бўлмаса, Германиядан келиб, Қизил Урданинг шоликор деҳқони Ибрай Жақенов тўғрисида асар ёзармиди? Эси бўлса, қизилўрдалиқлар ҳақида ёзиш шарт бўлса, Мустафо Чўқаев ҳақида ёзмайдими? Мана бу муаммо! Олмон ҳам, қозоқ ҳам хурсанд! Дарвоқе, Брехт бу асарини ёзаётган пайтда Мустафо Чўқаев Германияларингизда тирик юрган бўларди.

– Аскар, нима тўғрисида ёзиш кераклигини адибнинг ўзи яхши билади.

– Билишмайди, гап шунда! – Шарақлаб бир кулиб олдингиз-да, гапингизни давом эттирдигиз. – Бизга келиб, маслаҳатлашса, айтган бўлардик. Брехт буни яхши тушунади. “Когда думают сапоги – мозгам приходится маршировать”¹, деб ёзган унинг ўзи-ку. Биласизми?

Зигфрид хижолатдан қизариб:

– Эсимда йўқ, – деб кўяқолди.

– Ана, эсингизда йўқ. Жаль! Кстати², Макс Шульс ҳали ҳам ГДР³да юрибдими?

– Ҳа.

– Напрасно!⁴ У аллақачон Шпрее кўлининг нариги томонига ўтиб кетиши керак эди. Ўшанда бундан ҳам яхшироқ асарлар ёзган бўларди. Хотини Елизавета-чи?

– У ҳам ёзувчимми?

– Ёзувчи эмас, лекин ёзади. Уни кўриб қолгудек бўлсангиз, салом айтинг ва қозоқлар, ёзувчиликни қўйсин, дейишяпти денг.

ГФР⁵ эмас, ГДРдаги кўпгина ёзувчиларнинг ижодини таҳлил қилганингизда, Зигфрид мамнун бўларди. У: “Аттанг, агар сиз Германияда туғилганингизда, олмонларнинг диққат марказида бўлардингиз”, деган эди. Сиз эса ўзингизга хос совуққонлик билан: “Йўқ, олмон бўлгим келмайди. Сизларда барча йўналишу услублар аллақачон шаклланиб, қолипга солиниши лозим бўлган ҳеч нарса қолмаган. Бари теп-текис, сип-силлик. Гапларингиз ҳам сип-силлик. Қозоқлар эса!.. Қисқа қилиб айтганда: “Быть казахом очень интересно!”⁶ деган эдингиз. Ҳаммамиз кулган эдик.

Ўша кунлар ҳам ортта қолди-я, Асаке! Кейинчалик Берлинда бўлганимда Зигфрид Клейнмихельнинг уйида Сизни кўп марта эсладик. У Сиз тўғрингизда бошқаларга кўп гапирган, шекилли, ўзингизни ҳеч қачон кўрмаган кишилар ҳам мендан Сиз тўғрингизда анча-мунча нарсаларни сўраб, билиб олишган эди. Менинг “Гавҳар тош” номли қиссамни олмон тилига таржима қилаётган Элеонора Венст Олмаотада бўлган чоғида Сиз билан яқиндан танишиб олмаганидан кўп афсусланди. Сиз

¹ “Этиқлар ўй сурган пайтда, мияларга қадам ташлашга тўғри келади”.

² Афсус! Ҳа, айтгандек.

³ Германия Демократик Республикаси.

⁴ Бекор қилади!

⁵ Германия Федератив Республикаси.

⁶ Қозоқ бўлиш ғоят қизиқ!

уни Олмаотада кўргансиз, эсингизда бўлса керак, биз Элеонора иккимиз Ёзувчилар уюшмасининг қаҳвахонасида ўтирган эдик. Сиз ёнимизга келиб, қўлқопингизни ҳам ечмаган ҳолатда бир финжон қаҳва ичиб, Элеоноранинг бошдан-оёқ қора либосда ўтирганига эътибор бериб, яқиндагина Россия телекўрсатувларидан бирида намоёиш қилинган грек фильмини эслаганча, унга “Девушка в чёрном”¹ деган от кўйган, кейин нимадандир кўнглингиз қолиб, хайрлашмасдан чиқиб кетган эдингиз. Зигфрид билан Элеонора сизнинг асарларингиз билан мақолаларингизни олмон тилига ўгириш ниятида юришган эди. Бу мақсадлари сиёсат билан боғлиқ айрим муаммолар сабабли амалга ошмай қолган эди. Афсус!

“Драматургия есть интрига. Казахи больше интриганы. Но они еще не успели весь вложить себя в жанр. Думаю все у них впереди”². Драматургларнинг Ялтада ўтаётган семинари пайтида менинг хонамда А.Гельман билан суҳбатлашиб, ҳазил-чин аралаш шундай деган эдингиз. У роса кулган эди. Гельман ўзингиз ўша ерда рус тилига ўгириб бўлган “Кек” номли пьесангизни ўқиб чиқиб, ўз фикрини билдириш мақсадида кирган эди.

– Асқар, пьесангиз зўр! Бу менинг “Аз и Я”³дан кейинги ўқиган иккинчи асарим. Бир қизиғи шундан иборатки, ҳар икки асарнинг муаллифлари Сулаймоновлар. Аммо пьесангиз саҳналаштирилмайди, оғир, мураккаб. Озгина графоманство⁴ етишмайди. Бу ўзига хос бадиият дунёси. Сиз Ўлжас Сулаймонов билан қариндош эмасмисиз?

– Не путайте меня с кем попало!⁵

Унча-мунча одамни менсимай, ўзгаларнинг саломига зўрға алик оладиган, ўзининг “тирик классик” эканлигини сипойилик билан тарғиб қиладиган Гельман беш-ўн дақиқа давомида Сизнинг таъсиригизга берилиб кетди. Шундан кейинги учрашувларда Сиз бу ерга йиғилган драматурглар орасидаги доно шахсга айланган эдингиз. Эй, Асаке-ей, Сиз баландга кўтарилган жойингиздан осонгина тушиб кетаверар эдингиз! Мен шунга куйинаман. Гельман айтганидек, Сизга ростдан ҳам озгина графоманство⁶ билан озгина қатъийлик етишмасди, шекилли. Ўша бўйи кетдингиз. Биргина бу эмас, талай-талай битай деб турган ишларингиз яқунланмай қолиб, қанча-қанча вақтингиз беҳуда ўтиб кетаётганидан ачиниб, аламимдан ёрилиб кетгудек бўлардим. Вафот этганингизга анча бўлганига қарамай, ҳозир ҳам бу ҳолатни эсласам, ёниб кетаман. Сиз ўзингизнинг бетакрор шахс эканлигингизни, ривожланиб бораётган қозоқ адабиётининг ёш вакиллари учун устоз ижодкорга айланиб бораётганингизни англамай, бунга эътибор бермай кетдингиз.

Биласизми, мен Сизни шунинг учун кечира олмайман. Истеъдод, салоҳият ҳаммага баравар сочилаверадиган тарик эмас. Уни ҳам Худо суйган қулига ёки бўлмаса, азоб чексин, деб ўзига маъқул бўлмаган қулига берса керак. Бунинг ҳам кадрига етмадингиз. Ким билади, кадрига етган бўлишингиз ҳам мумкин, аммо, ўзингиз айтгандек, кетиш лозим бўлгандир. Бу замоннинг одами эмаслигингизни аниқ англаган бўлишингиз мумкин. Ёдингиздами, “Сиз бу дунёнинг одами эмассиз. Ё юз йил олдин, ё юз йил кейин туғилишингиз керак эди”, деб айтар эдик. Залдаги бир дунё одамни оғзингизга қаратиш Сиз учун ҳеч гап эмасди. Бунинг учун минбарга кўтарилсангиз кифоя эди. Сизнинг Туркманистонда, шунингдек, киночиларнинг Олмаотада ўтган анжуманларида, Абайнинг 140 йиллиги муносабати билан Семейда ўтказилган тантанали йиғилишда

¹ “Қора либосли қиз”.

² “Драматургия, бу – фитна, қутқу. Қозоқлар қутқуга кўпроқ мойил. Лекин улар адабиётнинг бу шаклига ҳали тўла етиб борганларича йўқ. Бари олдинда”.

³ “Аз и Я” – қозоқ маърифатпарвари Ўлжас Сулаймоновнинг асари.

⁴ Соддалиқ.

⁵ Мени дуч келган одам билан адаштираверманг!

⁶ Бу ерда “ёзишга бўлган ихлос” маъносида.

сўзлаган нутқларингизни тинглаган барча кишилар учун ҳамон афсона. Сиз “а” деб оғиз очишингиз билан расмий сўзлар меъдаларига тегиб, ғала-ғовур қилиб ўтирган одамлар худди ғойибдан кимдир келгандек, бир зумда жим бўлиб қолишарди. Бари – ёши ҳам, қариси ҳам, қозоғи ҳам, ўриси ҳам. Мактабнинг ўнинчи синфини битиргунга қадар ўрис зотини кўрмаган Сиз Сўзқдан кетиб Олмаотага келгач, беш йил давомида ўрис тилини сув қилиб ичиб юбордингиз. Ўз асарларини ўрис тилида ёзиб юрган “ўристилли” козок ёзувчиларининг фикрлари, сўз бойлиги Сизнинг теран маъноли ибораларингиз, мулоҳазаларингиз билан солиштирилганда, кирчанги отдек ночор кўриниб қоларди. Сиз ўзингиздан кейинги ижодкорларга қандай ёзиш лозимлигини ўргатдингиз. Ёзмаслик керак, деган иборани ҳам Сиздан ўргандик.

Сиз мусиқа, рассомлик, ҳайкалтарошлик тўғрисида мушоҳада қилганингизда ёки шу соҳанинг етук мутахассислари билан ҳамсуҳбат бўлган пайтларингизда уларнинг барчасини танг қолдириб ўтирардингиз. Шопен, Бетховен, Моцарт, Скрябин, Глазуновлар ҳақида билганларингизни тонгга қадар айтиб тугата олмасдингиз. Шунингдек, уларнинг симфония ва концертларидан дуч келган жойидан парча айтиб бера олардингиз. Бундай ноёб мусиқий қобилият ва билимга эга бўлган кишилар таниқли бастакорларнинг орасида ҳам камдан-кам учрайди. Баъзан ярим кечада телефон қилиб қолардингиз. Уйқудан кўз очолмай гўшакни кўтарганимда:

У йўқ, бу йўқ: “Нима қиялсан?” – деб сўрардингиз.

– Бундай пайтда одам нима қилади! Чўққаларни тақалаб ётибман. – дердим ҳолатимга терс тарзда, майин оҳангда. – Иккитасини тақалаб бўлдим, энди биттаси қолди холос.

Сиз пиқ этиб қулардингиз-да:

– Слушай, прекрати издеваться над свиньями!¹ Мана бу мусиқани эшитиб кўр-чи, – дея гўшакни магнитофон ёки бошқа мусиқий мосламанинг олдига қўйиб, ўзингиз ғойиб бўлардингиз. Гўшакдан симфония оркестри ижросида аллақандай куй эшитилиб турарди. Гоҳо таниш, гоҳо нотаниш куй. Сиздан эса дарак йўқ. Гўшакни кўяримни ҳам, куй эшитишда давом этаримни ҳам билмас эдим. Бу мусиқа кимнинг асари, нечта қисмдан иборат, қачон тугайди, бунинг устига, ярим кечада одамни уйқудан уйғотиб олиб, ўзи даф бўлгани нимаси, деб жаҳдим чиқарди. Мен Сизга “Тун одами” деб ном берган эдим. “Ўзи тун одами бўлаверсин, билганини қилсин. Лекин биз тун одами эмасмиз-ку, ўзгаларнинг вақти, тинчлиги билан нега ҳисоблашмайди!” деб тажанг бўлардим. Гўшакни жойига қўймоқчи бўлиб турганимда овозингиз эшитилиб қоларди:

– Ну, как?²

– Ҳеч қалай! – дердим яна аччиқланиб.

– Напрасно! Это – шик! Это фуги Моцарта!³ Дирижёр – Люцерн фестивалининг бош дирижёри Баумгартнер! Хўп, соғ бўл!

Ана шундан кейин ухлаб кўринг!

“Литература – позиция, проше говоря, представленная возможность проявить себя, ещё проше – высшая сплетня. А произведения – это Я. Остальное – ваше дело”⁴. Бу гапни А.Гельман, доктор И.Вишневская⁵, М.Горький номидаги Адабиёт институтининг ректори Владимир Пименевлар билан бирга Ялтадаги “Астория” ресторанида ўтирганимизда айтган эдингиз.

¹ Менга қара, бечора чўққаларни тинч қўй.

² Хўш, қалай?

³ Бекорларни айтибсан! Ғаройиб мусиқа! Моцартнинг фугалари.

⁴ “Адабиёт – нуқтаи назар, содда қилиб айтганда, ўз-ўзингни намойиш қила олиш учун имконият, янада соддароқ қилиб айтадиган бўлсак – олий даражадаги ғийбат. Асарлар эса, бу – мен. Қолгани сизларнинг ишингиз”.

⁵ Филология фанлари доктори Инна Вишневская.

Улар эндигина танишиб ўтирган бўлсалар-да, бу гапдан сўнг сизга мойил бўлиб, оғзингизга қараб қолишди. Биламан, улар сизни мақташадими, ёмонлашадими, рад этишадими, сиз учун барибир, ақлий етуклик минбаридан бир даража ҳам пастга тушмай мағрур ҳолатда қолаверардингиз. Айрим одамларга бу ғурур ёқмас, шу боис Сизга қаршилиқ кўрсатишар эди. Сиз баъзан беш-ўн дақиқада ўзингизга қаратиб олган кишиларингизни шу заҳоти йўқотиб ҳам кўярдингиз, муваффақият қанчалик осон кўлга киритилса, шунча осон кўлдан кетарди.

“Миллатни яхши кўриш учун аввало уни ёмон кўриб олиш керак”, дер эдингиз. Ростдан ҳам шундай-ку. Ахир миллатнинг камчиликларини билмай туриб, уни қандай синайсиз, синамай, танбех бермай, унинг қайси қусури-камчилигини тўғриламоқчи бўласиз? Тўлиб ётган камчиликларига қарамай, қозок деган халқни жуда яхши кўрардингиз. Сизнинг миллатимизга бўлган меҳрингиз бошқаларнинг меҳрига мутлақо ўхшамасди. Сиз уни калака қилиб юрибок “Қозоғим!” деб жар соладиган одамлардан ортиқроқ меҳр билан яхши кўрардингиз. “Бу қозокнинг бир қилиғини яхши кўриб, хурсанд бўла бошласанг, ярамас одатларини пайқаб қолиб, хафа бўлиб кетасан. “Қозокни ёмон кўрасан”, деб мени ёқтиришмайди. Агар қозокнинг тубига етадиган бир нарса бўлса, бу “Биз ажойибмиз!” деб жар солишдир”.

Сиз айтгандек, ҳозир носамимий, қалбаки мақтовлар кўпайиб қолди. Сиз борингизда ҳам оз эмасди. Сиз у ёққа кетганингиздан кейин “мақташ” билан “мақтаниш”нинг остида қолиб кетдик. Сиз борлигингизда улуғ шоирлар икки-уч кишигина эди, ҳозир ёппасига “улуғлик”ка интилиш бошланди. “Сен улуғсан”, десангиз, уялмай-нетмай: “Рост айтасан”, дейдиганлар кўпайиб борапти.

“Ҳақиқий ижодкорнинг ўлимида жамият ўлимнинг ҳиссаси бўлмай қолмайди”, деб қачон айтганмиз, қаерда айтганмиз, дастлаб кимнинг оғзидан чиққан эди бу гап, ёдимда қолмабди. Қолгани шу гапгина. Жамият унга қасд қилмайди, албатта, бироқ олдинда тўлиб ётган қарама-қаршилиқлар унинг қобирғасига қадалмай, вужудини емирмай тура олмайди.

“Фариза¹ қиз... Дунёда шоирларнинг бари якка-ёлғиз”. Асаке! Муқағали²дан кейин ёлғиз қолган Сиз бўлдингиз. Икковингиз ҳам ўз элингизда юриб муҳожир бўлдингизлар. Ростакан ижодкор – мангу эмигрант, ўзининг туғилган еридан бир қадам ҳатлаб кетолмайди. Уилям Фолькнер бир пайтлари ўзини эмигрантман деб Американи бир титратиб қўйган эди. Ушанда у ўзининг яккаланиб қолганини айтган экан-да. Биз ҳам сизни “эмигрант” деб ҳазиллашар эдик.

...“Сиз юз йил олдин ё юз йил кейин туғилишингиз керак эди”, деяверганимиздан кейин кетиб юборгансиз, шекилли. Умуман, икки дунёда ҳам сиздан ўпкалаб бўлмайди. Такен Алимқулов ёзганидек, “Сиз ҳам “Жумбоқ одам”нинг бирисиз”. Бу жумбоқнинг ечимини келгуси авлодларга қолдирамиз. Улар бизларга қараганда кечиримли, ҳамиятли, дадил бўлишса ажабмас.

Сиз у ёққа кетмагансиз. Сиз эмиграциянинг янги турини ўйлаб топгансиз. Сиз қайтиб келасиз.

Ҳозирча ана шундай умид билан яшаймиз.

Қозон, 1996 йил.

*Қозоқ тилидан
Муҳаммад ХАЙРУЛЛАЕВ
таржимаси*

¹ Қозоқ шоираси Фариза Унгарсинова назарда тутиляпти.

² Қозоқ адабиётининг забардаст шоири Муқағали Мақатаев назарда тутиляпти.

ҲАМИД ОЛИМЖОН

(1909–1944)

ҲАМИД ОЛИМЖОН – МОҲИР ТАРЖИМОН

XX асрнинг 20–30-йилларида янги ўзбек миллий таржима мактабининг шаклланиши ва камол топишида Ҳамид Олимжоннинг салмоқли ўрни бор. У ижод булоғи қайнаб жўш урган 30-йилларнинг ўрталарида адабий билими ва луғат фондини тинимсиз бойитгани ва шеърят “сир”ларини мукамал эгаллаганидан сўнг мумтоз жаҳон шоирларининг асарларини таржима қилишга киришди ва бадиий таржима соҳасида ҳам катта ютуқларга эришди. У шу ижодий жараёнда, Пушкиннинг устози В.А.Жуковский айтганидек, асарлари таржима қилинаётган шоирларнинг “қул”и эмас, балки муносиб “рақиб”и бўлишга интилди.

Одатда, адабиётшунослар бирор шоир ёки ёзувчи адабий меросини ўрганганларида улар ижодини турли тадрижий даврларга ажратишни хуш кўрадилар. Бу, кўпинча, шоир ёки ёзувчи ижодий йўлининг бир-бирига ўхшаб-ўхшамаган босқичларини илғаш ва кузатиш имконини беради.

Агар Ҳамид Олимжон ижодининг илк даврига назар ташласак, шу даврдаги адабий майдонда – Россияда М.Светлов, А.Безименский сингари “комсомол шоирлар”нинг, Туркия ва Озарбойжонда Нозим Ҳикмат сингари исёнкор шоирларнинг жавлон урганларини кўраимиз. Давр Ҳамид Олимжон сингари ёш ижодкорларни шу шоирлар изидан боришга, улар ижодидаги ғоя ва образлардан андоза олишга даъват этди. Ҳамид Олимжон, Миртемир ва Шокир Сулаймонни шу даврда “рус шоирлари”га қараганда Нозим Ҳикматнинг Қора денгиз тўлқинларидан ҳам долғали шеърлари тўлқинлантириб юборди. Ҳамид Олимжон ва Миртемир Нозим Ҳикматнинг 1929 йили Бокуда чоп этилган “Қуёш ичганлар қўшиғи” шеърлар тўпламини ўқиб, тўпламдан жой олган мансуралардан сархуш бўлиб, уларни ўзбек тилига ўгирдилар. Аммо нима учундир нашриётга топширилган бу тўплам дунё юзини кўрмай қолди. Тахмин қилиш мумкинки, шу даврда катта мавқега эга бўлган кучлар Ҳамид Олимжоннинг нигоҳини Россиядаги шеърят кечаларини гуллатаётган “комсомол шоирлар”га қаратиб, унга шу шоирларнинг шеърларини ўзбек тилига таржима қилишни маслаҳат берган.

Ҳамид Олимжон 1930 йилда М.Светловнинг машҳур “Гренада”, 1931 йилда А.Безименскийнинг “Шоирнинг рапорти”, “Шу куннинг илҳоми” шеърларини, П.Ширяевнинг “Курашчилар” ҳикоясини, шунингдек, М.Горькийнинг “Челкаш” ҳикояси, “Завод-фабрикалар тарихи” мақоласи ва М.Лермонтовнинг “Бэла” қиссасини таржима қилди. Шу нарса ғаройибки, таржимон шоир гарчанд бу асарларнинг руҳи ва ғоявий мазмунини таржимада тўла ифодалашга муваффақ бўлган эса-да, “Бэла” ва “Челкаш” ўлмас асарлар жумласидан бўлганлиги туфайли, уларни ўзбек тилига шундай завқ-шавқ ва илҳом билан таржима қилганки, бу таржималарни ҳозир ҳам хузур қилиб ўқийсиз. Шоир сифатида 30-йилларнинг ўрталарида камолотга эришган Ҳамид Олимжоннинг 30-йиллар тонгидаёқ рус адабиётининг бу икки машҳур асарини ўзбек тилида катта маҳорат билан жаранглатиб юборганидан ҳайратга тушасиз. 1936 йилда Пушкиннинг “Кавказ асири” достони ва “Сув қизи” (“Русалка”) драмасини таржима қилишда бир оз қийналганлиги сезилган Ҳамид Олимжон 1931 йилда, айниқса, “Бэла”нинг таржимасини маромига етказган.

1937 йилда А.С.Пушкин вафотига 100 йил тўлиши муносабати билан барча иттифоқдош республикаларда, жумладан, Ўзбекистонда шоир асарларини ўзбек тилига таржима қилиш масаласига катта эътибор берилди.

Шу йилларда кўзга кўринган шоир ва ёзувчилар бу қутлуғ ишга жон-жон деб киришдилар. Пушкиннинг “Кавказ асири” ва “Сув қизи” асарларини таржима қилиш, айтиб ўтилганидек, Ҳамид Олимжоннинг зиммасига тушди. У рус шеърятининг бу дурдоналари таржимасига катта масъулият билан ёндашди. Ҳозир ҳам бу икки асар таржимасини ўқир экансиз, уларда таржимон маҳорати порлаб турган саҳифалар оз эмаслигига гувоҳ бўласиз. Лекин шу икки асар таржимасини Пушкиннинг икки лирик дурдонаси таржимаси билан қиёслаганда, лиро-эпик асарлар таржимаси бизга хийла оғирроқдек бўлиб кўринади.

Шу нарса ажойибки, Ҳамид Олимжон Пушкиннинг “Сизни севган эдим...” ва “Тиқиламан кўрганда дарҳол...” сатрлари билан бошланган икки шеърини ўз дилининг амри билан, ўзи учун яйраб-эркаланиб ўгирган. Улар Пушкиннинг кўп жилдли “Асарлар”ига киритилмаган. Лекин бу шеърлар таржимаси шундай илоҳий илҳом билан ўзбек наволарига созланганки, Пушкин уларни ўзбек тилида ёзгандек туйилади. Бу таржимага, таржимон Ҳамид Олимжонга берилиши мумкин бўлган энг юксак баҳодир.

Агар шу икки таржимани “Кавказ асири” ва “Сув қизи” асарлари таржимаси билан қиёсласак, биринчи таржимадаги бизни мафтун этган сабухий тароват ва туйғулар зарофати иккинчи таржимада сезилмайди. Шу сабабли қалбимиз дoston ва драма таржималарига узок вақтгача ўз эшикларини очмай туради.

Пушкин бор-йўғи ўттиз саккиз йил умр кўрганига қарамай, поэтлик маҳорат сирларини шу қадар мукамал эгалладики, китобхон лиро-эпик асарлари ва драмаларида шекспирона кўлам, чуқур фикр ва мушоҳадаларнинг сомон йўли юлдузларидек жилваланиб турганини кўриб ҳайратга тушади. У юксак фикр ва мушоҳадаларни сиқик ва лўнда сатрларга шундай усталик билан жойлаштирдик, уларни таржимада ифодалаш учун Пушкин бино этган шеърини майдон таржимонга торлик қилиб қолади. Таржимон ё шу майдон доирасида ҳаракат қилиб, фикр олмосларини йўниши, ёки фикрнинг барча олмос қирраларини нурлантириш учун ҳаракат майдонини кенгайтириши даркор бўлади. Ҳамид Олимжон баъзан шундай ҳолларга дуч келганида, назаримизда, хийла довдираб қолгандек таассурот уйғотади. Аммо у шу заҳотиёқ пайдо бўлган жумбоқни ечишнинг энг жўяли йўлини топади.

Пушкин гарчанд “Кавказ асири”нинг жанрини “қисса” деб белгилаган бўлса-да, аксар пушкиншунослар уни рус шоирининг бошқа дostonлари қаторида, дoston сифатида таҳлил қилиб келадилар. Бизнинг назаримизда ҳам, бу асар “қисса”дан кўра “дoston” жанрига яқинроқ.

Пушкин дostonни Н.Н.Раевскийга аталган қуйидаги “Бағишлов” сатрлари билан бошлаган:

*Прими с улыбкою, мой друг,
Свободной музы приношение:
Тебе я посвятил изгнанной лиры пенью
И вдохновенный свой досуг.
Когда я погибал, безвинный, безотрадный,
И шепот клеветы внимал со всех сторон.
Когда кинжал измены хладный,
Когда любви тяжелый сон
Меня терзали и мертвили,
Я близ тебя еще спокойство находил;*

*Я сердцем отдыхал – друг друга мы любили
И бури надо мной свирепость утомили,
Я в мирной пристани богов благословил.*

Ҳамид Олимжон 9 ва 13 ҳижоли бу лавҳани 13 ҳижоли бармоқ вазнида бундай таржима қилган:

*Азиз дўстим, табассум-ла қабул этгил сен
Бу эркинлик музасининг ҳадиясини:
Бағишладим сенга қувғин сознинг сасини
Ва илҳомда ширин ўтган дамларимни мен.
Мен бегуноҳ, қайғу ичра бўларкан ҳалок,
Чор атрофда кезар экан гийбат ва бўҳтон
Ва хиёнат ханжарлари юрагимни чок,
Муҳаббатнинг оғир туши мени беомон
Ҳалокатга судраб қийнар, олар экан жон,
Мен ёнингда ором топиб бўлардим бедод;
Биз дўст эдик – топар эди қалбим тасалло:
Узоқлашар эди шунда бошдаги бало,
Этдим нажот соҳилида тангриларни ёд.*

Ҳамид Олимжон таржимада “Бағишлов”нинг вазн хусусиятларига катъий риоя қилишни ўз олдига вазифа қилиб қўймаган. Бизнингча, бунинг иккита сабаби бор. Биринчи сабаб шуки, ўзбек шеъриятида шеър ёки дostonга танлаб олинган вазн ўлчови “Бағишлов”дагидек эркин бўлиши қусур ҳисобланган. Ўзбек шоирлари, одатда, ҳис-ҳаяжонларининг тебраниб-ўзгариб туришини вазни “бузиш” йўли билан эмас, балки поэтик образлар, ранг ва оҳанглар воситасида ифодалаб келишган. Иккинчи сабаб шуки, Пушкиннинг 9 ҳижоли сатрида мужассамланган бадий мазмунни ҳар доим ҳам 9 ҳижоли бармоқ вазнида ифодалаш қийин. Шу сабабли таржимон ҳар икки ҳолат учун 13 ҳижоли вазни танлаб тўғри йўл тутган.

“Бағишлов”нинг рус тилидаги матнини ўқиган китобхон Пушкин учун ниҳоятда муҳим бўлган “свободной музы приношение”, “изгнанной лиры пенье”, “вдохновенный свой досуг”, “кинжал измены хладной” сингари ибораларнинг ўзбек тилига қандай таржима қилинганлиги билан қизиқиши табиий. Ҳамид Олимжон бу ибораларни “эркинлик музасининг ҳадияси”, “қувғин сознинг саси”, “илҳомда ширин ўтган дамларим”, “хиёнат ханжарлари” деб таржима қилган. Агар бу ибораларнинг дастлабки иккиси “ҳадиясини – сасини” тарзида қофияланиб келганлигини назарда тутсак, Ҳамид Олимжон уларни тўғри таржима қилгани кундек равшан бўлади. (“Муза”ни ўзбек тилида ифодалаш мумкин бўлган “соз” учинчи иборада қўллангани учун таржимон бу сўзни айнан қолдирган).

Бу ҳар икки асар таржимасини ўрганиш бизни шундай хулосага олиб келадики, улуғ шоир ёки адиб қаламига мансуб йирик лиро-эпик ёки драматик асар таржимасини бир ўтиришда ёки муайян бир муддат (ҳафта, ой, ҳатто йил)да тугатиш осон эмас. Ҳамид Олимжон таржима қилган “Кавказ асири”нинг 1937 ва 1939 йиллардаги, “Сув париси”нинг 1937 ва 1938 йиллардаги, “Бэла”нинг эса 1931 ва 1937 йиллардаги нашрларини ўзаро қиёслаган киши таржимоннинг биринчи нашрдан мутлақо қоникмай, таржима устида қайта-қайта ишлаганлигини кўради. Асар аслияти қанчалик

бадий баркамол бўлса, таржимаси ҳам шундай баркамол бўлиши шарт. Шунинг учун Ҳамид Олимжон ҳам, 1936 йилда “Евгений Онегин”ни таржима қилган Ойбек ҳам ўз таржималарининг бадий баркамол бўлиши йўлида қаттиқ меҳнат қилишган.

Ҳамид Олимжоннинг 30-йилларда амалга оширган таржималари орасида украин адабиёти классиги Тарас Шевченконинг бир неча шеърларини, Николай Островскийнинг “Пўлат қандай тобланди” романини ҳам ёдга олиш жоиз.

Юқорида тилга олинган таржима асарлар Ҳамид Олимжон ижодий йўлининг иккинчи даврини безаб туради.

Иккинчи жаҳон уруши бошланиши билан Ҳамид Олимжоннинг ижодий ва ижтимоий фаолиятида мутлақо янги давр бошланди. У мамлакат тақдири ҳал бўлаётган ва ҳамманинг диққат маркази уруш майдонига қаратилган бир вақтда бадий таржима билан шуғулланишга ҳам вақт топди. У Ўзбекистонга кўчириб келтирилган ёзувчилардан бири – машҳур белорус шоири Якуб Коласнинг 1942 йилда 60 ёшга тўлиши муносабати билан унинг ўзбек тилидаги шеърлар тўплами нашр этилишига бошқош бўлди. Украин шоири Павло Тичинанинг “Украинани ўйлаганда”, П.Арманднинг “Милтиқли киши” фильми туфайли эл-юрт ўртасида машҳур бўлган “Шаҳарни босди туман” кўшиғи матнини, энг муҳими, уруш даври шеърятининг сара асарларидан бири – Константин Симонвнинг “Мени кутгил” шеърини ўзбек тилига улкан маҳорат билан таржима қилди. Айниқса, сўнгги асар таржимаси Ҳамид Олимжоннинг шу йилларда шоир сифатида ҳам, таржимон сифатида ҳам бадий ижоднинг шоҳсупасига кўтарилганидан далолат берди.

Наим КАРИМОВ

А.С.ПУШКИН

Рус шоири
(1799–1837)

* * *

*Сизни севган эдим: қалбдаги олов
Сўниб битмаганди ҳали, эҳтимол:
Ранжитмасин лекин сизни ушбу ҳол,
Койитмасин асло ва бўлмайман ёв.*

*Сизни севган эдим: сокин, бенаво
Жасоратсиз эдим, гашида бедаво:
Сизни севган эдим содиқ, вафодор,
Энди ҳақ айласин бошқага дилдор.*

* * *

*Тикиламан кўрганда, дарҳол
Идрокимни йўқотиб ва лол:
Ягона кўз менинг бошимда,
Ой юзингиз ёнар қошимда,
Агар тақдир кўрмаса малол,
Эга бўлар эдим юз кўзга,
Бари билан қарардим сизга.*

Тарас ШЕВЧЕНКО

Украин шоири

(1814–1861)

КИЧКИНА МАРЯНАГА

Ўс, гўзалим, ўс, менинг қушчам,
Эй, сен менинг лола рангим, ўс.
Ҳали қалбинг парчаланмаган,
Япроқ ёзу очил, маъсум ўс.
Сен кўкарган жимжит водийни
Одам зоти кўрмаган ҳали,
Агар билиб қолгудай бўлса
Юлиб олиб, қуритар сени.
На покиза навниҳол йиллар,
На хуснга тўлган юзларинг,
На тонг чоғи кўз ёши ювган
Сенинг қора қийғоч кўзларинг.

На-да маъсум, поку озода,
Ва бегуноҳ қиз қалбинг сенинг
Оч кўзларни тўйдиролмаслар...
Тўйдиролмас, юмдиролмаслар.
Улар келар, ўғирлар сени
Ва дўзахга сен бечорани
Куйдирарлар ташлаб беомон...
Қийналурсан ўт азобида,
Ва Тангрини қарғарсан ёмон.
Янги гулим очила кўрма,
Очилмасдан, хазон бўла қол;
Ҳали қалбинг парчаланмаган,
Ғунчаликда секин сўла қол.

* * *

Гар бўлмаса бир кулба хонанг
Ва кутмаса ҳамшира онанг,
Бундан ёмон бир хўрлик йўқдир,
Дилинг қайғу билан тўлиқдир.

Менда йўқдир сингил ва она,
Бу бахт менга тамом бегона.
Мен бу бахтни ҳеч бир билмадим;
Фақат шундай қоврилди умрим.

.....
Қачонлардир узоқ ёт элда,
Кўзим менинг йўқолди сенда!
Қисмат ёмон, дея йиғладим,
Бир ошиён, дея йиғладим.
.....

Узоқ кездим денгизда сарсон,
Сирдарёга чиқдик бир замон;
Лангар ташлаб тўхтаган бўлдик,
Яъни бўшаб дам олган бўлдик.
Ватага¹дан хат келтирдилар,
Ўқигали эл ўлтирдилар.
Биз, икки дўст ёнбошлаб ётдик,
Икки сирдош хаёлга ботдик;
Мен: “Дунёда она ва бир хат
Топарманми”, дер эдим фақат.
– Сен ёлғизми? – деб сўрадим жим,
– Уйим, болам бор, – деди дўстим, –
Кулба хона, она, ҳамшира
Бору, бироқ хат йўқдир сира...

¹ Ватага – балиқчилар турадиган жой. Лейтенант Бутаков раҳбарлик қилган экспедиция аъзолари орасида Шевченко ҳам бўлиб, унга Сирдарё бассейнидаги муҳим объектларнинг расмини чизиш вазифаси топширилган эди.

Павло ТИЧИНА

Украин шоири

(1891–1967)

УКРАИНАНИ ЎЙЛАГАНДА

Теразамда қават-қават муз,
Осмонда ой сузади сокин.
Оғир, жимжит чўкиб ётар тун,
Уйқу келмас. Вокзалда ёлғиз
Паровозлар солади шовқин.

Ухлолмасдан қўзғалдим, нега?
Ё бомбалар портламоқчими?
Снарядлар дод солмоқчими?
Муз қоплаган теразаларга
Осколкалар ёгилмоқчими?

Ҳеч нарса йўқ. Ва сайёралар
Орасида учмоқда Ер ҳам.
О, Ватаним! Ичаман қасам,
Қамишқомат хонимлар қадар
Бежонмассан, менинг волидам.

Налар кечди онанинг ҳоли?
Налар бордир пешонасида?
Йўқ, йиғи йўқ ўгил сасида.
Дуо қилмас гўдак мисоли,
Ёнмоқдадир гам найзасида.

Украина, оҳ, Украина!
Бу тунларда сен ўзинг бедор.
Ўзинг гамли, сен ўзинг бемор.
Қора тунда, чақмоқ ўтида
Янграб ёвга тикмоқдасан дор.

Бутун фикрим-хаёлим сенда,
Украина! Эй, эрк қуёши!
Оёгингда ўғлингнинг боши,
Жароҳатинг азоби менда,
Бошимдадир қайғунинг тоши.

Ахир нега чекмайин азоб?
Тупрогингда туғилган бўлсам.
Эмган бўлсам сутингни мен ҳам,
Нега бермай азобингга тоб?
Бўлган бўлсанг жонимга малҳам?

Мен ўзимни тутиб олганда,
Аста-секин чиқариб овоз,
Куйчинг бўлиб чалганимда соз,
Ишқинг бирдан ўтга солганда,
Мажнун бўлиб айтган бўлсам роз?

Мен ўйлайман Украинамни,
Ўз уйим деб қилганим йўқ гам.
Қайғиртирмас кичкина кулбам.
Днепрни, бутун халқимни,
Авлодимни ўйлайман ҳар дам.

Хафа бўлма, додимга бироқ,
Озриганда онанинг жони,
Чиқмайдими бола фиғони?
Сенсиз унга ўлган яхшироқ
Ва лозимдир тўкилса қони.

Жим... секинроқ... Мени хаёллар
Олиб кетди сенга, онажон.
Ухлолмайман... жимжит ҳар томон
Фақат тинмай солмоқдадир жар
Паровозлар вокзалда ҳамон.

Қурол ташир улар бетиним,
Танк, замбарак менинг элимга.
Куч орттириб менинг белимга.
Мен уларни кузатаман жим,
Далда бериб гамгин дилимга.

Сен ёвларнинг бошини учир,
Эй, жонажон даҳшатли қурол,
Одамхўрлар элидан ўч ол.
Жаҳаннамга жонини кўчир,
Ҳаммасига қиёмат кун сол!

Гўдакларнинг недур гуноҳи?
Она, унга нима қилдинг сан?
Сийнасига юлдуз тилинган,
Бокира, пок қизларнинг оҳи
Унга охир бичмасми кафан?

Ана шўрлик бир бола бежон,
Яп-ялангоч ётибди қорда,
Сингли билан отаси дорда.
Бу ваҳшийлик бўлган ҳукмрон
Қай замонда, қайси диёра?

Сен ҳам тутдинг ёвнинг бўғзидан,
Жонини ол, бўға бер маҳкам.
Гўрга кирсин қонхўр, муттаҳам.
То тиз чўкиб ялинмас экан,
Ҳеч нарсадан қайтмагил сен ҳам!

*Кўнглим шунда топар тасалло...
Осмонда ой сузади сокин.
Оғир жимжит чўкиб ётар тун...
Кўзларимда уйқу йўқ асло...
Паровозлар солмоқда шовқин.*

Константин СИМОНОВ

Рус шоири
(1915–1979)

МЕНИ КУТГИЛ

*Мени кутгил ва мен қайтарман,
Фақат кутгил жуда интизор,
Кутгил, ёмғир зериктирганда,
Мени кутгил ёққанида қор,
Атрофингни ҳарорат қоплаб,
Еру кўкни чанг тутганда кут,
Бошқаларни узатган дўстлар
Кечагина унутганда кут.
Хат келмасдан узоқ ерлардан,
Юрагингни қилганида қон,
Кутгил, сен-ла бирга кутганлар
Зерикканда, чекканда фиғон.*

*Мени кутгил ва мен қайтарман
Бўлса ҳамки, рангинг заъфарон,
“Ёринг қайтмас, умидингни уз”,
Деганларга тилама омон.
Майли, ўғлим, синглим, волидам,
Аза очсин мен йўқ туфайли.
Кута бериб сабри тугаган
Ёру дўстлар, ошнолар, майли,
Айрилиққа беролмасдан тоб,
Аччиқ-аччиқ ичсинлар шароб,
Кўзларингга тўлса ҳамки ёш,
Фақат сен кут ва айла бардош...*

*Мени кутгил ва мен қайтарман,
Ўлимларни қолдириб доғда,
Иши ўнгдан кепти десинлар
Кутмаганлар мени у чоғда.
Ёт туйилар кутмаганларга
Бундай ажиб толеинг санинг.
Кута-кута мени офатдан
Омон сақлаб қола олганинг.
Қандай омон қолганлигимни
Ёлғиз сенга айтарман, сирдош,
Кута олдинг мени сен фақат,
Буюк эди сендаги бардош.*

Нозим ҲИКМАТ

Турк шоири
(1902–1963)

ҚУЁШ ИЧГАНЛАР ҚЎШИҒИ

1

*Бу бир қўшиқ: –
сопол кўзаларда
қуёш ичганлар қўшиғи!
Бу бир қўшиқ: –*

тупроқ сочадир боқир соқолларимиз!
 Нашъамиз қайноқ,
 қон каби қайноқ,
 қахрамонларнинг уйқуларида ёнган
 у “он”
 қадар қайноқ!
 Зинапоямиз чангалини юлдузларга осиб,
 шаҳидларимизнинг бошларини босиб,
 юксаламиз қуёшга қадар!
 Ўлганлар
 кураш қилиб ўлдилар;
 қуёшга кўмилдилар.
 Вақтимиз йўқ уларнинг мотамини тутмоққа!
 Оқин бор
 қуёшга яқин!
 Қуёшни забт этажакмиз,
 қуёшнинг забти яқин!

4

Узумлари қон томчили қирмизи боғлар боқадир,
 қалин тоғ-ла мўрилар
 бўралашиб оқадир!
 Қичқирди энг олдин кетаётган,
 амр этаётган!
 Бу товуш!
 Бу товушнинг қуввати,
 бу қувват,
 ярали оч бўриларнинг кўзларига парда тутган
 унлари бўлганлари ерда
 титраркан
 қувват!
 Амр этки, ўлайик,
 амр эт!
 Қуёш ичаётирмиз товушингда!
 Қайнаётирмиз,
 қайнаётир!..
 Ёнгинли уфқларнинг туманли пардасида
 Найзалари кўкни йиртган отлилар учаётир!
 Оқин бор,
 Қуёшга оқин,
 Қуёшни забт этажакмиз,
 қуёшнинг забти яқин!

Х о т и м а

Тупроқ, бақир,
 кўк, бақир.
 Ҳайқир қуёшни ичганлар қўшигини.
 Ҳайқир,
 ҳайқирайлик!

Ҳамид ОЛИМЖОН
 таржималари

САРҲАДЛАР

*Роман очколар билан ютса,
ҳикоя нокаутлар билан ғолиб келади.*

Роберто Арльт

Агарда бугун адабиёт энг инсонпарвар соҳа десам, ҳеч ким ажабланмас, қолаверса, биров бу ёзувчи ҳаммага аён оддий ҳақиқатни такрорлаш билан нимага эришмоқчи дея айбламас. Такрор-такрор айтиб турмаса, Рабиндранат Тагорнинг эътирофича, одамлар ҳақиқатни унутиб қўйишади. Зеро, адабиёт ҳаёт қонунларига бўйсунмайди, унинг ўз қонунияти мавжуд. Бу минг йиллик адабиёт тарихида ўз исботини топган. Ҳатто айтиши мумкинки, адабий ҳақиқат ҳаёт ҳақиқатидан кўра ҳаққонийроқ. Чин ижодкор бўлса ҳақиқат билан яшайди. Унинг ҳақиқати қуёш эса, дунёвий ҳақиқат шам кабидир.

Бундай фикрларни энди бемалол айтяпмиз, ҳолбуки, шўролар мафкураси мутлақ ҳукмрон бўлган даврда айтиб бўлармиди?! Маъзур тутасиз – бўларди, фақат оғзаки, кўча-кўйда гаплашиганда айтилар, лекин ҳеч бир ерда эълон қилинмасди, ҳаттоки устоз деб билган адиблар ҳам ўз эътиқодларига кўра шаккокликдай туйилган бундай мулоҳазани қабул қилолмас эдилар. Ана ўшандай даврда чинакам, халқчил, исёнкор ижодкор чиқиши мумкинмиди?

Кези келганда бир воқеани эслашни лозим топдим. 1987–88 йилларда Ўзбекистон радиосида ишлаётган пайтларим туркум эшиттиришлар тайёрлардим. Ҳар ойда бир марта эфирга бериларди, афсуски, ҳар сафар мен тайёрлаган эшиттиришлар норозилик тугдирар, кўпинча руҳсат учун қўл қўйилмас ва турли баҳоналар билан эфирдан олиб ташланарди. Бир сафар қайсидир француз ёзувчисининг ижодига бағишланган эшиттиришнинг ибтидосида мулоҳаза юритар эканман, ўзбек адабиётини камситмасдан, ўша француз адабиётидаги изланишлар, тажрибалар, янгиликлар ҳақида фикрлай туриб “шозизм” (русча “вещизм”) деган адабий оқим ҳақида мухтасаргина мулоҳаза юритган эдим. Бор-йўғи бир хатбошича чиқарди. Шунини муҳокама қилишиб, бадиий кенгаш қарори билан эфирдан олиб ташлашган эди. Мен бошида лол қолганимдан ёқамни ушлаб, нима дейишни билмагандим. Бу тўғридан-тўғри француз адабиётига хос оқимлардан бирининг номи эди холос. Бизнинг адабиётга мутлақо алоқаси йўқ бир ҳодиса ҳақидаги фикр эди. Аввал директор хонасида эшитиб кўрилди, кейин раис ўринбосари ҳузурида кўпчилик билан эшитиб, фикрлар билдирилди ва ҳатто Ўзбекистон радиоси партия ташкилотининг бюро аъзолари иштирокида ҳам муҳокама қилинди, охир-оқибат бу эшиттиришим ҳам эфирга берилмади. Мен бунинг аниқ сабабини ич-ичимда ҳис қилардим, сабаби, битта эди – улар шозизм нималигини мутлақо тушунишмайди ва билишмайди, лекин қаршилик қилишга кучлари етади. Бундай ҳолатда хоҳ бошингни тошига ур, хоҳ тошни бошингга – фойдаси

йўқ. Бугун эса, Худога шукурки, адабиёт ҳақида, бадиий асарлар ҳақида бемалол фикр юритиши мумкин.

Шу туфайли мен адабий асар шакли, умуман, бадиий адабиётда, хусусан, жаҳон ҳикоячилигида кенг эътибор бериладиган ва ишончим комилки, шу сабабли жуда катта муваффақиятларга эришилган асар шакли ҳақида фикр юритмоқчиман. Чунки шакл бу шунчаки оддий бир ўйин, китобхонни чалғитиши учун ўйлаб топилган восита ёки таъбир жоиз бўлса, олифtagарчилик эмас, у маъно-моҳиятти, мақсадни, гоёни юзага чиқариши учун теранроқ ва аниқроқ, жозибали ва ўзига хос тарзда ифодалаши имконини яратади.

Мен шаклни гаввослар скафандрига ўхшатаман. Уммон тубига гарқ бўлган хазинани, моҳир гаввосларнинг тушишига қурби етмайдиган чуқурликдаги бебаҳо бойликни олиб чиқишида скафандр жуда-жуда асқотади. Шаклбозлик – адабий иллат дейишарди; мазмунни юзага чиқаришида катта аҳамият касб этувчи шаклни ё менсимасди, ё тан олгилари келмасди, қисқаси, инкор этишарди.

Шундай муносабатлар туфайли адабиётимизда янги шакл, янги йўллар излаш ўрнига кимдир, қачонлардир топиб қўйган одатий йўлдан юришига барча ижодкорлар ўрганиб қолишган эди. Очиғи, янги йўл очмай, эски йўлдан юриши қулайроқ ва осон. Асосан, жанр ҳақида, сюжет ҳақида, адабий тил ҳақида қайгуришарди-ю, шакл муаммоси бир чеккада қолиб кетарди.

Бу тахлит тор қараишлар бадиий тафаккурга озуқа берадиган томирларда тромб ҳосил қиларди. Ҳолбуки, ёзилажаск асар материали ўзига муносиб шакл топишни тақозо этади.

Шўролар тузуми даврида озар ёзувчиси Анор, арман Грант Матевосян, молдован Ион Друце, болтиқбўйи ёзувчилари: Мати Унт, Арво Валтон, Мари Саат, Энн Ветемаа, Имант Зиедонислар яратган асарларни эслайлик – ҳаммасининг ижодиди янги йўл топишига, янги бадиий услублар, янги шакллар кашф этишига интилиши кучли экани сезиларди; янгича талқин, баён қилиши яққол кўзга ташиланарди. Бизда эса бадиий мушоҳада сарҳадларидаги ўзгаришлар, янгиликлар хийла кечикиб, 80-йилларнинг ўрталарида кўзга чалина бошлади.

Янгишимасам, Метерлинкнинг шундай фикри бор: “Сизлар бу созни шунчалар узоқ чалдингизки, охир-оқибат биз тинглаб чарчадик”.

“Ҳечдан кўра кеч яхши”, дейди халқимиз. Адабиётда дадил изланишларга, кашфиётларга қўл уришдан чўчимайдиган давр келган. Китобхон мурасасиз фикр юритувчи, фаол ижодга ташна адибларни изламоқда. Зеро, у шижоатли, замонасига яраша асарлар яратишига қодир ижодкорни кутишдан кўра, уларга пешвоз чиқмоққа жазм этмоқда. Китобхон бунга тамомила ҳақлидир.

Азиз журналхон, “Жаҳон адабиёти” журналининг мазкур сониди ХХ аср адабиётининг энг йирик, новатор адибларидан бири, америкалик носир Эрнест Хемингуэйнинг бир жуфт ҳикоясини эътиборингизга ҳавола қилмоқдамиз, зотан, Хемингуэйнинг ижоди, хусусан, ҳар иккала ҳикояси ўз пайтида янгилик бўлган ва ХХ аср адабиётининг кашфиётларидан, дея баҳо берилган.

Хемингуэй кашф этган “айсберг назарияси” ёзувчи ижодининг бошланғич давридаёқ ўз ифодасини топган бўлса, ушбу ҳикояларда бу янгилик яққол намоён бўлган. Адиб шу услубда ёзилган ҳикояларга мос диалоглар

қура билиши лозимлигини асарларнинг ўзи талаб этаётганини ҳис қилган, пировардида, у бу вазифани қойилмақом қилиб адо этган – қаҳрамонларнинг суҳбати, ўзаро мулоқоти гўё кераксиз, аҳамиятсиз иборалардан ташкил топади, гўё тасодифан узиб қўйилади, умуман, бу иборалар бир қарашда юзаки, ўзаро суҳбатга алоқаси йўқдек туйилади. Бироқ ўқувчи уларнинг замирида муҳим бир нима пинҳон эканлигини ҳис қилиб, беихтиёр шундан таъсирланади, кўнгли сезган ўша нарсанинг юзага чиқишини сабрсизлик билан кутади, англайдикки, қаҳрамонларнинг юрагида, юрагининг тубида нимадир яширин, фақат ошкор этишининг иложини тополмаяпти улар. Мана шу ҳолат диалогларга дилтанг, асабий кайфият баҳси этади, китобхон қалбини ларзага солади ва қаҳрамонлар кечинмаларига уни шерик қилади.

“Қотиллар” ҳикоясида Ник Адамс исмли боланинг шафқатсиз муҳитда ёвузлик билан юзма-юз келиши қаламга олинган. Ҳали дунёни орзу каби мусавффо деб билган бола одамзоднинг зулм олдидан ночор, оғир қилишини кўриб, дили вайрон бўлади. Энг ачинарлиси – бу зўравонликка унинг атрофидагилардан ҳеч ким қарши чиқолмайди. Бош кўтаришига ҳеч ким ботинолмайди. Ҳар қандай соғлом одамнинг дилида шундай пайт битта савол тугилиши табиий: нега бир беғуноҳни ўлдиргани келган қотилларни ҳеч ким жилақурса йўлдан қайтармаяпти? Ник Адамс – дунёни энди таниётган бола қалбида кучли норозилик уйғонади. Оле Андресоннинг уйига бориб, уни қотилларнинг ғараз мақсадларидан огоҳ қилади, лекин Оле Андресон ҳам “Ҳеч нарсани ўзгартириб бўлмайди”, дея тақдирга тан бергандек уйдан чиқмай ётаверади.

Қотилларнинг Оле Андресонни таниши тугул, ҳатто кўрмагани фожияни янада кескинлаштиради, қолаверса, ўзлари ўлдирмоқчи бўлаётган одамга нисбатан уларнинг шахсий адовати йўқ, шунчаки бир танишларининг илтимосини бажо келтиришмоқчи холос. Бегона бир одамнинг жонига суиқасд қилиши нималарга олиб келишини улар ўйлаб ҳам ўтиришмайди. Бағритош, одамийлик қиёфасини йўқотган бу кимсалар гўё гильотинага айланишган. Мурғак қалб эгаси Ник Адамсга Оле Андресоннинг умидсизлиги, элбурутдан таслим бўлиши янаям оғирроқ таъсир қилади. Пировардида, даҳшатга тушган Ник: “Мен бу шаҳарда ортиқ қололмайман, кетаман”, дейди. Бироқ китобхон қалбида беихтиёр яна савол тугилади: бечора Ник қаерга кетмоқчи бўляпти, бу жабр-ситамдан, ёвузликдан қочиб қутулиши мумкин бўлган гўша борми дунёда?

Тақдирга тан берган, умидсиз инсон ҳаётининг омонатлиги ва ҳимоясиз экани ҳақида Хемингуэй жуда кўп асарларида ёзади. Бироқ адиб буларни очиқ баён қилмайди, фалсафа тўқимайди, унинг ҳикояларида, баҳо бериши йўқ – у акс эттиради холос, ҳаётда қандай бўлса, шундайлигича суратга олади. Ёзувчининг маҳорати фақат шундан иборатки, у кутилмаган ракурсадан туриб “суратга олади”, синчков китобхон муаллиф мақсадини илғайди, англаб этади ва керак бўлса унинг фикр-мушоҳадаларини давом эттиради, ўзи учун зарур хулосалар чиқаради.

“Ёмғирда қолган мушук” ҳикояси ҳам шу услубда ёзилган. Бемалол айтиши мумкинки, бу асар Хемингуэй ижодининг муқаддимасида яралган “айсберг назарияси”нинг мумтоз намунасидир.

Ҳикояда айтишига арзигулик биронта воқеа юз бермайди, америкалик одмигина эр-хотиннинг бир неча соатлик ҳаёти қаламга олинган холос. Меҳмонхонада истиқомат қилаётган ёш оила, ёмғир шаррос қуймоқда,

эр каравотда китоб ўқиб ётибди, хотини (ҳикояда у америкалик аёл деб берилган) деразадан меҳмонхона ҳовлисида ўсган пальмаларни, ёмғирнинг ёгишини томоша қила туриб беихтиёр стол остига беркиниб олган мушукни кўриб қолади-ю, шу беозоргина жониворни олиб чиққани ҳовлига тушади. Қараса, мушук йўқ. Қайтиб хонасига киради. Эри (унинг исми Жорж) ҳалиям китоб ўқиб ётибди. Юраги сиқилганиданми ё зерикканиданми аёл эрига зорланади, мушук ҳақида гапира туриб, орада ўз уйимда яшасам, сочларимни ўстирсам, ўзимнинг идиши-товогим бўлсайди, меҳмон кутсайдим, дея армонларини тўкиб солади. Эр китобдан бош кўтармай ётаверади, охири эшик тақиллайди-ю, меҳмонхонанинг ходимаси ёмғирдан қочиб ҳовлидаги стол остига беркиниб олган каттакон мушукни кўтарганча хонага олиб киради: “Бун сизга хўжайин бериб юбордилар”. Ҳикоянинг воқеаси мана шундан иборат. Унда бадиий адабиётда биз кўниккан сифатлар, ташибеҳлар, бўрттиришлар, образли ифодалар учрамайди – қуруққина ёзилгандай таассурот уйғотади. Лекин зоҳиран ҳис-ҳаяжонсиз, эҳтироссиз, қуруқ туйилгани билан ботинан тўлақонли, жўшқин, эҳтиросга лиммо-лим асар. Таъбир жоиз бўлса, айсберг – муз қоянинг асосий қисми сув остида, яъни бу ўринда матн замирида, бир учигина сув юзасида кўриниш беради. Шу жиҳати билан ҳикоя ёзувчи яратган “айсберг назарияси”нинг барча талабларига жавоб беради.

Кези келганда шуни эслаб ўтиши лозимки, 1925 йили – Скотт Фицджеральд заволга юз тутган Америка ҳақидаги ёрқин орзулар, америкаликларнинг поймол қилинган умидлари, таназзул ботқоғига ботган жамиятнинг чиркин қиёфаси ҳақида ёзган даврда Хемингуэйнинг мушуги ўксик, бенажот, бошпанасиз, барқарор турмушдан мосуво “йўқотилган авлод”нинг, ҳимоячисиз, суянчиқсиз аёлнинг рамзига айланди. Зеро, уй-рўзгор бор экан, сени кутаётган, сенга меҳрибон, ҳолингдан хабар олгувчи бир инсон бўлиши муқаррар. Шинам, оромбахш бошпанани соғинган Хемингуэйнинг исмсиз ёш қаҳрамони ёмғирда қолган мушукни иссиққина хонага олиб чиққиси, уни эркалаб бағрига босиб ўтиргиси келади ва пировардида, эри Жоржни норози қилиб бўлса ҳам жала қуяётганига қарамай мушукни олиб келиш учун ҳовлига тушади. Бу хатти-ҳаракати унинг юрагида гўжгон ўйнаётган алам-ўкинчларнинг хуружи ифодаси эди. Шу боисдан бўлса керак, ҳикояда “мушук” сўзи тинмай такрорланиб туради. Зийрак, мулоҳазакор китобхонда савол туғиладики, қандай қилиб ва нима сабабдан шундай муҳташам меҳмонхонанинг ёши улуг, мартабали хўжайини (ҳикояда уни *padrone* деб аташади) гирт нотаниш аёлнинг беором қалбига йўл топа олади – аввал у ёмғирда шалаббо бўлмаслиги учун хизматкордан соябон бериб юборади, кейин америкалик аёл тополмаган мушукни топиб унга етказди. Эҳтимол, оқ-қорани таниган, турмуш қийинчиликлари-ю, одамларни яхши билгани учун шундай қилишини лозим топгандир; эҳтимол, меҳмонхонага келиб кетаётган сон-саноқсиз мижозлар орасида ўзини доим ёлғиз сезгани учун америкалик аёлга ҳамдарад бўлгиси келгандир. “Атрофинг тўла одам, лекин сен ёлғизсан”, деб ёзганди Ф.Достоевский.

Ҳар нима бўлганда ҳам китобхон учун кимлиги номаълум ўша *padrone*нинг ички дунёси америкалик жувоннинг қалбидаги пинҳоний оламга яқин, дейишга тамомила ҳақлимиз. Ҳолбуки, ёзувчи бундай қиёсни қўллашни хаёлига ҳам келтирмайди. Фақат бир ўринда меҳмонхона хўжайини соч-соқолига оқ оралаган баланд бўйли киши эди, деган маълумотни беради холос. Қизиги, одамохун, кўнгли тоза, ўзгаларнинг дардига шерик бўла оладиган

бу кимсанинг ҳам, америкалик аёлнинг ҳам, хизматкор хотиннинг ҳам исми йўқ. Ёзувчининг маҳорати – образларга исм ҳам, тушунтириши ҳам бермай, уларнинг ички дунёсини тасвирламай, қиёфасини чизмай туриб, эсда қоларли персонажлар ярата олган. Мана буни маҳорат деса бўлади!

Жорж рафиқаси юрагида туғилган армонлар, унинг ҳаётини безаши мумкин бўлган орзу-умидлар билан қизиқмайди. Умр йўлдошининг чин ҳаёти у орзу қилаётган ҳаётдан кескин фарқланишини тушуниб етмайди, фаҳламайди – яшириб нима қилдик, бунга заррача қизиқмайди ҳам. Ҳолбуки, ҳикоянинг энг кульминацион нуқтасида америкалик жувоннинг хун бўлган юрагида пинҳон изтиробга тўла муножотлари отилиб чиқади.

“...Ўзимнинг уйимда, столимда овқат ейишни истайман, қошиқсанчқилар ўзимники бўлса, шамдонларда шам ёниб турса. Баҳор келишини истайман, тошойна олдида сочимни тараб ўтирсам дейман, ўзимнинг мушугим бўлишини истайман, янги кўйлак олиб кийгим келаяпти...” – дея зорланади у. Яна: “мушугим бўлишини хоҳлайман, силаётганимда тиззамда хур-хур қилиб ётса...” дея ўкинади. Жорж унинг ўртанган, айни лаҳзаларда лахча чўғ бўлиб ёнаётган юрагига малҳам бўлиши туғул, буни сезмайди ҳам.

Шу ўринда америкалик аёл учун ҳаётда иккита умидбахш ва таскинбахш манба мавжуд эканлиги китобхонга дарҳол аён бўлади, бири меҳмонхона хўжайинининг меҳри, ўзига бўлган ҳурмат-эътибори ва қалби ўксик қиз-жувонларнинг тимсолига айланган беозор мушук. Зорманда эр ҳеч нима беролмаслиги рўйи равшан, у худбин, ўзига маҳлиё бир образга айланади.

Ҳуш, биз буларни қаердан биламиз, қаердан олдик бу фикрларни? Хемингуэй биронта ортиқча сифатлаш, ўхшатиш, ишора ишлатмаган бўлса... Ҳикояга мурожаат қилайлик. Америкалик аёл мушукни олиб чиққани пастга тушаётганда меҳмонхона хўжайини вестибюлнинг нимқоронги кунжагида жойлашган хона олдида турган бўлади. У одати бўйича америкалик аёлга узоқдан таъзим қилади. Аёл уни ёқтирар, ҳар хил ишкоятларига қулоқ солиб тинглаётганда ўзини гайриоддий тарзда жиддий тутишини, нуроний чехрасини, доим кўнглига қарашини яхши кўрарди. Меҳмонхона хўжайини деган номга асло доғ туширмаслигини ҳурмат қиларди.

Ёзувчи мана шундай сўз бирикмаларини такрорлаш ва стилистик услубларни қўллаш орқали китобхонга ҳикоянинг муҳим ўринларида асосий гоёни қойиллатиб етказа олган. Зеро, ўқувчининг сатрлар орасидаги яширин маъноларни уқиб, англаб, сезиб олишига мана шу услуб ёрдам беради, ёш америкалик аёл билан меҳмонхона хўжайини ўртасидаги илиқ муносабатларни тасаввур қилишни енгиллаштиради. Уларнинг бир-бирларини сўзсиз тушуна олишларининг туб сабабини китобхон аниқ-равшан ҳис эта олади.

Хулоса қилиб айтганда, буюк Хемингуэйнинг ҳикоясидаги америкалик аёл оддийгина инсоний меҳр-мурувват ва эътиборга, садоқатли ёр-дўстга, ҳимоячига зор заифа. Унинг руҳий ҳолати, нафақат руҳий ҳолати, ўзи ҳам шаррос қуяётган ёмғир остида қолган мушукни эслатади, десам муболага бўлмас. Айтганча, асар сарлавҳаси маънолар эшигини очиб, ичкарига кириши учун калит вазифасини ўтайди. Мен ҳикояни мана шундай тушундим ва қабул қилдим.

Таржимондан

Эрнест ХЕМИНГУЭЙ

Ҳикоялар

ҚОТИЛЛАР

Генри тамаддихонасининг эшиги очилди. Иккита одам кириб пештахта ёнига қўйилган стулларга ўтиришди.

– Нима истайдилар? – деб сўради Жорж.

– Ўзим ҳам билмайман, – деди улардан биттаси. – Эл, сен нима хоҳлайсан?

– Билмайман, – дея жавоб қилди Эл. – Нима олишгайм хайронман.

Кўчада қоронғилик қуюқлашгач, дераза ортидаги фонус ёнди. Ҳозиргина кириб келган кимсалар таомномани кўздан кечиришарди. Пештахта кунжагида турган Ник Адамс улардан кўз узмасди. Улар емакхонага кириб келишганда у ўша ерда Жорж билан гаплашиб турган эди.

– Менга олма қайласи ва картошка бўтқаси билан дудланган чўчка гўшти берақол, – деди биринчиси.

– Дудланган гўшт тайёр эмас ҳали.

– Таомномада нима қилиб турибди тайёр бўлмаса?

– Кечки овқатнинг рўйхати бу, – деб изоҳ берди Жорж. – Олтига тайёр бўлади.

Жорж пештахта тепасидаги осма соатга қаради.

– Энди беш бўпти.

– Қара яхшилаб, бешдан йигирмата ўтибди, – деди иккинчиси.

– Соатимиз йигирма дақиқа олдинда.

– Минг лаънат ўша соатингга, – деди биринчиси. – Ейишга бошқа нима бор?

– Ҳар хил бутербродлар бор, – деди Жорж. – Қуймоқли дудланган чўчка гўшти, қоврилган буйрак, бифштекслар...

– Бўлмаса, менга оқ қайлали товукқа яшил нўхат билан картошка бўтқаси қўшиб келтирақол.

– Буям олтидан бошлаб.

– Нима сўрасам – ҳаммаси олтидан кейин... Қоидаларингдан ўргилдим сенларнинг.

– Қоврилган тухум билан дудланган гўшт олинг, тухумга ийлаб қоврилган биқин гўшти ҳам бор, буйрак...

– Бўпти, тухум билан қоврилган гўшт олиб кел, – деди Эл. Унинг бошида декчасимон телпак, эгнига томоғига қадар тугмаланган қора пальто кийиб олганди. Юзи этсиз, рангпаргина, лабларини қимтиб ўтирарди. Қўлида қўлқоп, бўйнида ипак шарф.

– Менга бўлса, қоврилган тухум билан дудланган чўчка ёғи, – деди бошқаси. Иккови ҳам бир хилда бўйчан, афти-башараси ўхшамаса ҳам бир хилда кийиниб олишган, шунинг учунми, бир-бирига ўхшашар, икковининг ҳам эгнида тор, узун пальто. Улар пештахтага тирсақларини қўйиб хиёл олдинга эгилганча ўтиришарди.

– Ичишга борми бирон нима? – деб сўради Эл.

– Лимонад, қаҳва, газли сув.

– Ичишга, деб сўраяпман.

– Шу айтганларим бор холос.

– Жуда дилкушо шаҳарча эканми, Эл? – деди бошқаси. – Айтганча, номи нима шаҳарчаларининг?

- Саммит.
 – Эшитганмисан ҳеч, Макс? – деб сўради Эл.
 – Йўқ.
 – Кечки пайтларда нима қилишади бу ернинг одамлари? – деб сўради Эл.
 – Овқатланишади, – деди Макс. – Ҳаммалари бу ерга келиб донғи кетган тансиқ таомлардан ейишади, нима қилишарди бошқа.
 – Тўғри топдингиз, – деди Жорж.
 – Сенингча, мен топдимми? – сўради Эл.
 – Ҳа.
 – Эс-хушинг жойида экан сенинг.
 – Эҳтимол.
 – Ёлғонни ҳам дўндирад экансан-а? – деди Макс. – Ёлғон гапираяпти-ю, Эл?
 – Галварс у, – деди бунга жавобан Эл. У Никка юзланди. – Исминг нима сенинг?
 – Ник Адамс.
 – Буниси наригисидан ҳам бало-ку, – деди Эл. – Нима дединг, Макс?
 – Бу шаҳарда тоза йиғилишган экан-да! – деди Макс.
 Жорж иккита тақсимчада овқат келтирди, биттасида тухум билан коврилган дудланган гўшт ва иккинчиси тухумда ийлаб коврилган чўчка ёғи. Кейин уларнинг ёнига икки кишилик қилиб сузилган картошка бўтқасини келтириб қўйди-да, ошхона дарчасини қарсиллатиб ёпди.
 – Сиз нима сўрагандингиз? – дея сўради Элдан.
 – Эсингдан чиқиб қолдим нималиги?
 – Қуймоқли дудланган гўшт.
 – Ақли бало демабмидим?! – деди Макс. У ўтирган жойида чўзилиб тақсимчани олди. Иккови қўлқопини ечмасдан ейишга тушди. Жорж уларнинг овқат ейишини кузатиб турди.
 – Нега бакрайиб қолдинг? – Макс Жоржга ўтирилди.
 – Шундай ўзим.
 – Шундай, қанақа шундай, нега бунақа қараб қолдинг деяпман, гапир. Жорж кулиб юборди.
 – Кулма бунақа, – деди унга Макс. – Кўриб қолдингми, куласан?
 – Хўп бўпти, кулмасам кулмабман, – деди Жорж.
 – Эшитдингми, Эл? Бир оғиз гапимни қайтармади-я! – Макс Элга каради. – Зўр-а!
 – Калласи жойида, – деди Эл.
 Улар яна овқатланишни давом эттиришди.
 – Наригисининг исми нима экан? – деб сўради Эл Максдан.
 – Ҳозир биламиз-да, – деди Макс ва баланд овозда чақирди: – Ҳой, ақли расо! Қани, пештахта ортига ўтиб ошнангни ёнига бориб тур-чи.
 – Нима бўлди? – деб сўради Ник.
 – Ҳеч нима бўлгани йўқ.
 – Қани, бўл, бўлақол тезроқ, – деди Эл. Ник пештахтанинг орқасига ўтди.
 – Нима гап, нима бўлди? – деб сўради Жорж.
 – Ишинг бўлмасин сенинг, – дея жавоб қилди Эл. – Ичкарида, ошхонада ким бор яна?
 – Ҳабаш бор.
 – Қанақа ҳабаш?
 – Ошпаз.

– Чақир уни бу ёққа.
 – Нима қиласиз?
 – Чақир деяпман, сенга!
 – Қаерда эканингизни биласизми?
 – Сендан яхши биламан, – деди Макс дегани. – Ҳали эсимизни еб кўйганимиз йўқ, хавотир олма!
 – Гапларингдан шунақага ўхшаяпмиз, шекилли, – деди Эл. – Бу мишиқи билан ади-бади айтишиб ўтирибсану боядан бери. Ҳой, менга қара, – деди у Жоржга. – Чақир бу ёққа ҳабашни. Бўл тез!
 – Унда ишингиз борми?
 – Йўқ. Ақлинг жойида-ку сенинг, доно. Қора ҳабашда нима ишимиз бўлиши мумкин?
 Жорж ошхона дарчасини очиб чақирди.
 – Сэм! Бир дақиқага бу ёққа чиққин.
 Ошхона эшиги очилиб ҳабаш чиқиб келди.
 – Нима гап? – деб сўради у.
 Пештахта ёнида ўтирганлар уни бошдан-оёқ кўздан кечиришди.
 – Бўпти, майли, қора таппи, мана бу ерга келиб тур, – деди Эл.
 Ошпаз пешбандини тортиб-тортиб, пештахта ёнида ўтирган нотаниш одамларга қаради.
 – Хўп бўлади, сэр, – деди у.
 Эл оёқлари баланд курсидан сирғалиб тушди.
 – Мен манави иккови билан ошхонага кириб ўтираман, – деди у. – Юр ўчоғингнинг олдига, қораялоқ. Сен ҳам, донолар доноси, юр.
 Ник билан ошпазни олдига солиб Эл ошхонага кириб кетди. Макс пештахта олдида, Жоржнинг рўпарасида қолди. У Жорждан эмас, пештахта тепасидаги узун тошойнадан кўзини олмасди. Бу ер илгари тамаддихона ичидаги пивоҳона бўлган эди.
 – Хўш, – деди Макс кўзгудан кўз узмай туриб. – Нега индамаяпсан, доно?
 – Мақсадингиз нима ўзи?
 – Эшитдингми, Эл? – дея қичқирди Макс. – Манави нима мақсадда келдиларинг, деб сўрапти. Билгиси келаётган эмиш.
 – Нега жавоб бермаяпсан унга, айтавер тўғриси, – ошхонадан Элнинг зардали овози келди.
 – Хўш, мақсадимиз нима, сенингча?
 – Мен қайдан билай.
 – Ўйлаб топ-чи?!
 Гаплашаётган чоқда Макс дам-бадам кўзгуга қараб қўяр эди.
 – Сира тополмаяпман.
 – Эшитдингми, Эл, нимага келганимизни сира тополмаётган эмиш?
 – Бақирмасанг ҳам эшитяпман гапингни, – дея жавоб қилди Эл ичкаридан. У овқат узатиладиган дарчани кўтариб, помидор қайласидан бўшаган шишани тираб қўйди. – Менга қара, сенга айтаяпман, – деди Жоржга қарата, – озгина ўнг томонга сурилгин. – Сен эса, Макс, сал чапга сурил.
 – У худди суратга олаётган сураткашдек уларни жойлаштирган бўлди.
 – Бир отамлашиб қўяйлик, донолар доноси, – деди Макс. – Қисқаси, сенингча, нима қилмоқчимиз биз?
 Жорж чурқ этмади.
 – Бўлмаса эшит, ўзим айтиб бераман. Биз битта шведни ўлдириш учун келдик. Оле Андресон деган новча шведни танийсанми?

- Танийман.
- У ҳар куни кечки пайт шу ерда овқатланадими?
- Гоҳо-гоҳо келиб қолади, овқатланишга.
- Роппа-роса олтида келадими?
- Агар келадиган бўлса.
- Хўп. Буни ўзимиз ҳам яхши биламиз, – деди Макс. – Бошқа нарсалар ҳақида гаплашайлик. Кинога бориб турасанми?
- Камдан-кам бораман.
- Тез-тез бориб турсанг ёмон бўлмасди. Биласанми нега? Кино айнан сенга ўхшаганлар учун ишланади.
- Нега Оле Андресонни ўлдирмоқчи бўлаяпсизлар? Нима ёмонлик қилди сизларга?
- Ҳозирча ҳеч нарса қилгани йўқ. У бизни танимаydi. Бир марта ҳам кўрмаган.
- Бир марта кўради холос, – ошхонадан илова қилди Эл.
- Қисқаси, нега ўлдирмоқчисизлар, сабаби борми? – деб сўради Жорж яна.
- Битта танишимиз илтимос қилди. Дўстнинг гапини ерда қолдириш яхши эмас, энди тушунгандирсан?
- Тилингни тий, – деди Эл ошхонадан. – Шунақаям оғзи бўш бўладими одам.
- Сухбатдошни зериктирмай ўтирибман-да, тўғрими, донолар доноси?
- Оғзинг бўш жудаям, – дея такрорлади Эл. – Меникилар ўзини зериктирмаётибди, қара, ёнма-ён ётишибди, қўл-оёқлари боғланган, худди монастыр мактабида сабоқ олаётган дугоналардек.
- Сен монастыр мактабини кўрганмисан?
- Кўрган бўлсам керак.
- Яхудийларникини кўргансан, билдинг!
- Жорж соатига қараб кўйди.
- Агар битта-яримтаси кириб қолса, ошпаз кетган дейсан, мабодо, бу қор қилмаса, ошхонага кириб ўзинг бирон нима тайёрлаб берасан, тушундингми? Ақллисан-ку ўзинг.
- Тушундим, – деб жавоб қилди Жорж. – Кейин-чи, кейин бизни нима қиласизлар?
- Вазиятга қараб ҳал қиламиз, – деди Макс. – Олдиндан бир нарса дейиш қийин.
- Жорж соатига кўз ташлади. Олтидан ўн беш дақиқа ўтганди. Кўча эшик очилди. Трамвай ҳайдовчи кирди.
- Ҳорма, Жорж, қалай ишлар? – деди у. – Овқатлансак бўладими?
- Сэм кетганди, – деди Жорж. – Ярим соатда келади.
- Начора, бошқа ерга бориб кўрарман, – деди трамвай ҳайдовчи.
- Жорж соатига қаради. Олтидан йигирма дақиқа ўтибди.
- Яша, азамат, – деди Макс. – Қойилман фаҳмингга.
- Ғинг деса, пешонасидан дарча очиб кўйишимни билади-да, – деди Эл ошхонадан.
- Йўқ, бунинг учун эмас. Ўзи зўр йигит. У менга манзур.
- Беш дақиқа кам еттида Жорж:
- У энди келмайди, – деди.
- Шу орада тамаддихонага яна икки киши кирди. Биттаси ўзим билан олиб кетишга, деб таом сўраган эди, Жорж чўчка ёғи билан тухум қовуриб бергани ошхонага кириб кетди. Қараса, Эл бошидаги телпагини энсасига

суриб дарча олдидаги курсида ўтирибди, кесма милтиғи дераза токчасида ётарди. Ник билан ошпаз орқама-орқа қилиб боғлаб қўйилганча кунжакда ётишарди. Икковининг оғзига сочиқ тикиб қўйилганди. Жорж таомни пишириб, зарқоғозга ўраб халтага солди-да, ошхонадан чиқди. Хўранда хақини тўлаб олиб кетди.

– Худо фаросатдан сиқмагани сезилиб турибди – билмаган нарсаси йўғ-а, – деди Макс. – Овқат пиширади, муомалани ҳам қотиради, қойил. Уйлансанг, хотинчангнинг жони киради.

– Балки шундайдир, – деди Жорж. – Сиз кутаётган Оле Андресон кел-маса керак.

– Яна ўн дақиқа кутамиз, – деди Макс.

Макс гоҳ қўзгуга, гоҳ соатига қараб ўтирди. Соат миллари еттини кўрсатарди. Яна беш дақиқа ўтди.

– Кетдик, Эл, – деди Макс. – Кутишдан фойда йўқ. Келмайди барибир.

– Яна беш дақиқа кутайлик-чи, – деди ошхонадан Эл.

Шу беш дақиқа ичида яна бир хўранда келди, Жорж унга ошпаз касал бўлиб қолди, деди.

– Тоби қочган бўлса дарров бошқасини топмайсизми? – деди хўранда.

– Тамаддихонами бу ё бошқа жойми?

У чиқиб кетди.

– Кетдик, Эл, – деди Макс.

– Мана бу иккови билан ҳабашни нима қиламиз.

– Нима қилардик, ҳеч нарса.

– Сенингча, ҳеч нарса қилмаганимиз маъқулми?

– Албатта. Бу ерда ҳеч нарса қилолмайсан ҳам.

– Шу менга ёқмаяпти, рости, – деди Эл. – Нотўғри иш бўлаяпти. Сенам булбули гўёдек сайрадинг роса.

– Ҳеч нарса қилмайди, парво қилма, – деди Макс. – Лоақал, озгина кўнгилхушлик ҳам қилиш керак-ку.

– Шундай бўлса ҳам, кўп нарсани гуллаб қўйдинг, очиғи, – деди Эл. У ошхонадан чиқиб келди. Кесма милтиғи белидан пастроқда, узун пальтосининг остида дўппайиб турарди. У қўлқопли қўли билан пальтосининг этагидан пастга тортиб қўйди.

– Бўпти, хайр, донолар доноси, – деди у Жоржга. – Омадинг бор экан.

– Тўғри айтапти у, – деди Макс. – Шу омадингни пойгада синаб кўрсанг бўларди.

Улар кўчага чиқишди. Жорж деразадан то фонус ёнидан ўтиб муюлишда бурилишгунга қадар ортларидан қараб турди. Қора костюм билан гавдаларига ёпишиб турган тор пальтоларида улар бир жуфт эстрада раққосларига ўхшар эди.

Жорж ошхонага кириб, Ник билан ошпазнинг қўл-оёғини ечди.

– Етар, чидаёлмайман, – деди Сэм. – Ўлай агар алам қилаяпти.

Ник ўрнидан турди. Унинг оғзига шу чокқача бир марта бўлсин сочиқ тикишмаган эди.

– Менга қара, – деди у. – Падарига минг лаънат, бу қанақаси, а? – У ҳозиргина рўй берган ҳодисани писанд қилмаётгандек тутмоқчи бўларди ўзини.

– Улар Оле Андресонни ўлдириш учун келишган экан, – деди Жорж.

– Овқатлангани келиб қолса, отиб ташлашмоқчи эди.

– Оле Андресонни-я?

– Ҳа.

- Ҳабаш бошмалдоғи билан мийиқларини силаб қўйди.
- Даф бўлишдими? – деб сўради у.
 - Ҳа, – деди Жорж, – даф бўлишди.
 - Жудаям кўнгилсиз иш бўлаяпти-да, – деди ҳабаш. – Мени айтди дерсиз, жуда кўнгилсиз иш.
 - Менга қара, – деди Жорж Ник сари юзланиб. – Оле Андресоннинг олдига бориб келасанми?
 - Майли.
 - Эсинг борми, аралашма бу ишга, – деди Сэм. – Нарироқ юрганнинг маъкул бу ғавғодан.
 - Агар боргинг келмаса, борма, – деди Жорж.
 - Оқибати яхши бўлмайди, – деди Сэм. – Кўнглим сезаяпти, аралашма.
 - Албатта, бораман, – деди Ник Жоржга қараб. – Қаерда туради у?
 - Ошпаз юзини бурди.
 - Келиб-келиб, ёш болани тикасанми шунақа ишга, – дея тўнғиллади ҳабаш.
 - У Гиршнинг жиҳозланган уйида яшайди, – дея жавоб қилди Жорж.
 - Хўп, мен кетдим.
- Кўчада чироқ дарахтларнинг яланғоч шохлари аро йўлкани ёритарди. Ник трамвай излари ёкалаб кетди, кейинги фонус ёнидан тор кўчага бурилди. Муюлишдан тўртинчи уйда Гиршнинг жиҳозланган хоналари жойлашган эди. Ник зинадан чиқиб кўнғироқ тугмасини босди. Эшикни аёл киши очди.
- Оле Андресон шу ерда турадими?
 - Унда ишингиз борми?
 - Ҳа, уйдаи ўзи?
- Ник аёлнинг ортидан зина орқали юқорига қўтарилди ва узун йўлакнинг охиригача борди. Аёл эшикни тақиллатди.
- Ким у?
 - Сизни сўраб келишибди, жаноб Андресон, – деди аёл.
 - Бу мен – Ник Адамсман.
 - Киринг.
- Ник эшикни очиб ичкарига кирди. Оле Андресон кийимини ечмасдан каравотда ётарди. Бир замонлар у оғир вазнли боксчи бўлган, ётган каравоти унинг гавдасига кичиклик қиларди. Боши остига иккита ёстиқ қўйиб олганди. У Никка қарамади ҳам.
- Нима иш билан келдинг? – деб сўради у.
 - Мен Генрининг тамаддихонасида эдим, – деди Ник. – Икки киши келиб, мен билан ошпазнинг қўл-оёғимизни боғлаб ташлашди, кейин сизни ўлдиришга келганларини айтишди.
- Бу хабар аҳмоқона бир алжирашга ўхшаб чиқди. Оле Андресон индамади.
- Улар бизни ошхонага қамаб қўйишди, – дея давом этди Ник. – Сиз овқатлангани келганингизда улар сизни отиб ташлашмоқчи эди.
 - Оле Андресон девордан кўз узмасдан чурқ этмай ётаверди.
 - Сизга шунга айтиб қўйишим учун Жорж юборди мени.
 - Ҳар ҳолда, бирон чорасини топиш амри маҳол, – деди Оле Андресон.
 - Уларнинг кўриниши қанақа эканини тасвирлаб берайми?
 - Менга керакмас уларнинг қанақалиги, – деди Оле Андресон. У ҳамон деворга қараб ётарди. – Огоҳлантиргани келганинг учун каттақон раҳмат.
 - Арзимаиди.

Ник каравотда ётган гавдали одамдан сира кўзини ололмасди.

– Полицияга бориб айтиш керакдир балки?

– Керак эмас, – деди Оле Андресон. – Фойдаси йўқ барибир.

– Сизга бирон ёрдамим тегиши мумкинми?

– Йўқ. Ҳеч ким ёрдам беролмайди.

– Балки оддий ҳазилдир бу?

– Йўқ. Оддий ҳазил эмас.

Оле Андресон ёнбошига ўғирилди.

– Ҳамма гап шундаки, – деди у деворга тикилиб туриб, – мен ўзимни сира қўлга ололмай ётибман, кўчага чиқолмасдан, кун бўйи мана шу аҳвол – ётганим-ётган.

– Шаҳардан чиқиб кетсангиз бўлармиди?

– Йўқ, – деди Оле Андресон. – Улардан қочиб юриш жонимга тегди. – У ҳалиям деворга қараб ётарди. – Энди кеч, ғишт қолипдан кўчди.

– Бирон йўлини қилиб тинчителишнинг иложи йўқми?

– Йўқ, энди кеч. – У ўша-ўша жонсиз овозда гапирарди. – Ҳеч нарса қилиб бўлмайди. Ҳозирча ёта тураман, ўзимни қўлга олган кунимоқ кўчага чиқиб кетаман.

– Майли, менга жавоб, Жорж кутиб қолгандир, – деди Ник.

– Яхши бор, – деди Оле Андресон. – У Никнинг кўзларига қарамасди.

– Раҳмат, келганинг учун.

Ник чиқиб кетди. У эшикни ёпаётган чоғда кийимларини ечмай, деворга ўғирилиб ётган Оле Андресонга яна бир бор назар солди.

– Эртаю кеч хонадан чиқмайди, – деди аёл пастга тушганларида. – Тоби йўқми деб минг хаёлларга бораман. Унга, жаноб Андресон, кўчага чиқиб бир айланиб келсангиз бўларди, ҳаво бирам яхшики, десамам бефойда, ўжарлик қилиб ётаверади.

– Уйдан чиққиси йўқ унинг.

– Тоби келмаяпти, шекилли, – деди аёл. – Ачинаркансан киши, у шунақаям яхши одамки. Бир замонлар у боксчи бўлган, биласиз-а?

– Биламан.

– Юз-кўзи айтиб турибди, унинг қанақалигини, – деди аёл. Улар кўча эшик олдида гаплашиб туришарди. – Шунақаям хушмуомала.

– Майли, яхши қолинг, Гирш хоним, – деди Ник.

– Мен Гирш хоним эмасман, – деди аёл. – Гирш хоним уйнинг бекаси.

Мен бу ерда хизматчиман холос. Исмин Белл.

– Хайр, Белл хоним, – деди Ник.

– Хайр, – деди аёл.

Ник қоронғи тор кўча орқали муюлишдаги фонус олдига борди, сўнг трамвай изи ёкалаб тамаддихона томон кетди. Жорж пештахта ортида турарди.

– Олени кўрдингми?

– Кўрдим, – деди Ник. – У хонасидан чиқмай ётибди.

Никнинг овозини эшитиб ошпаз ошхона эшигини қия очди.

– Менга керагиям, қизиғиям йўқ бу гапларнинг, – деди у ва эшикни қарсиллатиб ёпди.

– Ҳамма гапни айтдингми унга?

– Албатта, айтдим. Ўзининг ҳам хабари бор экан.

– Нима қилмоқчи энди?

– Ҳеч нима.

– Уни ўлдиришади.

- Эҳтимол, ўлдиришар.
 - Чикагода биронта жанжалга аралашиб келганга ўхшайди.
 - Бўлиши мумкин.
 - Жуда чаток бўпти.
 - Чаток ҳам гапми, расво иш.
- Улар жим бўлиб қолишди. Жорж сочиқ олиб пештахтани артди.
- Нима қилган бўлиши мумкин, сенингча?
 - Лафзида турмагандир, балки. Бунақа иш учун улар кечиришмайди.
 - Мен бу шаҳардан бош олиб кетаман, – деди Ник.
 - Тўғри қиласан, – деди Жорж. – Бу ерда тинч яшаб бўлмайди.
 - Сира миямдан кетмаяпти, ажали етганини била туриб ўша уйда қанақа ётибди, хайронман. Ўйлашга қўрқади одам.
 - Сен эса ўйлама, – деди Жорж.

ЁМҒИРДА ҚОЛГАН МУШУК

Меҳмонхонада бор-йўғи икки нафар америкалик бор эди. Улар ўз хоналарига чиқиб кетаётганларида зинада учраган одамларнинг биронтасини танимасдилар. Уларнинг хонаси иккинчи қаватда жойлашган бўлиб, деразаларидан денгиз кўриниб турарди. Ундан ташқари одамлар дам оладиган боғ билан уруш қурбонлари хотираси учун ўрнатилган ёдгорлик ҳам кўзга ташланарди. Боғда баланд-баланд пальмалар ўсар, бу дарахтларнинг тагида яшил ранг ўриндиклар бор эди. Ҳаво очиқ кунлари у ерда доим бирон-бир мольбертли рассом ўтирган бўларди. Мусаввирларга пальмалар билан деразалари боғ ва денгизга қараган меҳмонхонанинг мухташам кўриниши ёкарди. Италияликлар уруш қурбонлари хотираси учун ўрнатилган ёдгорликни зиёрат қилгани узок-узоклардан келишарди. Бронзадан ишланган бу хайкал ёмғирда ялтиларди. Ёмғир ёғмоқда эди. Шаррос қуяётган ёмғир сувлари пальма япроқларидан шир-шир оқиб тушарди. Шағал тўшалган йўлқаларда халқоб-халқоб қўлмаклар ҳосил бўлганди. Ёмғир остида тўлқинлар узун тасма ҳосил қилиб қирғоққа бориб урилиб, парча-парча бўлиб сочилиб кетар, сўнг орқага қайтиб яна ёмғир остида олдинга югурар ҳамда қирғоққа тўш уриб осмонга сапчирди. Ёдгорликка яқин майдончада битта ҳам автомобиль йўқ эди. Рўпарадаги қаҳвахонанинг эшиги олдида турган официант аёл бўм-бўш майдондан кўз узмасди.

Америкалик аёл ойнадан боғни томоша қиларди. Шундоққина деразалари тагида, ёмғир суви томчилаётган яшил стол остига бир мушук яшириниб олган эди. Жонивор баданига сув тушмасин учун ғужанак бўлиб олганди.

- Мен пастга тушиб мушукни олиб чиқаман, – деди америкалик аёл.
- Мен тушиб чиқа қолай, – деди қараватда ётган эри.
- Йўқ, ўзим тушаман. Бечора! Ёмғирдан қочиб стол тагига кириб олганини-чи.

Эри устма-уст қўйилган иккита ёстикқа суяниб олганча китоб ўқирди.

- Эҳтиёт бўл, ёмғирда қолиб ивиб юрмагин тагин, – деди у. Аёл зинадан тушиб, вестибюлдан ўтиб бораётганда. Меҳмонхонанинг хўжайини ўрнидан туриб аёлга таъзим қилди. У ўтирган хона вестибюлнинг нариги кунжагида жойлашган эди. Меҳмонхона хўжайини баланд бўйли мўйсафид эди.

- П, piove¹, – деди америкалик аёл.

¹ О, ёмғир ёғаяпти (итальян.).

У меҳмонхона хўжайинини ўзига яқин оларди.

– Si, si, хоним. *Brutto tempo*¹. Бугун ҳаво жуда чаток.

У кунжақдаги нимқоронғи хонанинг олдида турарди. У аёлга ёқар эди. Унга шикоятларини тинглаётган маҳал ўзини ҳаддан зиёд жиддий тутиши ёқарди. Унинг нуроний чехраси ёқар эди. Кўнглини топишга ҳаракат қилишларини яхши кўрарди. Меҳмонхона хўжайини деган номига сираям доғ туширмасликка интилиши ёқарди. Унинг қаримсик, вазмин юзи ва катта қўллар ёқар эди.

Шуларни кўнглидан кечирганча аёл кўча эшик ёнига борди. Эшикни очди-да, бошини чиқариб ховлига қаради. Ёмғир янаям кучайган. Резина плаш кийиб олган бир йигит бўм-бўш майдон бўйлаб қаҳвахона томон келарди. Мушук шу яқин атрофда, чамаси ўнг томонда бўлиши керак. Балки пештоқ остидан борса бўлар. Аёл остонадан энди чиқиб турганида бирдан ширк этиб боши узра шамсия очилди. Унинг ортида хоналарини супуриб тозалайдиган ходима турарди.

– Ёмғирда ивиб юрманг яна, – деди у жилмайиб италян тилида. Уни шак-шубҳасиз меҳмонхона хўжайини юборган.

Америкалик аёл боши узра шамсия кўтарган меҳмонхона ходимаси билан бирга деразалари тагидан ўтган йўлқадан юрди. Ёмғир ювган яшил стол жойида турибди, лекин мушук кўринмасди. Америкалик аёлнинг хафсаласи пир бўлди. Ходима унга юзланди.

– На perduta, qualche cosa, хоним?²

– Ҳозиргина шу стол тагида мушук турганди, – деди америкалик аёл.

– Мушук?

– Ҳа, ҳа, мушук. Si, il gatto³.

– Мушук? – ходима кулиб юборди. – Ёмғирда қолган мушукми?

– Ҳа, – деди америкалик аёл, – шу ерда – стол остида эди. Уни бирам кўтаргим, бирам эркалагим келувди.

Аёл инглиз тилида гапираётганида ходиманинг афти бужмаярди.

– Юринг, хоним, – деди у, – яхшиси, қайта қоламиз... Ивиб кетдингиз.

– Начора, юринг, – деди америкалик аёл.

Улар майда шағал тўшалган йўлка орқали изларига қайтишди ва бинонинг ичига киришди. Ходима соябонни ёпиш учун бўсағада қолди. Америкалик аёл вестибюлдан ўтиб бораётганда хонасида ўтирган *padrone*⁴ одати бўйича ўрнидан туриб, таъзим қилди. Аёлнинг беихтиёр ўпкаси тўлиб, томоғига бир нима тикилгандек бўлди. *Padroneni* кўрганда у ўзини жуда ожиз, лекин айни чоқда хурмат-эътиборга лойиқ хонимлардек сезарди. Ҳозир эса бир зумга фавқулодда хурматга сазовор аёл эканини ҳис қилди. У зинапоядан аста-аста чиқиб, хоналарининг эшигини оҳиста очиб, ичкарига кирди.

Жорж ҳамон каравотда китоб ўқиб ётарди.

– Хўш, мушукни олиб келдингми? – деб сўради у китобдан бош кўтариб.

– У кетиб қопти.

– Қаёққа кетади? – деди Жорж.

Аёл каравот четига омонатгина ўтирди.

– Уни бирам эркалагим келувди! – деди у. – Негалигини ўзим ҳам билмайман, лекин бечора мушукни бағримга босиб бирам эркалагим келувди. Бунақа ёмғирда боёқиш қийналади.

¹ Ҳа, ҳа, хоним. Ҳаво расво жуда ҳам (итальян.).

² Бирор нима қидиряписзми, хоним? (итальян.).

³ Ҳа, шундай, мушук. (итальян.).

⁴ Хўжайин. Меҳмонхона хўжайини маъносида. (тарж.).

Жорж яна ўқишга тутинди.

Аёл пардоз столи ёнига борди, тошойна қаршисига ўтирди ва ойнакни олиб аввал сўл, кейин ўнг томондан афт-ангорини кўзгуга солиб қаради.

Алоҳа энсаси билан бўйнини кўздан кечирди.

– Сочимни ўстирсам нима дейсан? – деб сўради у яна ён томондан ўзини кузатар экан.

Жорж бошини кўтариб, унинг қизалоқларникидек калта сочлари яширолмаган бўйнига тикилди.

– Менга шу туриши ёқади.

– Менинг эса жонимга тегиб кетди, – деди аёл. – Ўғил болага ўхшаб юриш шунақаям жонимга текканки...

Жорж нариги ёнбошига ўгирилди. Хотини гапира бошлагандан бери унга қараб ётар эди.

– Бугун жудаям бошқачасан, – деди у.

Аёл ойнакни столга қўйиб дераза олдига борди-да, боғни кузата бошлади. Қош қорайган эди.

– Сочимни йиғиб, турмаклаб олгим келаяпти, қанийди силлиқ қилиб тарасам, – деди у, – кейин, мушугим бўлишини хоҳлайман, силаётганимда тиззамда хур-хур қилиб ётса...

– Их-хм, – деб томоқ қириб қўйди Жорж.

– Кейин ўзимнинг уйимда, столимда овқат ейишни истайман, қошиқсанчқилар ўзимники бўлса, шамдонларда шам ёниб турса. Баҳор келишини истайман, тошойна олдида сочимни тараб ўтирсам дейман, ўзимнинг мушугим бўлишини истайман, янги қўйлак олиб кийгим келаяпти...

– Бўлди-е! Китоб ўқи ундан кўра! – деди Жорж. У яна ўқишга тутинди.

Аёл деразадан қаради. Қоронғилик қуюқлашиб, пальма япроқлари аро ёмғир шовиллаб ёғарди.

– Нима бўлган тақдирда ҳам, мушукни эркалаб ўтиргим келаяпти, – деди аёл. – Менга ҳозироқ мушук керак. Сочларимни узун қилиб ўстиришнинг, хурсандчилик қилишнинг иложи бўлмаса, лоақал мушук олиб келиш мумкиндир?!

Жорж унинг гапларини эшитмади. У китобга муккасидан кетганди. Аёл деразадан чироқлар ёнаётган майдончага қаради.

Эшик тақиллади.

– *Avanti!*¹, – деди Жорж. У китобдан бошини кўтарди.

Остонада бояги ходима кўринди. У катгакон ола-була мушукни бағрига маҳкам босганча турарди.

– Афв этасиз, – деди у. – Хонимга буни *padrone* бериб юбордилар.

*Рус тилидан
Олим ОТАХОН
таржималари*

¹ Киринг, кираверинг (итальян.).

Афанасий ФЕТ

(1820–1892)

Таниқли рус лирик шоири, таржимон. Петербурге Фанлар академиясининг мухбир аъзоси (1886). Унинг илк шеърлари “Москвитянин”, “Отечественные записки” ва “Современник” журналларида чоп этилади. Машҳур мунаққид В.Белинский “1843 йилдаги рус поэзияси” мақоласида Афанасий Фет тимсолида рус шеърлятига янги шоир кириб келаётганлигини эътироф этган эди. Фет нафақат бир-биридан гўзал шеърлар яратди, балки сермахсул таржимонлик фаолиятини ҳам олиб борди. У Гораций, Ювенал, Катулл, Тибул,

Овидий, Вергилий, Марциалнинг шеърларини, шунингдек, И.Кантнинг “Соф ақлнинг танқиди”, А.Шопенгауэрнинг “Олам: ихтиёр ва ирода” фалсафий асарларини рус тилига маҳорат билан ўғирган.

Шу ойда шоир таваллуд санаси нишонланиши муносабати билан унинг бир туркум шеърини ёш мутаржим Шерзод Комил Халил таржимасида эътиборингизга ҳавола этяпмиз.

БУ ТОМЧИЛАР – КЎЗ ЁШЛАР

* * *

*О, ажойиб манзара,
Қандайин дилтортар жой:
Бу оппоқ текисликлар,
Бамисли тўлишган ой.*

*Юксак осмон рангида,
Ялтирар қорлар титроқ.
Чанада олисларга
Кетгим келади йироқ.*

* * *

Ф.И.Тютчевга

*Баҳор ўтган – қорайган ўрмон,
Маънос анҳор, хафақон толлар;
Кўёшдан-да баландда осмон,
Шамол сўраб инграр ниҳоллар.*

*Аммо бир кун бу хилватгоҳда
Уйғотади куйчи баҳорни;
Кўшиқларин ёйиб атрофга,
Куйлатади тунда анҳорни.*

*Ялангликда у таниши омоч,
Қутар эга, саботли меҳнат;
Қатқалоқда отганча қулоч,
От ва кўнгил этар итоат.*

*Қандай ширин: камтар, заҳматкаш,
Тингла, баҳор – чорлайди сози!
Табассум-ла боқ унга яккаш,
Булбулдан-да тиниқ овози!*

* * *

Ўзни олиб қочма; тақдирга кўнгил
 Ва гусса догани этгил ихтиёр.
 Энди кўз ёшларин яширмас кўнгил,
 Энди севаман деб айтмассан такрор.
 Дарё юзидаги тўлқин сингари
 Кетдинг олисларга бедарак ва жим.
 Бунда-чи, мен сени ўпганим каби
 Совуқ қабртошни ўпади ўлим!

ТУТҚУН

Қичитқиўт шовқини
 Деразамнинг остида;
 Яшил толлар чодирини
 Эгилган бўй-бастига.

Токай бу қайғу изни,
 О, қани ухлаб қолсанг;
 Эркинлик ва денгизни
 Тушларингда кўролсанг.

Шодлантирар қайиқлар,
 Олисларда кўм-кўклик;
 Оҳ, бу темир ёйиқлар,
 Биз учун улар йўқлик.

Йўқол, эй, қалбдан, ҳадик,
 Айт, токай ғам чекамиз;
 Қўллар мисли аррадек,
 Панжарани кесамиз.

КЎКЛАМ ЁМҒИРИ

Деразамдан қуёшнинг заррин
 Зар кокилин қирқди абрлар...
 Гала чумчуқ силкиб қанотин
 Чўмилишиб қумда дириллар.

Парда тортиғ ерга осмондан,
 Тебратар ел қир-қиясини;
 Ёмғир гўё олтин тўзондан,
 Тикар ўрмон ҳошиясини.

Томчилари сачраб ойнага,
 Нишлар бошлар куртакни ёра;
 Хуибўй тортган бог этагида
 Арғувонлар чалар ногора.

* * *

Юлдузларга тикилган кўйи,
 Мен донг қотдим, ўтди анча вақт,
 Юлдузлар ва менинг ўртамни
 Богламишиди алланечук аҳд.

Мен тушунмай нелар ўйладим,
 Юлдузлар-ла жўр бўлдим беун
 Ва ўргандим ахийри титраб,
 Юлдузлардек севишни ҳар он...

* * *

Тақиқланган сенга, дилдора,
 Менга яқин келмогинг бу чоғ;
 Тақиқланган изҳор дил қилмоқ,
 Тақиқланган севмоқ ошкора.

Лекин бунга йўқ асло чора,
 Тақиқламоқ мумкинмас ахир;
 Барқанот куйи каби барибир
 Ишиқ-муҳаббат доим ошкора.

* * *

Этакдаги ўрмон шаббаси
Қопланганда тим яшилликка
Ўйноқи жарқалдирғочларнинг
Шўнгишини кўрардик кўкда.

Тараларди ёдгор кунлардан
Хушбўйликнинг тотли нафаси;
Айланарди экинзорларда
Эркинликнинг ажиб ҳавоси.

Ва қушларнинг ором қўшигин
Ўчирарди бир пайт келиб шом.
Нурга чўмиб кўз ўнгимиздан
Лип-лип этиб ўтарди оқшом.

* * *

Қишки оқшомларнинг ялтираши бор,
Бор шиддат, бемисл гўзалликлари;
Қорларнинг остида ухлайди қатор
Ёбонлар, маконлар, ўрмонлар – бари.

Энди ёз тунининг кўланкаларин
Кечалар ваҳмли шовуллаши йўқ.
Борлиқда кўтариб ҳукмрон барин,
Булутсиз осмоннинг ловуллаши йўқ.

Ўйготмоқ истамам мен-да беҳуда,
Бу атроф осуда уйқуда бу дам;
Назар сол, азизам, бу хуш уйқуга,
Бизни уйқусида туш кўрар олам.

* * *

Офелияга

Сен қандай малаксан кўкда осуда
Ёғду таратгандай жим ва оташин;
Ибодат қиласан мунгли қайғуда,
Ўзинг учун ҳамда яна мен учун.

Бироқ тилларингда айланмайди, йўқ,
“Севаман” каломи – ҳароратсиз муз.
Кўндан гумонларга қилганча қуллуқ,
Юрагингда қанот қоқар совуқ куз.

* * *

Деразамнинг рўпарасида
Ғусса догин тортар бир қайин.
Совуқ аёз хархашасига
Жим, бемажол берганча раёйин.

Қандай мунгли: бир шингил узум
Осилганча турар бутоқда;
Сен наззора қилгил, азизам,
Мотам тутган улар бу чоғда.

Лекин тонгнинг шафағи ёнган,
Суйғум тонгги бу жилваларни;
Аммо менга ачинмай қушлар
Қоқиб ташлар бутоқчаларни.

* * *

Ўлик денгиз, қорайган ўрмон,
Юзиб чиққан оқ сув париси.
Оққуш каби кўк юзида ой,
Алаҳсиган рутубат туси.

Уйқудаги балиқчиларнинг
Шуълаланган бўз елканлари.
Шалоплатар қамишзорларни
Зогорабалиқнинг танлари.

Жим ҳам сокин атроф-теварақ
Куйлар фақат оқишомнинг рози.
Майсазорда сув париларин
Тебратади булбул овози...

* * *

Бу эрта тонг, шодлик бу,
Бу кун таратган ёғду,
Бу кўкламги шовуллаш,
Бу кетма-кет қичқириқ,
Бу қўнимгоҳ – қушлар лиқ,
Бу жилга ва шилдираш.

Бу тол-қайин – сирдошлар,
Бу томчилар – кўз ёшлар,
Бу юмишқ нар – барг эмас,
Бу тоғлар, бу водийлар,
Бу паиша-боларилар,
Бу ҳуштак товши элас.

Бу озмаган нур-шафақ,
Бу ухлаган қишлоқ нақ,
Бу туш кўрмаган наҳор,
Бу зубор, бу иссиқ жой,
Бу садолар, ҳойнаҳой,
Бу – бас, ҳаммаси – баҳор.

Рус тилидан
Шерзод КОМИЛ ХАЛИЛ
таржимаси

МИХАИЛ БАХТИН КАШФИЁТЛАРИ¹

Аристотелдан токи Европа классицизм назариётчиларига қадар адабий жанрлар “юкори”, “ўрта” ва “тубан” тарзида – уч қатламга ажратилган. Дейлик, драматик жанрлардан трагедия олижаноблик ва юксак идеалларни, драма кундалик ижтимоий муаммоларни, комедия эса башариятнинг расмий турмушидан-да тубан бўлган арзимас воқеаларни акс эттиради, деган қараш етакчилик қилган. М.Бахтин романдаги беқарор шакл, ўзгарувчан мазмун, кўптилли қурама тафаккур ҳақида сўз юритар экан, романга хос бундай хусусиятлар ундаги воқеаларнинг айнан комедия қатламида содир бўлишидан келиб чиқишига урғу беради. “Замонавий воқелик, дарёдек оқиб ўтувчи, фоний, “тубан” ҳозирги замон – бу “ибтидосиз ва интиҳосиз ҳаёт” фақат паст жанрларнинггина тасвир предмети эди. Лекин у биринчи навбатда “халқ кулги маданияти” деб ном олган ғоят сарҳадсиз ва бой жабҳанинг асосий тасвир предмети бўлган... Романнинг фольклордаги асл илдизларини айнан шу ердан – халқ кулгисидан излаш керак”². Ҳақиқатан ҳам, Данте Алигъерининг ижтимоий турмуш муаммолари тасвирланган кенг эпик қамровдаги “Илоҳий комедия”си, Франсуа Рабленинг француз халқ майдон театри, халқ майдон кулги маданияти анъаналари билан йўғрилган гротеск-сатираси – “Таргантюа ва Пантагрюэль” романи, Бальзакнинг юз романдан иборат “Инсон комедияси” М.Бахтин хулосаларининг ҳақлигига гувоҳлик беради.

Халқ майдон кулги маданияти. М.Бахтин француз Уйғониш адабиётининг асосчиси Ф.Рабле ижодини тадқиқ этиш жараёнида асослаб берган муҳим назарий кашфиёт “халқ майдон кулги маданияти” деб номланади. Ушбу масала талқини илк бор олимнинг “Рабле реализм тарихида” номи номзодлик диссертациясида, кейинроқ “Франсуа Рабле ижоди ҳамда ўрта асрлар ва Уйғониш даври халқ маданияти” деган монографик тадқиқотида ўз аксини топган.

Бахтин талқинига кўра, Европа “халқ кулги маданияти”нинг илдизлари қадим юнон назарий адабиётларида қайд этилган “жиддий-кулгили” жанрларга бориб боғланади. Улар бу жанр таркибига мимлар, масаллар, буколик шеърят намуналари, памфлетлар, мемуарлардан тортиб сукротона, лукианча диалогларгача киритганлар. Асосида халқ кулги маданияти ётувчи ушбу жанрлар, М.Бахтин фикрича, роман жанри учун пойдевор бўлиб хизмат қилган.

Халқ майдон кулги маданияти шунчаки қувноқлик ва ҳазил-мутойибадан иборат эмас. Бунинг остида борликда рўй бериб турган барча воқеа-ҳодисалар, ижтимоий, иқтисодий, маънавий муаммолар, қолаверса, инсон феноменига халқона нуқтаи назар билан ёндашиш, уларни шу асосда баҳолаш ва талқин қилиш ётади. Бахтиннинг таъкидлашича, халқ кулгиси ҳар қандай жиддий тасвир предмети (воқеа, инсон, деталь ва х.к.) билан тасвирловчи ўртасида мавжуд дистанцияни йўқотади. Бошқача айтганда,

¹ Охири. Боши ўтган сонда.

² Бахтин М. Эпос ва роман (Романни талқин этиш методологияси ҳақида). Рус тилидан М.Олимов тарж. //Филология масалалари, 2005, 3-сон, 239-бет.

тасвирловчи (ижодкор)ни ўзига яқинлаштириш, ўзини ўрганиш имконини юзага келтиради: “Кулги – дунёга қўрқмай муносабатда бўлишнинг асосини тайёрлашда муҳим омил”¹ вазифасини бажаради.

Роман ва унга яқин бошқа жанрлар муаллифлари халқ кулги маданиятидан мана шундай нозик вазиятларни шакллантиришда фойдаланадилар. Образлар тизимини шу асосда қурадилар. Асар тили серқатламлиги ва услуб қурамалигига шу тарзда эришадилар. Шу тарзда турғун сюжет, расмий қахрамон, расмий услуб талабидан йироқлашароқ, муаллифлик асарларини ижод қилишга эришадилар.

Данте Алигъери ўзининг “Илохий комедия”сида, гарчи вертикал (самовий) дунё декорациясидан фойдаланган бўлса-да, ўз замонасига хос ижтимоий, сиёсий, маиший муаммоларни тасвир этишни мақсад қилди, бу ниятига фақат тарихий ва замонавий қахрамонларни яқинлаштириш, халқ кулгиси воситасида мавжуд дистанцияларни йўқотиш орқалигина эришди. Христианча ва сиёсий иерархия оламига комедия орқали йўл топди. Шунинг учун ҳам унинг асари, кейинчалик мухлислари “илохий” сифатини тақишганига қарамасдан, муаллиф замонаси ҳақидаги ижтимоий-маиший комедиялигича қолди. Ҳеч бир жиҳати билан илохий рутбага эриша олмадики, эҳтимол, Дантенинг асл нияти ҳам бу қадар улкан бўлмагандир. Франсуа Рабле “Гаргантюа ва Пантагрюэль” асари сюжетини мутлак маънода горизонтал олам (моддий дунё, ҳозирги замон, мавжуд ижтимоий турмуш) тасвирига қурди. Халқ кулгиси асосида бахайбат қахрамонлар хонадонига, ҳатто уларнинг ички дунёсига кириб борди. Уларни эл кўзида қилиб бўлмайдиган ишларни бажаришга, айтиб бўлмайдиган сўзларни гапиришга ундади. Бунга эришди ҳам. Французларнинг ҳайбатли, важоҳатли Гаргантюа, Пантагрюэль ҳақидаги мустаҳкам чегарага эга, улкан дистанция билан ажратилган қарашларини кулги маданияти воситасида ўқувчига яқинлаштирди. Бу каби жараёнларни биз Шекспир, Сервантес, Гёте, Шиллер, Пушкин, Бальзак, Достоевский сингари жаҳоншумул ижодкорлар асарларида ҳам кузатишимиз мумкин. Бундан келиб чиқадики, М.Бахтиннинг “халқ майдон кулги маданияти” ҳақидаги назарий хулосалари диалог, полифония ва роман назариялари сингари универсал аҳамиятга эга.

Хронотоп назарияси. Адабиётшуносликнинг бадий адабиёт ва унда ҳаракатланувчи инсон феноменига томон максимал даражада яқинлашуви М.Бахтиннинг хронотоп назарияси боис амалга ошди десак, сира ҳам муболаға қилмаган бўламиз. Юнонча *chronos* (замон) ва *topos* (макон) сўзларини бириктириш орқали ҳосил қилинган ушбу илмий атама олдиндан математика, физика, химия, биология каби соҳаларда айни шаклда истифода этилган. М.Бахтин XX асрнинг 30-йилларида хронотоп тушунчасини бевожута адабиётшуносликка олиб кирар экан, унинг бадий асар негизидаги жанр, композиция, сюжет, бадий матн структураси, образлар поэтикасига доир муҳим қисмларни қамраб олиши, бадий макон ва замонни уйғун акс эттиришини ҳисобга олади. Чунки бадий асар, ундаги ҳар бир поэтик қисм хронотоп тизимида ўрганилмас экан, муайян асарни мустақил бадий ҳодиса сифатида талқин этиш мураккаблашади. “Адабиётда бадий идрок этилган замон ва макон аро уйғунликни *х р о н о т о п* (сўзма-сўз таржимада замон-макон деган маънони билдиради), деб атаймиз. Ушбу истилоҳ математика илмида Эйнштейннинг нисбийлик назарияси негизиде қўллаб келинади. Истилоҳнинг биз учун, математикада қўлланадиган

¹ Бахтин М. Эпос ва роман (Романни талқин этиш методологияси ҳақида). Рус тилидан М.Олимов тарж. //Филология масалалари, 2005, 3-сон, 241-бет.

махсус тушунча сифатида ахамияти йўқ. Уни биз адабиётшуносликка (том маънода бўлмаса ҳам) истиора ўларок қабул қиламиз. Мухими, бу ўринда, истилоҳнинг замон ва маконни уйғун ҳолатда (замонни маконнинг тўртинчи ўлчами сифатида) ифодалашидир¹, деб ёзади бу ҳақда олим.

“Эстетика ва адабиёт масалалари” китобига “Романда замон ва хроно-топ шакллари” сарлавҳаси билан киритилган ушбу тадқиқот 1937–1938 йилларда ёзилган. Тадқиқотнинг “Хулосавий фикрлар” деб номланган ўта муҳим сўнгги бўлимини эса олим 1973 йилда ёзиб тугатган. “Хулоса” 1974 йили “Адабиёт масалалари” журналининг 3-сонида чоп этилган. Мутахассисларнинг қайд этишларича, мазкур иш М.Бахтиннинг Европа “тарбиявий романи” шакллари устида олиб борган кенг қамровли тадқиқоти билан боғлиқ равишда майдонга келган бўлиб, афсуски, ўша китоб қўлёзмаси сақланиб қолмаган².

Тадқиқот сарлавҳаси остидан “Тарихий поэтикадан очерклар” деган изоҳ келади. Шу ўринда зукко ўқувчи кўнглига нима сабабдан олим шундай жиддий тадқиқотни очерк жанрига нисбат берди, деган савол туғилади. Ҳақиқатан ҳам, адабиётшунослик луғатларида очерк, асосан, бадиий ва публицистик жанр сифатида кўрсатилади. Унда ҳам ҳикоя ва новелладаги сингари конфликт, характер, образ ва бадиий тасвир сингари поэтик компонентлар воситасида иш кўрилиши таъкидланади. Публицистикада эса юксак ижтимоий-бадиий пафос ҳамда ҳужжатлилик очеркнинг муҳим белгиси экани қайд этилади.

У ҳолда М.Бахтин ушбу тадқиқоти жанрини нега очерк деб белгилади?

Бизнингча, ушбу назарий тадқиқотда очеркка хос ягона хусусият борки, айнан у олимнинг тадқиқот жанрини юксак назокат ва зукколик билан белгилаганини кўрсатади. Бу хусусият Европа романининг турли адабий йўналишлар ва даврлар занжири билан туташган узун йўли бир тадқиқотчи нуқтаи назари орқали талқин этилиши билан боғлиқ. Тадқиқотчи роман хронотопининг муайян даврга хос хусусиятларини тадқиқ этар экан, уларнинг ҳар бирини мустақил ҳодиса, мустақил эпизод тарзида таҳлилга тортади. Асар марказида турган мутафаккир-олим назарий умумлашмалари туфайли ўзаро асрлар, дунёқарашлар, шакл ва мазмунлар девори билан ажратилган бадиий матн намуналари ягона тизимга бирлашади. Уларни бир сафга тизиб турувчи мустаҳкам ришта вазифасини, бу ўринда, хронотоп поэтикаси деб номланган назарий муаммо бажаради.

Бошқа томондан, муаммонинг тарихий поэтика методологияси асосида ўрганилгани ҳам олим олдига илмий очерк услубидан фойдаланиш талабини кўндаланг қўйган бўлиши мумкин. Гап умуман роман жанри хусусида кетар экан, роман хронотопи муаммосини фақат тарихий аспектдагина ўрганиш мажбурияти ўртага тушади. Чунки бундай йирик ва жиддий муаммони бир асар ёки бир миллат романи мисолида тадқиқ этиш мумкин эмас эди. Романга оид бор материалларни бир жойга тўплаш ва таҳлил қилишнинг эса имкони ҳам, зарурати ҳам йўқ эди. Шу ва шунга яқин ҳолатларни ҳисобга олган олим жаҳон романи тарихидаги энг эътиборли вазиятларни, матни сақланиб қолган, поэтик жиҳатдан нисбатан мукамал манбаларни илмий тасниф этади, тадқиқ қилади.

Ўрганилган адабий тарихий-манбалар хронологик жиҳатдан қарийб бир ярим минг йилни қамраб олади. Мана шундай улкан қамровли роман

¹ Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики. – М.: Художественная литература, 1975, стр. 234-235.

² Қаранг: От издательства / В кн.: Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики. – М.: Художественная литература, 1975, стр. 4.

материалларини кузатиш асносида олим романнинг олти типини ва шу олти типга хос хронотоп шакллари белгилайди. Тадқиқотнинг “Хулоса” қисмини истисно этганда юнон романидан Раблегача, Рабледан XIX асргача ёзилган романлар тадқиқи олимга улар ўртасидаги поэтик узвийликни белгилаш, шу асосда олти мустақил эпизодни умумлаштириш, айти пайтда, роман типлари билан боғлиқ хронотоп шакллари белгилаш имконини беради. Ҳар бир типга оид материаллар, кашф этилган поэтик хусусиятлар, таҳлилга тортиш мумкин бўлган масалалар шу қадар кўп эдики, асосий мақсади хронотоп шакллари белгилашга қаратилган М.Бахтин буларнинг аксариятини кенгайтиришдан атайин ўзини тияди ёки бу ҳақда мухтасар тезисларини баён этиш билан чекланади. Шу маънода бу тадқиқот нафақат хронотоп поэтикаси масалаларини ёритишда, балки роман назарияси ва назарий адабиётшуносликнинг ўзак масалаларини талкин этишда ҳам муҳим манба бўлиб хизмат қилади. Бунинг учун тадқиқот моҳиятига чуқурроқ кириш, йўл-йўлакай ташлаб кетилган илмий йўриқлар, чуқур асосга эга назарий тезисларни ривожлантириш лозим. Албатта, бу бахтиншунослик олдида турган алоҳида масала.

М.Бахтин аниқлаган олти роман типи ва улардаги хронотоп шакллари қайтамиз. Дастлаб олим юнон романи таркибидаги уч роман типини аниқлайди. Сўнгра шу асосда Европа романининг шаклланиш ва тараққиёт омилларини белгилайди, тарихий жараёндаги адабий таъсир, поэтик синтез муаммолари хусусида фикр юритади. Биринчи типни “синовга қурилган авантюра романлар” деб номлайди. Бундай романлар сирасига Гелиодорнинг “Эфиоплар қиссаси” ёки “Эфиопика”, Ахилл Титийнинг “Левкиппа ва Клитофонт”, Харитоннинг “Хэрей ва Каллирой”, Ксенофонт Эфесскийнинг “Эфеслар қиссаси”, Лонгнинг “Дафнис ва Хлоя” асарларини киритади.

Биринчи тип юнон романи бошдан-охир авантюра (хавф-хатарга тўла саргузашт)га қурилган. Ундаги композиция, сюжет, қаҳрамон, образ, характер, деталь, фабула, услуб, яъники барча бадиий компонентлар олтидан авантюра истилоҳи қўлланилиши шарт (авантюра сюжет, авантюра қаҳрамон, авантюра услуб сингари). М.Бахтиннинг таъкидлашича, авантюра қаҳрамон тасодифлар ихтиёрига ташлаб қўйилган одамдир. Унинг авантюра сюжет сўқмоқлари бўйлаб босган ҳар бир қадами тасодиф синовларидан иборат. Кутилмаган тасодифлар оловида тобланиб, оғир синовларга дош берган ва оқибат висолга эришадиган ошиқ-маъшуқа авантюра роман марказида туради. Авантюра роман синов тарозисига ошиқ-маъшуқа муҳаббати қўйилади. Айрилиқдан висолга қадар босиб ўтилган синовлар йўли роман сюжетини ташкил этади. Уларнинг ҳаммасида муҳаббат ғолиб чиқади. Роман сўнгида севишганлар висолга эришадилар. Синовлар тугаб, ошиқ-маъшуқа топишган нуктада роман ҳам ниҳоясига етади. Уларнинг кейинги ҳаёти бу роман мавзусига, аниқроқ айтганда, синовга қурилган авантюра роман хронотопи доирасига кирмайди.

Авантюра роман дунёси авантюра замон билан бошқарилади. Бу замон йил, ой, соат, дақиқалар билан эмас, “бир куни”, “ўшанда”, “ўша куни”, “бирдан”, “шу пайт”, “кутилмаганда” каби авантюра замон бирликлари билан ўлчанади. Шундай замон бирликлари тасодифан иккига бўлиниб кетади, ошиқ-маъшуқа замонини бир-бирдан ажратади. Шунда ҳар икки замон ўз тасодифлари, синовлари доирасида мустақил яшай бошлайди. Бундай замон айрилиқларини М.Бахтин тасодифий айнизамонлилик ва тасодифий айризамонлилик деган хронотоп терминлари билан белгилаган. Авантюра романда, асосан, замон етакчилиги кузатилади. Тасодифан ден-

гиз ҳалокатига (рақиб фитнаси, қароқчилар хужуми, оилалар ўртасидаги душманлик, урушлар, бир манзилдан бошқасига кўчиш ва х.к.) йўлиқиб, бошларига айрилик савдоси тушган ошиқ-маъшуқа шундай бир тасодиф туфайли қайта топишади, саодатли висолга эришади.

Шу ўринда М.Бахтин бу роман типига хос яна бир муҳим жиҳатга – қаҳрамонлар тасодифий синовлар гирдобига ташланган вақтнинг на астрономик, на биографик, на биологик замон қонуниятларига бўйсунушига эътибор қаратади. Асрларга татигулик синовлардан кейин ҳам қаҳрамонларнинг биологик ёшлари ўзгармаслигини, улар аввалгидек ёш ва навқирон, қалбларида муҳаббат ўти оловланган ҳолатда қолишларини айна типнинг хос хусусияти сифатида қайд этади. Бу типга хос сюжет, қаҳрамон ва хронотоп шакллариининг бугунга қадар янги шакл ва мазмун касб этароқ яшаб келаётганини, роман тараккиётига улкан таъсир ўтказганини тадқиқот давомида босқичма-босқич асослаб беради.

Иккинчи типини олим “маиший-авантюр роман” тарзида белгилайди. Бу тип роман хронотопини тадқиқ этишда, асосан, қадим юнон ёзувчиси Апулейнинг “Олтин эшак” асарига таянади. Қисман Петронийнинг “Са-тирикон” асарига мурожаат этади.

Бу тип романларда ҳам синовга қурилган авантюр романлардагидек за-мон ҳукмронлиги етакчилик қилади. Ўша тасодифлар, ўша синовлар аван-тюр замоннинг “бирдан”, “шу пайт” сингари реал замон қонуниятларига бўйсунмайдиган мустақил шаклларида рўй беради. Саргузаштлар пўртанасига тушиб қолган қаҳрамон қаерда саёзлик ёки қирғоққа дуч келишини тасаввур ҳам қила олмайди. Аммо бу типнинг биринчи типдан фарқи сюжет воқеаларининг маиший хронотоп билан қоришиб кетганида кўринади. Бундай асар марказида ишқ-муҳаббат мавзуси эмас, қутилмаган саргузаштлар, қаҳрамоннинг ўта мураккаб синовлар ғужғон ўйнаган макон-лар аро сарсон-саргардонлиги туради. Бунда ўқувчи ошиқ-маъшуқанинг синовнинг олис йўллариини оёқлатиб, висол саодатига эришувини эмас, тасодифлар гирдобига тушиб қолган қаҳрамоннинг асл ҳаётига қайтишини кутадилар.

Гарчи, бу тип романларда воқеалар маиший макон сатҳларида кечса-да, унинг асл хусусияти маишийликда намоён бўлмайди. Балки маиший сатҳ ва унга хос бўлган кўп воситалар асар марказида турувчи бир нарсага – ме-таморфозанинг туғилиши ва сюжет охирига қадар яшашига хизмат қилади. Бу типнинг биринчи типдан яна бир муҳим фарқи қаҳрамоннинг сюжет маркази бўйлаб ёлғиз ҳаракатланишидир. Метаморфоза жараёнини бошдан кечираётган қаҳрамон авантюр замон ва маиший макон сатҳи бўйлаб аслига томон интилиши ва шу аснода маънан ўзгариши, ўзини англаши авантюр-маиший романнинг етакчи хусусияти ҳисобланади. Айна тип романлар бу жиҳати билан романдан кўра кўпроқ қиссага ўхшаб кетади.

“Олтин эшак” асари қаҳрамони Люций ўзининг ўйинқароқлиги ва ноўрин қизиқишлари туфайли эшакка айланиб қолади. Унинг эшакдан одамгача ёки эврилган қиёфадан асл қиёфасига етиб келгунча босиб ўтган йўли синов ва ўз-ўзини топиш йўли сифатида метаморфозавий моҳият касб этади. Люций тушган вазият (яъни эшак қиёфасида яшаш, одамлар томонидан эшак каби хўрланиш) зоҳиран қараганда унинг фожиаси бўлиб кўринса ҳам, моҳиятан қаҳрамон шу қиёфа ва шундай ғайриинсоний вазият туфайли тозаради. Тамомила бошқа одамга айланади. Шу билан бирга, эшак қиёфасида дарбадар кезар экан, одамларнинг жамият кўзидан нихон норасмий турмушларини бевосита кузатиш, уларнинг энг нодир сирлари-

дан воқиф бўлиш имконига ҳам эга бўлади. Люцийдаги қизиқувчанлик унга мана шундай имконият бериши билан бирга, мислсиз хўрликлар, азоб-уқубатлар ҳам келтиради. Шубҳасиз, асар муаллифи Апулейнинг асл нияти романдаги мана шундай тарбиявий жихатга урғу бериш, тубан ахлокли одамнинг комилликка томон босиб ўтган йўлини кўрсатиш, бу орқали ўз ўқувчисини ибрат олишга чақирган. Аммо М.Бахтиннинг бу тип романларга хос мотивларни кейинги романчилик анъаналари билан қиёсан ўрганиб келган хулосалари, натижа Апулей ният қилгандан тамомила ўзгача бўлганини кўрсатади.

Қизиғи шундаки, “Олтин эшак”даги Люций функцияси Апулей давридан то XIX асргача бўлган Европа романчилигида изчил давом этган. Фақат ахлокий юксалиш, ўзни англаш тарзида эмас, одамларнинг сирини билиш, ножоиз жойларга, тақикланган парда оша мўралаш воситаси сифатида хизмат қилган. Эндиликда эшак қиёфасида оилалар сирига “махрам” бўлиб қолган Люций ўрнини бошқа қиёфадаги жосуслар – “учинчи одам”лар эгаллай бошлаган. “Худди шу – ғайрирасмий ҳаёт пардаси ортига мўралаш ва ундаги сир-асрорларни эшитиб олиш учун Люций-эшакнинг вазияти мутлақ қулайлик туғдиради. Шунинг учун ҳам бу вазият анъанага айланган. Романнинг кейинги тарихида ҳам унинг турли-туман вариацияларига дуч келамиз. Уларда эшак метаморфозасидан қахрамоннинг хусусий турмушга мўралаш, тинглаш имкониятига эга бўлган, айнан “учинчи одам” сифатидаги специфик моҳияти сақланиб қолади”¹, деб ёзади бу хусусда М.Бахтин. Эшак метаморфозаси таъсирида шаклланиб, улкан “фош этувчилик” вазифасини бажарган “учинчи”лар образи, айниқса, Д.Дидро, Бомарше, Д.Дефо, Лесаж, Э.Золя, Смоллет, Стендаль ва Бальзак сингари Европа романи қиёфасини белгилайдиган ёзувчилар асарларида яққол кузатилади. Европа замонавий романида метаморфоза жараёни ва ундаги асл моҳият четга суриб қўйилади. Аммо образнинг кўз илғамас остки қатламларида метаморфоза излари сезилиб туради. Ёзувчи ботинида метаморфоза жараёнини бошдан кечирган бундай образлар эндиликда айёр, авантюрист (таваккалчи, чапани), хизматкор, куртизанка, фоҳиша, қўшмачи, юрист, врач, судхўр қиёфасида одамзод ботиний турмуши – башарият ҳарамларига мўралай бошладиларки, бу маиший-авантюр роман типининг тарихий-поэтик синтезлашув нуқтаи назаридан ҳам бошқа типлардан фарқланишини кўрсатади.

Учинчи тип сирасига биографик романлар киради. Бу тип бугун биз тушунадиган маънодаги биографик роман шаклига кириши антик даврда рўй берган эмас. Шунинг учун М.Бахтин антик заминда мавжуд бўлган биографик ва автобиографик асарларнинг ҳали роман даражасига етмаган турли эпизодик шакллари кейинги биографик романчиликка асос бўлган типлар сифатида кўрсатади. Уларнинг ҳар бири Европа биографик романига нима бергани ва айна типларнинг қайси томонлари замон тақозосига кўра тушиб қолгани ҳақида сўз юритади. Айна типларнинг етакчи пафоси, шу пафосни белгиловчи хронотоп шакллари белгилайди.

Олим биографик асарларнинг биринчи типини, шартли равишда, платонча тип деб атайди. “Инсон ўз-ўзини автобиографик англашига доир бу тип мифологик метаморфозанинг қатъий шакллари билан боғлиқ. Унинг моҳиятида “асл илмни излаётган одамнинг ҳаёт йўли” – хронотопи ётади”². Бу типга Платоннинг “Сукрот раддияси”, “Федон” асарлари киради.

¹ Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики. – М.: Художественная литература, 1975, стр. 275.

² Ўша манба. Стр. 281.

Маърифат ва тафаккур воситасида ҳақиқатни топиш ва бу йўл давомида ўз-ўзини англаш, асл моҳиятга етишув аини типнинг муҳим белгисидир. Иккинчи биографик тип эса антик юнон муҳитида турли маросимлар негизида вужудга келган риторик асарлар билан боғлиқ равишда шаклланган. Жамият кишиларидан ҳар томонлама устун машҳур шахсларни хотирлаш, уларнинг ҳаёт йўлларини тарбиявий аспектда ҳикоя қилиш, фаолиятларидаги эътиборли жиҳатларга урғу бериш, воиздан биографик нутқ ирод этиш маҳоратини талаб этган. Нутқдаги кўтаринкилик ва ошкоралик бу тип асарларнинг халқ билан тўлиб-тошган майдонларда сўзлангани, энг муҳими, қадим юнон муҳитидаги одамнинг ҳар жиҳатдан очиқ-ошкор бўлгани билан изоҳланади. Кейинчалик ижтимоий-сиёсий маросимлар (тантаналар, таъзия маросимлари) доирасида шаклланган биографик типлар негизида автобиографик асарлар ҳам майдонга кела бошлаган. Қачонки файласуфлар одам ўз-ўзини шарафлаши, ўзи ҳақида сўзлаши мумкинми, деган саволга жавоб топгач, автобиографик тип шаклланиши, тараққий этиши, бинобарин, Европа замонавий автобиографик романига таъсир кўрсатадиган мақомга кўтарилишига имкон туғилди. “Кейинчалик, инсоннинг расмий бутунлигига путур етган эллин-Рим даврида, Тацит, Плутарх ҳамда баъзи бошқа воизлар инсон ўз-ўзини шарафлаши мумкинми, деган ижтимоий масала қўйганлар. Бу масала ижобий ҳал қилинган”¹. Аммо бунда антик заминда туғилган автобиографик асарлар том маънода ошкора, тарбиявий характер касб этган. Худди шу жиҳати билан бундай асарда этик идеал, педагогик нуқтаи назар етакчилик қилган. Фақат Рабле ва Гёте даврларига келиб, антик биография ва автобиография ички структурал ўзгаришга учраган.

Романнинг уч антик юнонча типини тадқиқ этган олим “синовга қурилган авантюра роман”, “авантюра-маиший роман”, “биографик роман” деб номланган бу уч типни ҳаракатга келтирувчи замон шакллариининг манбаси қаерда, деган савол қўяди ва ўзи фольклорда дея жавоб беради. Сўнг мифология ва фольклор асарларида шаклланган замоннинг тарихий инверсия (ўрин алмашинув) йўли билан мазкур уч роман типига ўзлашганини асослайди. “Жаннат, Олтин аср, қахрамонлик асри, илк ҳақиқат тўғрисидаги мифлар – табиий ҳолатлар, асл ҳуқуқлар ва бошқалар хусусидаги бир қадар қадим тасаввурлар – айнан тарихий инверсия ифодаси ҳисобланади. Унинг бироз юзакироқ таърифини келтириб айтиш мумкинки, бу ўринда нимаики ўтмишда бўлиб ўтган дея тасвирланса, аслида келажакда рўй бериши мумкин ёки келажакда рўй беради. Моҳиятан, у ўтмиш воқелиги эмас, келажакнинг мақсади, бурчи ўлароқ намоён бўлади”². Олимнинг бу кузатишлари ўта муҳим хулосаларни илгари суришга имкон туғдиради. Яъни “бугун” айнан тарихий, ҳаракатдаги замон. Ҳар қандай роман, қайси мавзу, қайси давр ҳақида ҳикоя қилмасин, бугунга тегишли. Ўзини бир қадар қуношқондан чиққан дея ҳисоблайдиган бугун замон мезонларини доимо келажак олдидаги бурчларига содиқ ўтмишдан олади. Шу тарика тарихий инверсия жараёни ишга тушади. Идеал, абадий замон шакллари антик романнинг белгиловчи замонига айланади. Бундан кўринадики, чуқур халқона асосга эга ҳар қандай бадиий асар ўз таркибида инсоният ўтмишининг саодати, мана шундай саодатга интилишнинг афзаллиги, аксинча бўлса, келажакдаги жазонинг муқаррарлиги ҳақидаги самовий ҳақиқатни сақлайди. Бу ўринда М.Бахтиннинг келажак, “эсхатология”,

¹ Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики. – М.: Художественная литература, 1975, стр. 283.

² Уша манба. Стр. 297.

“қиёмат”, “жаннат”, “жаҳаннам” сингари тушунчаларга нисбатан хийла истехзоли муносабатини эса у яшаган советлар тузуми кўядиган қатъий талаблар, қисман ундаги материалистик нуқтаи назарга мойиллик билан изохлаш мумкин.

Антик юнон заминида шаклланган юқоридаги уч роман типидан кейин М.Бахтин аниқлаган тўртинчи тип ўрта аср Европа рицар романидир. Рицар романида ҳам, М.Бахтин хулосасига кўра, юнон романларидагидек авантюра замон шакли етакчилик қилади. Бир қарашда ушбу романларнинг сюжет колипи ҳам, хронотоп дунёси ҳам ўхшаш. Аммо рицар романи мана шундай ўхшашликлар негизда қатор янги хусусиятларини намоён этганки, худди шу жиҳатлари билан Европа романи таракқиётида муайян роль ўйнаган.

Авалло, рицар романи қахрамонлари юнон романидаги қахрамонлар каби авантюра қуролига айлантирилмаган. Улар тасодифлар ичра туғилдилар, курашдилар ва ўз бахтларини шунда топадилар (яъни улар том маънодаги авантюра – тасодифлар ичида яшайдиган қахрамонлардир). Иккинчидан, юнон романи қахрамонлари ўзаро ўхшаш ва шу боис улар ҳақида фақат бир ижодкор, фақат битта асар ёзиши мумкин эди. Рицар романи қахрамонлари эса соф индивидуал қахрамонлар бўлиб, улар ҳақида туркум романлар ёзилган. Учинчидан, рицар романи қахрамонлари ҳаракатланадиган хронотоп майдони чегараланмаган. Улар дунёнинг исталган жойида турли саргузаштлар ичра яшайдилар, ғолиб бўладилар ва шарафланадилар. Бутун дунё уларнинг ватани. Улар муайян миллатга эмас, бутун башариятга оид қахрамонлар ҳисобланадики, бундай хусусиятлар рицар романи қахрамонларини эпос қахрамони билан туташтиради. Рицар романларидаги бундай умумбашарий қамров, бизнингча, уларнинг Европада “Инжил” таълимоти ёйилиб, политеистик қарашларга барҳам берилётган даврларда майдонга келгани билан боғлиқ бўлса керак.

Бу тип роман юнон романидан замон ўлчовлари жиҳатидан ҳам фарқ қилади. Агар юнон романидаги авантюра вақт бирликлари реал кун, тун, соат, дақиқа билан тенг замонни билдирса, “Рицар романида замоннинг ўзи ҳам маълум даражада мўъжизавийлик касб этади. Замоннинг эртакнамо муболағалашуви рўй беради. Соатлар кун қадар узайса, кунлар лаҳза қадар қисқаради... Умуман, рицар романида **замон билан субъектив ўйин** майдонга келади”¹. Худди шу замон шакли кейинчалик романтизм, символизм, экспрессионизм, сюрреализм вакиллари асарларига ўз таъсирини ўтказган.

М.Бахтин раблеёна хронотоп тадқиқига ўтишдан олдин яна бир масала устида тўхталишга зарурат сезади. Бу ўрта асрдан кейинги давр романи хронотопида фаол “фош этувчи” ролини ўйнаган телба, айёр ва масхара образларидир. Ушбу мослашувчан ва яшовчан образлар генезиси, олимнинг кузатишича, энг қадимги давр халқ ижодиёти намуналарида ҳам бор эди. Аммо уларнинг бевосита романга кўчиши ўрта аср Европа халқлари майдон театрларида ижро этилиб келган фабльо, шванк ва фарслар билан боғланади. Бу жанрлар таркибида майдонга келган образлар жамиятдаги очик-ошкора танқид этиш қийин бўлган иллатларга қарши курашувчи ўзига хос восита вазифасини бажаради: “Уларни фош этувчи куч сифатида (қишлоқи, шаҳарлик этикдўз шоғирди, ёш бутхона роҳиби, умуман, турли тоифадаги дайдилар образидаги) айёрнинг хушёрлиги, қувноқлиги, фаҳм-фаросати, масхаранинг муқаллидона мазахлари, телбанинг содда анқовликлари қарши қўйилади. Оғир ва зим-зиё ёлғонга фирибгарона

¹ Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики. – М.: Художественная литература, 1975, стр. 305.

кувнок ёлғонлар, ғаразу риёкорликларга телбанинг беғараз соддалиги, анқовлиги ва барча мажбуриятлар, ёлғонларга масхаранинг фош этувчи ҳаракатлари терс туради”¹. Аини образларнинг романга кўчиши маиший турмуш, ижтимоий ҳаёт ёки алоҳида одамларга хос иллатларни пародиявий кулги воситасида фош этиш модусининг ёзувчилар томонидан ишлаб чиқилиши натижасида амалга ошди. Сервантес, Рабле, Лоренс Стерн, Гриммельсхаузен, Вольтер, Смоллет, Филдинг ва бошқа кўплаб кейинги давр ижодкорлари насрида бу уч образнинг бири ёки ҳар учаласи учрашини кузатиш мумкин.

М.Бахтин ўрганган бешинчи тип роман хронотопи раблеёна хронотоп деб аталади. Раблеёна романни ўзигача бўлган тўрт роман типидан фарқлаб турувчи асосий жиҳат унинг реал олам горизонтал хронотопи томон интилишдир. Маълумки, Рабленинг “Гаргантюа ва Пантагрюэль” асарига французларнинг “Баҳайбат ва буюк Гаргантюа ҳақида буюк солнома” номли халқ китоби асос бўлган. Асардаги француз халқ майдон кулги маданияти поэтик усулининг етакчилик қилиши ҳам ушбу асос-манбанинг халқона табиати билан боғлиқ. Рабле мана шу омиллар воситасида ўзи яшаб турган ва ипидан игнасиғача ўрганган француз ижтимоий, сиёсий, диний-маънавий ҳаётини пародиявий гротеск-сатира усулида тасвирлайди. Рабле асаридаги барча хронотоп шакллари астрономик, географик, математик, геометрик, тиббий ва фалсафий нуқтаи назардан ўзининг илмий асосига эга эди. Рабле асаридаги инсон танаси аъзолари, уруш манзаралари, жароҳат, ўлим каби ҳолатлар соф тиббий билим воситасида тасвирланади. М.Бахтин ушбу асардаги етти гуруҳни кўрсатиб ўтади. Булар: “1) инсон танасининг анатомик, физиологик бўлаклари; 2) кийим-кечаклар гуруҳи; 3) озиқ-овқатлар гуруҳи; 4) ичкилик ва маст қилувчи ичимликлар гуруҳи; 5) жинсий аъзолар гуруҳи (жинсий алоқа); 6) ўлимлар гуруҳи; 7) ҳожат чиқариш гуруҳи”². Буларнинг барчаси Раблега илгари сурмоқчи бўлган бадий концепциясини ифодалаш учун хизмат қилади. Роман хронотопи мана шу етти гуруҳнинг кесишуви, ёнма-ён келиши ва синтезлашуви натижасида ҳосил қилинади.

Роман концепциясини ифода этишда юқоридаги етти гуруҳнинг оддий халқ ва қаҳрамонлар гротеск дунёси билан синтезлашган шаклда намоён бўлиши муҳим аҳамият касб этади. Халқ майдон кулги маданиятига хос ошкора фош қилувчилик руҳи Рабле мақсадининг амалга ошувини таъминлайди. Хусусан, ўрта аср Европа черков таълимотида инсон ва унинг ҳаёти, маънавий қадриятлар, дунё ва охират, эзгулик ва ёвузлик масалалари диний-маърифий, умуминсоний жиҳатдан бузиб талқин қилинар эди. Ёшлигидан монастирда ўқиб, мавжуд черков таълимотини чуқур эгаллаган Рабле халқнинг биров кўпол, ошкора кулгисига таянган ҳолда бузилган черков таълимотининг асос-асосларигача зарба беради. Энг муҳими, Рабле ўрта аср француз черков муҳити шароитида илк бор инсонни Худонинг энг олий яратиғи, фикрловчи ирода соҳиб сифатида қарайди. Инсон ва унинг ҳаётига нисбатан гуманистик муносабатни илгари суради. Унинг қаҳрамонлари роман хронотопи (текисликлар, тоғлар, денгиз ва ороллар) бўйлаб асл маърифатни – Рабле тушунчасидаги ҳар хил бидъатлардан холи, ислоҳ қилинган христианча таълимотни қидирадилар. М.Бахтин раблеёна хронотоп доирасида ёзувчининг мана шундай қарашларини кўради. Уларнинг ўтмиш ва замонавий адабиёт билан муносабатини белгилайди.

¹ Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики. – М.: Художественная литература, 1975, стр. 312.

² Уша манба. Стр. 319.

М.Бахтин Рабле романи хронотопи асослари бевосита фольклорда эканини куйидаги далиллар негизда асослайди. Яъни биринчидан, Рабле асарида истифода этилган замон оддий халқ меҳнат жараёнида белгилаган циклик (мавсумий) замондир. Рабле талқинича, бу замонга экиш, униш, улғайиш, кўпайиш жараёнлари хос. Бу замонда ўлим ҳам фожа эмас, янги ҳаётнинг бошланиши деб қабул қилинади. Асарнинг макон кўлами эса ер, осмон ва ундаги барча мавжудотларни қамраб олган бутун борлиқдир. Рабле қахрамони буларнинг барчасига Уйғониш даври одами нуқтаи назарига кўра – ақл, тажриба ва муқояса усули билан ёндашади. Борлиқдаги циклик замондаги доимийлик ва такрорийлик Рабле бадий замонига сингдириб юборилган. Кун, ҳафта, ой, йил, асрлар айланиб турганидек, инсон ҳаёти ҳам унинг авлодлари тимсолида айланиб туради. Яна бир муҳим жиҳати шуки, раблеёна хронотоп деҳқонча циклик замон уйғунлашган халқ маросимлари билан ҳам синтезлашиб кетади. Унда гротеск-сатирага хос бадий талқиннинг етакчилиги ҳам шу билан белгиланади. Рабле романига хос бу жиҳатлар сўнгги даврлар романларида ҳам у ёки бу даражада давом этиб келяпти.

Нихоят, бевосита қадим фольклор аънаналаридан Рабле романига ўзлашган деҳқонча меҳнат ва маиший турмушга хос ишлаб чиқариш жараёнлари бевосита акс этадиган роман типи асосида олтинчи – идиллик хронотоп майдонга келган. М.Бахтин энг муҳим идиллик шакллар сифатида, муҳаббат, деҳқончилик, косиблик меҳнатига доир идиллияларни санайди. Шу ва шуларнинг оралиғида пайдо бўладиган идиллияларга хос хронотопнинг асосий хусусияти: “аввало, идиллиядаги замоннинг маконга муносабатида акс этади. Ҳаёт ҳодисалари она диёрнинг барча пучмоқларига, кадрдон тоғлар, водийлар, кенг майдонлар, дарё ва ўрмонлару туғилган хонадонга нақадар узвий боғланганида кўринади. Идиллик ҳаёт ва унга доир воқелик ушбу – боболар, оталар яшаган, болалар ва набиралар ҳам яшайдиган – конкрет макон бурчакларидан айри ҳолатда мавжуд бўла олмайди”¹. Идиллик хронотоп замон цикликлги, макон ягоналиги ва авлодлар давомийлигида акс этади. Ундаги кейинги хусусият ҳам шундан келиб чиқади. Яъни туғилиш, турмуш кечириш ва ўлим фақат мана шу хронотоп доирасида кечади. Бундаги сюжет воқелиги кундалик турмуш жараёнининг бадий моделидир. Идиллик ҳаёт табиат мароми билан қоришиб кетган инсоний умр манзараларидир. Идиллик наср намуналари Гёте, Руссо, Т.Грей, Ч.Диккенс, Н.Гоголь, Л.Толстой, Стендаль, Бальзак, Флобер, Т.Манн сингари турфа оқим ва турли услубга эга ёзувчилар ижодида яққол кузатилади.

М.Бахтин фақат орадан ўттиз беш йил ўтиб, роман хронотопига доир жиддий тадқиқотига хулоса ёзишни лозим топган. Тадқиқот моҳиятини англашда улкан аҳамиятга эга ушбу хулосани ёзиш учун олимга ўттиз беш йил керак бўлди, дейиш тўғри бўлмас-у, аммо мана шу йиллар ичида у шундай жиддий кузатувларни умумлаштирувчи кичик бўлим бағишлаш заруратини хис қилди. Улимидан икки йил олдин ушбу муҳим бўлимчани қойилмақом қилиб якунлади.

Хулосада олим етказмоқчи бўлган асосий фикр хронотопнинг назарий масалалари, хронотоп шакллари, хронотоп қийматлари масаласидир. Хронотопнинг учрашув, йўл, қалъа, меҳмонхона, кўча, қишлоқ, шаҳарча, остона сингари кўринишидан техник вазифа бажарадиган, аслида бадий метафориклашув натижасида умуминсоний муаммоларни акс эттирадиган

¹ Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики. – М.: Художественная литература, 1975, стр. 374.

шакллари, улардаги замоннинг специфик функциясини мазкур хулоса ёрдамисиз англаш мумкин эмас.

Бевосита бадий асар, хусусан, романга хос поэтик компонентлар нуқтаи назаридан қаралганда рўйхатнинг биринчи қаторига сюжет чиқади. Зотан, сюжетнинг бирор бўлаги (экспозиция, тугун, кульминация, ечим ва ҳ.к.) йўқки, у хронотопсиз бирор маъно касб этсин. Чунки сюжет (ва бир бутун асар) таркибида фақат хронотопгина: “замон ва маконнинг ягона моддийлаштирувчиси сифатида бир бутун роман тимсолидаги аниқлаштирувчи марказ ҳисобланади”¹. Шунингдек, хронотоп жанр, композиция, образ, бадий асар тили ва услуби, муаллиф, ўқувчи сингари энг муҳим бирликлар потенцияси ва табиатини белгилайди. Бу хронотоп шакллари асар таркибида ягона тизим бўлиб, узвий муносабатда яшайди ва ҳаракатдаги бадиият феноменини ҳосил қилади.

М.Бахтиннинг роман ва ундаги хронотоп шаклларига оид тадқиқоти икки жиҳатдан муҳимдир. Биринчидан, тадқиқотда роман жанри тарихий поэтика нуқтаи назаридан умумлаштирилган. Бунда олим, гарчи башарият маданияти тарихи ижтимоий формациялар мезонида ўлчанган шўролар тузуми даврида ижод этган бўлса-да, Европа халқлари тарихидаги уч улкан даврнинг ўзаро ва, асосан, тўртинчи даврга таъсирини кўрсатган. Яъни юнон романидан бошланиб, эллин-Рим даврига қадар давом этган, юқорида кўриб ўтганимиз уч антик типни майдонга келтирган полетеистик (кўпхудолилик) давр романчилиги; ўрта аср Европасидаги “Инжил” ва черков таълимотига таянувчи монотеистик давр рицар романи; черков кутқуларидан озод бўлиб, материалистик борлиқни англашга интилган ақл-тафаккур (Уйғониш, Рабле) даври романининг илм-фан, саноат, ижтимоий-иқтисодий сиёсат тараққиёти жадаллашган янги давр (XVII–XX асрлар)даги акс садосини роман жанри мисолида ёритиб берган. Олимининг бундай кенг қамровли кузатишларидан маълум бўладики, башарият эстетик тафаккури, хусусан, бадий ижоддаги етакчи концепциялар ҳар доим жамиятда ҳукмронлик қилган ишонч-этиқод билан белгиланган. Башарият ўз тарихи давомида хоҳ у миф тарзида бузилган, хоҳ муайян бидъатлар билан қоришиб кетган бўлсин, илоҳий кўрсатма ва ахборотларга, Яратганнинг билдирганларига таянган. Ҳатто инсоният Худони унутиб, бир қадар даҳрийлашган замонларда ҳам бундай таълимотлар бадий анъаналар тарзида яшаб қолган, адабиётнинг ҳаракатлантирувчи кучи вазифасини бажаришда давом этаверган. Иккинчидан, инсоният яратилгандан бери бир лаҳза бўлсин тўхтамаган замон ва макон ҳаракати ҳаётнинг бадийлаштирилган моделини ишлаб чиқишга даъво қиладиган бадий адабиётнинг ҳам энг муҳим шарти эканини назарий жиҳатдан исбот этган. Бадий ниятнинг туғилишидан бошлаб, асарнинг ёзилиши, тугалланиши ва бундан кейин ўқувчи бадий аурасида яшашигача бўлган жараёнлар ҳақида фикр юритган. Айниқса, тадқиқотдаги хронотопнинг ёзувчи, ўқувчи, реал муаллиф, муаллиф образида намоён бўлиш жараёнлари, хоссалари, уларнинг бадий асар компонентлари билан тизимли муносабати ҳақидаги тезислар ривожлантирилса, жаҳон адабиётшунослиги улкан ютуқларни қўлга киритишига шубҳа йўқ.

*Узоқ ЖўРАҚУЛОВ,
филология фанлари номзоди*

¹ Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики. – М.: Художественная литература, 1975, стр. 399.

Мустақиллик санаси:

1917 йил 6 декабрь

Пойтахти: Хельсинки

Майдони: 338 145 км²

Аҳолиси:

5 436 500 киши

Расмий тили:

фин ва швед тиллари

КЎЛЛАР ЮРТИ

Европанинг шимолида жойлашган Финляндия Республикасини бежиз “Кўллар юрти” дейишмайди. Негаки ушбу давлатда олтмиш мингга яқин кўл бўлиб, Пяйяанне, Сайма, Инари, Пиелинен уларнинг энг йирикларидир. Торнио, Кеми, Оулу мамлакатнинг асосий дарёлари ҳисобланади. Шимол ва шарқда тепалик ва қирлар бор. Шимоли-ғарбида Скандинавия тоғларининг тармоқлари жойлашган (энг баланд жойи 1365 метр – Халтиатунтури чўққиси). Иқлими – мўътадил, шимоли – континентал иқлим. Мамлакатнинг қирғоқлари ғарбда Ботник қўлтиғи, жанубда Фин қўлтиғи орқали ўтади. Финляндия худудининг катта қисми текислик, тахминан учдан бирини эса ботқоқликлар ташкил этади. Ҳайдалган ерлар жудаям кам, аксарият жой ўрмонлар билан қопланган.

Финляндия тарихига назар ташласак, милoddан аввалги 3-2-минг йилликларда бу худудда ҳозирги саам (лопар)ларнинг аждодлари яшаган. 1-минг йиллик бошларида бу ерга Болтиқ бўйидаги фин қабиалари кўчиб келиб, маҳаллий аҳоли билан қўшилиб кетган ва натижада фин элати шаклланган. XII–XIII асрларда Финляндия худудини шведлар истило қила бошлади. Швеция орқали Финляндияга христианлик кириб келди. 1809 йилда Финляндия Россия томонидан босиб олинади ва Россиядаги 1917 йилги давлат тўнтаришидан сўнг мустақилликка эришади. 1960 йилда у Скандинавия давлатларининг умумий бозорига кирди. 1955 йили Бирлашган Миллатлар Ташкилотига, 1995 йилда Европа Иттифоқига аъзо бўлди. Амалдаги конституцияси 2000 йил 1 мартдан кучга кирган.

Финляндия юксак даражада ривожланган индустриал-аграр мамлакат бўлиб, қайта ишлаш тармоқларига асосланган бозор иқтисодиётига эга. Машинасозлик, кemasозлик, кимё, озик-овқат, тўқимачилик саноатлари

якши ривожланган. Бирок ёғоч ва бир қатор табиий бойликларни ҳисобга олмаганда, Финляндия хомашё ва энергия импортига қарам. Иқлим шароити туфайли қишлоқ хўжалиги дон етиштириш ва чорвачилик билан чекланган. Республиканинг ёқилғи-энергетика ресурслари етарли эмас, қаттиқ ва суюқ ёқилғининг аксар қисми чет эллардан келтирилади. Россия, Германия, Швеция, Буюк Британия, АҚШ каби давлатлар билан савдо алоқалари йўлга қўйилган.

Аҳолисининг аксари финлар, жанубий ва ғарбий ҳудудларида шведлар, шимолида саамлар яшайди. Диндорларнинг аксарияти лютеранлар, православлар ҳам бор. Аҳолининг 65 фоиздан кўпроғи шаҳарда яшайди. Йирик шаҳарлари: Хельсинки, Тампере, Турку, Эспо.

Мамлакатдаги мактабларда дарслар фин ва швед тилларида олиб борилади. Давлат мактаблари билан бирга хусусий мактаблар ҳам бор. 1968 йилги қонунга биноан, ягона умумий таълим тизимига ўтиш 1980 йилда ниҳоясига етказилди. Мажбурий таълим – 9 йиллик. Мажбурий мактаб негизида 3 йиллик катта ўрта мактаб ташкил этилган. Давлат, муниципал ва хусусий хунар билим юртлари ва мактабларида қуйи хунар-техника таълими, техника, педагогика, тижорат интернатларида ўрта-махсус таълим берилади. Мамлакатда 22 олий ўқув юрти, жумладан, 11 университет бор.

АДАБИЁТ

Маълумотларга кўра, фин ёзма адабиёти унчалик узоқ тарихга эга эмас. Зеро, XIX асрнинг ўрталаригача Финляндия адабиёти асосан швед тилида ёзилган. Ушбу халқнинг ўрта аср адабиётида лотин тилида яратилган ижод намуналари ҳам мавжуд. Умуман олганда, фин адабиётида худди Шарқ адабиётида бўлгани каби зуллисонайнлик анъанаси асрлар оша давом этиб келмоқда. Бугунги кунда бадий асарлар фин ва швед тилларидан ташқари рус, татар, эстон ва яҳудий тилларида ҳам битилмоқда. Фин адабиёти тарихини уч даврга: Швеция ҳукмронлиги даври, Россия чоризми замони ва 1917 йилдан бошлаб мустақиллик йиллари адабиётига ажратиш мумкин.

Бу мамлакатда илк диний-адабий асарлар XV асрнинг охирилари – XVI асрнинг бошларига мансубдир. Хусусан, епископ Микаэл (1510–1557) томонидан яратилган фин алифбоси ва адабий тили бу борада буюк ҳодиса бўлди. Швед тилида ижод қилган роҳиб ва табиатшунос Зигфрид Арониус Форсиус ҳам ўзининг “Физика” (1611) номли достони билан фин адабиётининг асосчиларидан бири сифатида тилга олинади.

1640 йил Або (бугунги Турку) шаҳрида ташкил этилган академия қошида матбаа корхонаси фаолият бошлагани Финляндия адабиёти, хусусан, назм ва драматургияси ривож учун муҳим омил бўлиб хизмат қилди. XVIII аср бошига тааллуқли адабиёт намуналаридан профессор Т.Рюденнинг шеърлари ҳамда Якоб Фресенинг элегеяларини қайд этиш мумкин. Кейинчалик фин халқи фольклорининг ўрганилиши, айниқса, Портаннинг беш қисмдан иборат “Фин шеърляти хақида” трактати миллий адабиёт ривожини йўлида муҳим қадам бўлди.

Россия ва Швеция ўртасидаги уруш оқибатида 1809 йил Финляндия Россия таркибига қўшилди. Аҳоли, хусусан, зиёлилар ўртасида миллий ўзликни англаш туйғуси тобора юксалиши натижасида бевосита фин тилида асарлар ёзила бошланди. 1831 йил Хельсинки университети қошида “Фин адабиёти жамияти” ташкил этилди. Жамият қисқа вақт ичида фин тили ва оғзаки ижодиётини ўрганиш борасида кенг камровли ишлар-

ни амалга оширди. Жумладан, 1835 ва 1849 йилларда Элиас Лённрот (1802–1884) фин ва карел халқларининг бой миллий мероси ҳисобланмиш “Калевала” достонини ҳамда “Кантелетар ёки фин халқининг қадимий кўшиқлари” (1840) мажмуасини чоп этди.

Айнан шу даврда яшаб ижод қилган Финляндиянинг атоқли шоири Йохан Рунеберг ватанпарварлик руҳидаги қатор асарлари билан “Халқ шоири” деган шарафли номга сазовор бўлди. Унинг “Прапоршик Столь хикоялари” номли шеърлар туркумида яхши хулқ, инсонпарварлик, масъулият, фидойилик каби фазилатлар тараннум этилган, фин диёрининг бетакрор манзаралари тасвирланган. У ўз асарларида озодликка, маънавий юксалишга, халқни қоқоқлик гирдобидан халос этишга чақирган. Адибнинг “Бизнинг ўлка” шеъри ҳозирда Финляндия мадҳияси сифатида жаранглайди. Унинг вафот этган куни (5 февраль) Рунеберг куни сифатида нишонланади.

Фин адабиёти ривожига маърифатпарварларнинг ҳам ҳиссаси катта бўлган. Бу борада Яакко Ютейни, Самули Кустаа Берг, Пааво Корхонен, Олли Кюмяляйнен, Антти Пухакка каби шоиру ёзувчиларнинг хизматлари бекиёс. З.Топелиуснинг (1818–1898) “Фельдшер хикоялари”, шунингдек, тарихий романлари китобхонлар орасида шуҳрат қозонди ва қисқа вақт ичида швед тилидан фин тилига ўгирилди.

XIX асрнинг иккинчи ярми Европа адабиётида ривожланган реализм ва натурализм йўналишлари фин адабиётига ҳам ўз таъсирини кўрсатди. Бу даврда ёзилган асарлар қаҳрамонлари фақат халқ дарду армони билан яшар эди, жамият иллатлари очиқ-ойдин фош этиларди. Бу жиҳатлар айниқса фин адабий тили асосчиларидан бири Алексис Киви (1834–1872) ижодига хосдир. Унинг пьесалари ҳамда “Ётти ака-ука” романи миллий рамзга айланган, десак муболаға бўлмайди. Фин аёлларидан чиққан биринчи ёзувчи Минна Кант (1844–1897) ўз ижодининг асосий қисмини хотин-қизлар ҳуқуқларини ёритишга бағишлади. “Ишчи хотини” номли асари бунга ёрқин мисол бўла олади. Яна бир атоқли адиб Юхани Ахони (1861–1921) моҳир таржимон ва журналист сифатида ҳам машҳур. Ўз ижодида Финляндия табиатидан бадиий рамз сифатида усталик билан фойдаланган Юхани Ахонининг “Темир йўл” ҳамда “Юха” асарлари унга машҳурлик келтиради.

Реализм мустақиллик даври фин адабиётининг узвий жиҳатларидан бирига айланди. Бу оқим унсурлари, хусусан, Йоэда Лехтонен, Йоханнес Линнанкоски, Франс Силанпяя, Вяйнё Линн, Эва Йёнпелто, Пааво Ринтал ва бошқа кўплаб ижодкорларнинг асарларида яққол кўзга ташланади.

Айниқса, асарлари жаҳон миқёсида эътироф этилган Франс Эмиль Силланпяя (1888–1964) фин адабиётида алоҳида мавқега эга адиб ҳисобланади. Руҳиятдаги энг нозик ҳисларни илғаб, моҳирона тасвирлайдиган бу ёзувчи инсонни ҳамиша табиат билан чамбарчас кўрарди. Иккита жаҳон урушининг гувоҳи бўлган Силланпяя еттита роман ва ўнлаб новеллалар тўплами муаллифидир. Қишлоқ ҳаёти, захматкаш деҳқоннинг кечмишлари ҳамиша унинг диққат марказида бўлган. Ёзувчига шуҳрат келтирган илк романи “Ҳаёт ва офтоб”да (1916) табиат манзаралари худди рассом чизгандек тиниқ тасвирланган. Фуқаролар уруши, Иккинчи жаҳон уруши ва Совет армияси Финляндияни истило қилиши Ф.Силланпяя ижодига ҳам ўз таъсирини кўрсатди. Аммо қийинчиликларга қарамай ёзишдан тўхтамаган адибнинг асарлари қисқа вақт ичида швед тилига таржима қилинади ва швед китобхонлари қалбини ҳам забт этади. Хусусан, “Ёз кечаси одамла-

ри” романи қўлма-қўл ўқилди. “Барвакт ўлим” романи Германия, Англия, Голландия, Италия ва АҚШ каби мамлакатларда чоп этилди. Силланпяя 1939 йили Нобель мукофотига сазовор бўлади.

Иккинчи жаҳон урушидан сўнг Финляндия назмида модернизм тез ривожланди. Аале Тюнни, Эва-Лииса Маннер, Пентти Саарикоски, Ласси Нумми каби модернист шоирларнинг ижоди ўша давр фин шеъриятининг ўзига хос, алоҳида кирраларини намоён қилади.

XX аср ўрталаридаги фин адабиётида турли ижтимоий-сиёсий омилларнинг таъсири сезилади. Хусусан, жамиятдаги ижтимоий муаммоларни бадиий асарларда танқид қилиш тенденцияси кўзга ташланади. Бу жиҳатни Вейкко Хуовиненнинг “Қўйхўрлар” (1970) романида ҳам кузатиш мумкин. Арто Паасилинна асарларида оддий одамнинг жамиятдаги турли тўсиқларга тўқнаш келиши ва уларни енгиб ўтишдаги матонати акс этган. Ижтимоий сатира бобида Мартти Ларни пешқадамлик қилади. Унинг “Зўраки муттаҳам ёки тўртинчи умуртқа” роман-памфлети бир неча тилларга таржима қилинган. Жумладан, ўзбек китобхонлари асарни Сами Абдуқаҳҳор таржимасида ўқишган.

Фин адабиётида қаламкаш аёлларнинг ўрни салмоқли. Уларнинг асарларида кўпинча инсонлар ўртасидаги чигал муносабатлар қаламга олинади. Масалан, Анника Идстрёмнинг “Менинг биродарим Себастиан” (1985) романида она ва боланинг ҳокимият учун бемаъни қарама-қаршилиги акс этган. Муаллиф яқинлар муносабатидаги инқироз сабабини кидириб, жаҳолат ва шахсиятпарастликни қоралайди, инсонларни эзгулик ва ўзаро ҳамжиҳатликка чорлайди. Аёл ҳаётидаги таҳликали лаҳзаларни қамраб олган Аньи Каураненнинг “Соня О шу ерда бўлганди” романида ҳам орзулар ва воқелик ўртасидаги нозик мувозанат тасвирланади. Фин адабиётининг рус миллатига мансуб намояндаси Зинаида Линден ўзининг “Зилзилани кутиб...” романи учун 2005 йил Рунеберг номидаги мукофотга сазовор бўлган. Шунингдек, замонавий ёзувчилардан саргузашт-детектив жанрида юксак маҳорат билан қалам тебратаётган Матти Йоэнсуу ижодини алоҳида тилга олиш мумкин.

Финляндияда саам элатига мансуб саккиз мингга яқин одам яшайди. Лапландия музофотида кенг тарқалган саам тили шеваларга бой. Қизиғи, озчиликни ташкил этган шу элат ҳам Финляндияда ўз адабиётига эга. Саам фольклорини жамлаган Антти Ааматус Аарне табиат ва ҳайвонот олами ҳақидаги ривоятларни тўплаб, китоб ҳолида чоп эттирган.

Мамлакатда болалар адабиёти ҳам яхши ривожланган. Эртақчи ёзувчи З.Топелиус бутун дунёга ўзининг “Сагор” номли туркуми билан машҳур. Топелиус XIX асрнинг ўрталаридаёқ болалар учун ёзилган китоблар албатта расмли безак билан чоп этилиши керак деб ҳисоблаган. Унинг беш юзга яқин китоби рафикаси Эмилия чизган суратлар билан безатилган. Туве Янссон (1914–2001) ҳам дунёга машҳур болалар ёзувчиларидан ҳисобланади. Унинг Андерсен ва Астрид Линдгренин эртақларига монанд асарлари бугунги кунда ўттиздан ортиқ тилга таржима қилинган. У уч марта Финляндия давлат мукофотига сазовор бўлди, Ханс Христиан Андерсеннинг Олтин медали, Швеция Фанлар академияси соврини, Польшанин “Табассум” ордени ва бошқа нуфузли мукофотлар билан тақдирланди. Ўтган асрнинг 70-йилларида фин болалар адабиёти ёзувчилари расмли китоблар орқали экология муаммолари ҳақида бонг уришди. Жумладан, Леени Круннинг “Инсон қиёфасида” (1976), “Ойнагини йўқотган от” (1977), “Довюрак Пекка” каби асарларида шу мавзулар кўтарилди. XX

асрнинг 80-йилларини фин болалар адабиётининг олтин ўн йиллиги дейиш мумкин. Ханну Тайна, Пекка Вуори, Мика Лаунис сингари адиблар ўзларининг ажойиб асарларини болажонларга тақдим этдилар. 90-йилларга келиб болалар ҳажвий адабиёти ҳам энг баланд чўккига кўтарилди.

Бугунги кунда фин жамиятининг кўзгусига айланган миллий адабиёт жаҳонда ҳам муносиб ўринга эга. Зеро, финлар китобсевар халқ, маълумотларга кўра, ҳозир ҳар бир фин фуқароси кутубхонадан бир йилда ўртача 19та китоб олиб ўқийди. Мутолаага кизиқиш финларга болалиқдан сингдирилади. Ота-оналарнинг фарзандлари олдида китобни овоз чиқариб мутолаа қилиши урфга айланган. Шу боис фин болалари учун машҳурлиги билан дунёни забт этган Дисней персонажларидан кўра, миллий эртақ қахрамонлари кадрлироқдир.

Ҳар йили фин адибларининг 200га яқин бадиий асари турли мамлакатларда 40дан ошиқ тилда чоп этилмоқда. Германия, Швеция, Эстония, Японияда ҳам фин тилидаги китоблар таржима қилинмоқда. Финляндияда таржимонлар учун махсус курслар ташкил қилиниб, турли машғулотлар ўтказилади, китоб бозори ўрганилади. Бу ҳаммаси фин адабиётининг дунё бўйлаб танилиши ва тарғиб қилинишида муҳим омиллардан ҳисобланади.

*Шоқаҳҳор САЛИМОВ
тайёрлади*

ТЕАТР

Финляндияда илк театрлар XIX аср бошида вужудга кела бошлади. Аниқроғи, 1827 йили Хельсинкида дастлабки театр биноси – Театр уйи қурилди. Унда рус, немис, швед драма ва опера труппалари томоша кўрсатди. 1860 йили бу ерда швед актёрларидан иборат биринчи профессионал театр фаолият бошлади. 1869 йили эса Хельсинкида Алексис Кивининг “Леа” пьесаси премьераси бўлиб ўтди. Бу фин миллий театрининг дебочаси эди. 1872 йили Фин драма театрига асос солинди. И.Аалберг, К.Авеллан, А.Линдфорс, К.Хальме, Р.Снельман, У.Соммерсалми сингари фидойи ижодкорлар ушбу театрнинг тамалтошини қўйдилар.

XX аср бошларида фин театри ривожда янги оқим вужудга келди, у асосан турли ишлаб чиқариш корхоналари қошида ташкил этилган драма тўғараклари шаклида бўлиб, “Ишчилар театри” деб юритила бошлади. Кейинроқ улар шаҳар театрларига айланди. Тампередаги Ишчи театри ҳамон фаолият кўрсатмоқда.

Бугунги кунда Финляндияда 50га яқин профессионал театр фаолият олиб борапти. Фин миллий театри, Фин миллий операси, Швед театри ва Хельсинки шаҳар театри уларнинг орасида энг машҳурлари ҳисобланади. Театрлар сони ва томошабинларнинг театрларга ташрифи борасида Финляндия Европада етакчи ўринларда туради. Актёрлар ва театр мутахассислари асосан 1943 йили асос солинган театр санъати институти ҳамда Хельсинки ва Тампередаги университетларда тайёрланади. Финляндияда профессионал театрлар билан бир қаторда кўплаб ҳаваскор театрлар ҳам мавжуд бўлиб, уларда 20 мингдан ортиқ ҳаваскорлар ижод қилишади. 1950 йилдан эътиборан Финляндия Халқаро театр институти таркибига кирган.

Театрлар репертуарида миллий драматургия билан ёнма-ён Н.Гоголь, Л.Толстой, А.Островский, И.Тургенев, А.Чехов, М.Горький сингари рус классикларининг асарлари ҳам кўзга ташланади. Фин режиссёрлари

орасида Вивика Бандлер, Лассе Пеюсти, Ральф Лонгбакка, Жек Витикка, Калле Холмберг, Райя-Синикка Рантала кабиларнинг номлари алоҳида ҳурмат билан тилга олинади. Шунингдек, О. Табаков, Л. Додин, Г. Волчек, Ю. Любимов, Р. Виктюк, В. Фокин, В. Древицкий сингари қатор рус театри режиссёрлари ҳам Финляндия театр жамоалари билан кўпгина спектакллар сахналаштириб, фин театр санъати ривожига ўзига хос таъсир кўрсатганлар.

Финлар бой миллий театр анъаналарига эга. Финляндиюни ҳеч муболағасиз “кичик театр мамлакати” дея таърифлаш мумкин. Сабаби фин театрлари ҳар йили уч миллионлик томошабинлар аудиториясининг эътиборини ўзига тортади. Бундан ташқари, ҳаваскор жамоаларнинг томошаларига ҳам минглаб мухлислар ташриф буюришади. Томошабинлар оқимининг юксаклиги фақатгина кўнгилоҷар дастурларгагина эмас, балки жиддий ва ижтимоий долзарб мавзуларга ҳам қизиқиш юқорилигини кўрсатади.

Сўнги беш йилликда замонавий фин драматургиясининг ривожланиш даражаси юксалиб борди. Илғор фикрлайдиган драматурглар авлоди шаклланди. Мамлакатдаги ижтимоий-сиёсий жараён, айниқса, иқтисодий масалалар драматургиянинг етакчи мавзуларига айланди.

Юха Йокела томонидан ёзилган ва сахналаштирилган “Намуна бўлган иқтисодиёт”, Сами Кески-Вяхяля ва Эса Лескиненларнинг “Европа осмони остида” сингари қатор асарларда Европадаги ишлаб чиқариш муносабатлари, ишчилар синфининг жамиятдаги ўрни, ишсизлик оқибатлари ва инсон кадр-қиммати тўғрисида мулоҳаза юритилади.

Шунингдек, ижтимоий сатира ҳам фин театрлари репертуарида алоҳида мавқега эга. Роспуутто театр труппасида сахналаштирилган “Юксалиш генератори” спектаклида яқин ўтмиш манзараси ана шундай кучли ижтимоий-сатирик бўёқларда кўрсатилган. Унда кишлоқ аҳолисини зўравонлик билан бошқа ерга кўчириш воқеаси орқали муаллиф ва режиссёр Ханна Карвинен ҳақиқий ҳокимият иқтисодий муносабатларга бориб тақалишини кўрсатади. Шу каби мураккаб ижтимоий муносабатлар акс этган Ванх Юкко театрининг “Ҳалок қилувчи тўққиз ўк” спектакли (драматург ва режиссёр Юхо Луукконен) зўравонликнинг мудҳиш оқибатларини сахнага олиб чиқади. Умуман, фин драма театрлари ҳамиша ўз спектак-

лларида жамиятнинг энг муаммоли нуқталарини топиб, унинг ечимини томошабин билан бирга излашга интилиб келади.

Финляндиянинг энг кўхна театрларидан бири Хельсинки шаҳрида жойлашган Александр театри ҳисобланади. Ушбу театрнинг тарихи етук рус ва фин артистлари номи билан боғлиқ. Театр саҳнасида Фёдор Шаляпин, Мария Савина, Владимир Давидов, Константин Варламов, Павел Гайдебуров, Роман Аполлонский, Юрий Юрьев ва бошқа кўплаб санъаткорлар ижод қилишган. Александр II шарафига бунёд бўлган ушбу театр Финляндия генерал-губернатори Николай Адлерберг ташаббуси билан қурилган. Бино полковник Кошперов бошчилигида Пётр Бенар томонидан лойиҳалаштирилган. Унинг қурилиши 1879 йили ниҳоясига етди ва 1880 йил февраль ойида Хельсинкидаги рус миллий Александр театри мақомини олди.

Александр театри 1880 йил 30 мартда италян опера труппаси ижросидаги Шарль Гунонинг “Фауст” операси билан тантанали равишда очилган. Дастлабки икки мавсум давомида театр репертуари опера спектаклларида иборат бўлган.

1919 йилдан то 1993 йилгача Александр театри саҳнасида Фин миллий театри ва Фин миллий балети спектакллари ҳам кўрсатилган.

1993 йили миллий опера ва балет жамоаси янги бинога кўчиб ўтгач, Александр театри фақатгина ўз спектакллари намоиш эта бошлади. Кейинчалик, театрнинг “Рус Александр театри” мақоми секин-аста ўзгариб, бутун дунёдан ташриф буюрган турли жанр ва тиллардаги спектакллар намоиш этиладиган улкан театр саҳнасига айланади. Ҳозирда унинг саҳнасида драма, опера, балет, мюзикл, ракс томошалари, классик ва замонавий мусиқа концертлари намоиш этилади.

1872 йили ташкил этилган Фин миллий театри ҳам энг кекса профессионал театрлардан бўлиб, Хельсинкининг марказида жойлашган. Театр биноси 1902 йили вокзал майдонида бунёд этилган. Дастлаб драма театри деб юритилган ушбу театрда Пори шаҳрида драматург Каарло Бергбум ва унинг операси Эмилия томонидан асос солинган. Театрда 1873 йилдан то 1879 йили опера труппаси ажралиб чиққунга қадар драматик спектакллардан ташқари опера асарлари ҳам саҳналаштирилган.

Профессионал фин театрининг шаклланишида филолог, танқидчи ва драматург Каарло Бергбумнинг хизматлари алоҳида эътироф этилади. У кашф қилган илк драматурглар ва актёрларнинг номлари ҳамон фин саҳна санъатининг ёрқин вакиллари сифатида қадрланади. Ана шундай санъаткорлардан бири XIX–XX асрнинг энг яхши скандинавиялик трагик ва характерли актрисаси Ида Аалбергдир. Яна бир машҳур актёр Адольф Линдфорс Мольер асарларининг моҳир ижрочиси сифатида тарихда қолган. Шунингдек, ўзининг ўткир характерли роллари билан ном қозонган Аксель Ахельберг ҳам фин театрининг пешқадамларидан саналади.

Дастлаб театр репертуаридан Корхоненнинг “Совчилар”, Тавастьернинг “Хатолар”, Алексис Кивининг “Леа”, “Унаштирув”, “Қишлоқ этикдўзлари”, “Етти ака-ука” сингари миллий драматургия намуналари жой олган. Кейинчалик Ғарбий Европа классиклари ва замонавий драматургларининг асарлари ҳам саҳнага чиққан. 1917 йилдан 1950 йилга қадар театрни филолог Эйно Калима бошқарган. У фин томошабинларини Чехов драматургияси билан таништирган, унинг пьесаларини таржима қилиб, репертуарга киритган. Театр жамоасининг Г.Товстоногов, А.Эфрос, В.Фокин, Г.Козлов каби машҳур режиссёрлар билан ҳамкорлиги театр ре-

пертуари ва ижодий салоҳиятининг юксалишига ижобий таъсир ўтказган.

Фин миллий операси 1993 йили ўз биносига эга бўлди. Хельсинкидаги Тееёләнлахти кўрфази соҳилида архитекторлар Ээро Хювямяки, Юкки Кархунен ва Ристо Парркинен томонидан бунёд этилган ушбу бино 1350 ўринли катта зал ҳамда 300-500 ўринли кичик залга эга. Репертуарда ўртача 15та опера ва 9та балет асарлари мавжуд бўлиб, мавсум давомида 300 дан ортиқ спектакль томошабинларга намойиш этилади. Шунингдек, бинода 172 нафар талабага мўлжалланган Балет мактаби фаолият юритади.

Сўнгги йилларда Финляндия йирик фестиваллар мамлакати сифатида ҳам кўзга ташлана бошлади. Тампере шаҳрида ҳар йили Европанинг энг нуфузли халқаро театр фестивалларидан бири ўтказилади. Фестивалда Финляндия ва бошқа мамлакатлар театрларининг барча жанрлар бўйича энг сара спектакллари намойиш этилади.

Шунингдек, Тампереда Финляндия ва бошқа мамлакатларда фаолият юритувчи энг яхши профессионал кўғирчоқ театрларининг биеннаlesi ўтказилади. Томошабинлар учун ушбу ажойиб санъат турини томоша қилиш, эшитиш, ўрганиш ва бевосита иштирокчисига айланиш имконияти туғилади. Эътиборлиси, фестивалда барча ёшдаги томошабинларга мўлжалланган спектакллар намойиш этилади.

КИНО

Финляндия кино саноати XX аср бошларида вужудга келди. 1904 йилда Финляндияда хроника фильмлари суратга олина бошлади. 1906 йилда “Аполло” кинофирмаси тузилди. 1907 йили эса “Пинҳона ҳайдовчилар” (реж. Т.Спарре ва Т.Пуро) қисқа метражли бадий фильм катта экранларга чиқарилди. Дастлабки тўлиқ метражли бадий фильм эса 1907 йили Россия империяси ҳудудида суратга олинган “Самогончилар” фильми бўлди. 20-йилларда кўпроқ миллий адабиёт асарлари – М.Кант комедияси асосида “Анна Лийса” (реж. Т.Пуро ва Ю.Снельман), З.Топелиус новелласи асосида “Раутакуллик кекса барон” (реж. Фагер), А.Кив комедияси асосида “Нумми этикдўзлари” (реж. Э.Кару) экранлаштирилди. “Комедия-фильм”, “Фенника-фильм” ва “Акила-Суоми компанияси” фирмалари ташкил этилди.

Ўтган асрнинг 30-йилларида Финляндияда кино ишлаб чиқариш жадал суратларда ривожланди. 1933 йили Э.Кару Финляндиядаги энг йирик “Суомен-фильмитеолисус” фирмасини тузди. “Юха” (1937), “Инсоннинг йўли” (1940, режиссёр Н.Тапиовара), “Оқ кийик” (1953, реж. Э.Бломберг), “Сутчи Хилья” (1953, реж. Т.Сярккя), “Қизил чизик” (1959, реж. М.Кассила) кабилар унинг энг яхши фильмлари сифатида тан олинган. Аммо Иккинчи жаҳон уруши мамлакатда кино санъатининг гуллаб-яшнашига тўсқинлик қилди.

60-йиллари француз ижодкорларининг таъсири остида қатор фильмлар пайдо бўлди. 60–70-йилларда ижтимоий-танқидий йўналишдаги “Ишчининг кундалиги” (реж. Р.Ярва), “Каламушлар жанги” (реж. М.Курквара), “Заводдаги отишма” (реж. Э.Кивикоски) фильмлари яратилди. “Ёввойи ҳайвон белгиси” (реж. Я.Паккасвирт) ва “Денгиз бўйидаги тун” (реж. Э.Кивикоски) фильмлари XX аср сўнгги ўн йилликларида суратга олинган энг яхши фильмлар сирасига қиради. Фин кинематографиясининг ҳақиқий уйғониш даври янги асрга тўғри келди.

Финляндия киносида жанр ранг-баранглиги алоҳида эътиборга лойиқ.

Драма фин киносининг энг оммалашган жанри ҳисобланади. Етук иждокор Аки Каурисмякининг фильмлари ўзининг бетакрор услуби билан ажралиб туради. Унинг машҳур фильми “Ўтмишсиз одам” хотирасини йўқотиб, қайтадан янги ҳаёт бошлашга мажбур бўлган инсон ҳақида ҳикоя қилади. Ушбу фильм кўпгина мукофотлар, жумладан, 2002 йили Канн кинофестивали Гранприсига лойиқ кўрилди. Шунингдек, унинг бошқа кўплаб киноасарлари “Оскар” мукофотига номзод бўлган.

Каурисмякидан анча фарқ қилувчи режиссёр Аку Лоухимиес ҳам Финляндияда жуда машҳур. Унинг фильмлари сюжети оилавий фожиалар ҳамда инсонларнинг бир-бирига туташган тақдирини ифода этади. 2005 йили суратга олинган “Абадий музлик” фильми ана шундай киноасарлардан. Унда бир-бирига тасодифий боғлиқ бўлган бир неча фожиавий тақдирлар ҳикоя қилинади.

Финлар юртида узлуксиз равишда янги фильмлар суратга олинishi ёш режиссёрларнинг пайдо бўлишига мустаҳкам замин ҳозирлайди. Улардан бири – Оскар Сиполанинг 2011 йили катта экранларга чиққан илк тўлиқ метражли фильми – “Август” кўпгина томошабинларнинг қалбидан жой олди. “Август” – ёшлар драмаси, ёшлик, улғайиш ва муҳаббат ҳақида лирик ва таъсирчан кечинмалар орқали ҳикоя қилади.

Финляндияда машҳур бўлган Спеде Пасаненни кўпгина ажойиб комедияларнинг режиссёри ва продюсери сифатида билишади. У суратга олган “Телба Финляндия” кинокартинаси (1967) сюжети фин менталитети билан боғлиқ турли стереотипларга қурилган, жумладан, сауна, Лапландия ҳамда буғу ови. Фильмда Пасаненнинг юморни нозик ҳис қилиши ва фин абсурди яққол кўзга ташланади.

Шунингдек, даставвал телекўрсатув бўлган, кейинчалик тўлиқ метражли фильмлар суратга олишга ўтган “Куммели” иждодий жамоасининг комедия жанрида яратган фильмлари ҳам жамоатчиликнинг эътиборини тортди. Айниқса, “Олтин васвасаси” (1997) фильми тезда шухрат қозонди.

Янги фильмлар орасида Ялмари Хеландеранинг “Сотувдаги Санта” киноасарини алоҳида қайд этиш мумкин. Фильмда Лапландиянинг гўзал манзараси фонида “қора” комедия элементлари фантастик саргузаштлар билан уйғунлаштирилган. 2010 йили катта экранларга чиққан фильм нафақат фин томошабинлари орасида, балки турли халқаро кинофестивалларда ҳам муваффақият қозонди.

1955 йили яратилган “Номаълум аскар” фильми уруш мавзусидаги классик асар ҳисобланади. Вьянё Линн қаламига мансуб роман асосида режиссёр Эдвин Лайне томонидан суратга олинган ушбу фильм совет-фин урушидаги фин аскарлари ҳақида ҳикоя қилади. Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, ушбу фильмда аскарлар идеаллаштирилмайди, балки турли камчиликларга эга бўлган, оддий одамлар бўлиб кўз ўнгимизда гавдаланади.

2010 йилнинг уруш мавзуидаги энг машҳур фильми режиссёр Тимо Койвусалонинг “Кутб юлдузи остида” фильмидир. У ҳам Вьянё Линн романи асосида суратга олинган. Фильмда уруш инсониятга қандай кулфат-талофатлар келтириши мумкинлиги бадиий таъсирчан воситалар орқали маҳорат билан талқин қилинган.

Финляндияда ҳужжатли фильмлар яратиш соҳасида ҳам самарали фаолият кўзга ташланади. Европанинг энг яхши ҳужжатли кино режиссёри деб тан олинган Пиръё Хонкасало, шунингдек, Йонас Бергхалл, Мика Хотакайнен ва бошқаларнинг фильмлари турли халқаро кинофестивалларда эътирофга сазовор бўлмоқда.

Финляндияда болалар фильмлари ҳам яхши ривожланган. Бу соҳада режиссёр Клаус Хярёнинг картиналари етакчилик қилади. Шунингдек, йил давомида кўплаб қисқа метражли фильмлар суратга олинади. Бу соҳадаги режиссёр Селма Вилхуненнинг ижодий иши 2014 йилги Оскар мукофотига номзод бўлди.

Финляндияда анимация яратиш бўйича уринишлар илк маротаба 1914 йили Эрик Васстрём томонидан амалга оширилган бўлиб, афсуски, унинг ишлари алоҳида суратлар кўринишидагина сақланиб қолган холос. Ҳозиргача сақланган энг эски мультфильм режиссёр Ялмар Лёфвингнинг 1932 йили томошабинларга кўрсатилган “Шамол ва ёмғир” анимацион фильми ҳисобланади. “Етти оға-ини” номли дастлабки тўлиқ метражли мультфильм эса, 1970 йиллар охирида дунёга келди. 2000 йилдан бошлаб Туркудаги ўқув юртларида мультипликация санъатидан мутахассислар тайёрлаш йўлга қўйилди.

Бугунги кунда фин кино санъати жадал ривожланишда давом этмоқда. Мамлакат ва халқаро майдонда юқори баҳоларга сазовор бўлган турли жанрдаги қатор фильмлар дунёга келди. “Сотувдаги Санта” (реж. Ялмари Хеландер, 2010), “Лапланд одиссеяси” (реж. Доме Карукоски, 2010), “Менинг энг яхши онам” (реж. Клаус Хяре, 2005), “Абадий музлик” (реж. Аку Лоухимес, 2005), “Қора муз” (реж. Петри Котвица, 2007), “Хаёт буғлари орасида” (реж.: Йонас Бергхалл ва Мика Хотакайнен, 2010), “Панк синдроми” (реж.: Юкка Карккайнен ва Яни-Петтери Пасси, 2012) энг яхши фин фильмлари сирасига киради.

“Менинг энг яхши онам” фильми 2006 йил Палм-Спрингс халқаро кинофестивалида энг яхши фильм деб топилди, “Панк синдроми” кинокартинаси эса Остин шаҳридаги (АҚШ) фестиваль мукофотини қўлга киритди.

Замонавий фин кино санъатининг йирик намояндаларидан бири режиссёр ва сценарист Аки Каурисмякидир. У 30 йиллик ижодий фаолиятининг ҳар бир даврида Европа киносининг дурдоналарини яратди. Улардан энг сўнгилари “Гавр” (2011) ва “Ўтмишсиз одам” (2002) бўлди. Каурисмяки ижодида руҳан эзилганлар ва муҳтожларга ҳамдардлик ҳисси уфуриб туради.

Финляндияда кўплаб кинофестиваллар ўтказилади. Айниқса, ёз фасли ушбу юрт учун фестиваллар вақтидир. Уларнинг орасида энг машҳури Соданкюля шаҳрида ташкил этиладиган “Яримтун офтоби” кинофестивали ҳисобланади.

*Анвар ИСМОИЛОВ,
театршунос*

МУСИҚА

Замонавий Финляндия мусиқий ҳаётининг манзараси контрастларга тўлаки, бу ҳолат санъатнинг рассомлик, адабиёт, меъморчилик, амалий безак санъати ва театрни ҳам четлаб ўтмаган. Мусиқий ёзувнинг энг янги услублари, техникаси ва турли жанрли оммавий мусиқа услублари ва профессионал композиторлик Жан Сибелиус ижодига олиб борувчи “эски” академик Европа мактабининг аънаналари билан бирга яшайди. Финляндия мусиқа оламининг пойдевор – касбий ижодкорлик, фольклор, оммавий жанрлар, шунингдек, вақт тенденцияларига мос равишда шиддатли ўзгаришларга учраган ва ривожланаётган интеграцион кўринишлардир.

Фольклоршунос олим Э.Г.Карху таъкидлаганидек, халқ шеърятининг дурдоналари – “Калевала” эпоси ва “Кантелетар” аксар кўшиқларнинг мазмунини ташкил этадики, уларни: “...қуйидаги умумий номлар билан аташ мақсадга мувофиқдир: карело-фин фольклори, карело-фин халқ оғзаки адабиёти” (Карху Э.Г. Финляндия адабиёти тарихи /Қадим замонлардан XIX аср охирига қадар/, Л.: Фан, 1979, 8-бет). “Калевала” руна деб аталувчи кўплаб ривоятларни ўзида жамлаган. Руналар – фин дехқонларининг маиший турмуш тарзини ифодаловчи кўшиқлар. Руналар ва “Калевала” шеърларида бахшилар томонидан яратилган образлар кўплаб ижодкорлар авлодини илҳомлантирган. Жумладан, XIX аср ўрталарида касби шифокор бўлса-да, санъат соҳасида яхши таълим олган Элиас Лённрот “Калевала”нинг аввал ёзилмаган афсона ва ривоятларини қоғозга туширади.

Европа давлатларининг шимолий сарҳадларигача етиб борган мамлакатнинг давомли сиёсий ва ижтимоий беқарорлиги фин касбий мусиқа санъатининг сустривожига сабаб бўлди. Унда узоқ вақт немис-австрия ва шведча академик мактаб ва амалиётлар таъсири намоён бўлади. Финляндия композиторлари ва касбий ижрочиларининг кўпчилиги немислар эди. Европа ва Россия каби давлатларда миллий мусиқа мактабларини шакллантириш жараёни фаоллик билан кечаётган бир пайтда фин мусиқачилари немис анъаналарини тарғиб этардилар.

XIX аср мамлакатнинг ўз фольклорига нисбатан кучли қизиқиш даври бўлди. Бой мусиқий фольклор ғояларининг мўл-кўллиги, ёрқин образлари ва янги ритм-оҳанглари билан бутун дунё миқёсида атоқли композиторлар эътибор қозонди. “Сеҳрли таёқча билан аниқ уйғотилган халқ ижодиёти янги босқичга чиқди ва маданий ҳаёт тарзига айланди”, – дея ёзган эди бу давр хусусида мусиқашунос А.Ступель.

Ушбу давр турли манбаларда “миллий романтизм” ёхуд “романтик ватанпарварлик”нинг бошланиши деб номланган. Бу моҳиятан Финляндия мусиқа санъати ривожланишининг муҳим босқичларига олиб чикувчи рухий кўтаринкилик ҳақидаги ягона фикрни ифодалайди. 1882 йилда композитор М.Вебелиус томонидан Мусиқа институти очилади (У кейинчалик 1924 йилда консерватория нуфузига эга бўлади. 1939 йилда эса Ж.Сибелиус номидаги Мусиқа академияси ташкил этилади). Шу йилнинг ўзида Хельсинки Оркестр бирлашмаси ўз фаолиятини бошлайди. У 1914 йилдан бошлаб Хельсинки шаҳар оркестри деб номланади. Композитор ва дирижёр Р.Каянус раҳбарлик қилган бу жамоа Финляндиядаги биринчи профессионал симфоник оркестр ҳисобланади.

XIX аср ўрталари Ф.Пациус қаламига мансуб “Қирол Карл ови” номи биринчи фин операси ва А.Ингелиус ижоди саналмиш биринчи фин симфониясининг пайдо бўлиши билан эътиборлидир.

XIX асрнинг иккинчи ярми – XX аср бошларида миллий романтизм ғоялари кўп жиҳатдан руҳан қайта шаклланаётган Финляндиянинг адабиёт ва санъатдаги интилишини белгилаб беради. Мусиқа санъатининг фин профессионал мактабини шакллантиришда Жан Сибелиуснинг ҳиссаси каттадир. У Шимолий Европанинг энг йирик композиторларидан бири. Унинг асарлари жаҳон мусиқа меросининг бир қисмига айланган.

Иккинчи жаҳон урушидан кейинги йиллар фин мусиқа санъатида бурилишлар бўлишига олиб келди. Жан Сибелиуснинг миллий романтик услуби ўтмишда қолди ва умумевропа қадриятларига асосланган ижод намуналари пайдо бўлди.

Авангард услубий йўналишлар 1950–70 йилларда ижод этган фин композиторлари томонидан фаол тарзда ўзлаштирилди: бу додекафония, сериализм (Й.Кокконен, Э.Бергман), сонористика, алеаторика, минимализм (Э.Салменхаара), электроакустик мусиқа (К.Саариахо, М.Линдберг, Й.Кайпанен). “Фин мусикаси ёшлари” ва “Қулоқларингизни очинг” каби мусиқа жамиятлари авангард санъатга мурожаат этувчи композиторлик уюшмаларидир.

Авангард услуги намояндаларидан бири Й.Кокконен Финляндия Академияси ва Швеция Қироллиги Мусиқий академияси аъзоси, Финляндия композиторлар уюшмаси раиси, пианиночи, мусикашунос, педагог. “Симфоник скетчлар”, камер чолғу асарлар, “Сўнгги васвасалар” номли опера муаллифи. У ўз мусикасида “Сибелиуснинг соф симфонизми” (М.Вачнадзе таърифи) анъаналарини ёзувнинг янги техникаси билан мувофиқлаштиради. Э.Бергманнинг мусиқий услуги эса контраст услулари билан фарқланади. Оркестр учун яратилган “Тонгги серенада” ва “Рубоиёт” да (Умар Хайём шеърлари асосида), “Агон” номли поэмада (Миср мифологиясидан) авангард композиторлик техникаси Шарқнинг импрессионистик образлари билан мувофиқлашади. Хор ва яккахон овозлар учун ёзилган Бергманнинг “Лаппония”си илк бор 1975 йилда ижро этилган бўлиб, инсон овозининг ажойиб имкониятларини намоён этади.

Ўзбекистонлик тингловчилар фин мусикаси билан 1980 йилларда Финляндиянинг Тошкентда ўтказилган маданият кунлари доирасида намоён этилган концертлар орқали таниш: “Тошкентда “Канкаан пелиманнит” номли халқ мусиқа ансамбли, “Турун кийкуруит” номли халқ рақс ансамбли, Коккола шаҳар оркестрининг торли квартети, “Умо” номли Финляндия радиосининг янги эстрада мусиқа оркестри жамоалари меҳмон бўлган.

1990 йиллардан эътиборан Финляндия мусиқа санъати ижрочилик, дирижёрлик, композиторлик, ижодкорлик каби соҳаларнинг барчасида янги шиддат билан ривожлана бошлайди. Мамлакатда ва унинг ташқарисида ҳам фин муаллифларининг асарлари янграмоқда. Бугун Финляндия ривожланган мусиқий инфраструктурали, тизимли профессионал мусиқа таълими ва умумий мусиқа тараққиётининг юксак даражасига эга мамлакатдир. Консерваториялар ва Жан Сибелиус номидаги Мусиқа академияси, кўплаб намунавий асарлар ва шаҳар оркестрлари-ю мусиқа гуруҳларининг ёрқин номлари, опера, симфоник, камер ва орган мусикасининг кўп сонли мусиқа фестиваллари, шунингдек, финча рок мамлакат бадиий ҳаётининг ажралмас қисмига айланди.

*Эльвира ЯФАСОВА,
ЎзДСМИ катта ўқитувчиси*

РАҚС

Фин халқи шимолликларга хос қатъий ва вазмин, бетакрор рақс санъати билан ажралиб туради. Финча рақс эстетикаси асрлар давомида ривожланган урф-одатлар ва анъаналардан келиб чиқадики, унда миллий ҳаёт тарзининг сокин мароми сезилади. Аммо вазминлигига қарамай, финлар рақс тушишни жуда хуш кўрадилар. Юракларга ўт ёқувчи рақс томошалари майдонларда ва “lavatanssit” деб номланувчи рақс павильон-

ларида ўтказилади. Айнан шу жойларда фин халқининг бетакрор қиёфаси тўлиқ намоён бўлади. Летка-Ёнка номли халқ рақси 1960 йилларда кенг оммалашган. Ушбу шўх, ҳаётбахш усул жамоа бўлиб, гавдани олдинга ва ёнга ташлаб ижро этилади. Унинг ўзига хос хусусияти ҳар бир мусиқий оҳанг охирида уч

маротаба такрорланадиган сакраш ва қарсақлардир.

Сўнги йилларда фин халқ рақсларига бўлган қизиқиш ортиб бормокда. Турли клублар кўп сонли қатнашчиларни тўплайдики, уларнинг ижро дастурларида халқ рақсларининг кўплаб турларини учратиш мумкин. Шаҳар шароитида ривожланган, замонавий рақснинг барча оқимларини ўзида акс эттирган финча рақсга немис рақс театри ва японча буто улкан таъсир ўтказган. Шу билан бирга унда импровизация ва эркин техникага кенг ўрин берилади.

Фин рақс санъатининг маркази Хельсинки шаҳридир. Аммо уни касб сифатида ўргатиш бошқа йирик шаҳарларда ҳам ривожланган бўлиб, пойтахтдан олис жойларда ҳам оммалашган.

Финляндиянинг балет санъати XX аср аввалида таракқий эта бошлаган. 1906–1917 йилларда рус балети артистлари бир неча марта Хельсинкига гастролга келадилар. 1908 йилнинг баҳорида пойтахтда Айседора Дункан ўз чиқишларини намоёиш этади. 1911 йилда фин артистлари Мэгги Грипенберг ва Тойво Нисканенлар ўзларининг илк рақс концертларини ташкил этадилар.

Опера театри ҳузурида тузилган балет труппасида 1922 йили сахналаштирилган биринчи асар “Оққуш кўли” бўлди. Фин балетининг ривожланишига Россиянинг Мариин театри билан узвий ҳамкорлик қилган Эдвард Фацер фаолияти кўп жиҳатдан туртки берди. 1908 йили рус артистлари А.П.Павлова, Л.Н.Егорова, Н.Г.Легат, А.Р.Большдан иборат гуруҳнинг Финляндияга қилган ижодий сафари катта воқелик бўлди.

1922 йилдан 1962 йилгача Георг Ге ва Александер Сакселинлар балетмейстер сифатида ишладилар. Фин театри репертуарида ҳам рус санъати таъсири сезилади. Труппа репертуари Мариус Петипа ва Лев Иванов постановкаларига, шунингдек, романтик балетнинг русча талқинига таянар эди. 1931 йилда биринчи фин миллий балети “Ҳаворанг марварид” ижро этилади. Балетнинг хореографик постановкаси Георг Гега, мусиқаси композитор Эрки Мелартинга тегишлидир.

Кейинчалик М.М.Фокиннинг “Сильфидлар”, “Петрушка”, “Шаҳризода” ва “Бефойда эҳтиёткорлик” каби балетлари сахналаштирилди. Фин балетининг рус балети билан алоқалари 1990 йилларга қадар мустаҳкам бўлиб қолди. 1940 йилдан 1960 йилгача театр репертуарига “Уйқудаги гўзал”, “Коппелия”, “Эсмеральда”, “Муқаддас баҳор”, “Боқчасарой фонтани”, “Жизель”, “Тошгул”, миллий балетлардан Жан Сибелиуснинг “Скарамуш” ва “Туонель оққуши” киритилган эди.

1950 йилларда театр репертуарида миллий пьесалар янада кўпайди. Каролин Карлсоннинг “Акс садо” (1976) асари рақснинг замонавий ифода воситаларига, фин миллий балети сахнасига йўл очиб берди. Аҳамиятга

молик яна бир ижод намунаси Марьё Кууселнинг “Етти оға-ини” (1980) номли балетидир. Миллий шоир Алексис Киви асарига асосланган бу балет замонавий фин рақс санъатининг классик намунасига айланиб, хорижда ҳам машхур бўлди. 1980 йиллар бошида ижро репертуарига Иржи Килиан, Матс Эк, Роберт Норт ва Руди ван Данцигнинг ишлари ҳам киритилди.

1992 йилдан 2001 йилга қадар бўлган вақт мобайнида машхур классик балетларнинг кўплаб янги талқинлари яратилди. Булар “Оккуш кўли”, “Шелкунчик” ва “Уйқудаги гўзал” каби асарлардир.

Финляндияда “эркин рақс” деб аталган замонавий рақс тури 1920–40 йилларда гуллаб-яшнади, ушбу усул ўргатиладиган кўплаб мактаблар очилди. Замонавий рақснинг ёрқин намояндаси АҚШда таҳсил олган Риита Вайнио бўлди.

1970 йиллар бошида опера балетидан ташқарида фаолият юритувчи дастлабки профессионал труппалар ташкил этилди. Улардан энг машхури – 1972 йилда барпо этилган “Раатикко”

рақс театрининг чиқишлари бутун мамлакат бўйлаб намоиш этилди. Марьё Куусел рақс театрида аҳамиятга молик хореографик ўсишга эришди. Унинг кўплаб рақс спектакллари фин адабиёти дурдоналарига асосланган. Бунда таниш сюжетлардан ўзига хос хореографик интерпретациялар юзага келган эди.

1970 йиллар фин рақси мазмунан ва услубан ранг-баранг бўлиб, реалистик эпик рақсдан то тасодифийлик методини қўлловчи ноодатий рақсгача бўлган барча хусусиятларни қамрайди. Рут Матсо, Хейкки Вяртси ва Лииса Прихалар ҳам ўша даврларнинг етакчи хореографлари бўлдилар.

1980 йилларда рақсга давлат санъат маъмуриясида расмий мақом берилди. Рақс санъати бўйича давлат комиссиясига 1983 йилда асос солиниб, ўша йилиёқ Хельсинкидаги Театр санъати институтида рақс бўйича профессионал таълим бериш бошланди. Тез орада Турку, Куопио, Оулу, Оутокумпуда ҳам янги ўқув юртлари очилди. Фин миллий операсининг балет мактабида 1922 йилдан буён машғулотлар олиб борилади. 1998 йили бу мактаб профессионал рақс таълими тизимининг таркибий қисмига айлантирилди.

1980 йилларда “Унутилган уфқ” (1980) номли рақс композициясини яратган Йорма Уотинен анча машхур хореографга айланди. 1983 йилдан эътиборан Финляндияда хореография соҳасида олий таълим жорий этилиб, Хельсинкидаги Театр санъати институтининг рақс кафедрасида таълим берилди бошлади. Тез орада мамлакатнинг турли жойларида яна тўртта олий ўқув юрти очилди.

Мамлакатда рақс санъатининг турли йўналишларини намоиш этувчи янги фестиваллар уюштириш кенг тарқалди, ҳар йили гоҳ “Рақс аренаси”,

гоҳ “Ноябрда ҳаракатда” номли томошалар ўтказилади. Икки йилда бир марта бўладиган “Бир қадам ёнга” фестивали янги ракс ва импровизацияларга бағишланиб, жаз-ракс бўйича халқаро симпозиум шу соҳанинг усталарини бир жойга жамлайди. Рақслар намойишидан ташқари дастурга машғулот ва семинарлар ҳам киритилган. “Осиё Хельсинкида” фестивали эса томошабинларни Осиё давлатларининг опера ва ракс санъати билан таништиради. Шунингдек, пойтахтда мунтазам равишда халқаро балет танлови ташкил этилади. Бундан ташқари мамлакатнинг Тампере, Оулу ва Турку каби шаҳарларида кичикроқ фестиваллар ҳам уюштирилиб, уларнинг дастурлари асосан замонавий финча рақслардан иборат.

Финляндиядаги Ракс ахборот маркази 1980 йилда ташкил этилган бўлиб, у финча ракс ҳақидаги маълумотларни тақдим этади ва мазкур соҳадаги халқаро ҳамкорликка ёрдам беради. Ушбу марказ “Ракс” журнали ҳам чоп этади. Хорижий муштарийга мўлжалланган “Эътибордаги финча ракс” журнали ҳар йили бир марта инглиз тилида эълон қилинади.

*Саодат ОМОНМУРОДОВА,
санъатшунослик фанлари номзоди*

МЕЪМОРЧИЛИК ВА ТАСВИРИЙ САНЪАТ

Финляндия меъморлиги ва тасвирий санъати узоқ ўтмишга бориб тақалади. Милодий XIII–XV асрларда тошдан сарой ва арklar қурилган. Савонлинна яқинидаги Олавинлинна қалъаси, Туркудаги қасрлар бунга мисол бўла олади. XIV–XVI асрларда тошдан, XVII–XVIII асрлар халқ меъморлиги услубида ёғочдан черковлар барпо этилган (Торнио ва Кеурудаги черковлар). XIX аср ўрталарида меъморчиликда миллий романтизм оқими (Хельсинкидаги вокзал биноси, меъмор Э.Сааринен), XIX аср охири – XX аср бошларида “модерн” услуби расм бўлган. 2-жаҳон урушидан кейин бинолар замонавий тус ола бошлади, айниқса, жамоат бинолари зўр маҳорат билан барпо этилди. А.Аалто, Р.Пиетиля, А.Эрви каби меъморлар содда меъморий шакллар асосида жозибадор композициялар яратдилар (Сейнятсало шаҳрининг маъмурий биноси, Хельсинкидаги ишчилар маданият уйи, “Финляндия” саройи, “Президент” меҳмонхонаси ва б.).

Ўрта асрларда тош ва ёғочдан қурилган черковлардаги тасвирлар фин тасвирий санъатининг қадимий ёдгорликларидир. Хенрикус Пиктор ва Микаэль Топелиус ўша даврнинг энг машҳур черков рангтасвирчи рассомлари бўлган. XVIII асрда эса янги жанр – портрет жанри пайдо бўлди ва кейинчалик ўша давр тасвирий санъатининг асосий жанрига айланди. Бу даврнинг энг машҳур портрет жанри вакили Исаак Ваклин (1720–1758) саналади. XVIII – XIX асрлар оралиғида жанрли рангтасвир раванқ топди. Машҳур рассом Александр Лауреус (1783–1823) шу даврда яшаб ижод этган.

1846 йилда Финляндияда Рассомлар жамияти ташкил этилиши билан рангтасвир янги босқичга кўтарилди. Ушбу жамият биринчилардан бўлиб финляндиялик рассомлар асарлари кўргазмасини ўтказди, сурат чизишни ўргатиш бўйича бошланғич курсларини очди. Мазкур жамият саъй-ҳаракати натижасида юзага келган Финляндиядаги илк оммавий тасвирий санъат коллекцияси “Атенеум” Миллий бадиий галереяси ташкил топишига асос бўлди.

Ўз асарларида “Калевала” эпоси сюжетидан фойдаланиш орқали Роберт Вильгельм Экман тасвирий санъатда биринчи бўлиб миллий мавзуга мурожаат қилди. Петербург Бадий академияси аъзоси Вернер Холмберг, ака-ука Магнус фон Рихт Магнус ва Фердинанд фон Рихт XX асрнинг машхур анималист (хайвонот оламини тасвирлаш) рассомларидан.

XIX асрнинг сўнгги ўн йиллиги фин рангтасвирининг “олтин даври” дея аталади. Альберт Эдельфельт (Петербург Бадий академияси аъзоси), Аксели Галлен-Каллела, Ээро Ярнефельт, Пекка Халонен каби уста мусавирлар етишиб чикқан. Бу даврда Хелена Шерфбек сингари истеъдодли мусаввирлар ҳам камол топди.

1930 йиллардаёқ фин сюрреализми нишонлари пайдо бўла бошлади. Сулхо Сипиля, Вилхо Лампи илк наивист (содда услубда тасвирлаш) рассом сифатида ижод қилди. 1950 йилларда фин графикасида навбатдаги юксалиш юзага келди. Пентти Каскипуру ва Петти Лумикангаснинг бу жанрдаги асарлари қатор ўзига хосликлари билан ажралиб туради. Графика жанри ривожининг дастлабки ўн йиллигида асарларда воқелик аниқ ифодалангани яққол кўзга ташланади. 1960 йилларда неореализм раванк топди. Яакко Сиевянен, Эско Тирронен, Юхани Харри, Киммо Кайванто ва Рейдар Сяретениеми шу йўналишнинг машхур рассомларига айландилар.

1970 йилда “Халват хувит” (“Кўнгилхушликлар”) галереяси атрофида асарларида неореализм ва конкретизм руҳи устун рассомлар гуруҳи тўпланиб, “Элонкоряят” (“Ўроқчи аёллар”) гуруҳини ташкил этишди. Бу рассомлар ҳаётга ва санъатга янгича ёндашишга ҳаракат қилишди. Айнан “Халват хувит” галереясида Олл Люттикяйнен ва Илкка-Юхани, Такало-Эскола сингари машхур рассомларнинг илк кўргазмалари ташкил этилди.

1980 йилларда фин тасвирий санъатида кескин бурилиш рўй бериб, унда постмодернизм юзага келди. Санъат бозоридаги иқтисодий ўсиш туфайли галереялар сони ошиб, кўргазмадаги асарлар зудлик билан сотилди. Ўша вақтда санъат инвестициялар учун модадаги объектга айланди. Бу ўн йилликда ижоди бир-биридан тамоман фарқ қиладиган Лену Луастаринен, Марьятта Тапиолу, Силью Рантанен асарлари кўпроқ диққат марказида бўлди. Лена Муостаринен картиналарида хайвонот оламига мурожаат қилди. Марьятта Тапиола асарлари эса дастлаб кишини асабийлаштиради, кейин эса жўшқин театр томошаси бўлиб кўринади. Тапиола учун нобуд бўлган хайвонларни тасвирлаш кўп йиллар давомида қизиқарли мавзу бўлиб келди. Силья Ратанен асарлари воқеликни вазминлик билан кузатиш асосида яратилган.

1990 йилларда фин тасвирий санъати янада ранг-баранглашди. Феминистик ғоялар ва инсон танаси фалсафаси замонавий фин рассомлари учун ижод манбаига айланди. Рассомлар ўз асарларида фигуратив (маълум бир шаклда тасвирлаш) ва абстракт (мавҳум) деталлар ўргасидаги фарқни унутган ҳолда, онгли равишда, муайян мақсад асосида фигурали ва нофигурали рангтасвир унсурларини аралаштириб, уйғунлик йўлига ўтдилар. Янне Кайтал, Юкка Коркейл ва Янне Ряйсянен асарлари бадий-тарихий ва “оммавий маданият” унсурларини муқояса қилиб, кинематография ва комикс билан боғлиқ экспрессив (ҳаяжонли, эҳтиросли) услубни намоён этди.

*Дилафрўз ҚОДИРОВА
тайёрлади*

Захариас ТОПЕЛИУС

(1818–1898)

Финляндия адабиётининг атоқли намояндаси, шоир, адиб, драматург. Унинг романтик руҳдаги лирикаси табиат билан уйғунлашиб кетган, табиат ранглари шоир қаламида тиниқ, рамзий тарзда акс этади.

Топелиуснинг бетақрор, мусиқий, жарангдор шеърляти: “Рангин арчагул” (1844–1854), “Янги барг” (1870), “Арчагул” (1889) тўпламларида жамланган.

КАНСАЛА ЁЗИ

Тебранаман баланд бутоқда
Кўзим қири етгуни қадар.
Яшил тоғдан боқғум, узоқда –
Шуълаланар мовий кўл дилбар.

Лэнгельмэнвеси кўрфази соф
Пўлатдайин товланар йўл-йўл.
Тўлқинлари ўйноқ ва шаффоф,
Гўдак каби тиниқ, оқкўнги.

Болаликда бўлгани янглиг
Осмон кўм-кўк, Весиярви¹ – нур
Сочқилайди кундузлар ёруғ,
Унинг очиқ, кенг бағри – ҳур-ҳур.

Гуллаётир ороллар шодон,
Табиатнинг ўйлари зангор.
Тўлқинларан янги бегумон
Қарагайлар қирғоқда қатор.

Тинглаётир мўйсафидлар жим
Болаликнинг шўх эртақларин.
Болалар – гул, гулгундир, сим-сим
Кўл юзида беланчақлари.

Ёз шамоли сарин ва бетин,
Чайқалади ўтлоқ гуллари.
Финляндия, нақадар ғамгин
Кенгликларинг, сўқмоқ, йўлларинг!

Жилоланар олтин, кумушдай
Кўлларининг нуқра сувлари!
Фин торлари ўнгимда, тушида –
Қайғу, қувонч, ишқ гулувлари.

Бир маромда таралар қўшиқ,
Рақс тушар тўлқин мавжлари.
Мен бир ошиқ қушчаман, ошиқ,
Қанотимда – қалбим авжлари.

Агар кучли бургут бўлсайдим
Учар эдим самога хушҳол.
Парвозимдан кўнглим тўлсайди
Етар эдим аршга, эҳтимол...

Тиз чўкканча Тангри қошида
Ўтирардим узоқ ва қизгин.
“Кўк эгаси, азал бошидан,
Қудратингдан яралмиш замин!”

Қудратингдан намоён хилқат!
Қуш кўнглимининг туйғулари пок.
Ярқирасин меҳру муҳаббат –
Беғубордир кўзларимга боқ.

Бизни шунга ўргат эрта-кеч,
Юрт севгиси тарк этмасин ҳеч!”

¹ Весиярви – Финляндия жанубида жойлашган кўл.

АРҒИМЧОҚЛАР

*Арғимчоқда мен-ла уч бир бор,
Оппоқ дурра ўраган гўзал!
Шом чоғида келиндай ифор
Таратади табиат азал.*

*Арғимчоқлар, учинг баландроқ,
Ҳилтирасин қизлар дурраси
Ҳаволарда майиндан-майин!*

*Арғимчоқлар, учинг баландроқ,
Ҳилтирасин қизлар дурраси
Ҳаволарда майиндан-майин!*

*Бир томонда мудроқ қайинлар
Елкасида яшил кўйлаги.
Далалар кенг, қияликлар зар,
Ёнбағирда елдай ўйнагин.*

*Қара, қара, пойимиз узра
Ярқирайди зумрад майсалар.
Осмон тиниқ нурланар – нуқра
Водий бўйлаб – шамол, найсонлар.*

*Арғимчоқлар, учинг баландроқ,
Ҳилтирасин қизлар дурраси
Ҳаволарда майиндан-майин!*

*Жарангдордир қушлар овози,
Қанотида саболар салқин.
Кузатаман олис парвозин,
Куйлар, куйлар бор олам – оқин.*

*Водийларни қучган далалар,
Кўклам, яшил ўтлоқлар кўркам.
Оқшом ширин-ширин аллалар,
Сариқ гуллар тебранар эрка.*

*Арғимчоқлар, учинг баландроқ,
Ҳилтирасин қизлар дурраси
Ҳаволарда майиндан-майин!*

*Арғимчоқлар, учинг баландроқ,
Ҳилтирасин қизлар дурраси
Ҳаволарда майиндан-майин!*

*Бахтнинг кумуш салтанатида
Қир-адирлар ясси, мафтункор.
Учар эдим ишқ қанотида
Кун шафағи бу кеч бетакрор!*

*Тонглар чиқар тонгларга пешвоз,
Вақт абадий кечади унда.
Шиддаткордир, югурик овоз
Отиладир – унутуши бунда.*

*Учинг, учинг, арғимчоқларим,
Йироқларда зулмат оралаб
Оқаради қизнинг юзлари...*

Алексис КИВИ

(1834–1872)

Шоир, адиб, драматург. Фин эпоси “Калевала” оҳангларида “Куллерво” пьесасини, “Леа” драмасини яратди. Унинг “Етти ака-укалар” асари фин тилидаги биринчи роман ҳисобланади.

ҚУШЛАР УЙИ

*Қайлардадир мовий денгизда
Яшнаб ётар ёқимли орол.
Чор атрофи ўт-ўлан, ўрмон
Қиргоқлар тик, метин, безавол.*

*Пешвоз чиқар шўх-шўх тўлқинлар –
Болалари денгизнинг азал.
Ўйнашарлар, оқшиш кундалар,
Ҳаловати қушларнинг гўзал.*

Бу – оролниг зангор ўтлоғи,
Бу ўтлоқда олтин далалар
Ҳосилдордир, хирмони баланд,
Гўдакларни ўрмон аллалар.

Бу ўрмонда гуллар барқ уриб,
Кўҳна қаср томон елишар.
Унда макон қуришган қушлар,
Пўканаклар томдан келишар.

Чорлаб митти асаларини
Қушлар чаҳ-чаҳ урар шодумон.
Бунда бахтли карликлар¹ яшар
Ўта содда, ўта меҳрибон.

Эртақдаги сеҳргарлардай
Ёвузликни билишмас асло.
Қўрқимайди бургут, уккидан,
Қўшиқлари дилкаш, дилрабо.

Сокин тонгда шафақ оралаб,
Янграб кетар қарқур кулгуси.
Яқинлашар бўрон товуши,
Шиддаткордир, келмас уйқуси.

Айланади қора булутлар,
Ёйилади чақинлар бир қур.
Кўк пардаси ортида бўрон,
Яшириндир алвон-алвон нур.

Олислардан келади бўрон,
Унда шамол, еллар бокира.
Нафасидан эгилар гуллар,
Буни бўрон ўйламас сира.

Парвоз этар ер шари бўйлаб,
Ортга қайтмас, тақдирдан қочмас.
Гир айланар, чир айланар у,
Тош деворлар қулар басма-бас.

Қарағайлар қамишдай беҳол
Ерга аста энгашиб қолар.
Сойликларда атиргул ҳиди,
Жозибаси ақлингни олар.

Юрагинга бўронни жойлаб,
Сен ҳам чиқдинг зулматни ёриб!
Бу тасодиф эмас – қисматинг,
Орзуларинг нурларга қориб!

Кўҳна дунё бағрида хушҳол
Сезаяпман тошлар титроғин.
Балиқчи қуш каби тўлқинлар
Қолдиражасак янги из бетин.

Яқин, яқин келар мен томон
Ялтираб кўк кўксиди чақмоқ.
Зириллайди қоялар кучли,
Мафтункордир тўрт тараф мутлоқ.

Кириб келди фин тупроғига
Баҳор гоят оромбахш, дилбар.
Майинлашар илиқ тўлқинлар,
Ором? Жимлик? Совуқ нақадар...

Қанча вақтга келмиш илиқлик?
Қоялар, айтинг-чи, эй, фалак,
Бир сўз кутаяпман – зулматни
Кесаман деб бу нурлар ҳалак.

Майсазор, зангор ўтлоқлар,
Қиличлар ўрнини бўшатди
Бугун оочларга, бугун далага,
Найсонлар тупроқни ушатди.

Текис ураёттир томирлар,
Кўклам берар борлиққа оро.
Ҳаммаёқда – ҳаётбахш куйлар,
Кенгаймоқда осмон тобора.

Суоми, муҳтарам онажон,
Умидидан айрилмас юрак.
Сен кутган вақт ила бахт келди,
Какку санар, енгил елвизак.

Ин ясайди қораялоқлар,
Ер ҳайдайдиди йигитлар ўктам.
Қизлар нафис мато тўқийди,
Кўзи чарос, ўйлари кўркам.

Оқ кўйлақда яшнаб кетишар,
Гулчамбарлар ясаб гуллардан.
Бошга тақар, белига бойлар,
Мушқу анбар анқир йўллардан.

Тайёрлашар ўрмонда тушлик,
Дастурхонлар ёзиб шодумон
Ҳазил-хузул, енгил табассум,
Бўйнидаги шарфлар ёйсимон.

¹ Карлик – митти, кичкина одам.

Елкалари узра безавол
Тилла сочлар ёйилган сари
Овозлари ел шивиридай,
Тинмас шодлик кўнғироқлари.

Эр йигитлар эртақ бошлайди
Олис юртдан кўрган-кўрмаган.
Аёллар лол тинглайди, ўрмон
Ҳали бундай хаёл сурмаган.

Сўнг бир-бирин кўлини ушлаб,
Кириб кетар қуюқ ўрмонга.
Тўлқинланиб йўл солади, йўл
Майин шамол ўтлоқ томонга.

Кўйлашади, рақс этишар,
Мовий денгиз бўйида оқиш
Оққушлар тинч сузади, Парус
Қанотлари – илҳом ва олқиш.

Бу қадрдон оролда узоқ
Флот яшар кўкси ярқираб.
Сирғалади оққуш патидан
Намхуш ҳаво силлиқ нур тараб.

Гул қизларни кутиб олади
Ошиқ кўнгил қўшиқ нолаши.
Жўр бўлишар дилобар қизлар,
Титроқ солар муҳаббат саси.

Ўрмонда акс-садо жаранлар,
Сингар севинч туйғуларига.
Гўё денгиз тубидан қалқиб,
Парда тортар қайғуларига.

Майда-майда балиқларгача
Айланишар оролни аҳил.
Қайиқлари оққуш карликлар
Юмушлари тугамас, хил-хил.

Бу бокира ўрмон чиройи,
Бой карликлар бору йўғини,
Талаб-талаб битиришса ҳам
Ўчиришмас юрак чўғини.

Кўнгиллари нафис матодир,
Синиқ дилга сизмайди ором.
Ўлпон тўлаш, хўрликка чидаш,
Қачонгача этади давом?

Халқ яшайди, ўлмайди, ҳамон
Сўраётир: қайда ҳақиқат?
Қўл совумас дала, омочдан,
Шамолларга учмас адолат.

Болаларни қучиб, эркалаб,
Ватан қурсак, дейди бағри ёз.
Ҳақ соати бонг урди хуррам,
Жўровоздир, куйлар жўровоз!

Каарло КРАМСУ

(1855–1895)

Фин шоири. Шеърлари турли тўпламларда эълон қилинган. Шоир руҳияти ҳамин оҳангларда ифодаланади. Унинг муҳаббат лирикаси армон ва соғинч туйғуларига йўғрилган.

Шоир доимий изтироб ва етишмовчиликлар сабаб руҳий касалликлар шифохонасида вафот этган.

ШАРШАРА БҲЙЛАБ

Шом. Хаёллар оғушидаман,
Кулбам ёнлаб шаршара ёлғиз,
Шовуллайди тўлқинлар қайноқ,
Югуради бетинч, изма-из.

Довюрак ва асов уюрлар
Каби сачрар қудратим тошқин.
Жаранглайди эрк товушлари!
Тилга кирар сувлар шод, шошқин:

Тўлқинларни йиққин безавол,
Биз – сувости болаларимиз.
Занжирларни узса ким, баланд
Еру кўкда садоларимиз.

Қисматлари гўзал одамлар,
Сизга ҳеч не даҳшат солалмас.
Насиб этар ажиб саодат.
Руҳ кишанин узолсангиз бас!

Касимир ЛЕЙНО

(1866–1919)

Шоир, адиб, театршунос, адабиётшунос, санъат назариётчиси. Хельсинки университетини тугаллаган (1888), фалсафа фанлари доктори. Илк шеърий тўплами – “Шеърий тажрибалар” (1886) фин шеъриятида ўзига хос реализм мурожаатномасига айланди. “Кесишган тўлқинлар” (1890), “Кенгликлар” (1893), “Шеърлар” (1899) каби шеърий тўпламлари чоп этилган.

БЎРОНҚУШ

*Тўрт тарафда бўрон гувиллар, долга
Қайнаб тошаётир, денгизда чақин.
Қарсиллар, чайқалар улкан қайинлар,
Мармар қояларни қайрайди тўлқин.*

*Кўкка учаяпман шодон, ҳайқириқ
Булутларни ёриб, сувда ярқираб.
Шарафлайман сени, азиз она ер,
Шарафлайман сени, денгиз, нур тараб.*

*Шарафлайман – инсон, ҳаёт ва кураш!
Толиққан мачталар гижирлар базўр.
Довул титратади сим арқонларни,
Жўр бўламан қуюқ пўртанага, жўр.*

*Қўрқитолмас асло тубсиз гирдоблар,
Ёйиб юборади бўронни сиқиқ
Булутлар хўмрайиб қарамас энди,
Шамоллар тиниққан, осмон ҳам силлиқ.*

*Бўрон қанотидан куч оламан, куч,
Пўртаналар эса борган сайин пуч!*

*Рус тилидан
Ойгул СУЮНДИҚОВА
таржимаси*

Юха МАННЕРКОРПИ

(1928 йили туғилган)

Финляндиялик ёзувчи, шоир, фалсафа фанлари доктори. “Фонуслар сўқмоғи” (1946), “Шиша қалпоқ остидаги кечки овқат” (1947) шеърый тўпламлари, “Иблис мушти” (1952) пьесалар тўплами, “Кемирувчилар” (1958), “Қайиқ йўлга тушмоқда” (1961), “Из” (1965) романлари унинг қаламига мансуб. “Маймунча” ҳикояси “Арра” тўпламидан олинган.

МАЙМУНЧА

Бола бугун келмаса керак. Ўтган куни қасам ичдим: агар у бу ерда, кўча муюлишида яна кўришиб, оқ кўлқопли кўлларини силкий бошла-са, ўрнимдан туриб, “Маймунча” дейман. Кўриб кўзим тўйди – етар бас. Нима жин уриб бу ерга келади – бизнинг маймунчаларга хос меҳнатимизни мазах қилганими!

Чиндан ҳам, бу маймунчаларга хос меҳнат бўлмай, нима? Аллақачондан бери шу газета дўкончасида ўтираман-у, ҳеч қандай ўзгариш кўрмайман. Аммо бу ҳақда гапириш фойдасиз. Менга қулоқ солиб ўтиришмайди. Мени эшитишларига умид ҳам қилмаяпман. Менга қулоқ солишяпти деб ўзимни ўзим алдайман, холос.

Одамларнинг менга қулоқ солмаслигига сабаб вақтлари йўқлиги эмас. Сабаби менинг бор-йўғи қари, кўримсиз бир одам эканлигим, ҳеч кимнинг мен билан иши йўқлиги ҳам эмас. Мен улар учун – “шунчаки, ҳеч ким”. Ҳамма учун буткул, тамоман “шунчаки, ҳеч ким” бўлган шундай одамлар бор (улар озчилик эмас). Мен ҳам ўшандай, газета сотувчи “шунчаки, ҳеч ким”лардан бириман. Бошқа алоҳида аломатим йўқ. Нари борса, лозим бўлганидан узоқроқ шарақлайдиган машина сингари носоз бўлиб чиқишим мумкин. Менга қулоқ солиб, “ақлдан озган чол, тинмай минғиллайди”, деб ўйлашади. Чиндан ҳам шундай – ростдан ҳам минғиллайман. Бор овоз билан гапирса, нима бўлади? Ҳаммага қисқа ва тушунарли қилиб: “Маймунча” деса? Оқибати маълум: бундай гап ҳеч кимга хуш келмайди. Бунга жавобан узоқ ўйлаб ўтирмай дарров қарши гап айтишади: “Аҳмоқ”. Уларнинг ҳаммаси тамом бўлган одамлар. Ғирт тамом бўлганлар. Айнан шунинг учун улар ҳар доим, ҳар қандай вазиятда, фақат ўзларидан бошқа ҳеч кимга қулоқ солишмайди.

Ана қаранг, рўпарада баққоллик моллари дўкони эшигини очишяпти. Ҳадемай бола кўринади.

Ким бўлибманки, менга минғиллашнинг ўзи камлик қилса? Улар келишади – газета олиб, ўтиб кетишади, – лекин менга бу кам. Мен уларсиз яшолмайман. Гапларимни эшитишларини жуда хоҳлайман, лекин менга қулоқ солишмайди, шунинг учун ҳам минғиллайвераман,

шунда эшитишаётгандек туюлади. Нима деб тўнғиллайман? Ҳеч нима, мутлақо ҳеч нима. Минғиллагим келади, минғиллайман. Жин урсин! Ҳойнаҳой, маймунча бўлишга ўз ихтиёри билан кўнган дунёдаги ягона одам мен бўлсам керак.

Лекин негадир иккинчи маймунча ҳеч кўринмаяпти. Кечикапти. Кеча келмади. Бугун эса кечикапти. Унга зўр завқ билан “Маймунча” деган бўлардим-а. Буни анави тамом бўлганларга айтиб бўлмаса, жилла курса, шунга, беш ёшли болага айтаман. Э, йўқ – у ҳам тамом бўлган. Тамом бўлган. Агар менга дарров жавоб қайтармаса-чи? Шундай бўлса-чи? Яна бекорчи гапни гапиряпсан, қария. Хотиржам бўл, у кўзлари билан жавоб беради. Сўз билан эса – онасига газета дўкончасидаги чол уни маймунча деб ҳақорат қилганини айтганидан кейин.

Наҳотки у менга фақат шунинг учун керак бўлса? Аввал-бошдан у менга керак эди, эрталаблари унга шуни уқтирардим. Табиийки, у қўл силкиётган пайтда ўзимча минғиллаб уқтирардим. Қайсидир кўринмас ришта орқали унинг онгига манави ерда, ортида совуқ қотаётган одам ўтирганини етказишим зарур эди. Ахир бу ерда узоқ ўтиролмаيمان – лекин бу муҳим эмас, одамлар келишади, кетишади, ҳаммаси ана шундай, бошқача эмас, бу муҳим эмас. Аммо шу ёқдан бу ёққа кезишлару, унга алоқадор бошқа нарсаларни сендан ўзга ҳеч ким пайқамаса, бу энди ёмон. Бундай ўйдан этинг жимирлайди, ҳеч қандай пўстин наф бермайди. Шундай қаҳратонда совукдан қотиб қолгандек ўтирибман – жойимдан жилмайман. Оёғимни ўқ юлиб кетгандан бери ўтираман. Замбарак ўқи бўлса керак, ундан бундайроғи эмас! Аммо барибир бу ерда шунинг учун ўтирганим йўқ. Маймунча қандай ёғочоёққа ўтқазсанг ҳам, барибир маймунлигича қолади – шу сабаб ўтирибман бу ерда.

Лаънати бола – ҳали ҳам кўринмаяпти. Уни эрталабгача кутишимга тўғри келса, ҳаммаси бошдан бошланадиганга ўхшайди. Аввалига унинг найранглиридан кулардим, холос, кейин яхши кўрдим, охири эса ёқтирмай қолдим. Ҳа, унга ҳеч нимани уқтиролмаслигимни пайқаганимда, ёқтирмай қолдим. У мен учун ҳар тонг қаршимда очиладиган қопқоқли туйнукнинг ўзи, кун бўйи вужудимда титроқ уйғотувчи маймунчаларга хос меҳнатнинг гувоҳига айлантирадиган туйнук.

Бола ҳар доим онаси сут дўкончаси ва баққоллик моллари дўқонида савдо қилгунча анави ерда, бурчакда туради. Бошида кўк кепка, эгнида куртка ва узун жигар ранг шим, шундай узун ва кенги, пойабзалнинг пошнаси тагидан аранг кўринади. Унинг қўлқоплари ҳам бор – узун оқ қўлқоплари. Жуда ажойиб, оппок. Уларни онасига неча кун, неча ҳафта ялиниб олдирган бўлса керак; бу қўлқопларни кийганда, худди орзулари адоғига етгандек кўринади. Бола кудратли маъбудга айланади – йўл ҳаракатини тартибга солувчига. У узоқ ўйланмай йўлканинг четига ўтади-да, оқ қўлқопли чап қўлини кўтариб, ўнги билан машиналарга ҳаракатланишга ишора беради. Кейин ҳафсала билан, тантанавор бурилиб, ўнг қўлини кўтаради-да, чап қўлини силкийди. У ҳеч нимани кўрмайди, эшитмайди – чорраҳадан ўтаётган машинаю трамвайлардан бошқа ҳеч нимани. Уйдек келадиган баҳайбат, кўк автобус кўринганда эса, – биз, бечора маймунчалар ҳолига вой! – бола янада жиддий тортади – ўз қўллари билан яратган оламларга боқаётган тангридек гўё. Оёқ учида туриб, оқ қўлқопли қўлини баланд кўтаради ва тутун чиқарувчи

кувурини вариллатиб ўтаётган автобусни чорраҳадан жўнатади. Ўн-ўн беш дақиқа шу ҳолатда тургач, чорраҳага ҳеч қандай оқ қўлқопни писанд қилмайдиган даражада қудратли биров келиб, “Қани, кетдик” деганча тепага кўтарилган қўлни ушлаб, “полициячи”ни ортидан судраб олиб кетади.

Кеча онаси савдо қилишга бир ўзи келганди. Бугун эса у ҳам кўринмайди. Аттанг. Болатой хасталаниб қолмадимикин? Мен уни шундай қаҳратонда битта куртқада кўчага чиқармаган бўлардим. Э, йўқ, у ичидан жун свитер кийган, албатта, бошқача бўлиши мумкин эмас – яна бекорчи гапларни гапиряпсан, қария.

Ана, ана улар келишяпти. Йўқ, фақат онаси. Бола кўринмайди.

Келмади, бугун ҳам келмади. Онаси ўтиб кетди, сут дўконига. Юзи ҳаддан ташқари кибри, ҳеч нимани уқиб бўлмайди. Бола касал бўлиб қолган, шекилли. Нима, онасидан сўрасинми? Қандай бемаънилиқ. Йўтал ва тумов болаларда кўп учрайди.

Онаси дўкондан чиқди, мен ҳам амаллаб ўрнимдан турдим. Яқинлашганда эса, гап бошладим:

– Хоним...

У ўгирилди. Ҳарқалай ўгирилди.

– Кечирасиз, хоним, айтмоқчийдимки...

Шошилиш керак – хоним совқотаяпти.

– Сизнинг ёнингизда доим жажжигина, митти маймунчадек бола бўларди... Ҳалиги... оқ қўлқопли...

– Хўш?

– Хўш?.. Хўш дейсизми? У касал бўлиб қолмадими, ахир...

– Худо сақласин, асло!

Хоним менга шундай совуқ қарадики, ўзимни ёмон иш қилаётгандек, боласига зиён етказётгандек сездим. Сўзларим томоғимга тикилди – ҳеч нима деёлмадим, тушунтиролмадим, хоним эса менга бошдан-оёқ разм солди – тикилиб қаради, мен бўлсам улгурмадим. Керакли сўзни топишга улгурмадим. Энди хоним ҳам уларнинг ҳаммалари сингари тамом бўлган одам, мутлақо тамом бўлган.

– Менинг ўғлим билан сизнинг нима ишингиз бор ўзи? – У менга яна бир карра разм солди. – Нима ишингиз бор?

Ҳаммаси тамом. Хаёлга яна сўзлар келади, лекин энди бошқа, ҳеч ниманинг аҳамияти бўлмаганда айтиладиган сўзлар.

– Сизнинг ўғлингиз? У менинг ўғлим эди!

Илгари ҳеч қачон фикримни бунчалик аниқ ифодаламаганман. Аёлнинг кўзлари косасидан чиқиб кетай деди, юзида камалакнинг ҳамма ранги жилоланди. Кейин қичкириб, қочиб кетди.

Қочаверсин. Унинг ўғли бор, менинг эса болам йўқ. Мен ўзимни шунчаки йўл ҳаракатини бироз тартибга солаётгандек тасаввур қилдим, қўлқоп ўрнига эса “менинг” ва “ўғлим” деган сўзлар. Улкан автобуслар маълум сонияларда қўлқопларим ишорасига қараб юраётгандек туюлди ҳатто. Бироқ бу ёлғон. Автобуслар кетиб бўлди. Кетиб бўлди. Ўзинг асра, Худойим, биз маймунчаларни ўзинг асра!

Вейо МЕРИ

(1928 йили туғилган)

Фин ёзувчиси. “Айрилганлар” (1959), “1918 йил воқеаси” (1960), “Кўзгуга чизилган аёл” (1963), “Таянч пункти” (1964) романлари, ҳикоялар тўпламлари муаллифи. Адибнинг “Манила сиртмоғи” қиссаси дунёнинг кўплаб тилларига таржима қилинган. Вейо Мери “Сержант ўғли” романи учун 1973 йили Шимолий мамлакатлар кенгашининг халқаро мукофотига сазовор бўлган.

СОВЧИЛИК

Қария Лэкстрем ошқошиқ билан чуқур ликопни кавларди. У ўзи учун атайлаб майда тўғралган гўшт ва картошкани қошиққа аранг илиб, бўлақларини дастурхонга тўкарди. Баъзида Лэкстрем ёғдан ялтираётган бармоқларини гердайиб қизига чўзар, Регина сочиқ ёки кўлига илинган латта билан уларни тозалаб артарди. Ошхонанинг очиқ деразаси дарахтлар қуюқ ўсган ҳовлига қараган, қуёш нури бу ерга жуда кам тушади. Машиналар уй ёнидан шунчалик ғизиллаб ўтадики, катта йўл юпка сув қатлами билан қопланганга ўхшайди.

Мауно Сантавирта тантанавор пайтларда кийиладиган қора пўрим костюмда иссиқдан лоҳас тортиб, жикқа терга ботиб ўтирар, ҳар гал тер томчиси кипригидан кўзига оқиб тушганда, қуёв кўзини пирпиратарди. Ўнг кўли билан Регинанинг тирсагини маҳкам тутар, гўшт тўғраши керак бўлгандагина, Сантавирта асабий аланглаб, иложи бориचा сездирмай кўлини четга тортарди.

Қария Лаке ниҳоят текин тингловчиларга эга бўлиб, тинмай вайсарди. Қуёв кўнгил учун виқор билан бош ирғар, ўринли-ўринсиз жойда маънодор қилиб гапириб қўярди:

– Ҳа, ҳа. Худди шундай.

У кўпроқ Регинага, айниқса, унинг ёйилган малла сочларига қарарди. Сочлар мис симдек ялтирар, қуёш нури қизнинг энсасига тегиши билан эса оловдек ёнарди.

Қария лаби лабига тегмай Хельсинкида қачонлардир, деярли ўтган юз йилликда кўтарилган даҳшатли тўфон ҳақида сўзларди.

– Эслаш ҳам кўрқинчли, эски черков боғида ҳамма катта дарахтларни илдизи билан кўпориб олган. Эртасига олиб чиқиб кетишга осонроқ бўлиши учун ишчиларнинг уларни арралаб бўлақларга бўлаётганини кўргани атай бордим. Ўзим у пайтда Кайвопуисто туманида яшардим, кўчада тошлар думаларди, муштдек келадиган тошлар. Умримда бунақасини кўрмагандим. Соҳилда нималар бўлганди-я, перкеле¹! Тўлқинлар елканли қайиқларни пайрахага айлантириб юбормагунча ҳар томонга итқитиб, урарди. Шунда анави Съеблом келиб, қайиғини чўктиришимни илтимос қилди. Мен дарров сузиб бориб, мачтага чиқдим-да, эпчиллик билан қайиқни ағдариб юбордим. У осонгина чўкиб кетди, фақат мачтанинг учи чиқиб турарди. Ўша Съеблом мукофотига сени Порвога олиб бориб, яхтани бошқаришингга рухсат бераман, деб ваъда берди. Лекин кейин, қайиғини кўтаришга уринганимизда, – жин урсин! – кимдир бизгача бу ишни қилгани маълум бўлди. Қайиқдан ном-нишон йўқ, фақат таёқ чиқиб

¹ Перкеле – финча сўкиниш.

турибди, ўғрилар хўжакўрсинга уни кумга тиқиб кетишган экан.

Бахтимга, кўп ўтмай узоқ жойларга сузадиган бошқа капитан, Бломберг ўз яхтасида денгизга чиқди, у ўзи билан Съебломни олди, Съеблом эса – мени. Капитанлар йўл бўйи палуба остида, каютада ичкиликбозлик қилишди. Штурвални ҳам, елканларни ҳам ўзим бошқаришимга тўғри келди. Ваҳоланки, мен у пайтда бор-йўғи ўн бир ёшли бола эдим. Тўғри, кўпни кўргандим, елкан остида кўп суздандим, бироқ Порво томонга йўлим тушмаганди. Узоқдан қояни кўриб, бор овозим билан қайси томондан айланиб ўтишни сўраб кичкирдим, улар эса менга пастдан бақиришарди – ўннга ёки чапга деб. Худога шукр, бобойлар йўлни ёддан билишаркан. Ниҳоят Порво бандаргоҳига етканимизда Съеблом бирдан қирғоққа тушмоқчи эмаслигини айтиб қолса денг. “Онанг биз ҳақимизда нима деб ўйлайди, Бломберг? Ахир ғирт мастмиз-ку”. – “Унинг ўлганига ўн беш йил бўлган”, – деди Бломберг. “Э, Худо! Нахотки у қазо қилган бўлса?!” “Юрақол, оғайни, келган эканмиз, жилла курса, қабрини зиёрат қилайлик”. – “Йўқ, йўқ, фалокатдан нарироқ юрган яхши. Ахир мастмиз-ку!” – “Унда бу ишни ўрнимизга болакай қилсин”. Югуриб боришимга тўғри келди, мазор эса, аксига олгандек, тоғда экан. Қабрни қандай қилиб дарров топа олганимни билмайман...

– Дадажон, энди озроқ овқатланинг, – Регина мулойим овозда чолнинг гапини бўлди.

– Йўқ, бошқа егим келмаяпти, – деди қария ўжарлиги тутиб.

– Дадамизнинг хотираси жуда ўткир экан, – деди Сантавирта ҳурмат билан.

– Менинг ёшимда ўткир бўлиш керак-да. Йўқса, ҳамма бурунги ишларни эслаб қолиб бўлармиди. Ха-ха-ха... Ҳа, нима ҳақида гапираётгандим? Қайтишда қариялар бири олиб, бири қўйиб кўрқинчли воқеаларни эшашди, тагин мастликда ҳадеб бир гапни қайтаришарди. Белман ҳақида бундай дейишди...

– Машхур шоир ҳақида эмасми? – сўради Сантавирта одоб билан.

– Сен қаердан биласан? – ажабланди қария.

– Мауно, эшитяпсанми, дадам сенга “сен” деб мурожаат қиляпти. Қандай яхши! – севиниб кетди Регина.

– Бу табиий, – ғурурланди Сантавирта.

– Дада, қаҳва совиб қолади, – деб эслатди Регина.

– Нима? – довдиради қария. – Қаҳва? Менда қаҳва борми?

– Ҳа, ахир сизга ҳозиргина қуйиб бердим-ку.

– Нега буни дарров айтмадинг?! – аччиқланди чол.

– Лекин дадажоним ҳикояга шунчалик берилиб кетдики, барибир эшитмаган бўларди.

– Дада, бизга кулоқ солинг, илтимос, – Сантавирта тантанавор оҳангда гап бошлаб, Регинага маъноли жилмайиб қўйди. Қиз уялиб, унга ҳадиксираб қаради, лекин шу заҳоти нигоҳини қанддонга шундай қаттиқ тикдики, ундан ҳатто бир бўлак қанд тушиб кетди. – Биз ният қилдик, қизингиз билан турму...

– Бир гал роса ҳангома бўлганди. Акам Аларик денгизга чиқди, – атрофда ҳеч нимани пайқамай, вайсарди чол. – Роса номи чиққанидан Хиеталахти бандаргоҳига келиб тўхтаганида, полициячиларимизнинг бари уни кутиб олгани шошилди, йигитлар қирғоққа тушибоқ уларга ёпишиб кетишди. Узоқ суздандан кейин ҳар доим қўллари кичиб қоларди, полициячиларни уришга қўйиб берсангиз бўлди, улар денгиздаёқ шуни

ўйлаб роҳатланишарди. Муштлашув шундоқ бандаргоҳда бошланиб кетди. Перкеле! Бу ҳақиқий ур-йикит эди, – валдирарди қария кўзларини ваҳимали олайтириб. – Миршаблар уришқоқларни бир амаллаб маҳкамага олиб кетишди. Лекин ўша ёқда муштлашув яна давом этди, бу гал йигитлар устун келишди – полициячилар “уйларида” ховурларидан тушиб қолишди, гижгижлайдиган томошабинлар ҳам йўқ эди. Йигитлар уларни миршабхонага тикиб, кулфлашди, қайсидир мишикига калитни полиция бошқармасига олиб бориб беришни тайинлаб, ўзлари сузиб кетишди. Ана ўшанда шунақанги ишлар бошландики! Миршаб зоти борки Пунавуори бўлимига ёпирилди, энг каттаси извошда эди, югурдаклари ёнида чопиб борарди. Роса хангома бўлганди, сизларга айтсам, – ўз кўзларим билан кўрганман. Полиция биносини ўраб олиб, ўзлариникиларни қамокдан чиқариб юборишди. Бирдан катта миршаб бақириб қолди: “Бу қанақаси?! Олтита аҳмоқ, ҳар бири буқадек келади-ю, ўзини турмага қаматтириб ўтирса! Нега бу ерда ўтириб олдинглар?” – “Ахир устимиздан кулфлаб кетишди-ку”, – деб ўзларини оклашарди улар. “Нима, деразадан тушиб кетолмадингларми? Азбаройи пастлигидан кўчадаги мастлар тўғри камерага гурсиллаб йиқилади!” – “Чин сўзимиз, жаноб бошлиқ, яқин орада ҳеч ким йиқилмади”. – “Жим бўлинглар, галварслар! Сизлар ҳатто полициячиликкаям ярамайсизлар!..”

– Дадажон, Мауно сизга бир нима айтмоқчи, – деб гап кистирди Регина ниҳоят.

– Тўғриси айтиш керак, мен ҳам болалигимда денгизни орзу қилардим, онам қўйиб юбормаган. Отам эса ўқишни ўрганишим биланок муқовачига шогирдликка берган. Хапойя ҳақида эшитганмисан? – кутилмаганда куёвига қаради чол.

– Ҳа, албатта, анча машҳур исм, – хижолат бўлди у. – Бир дақиқа, эслаб кўраман.

– У... дунёдаги энг бешафқат қотил эди!

– Лекин дадам овқатдан кейин кўркинчли нарсалар ҳақида гапирмайдик, – деб ялинди Регина. – Бу жуда зарарли!

– У бутун умр қамокда ўтирган, – қария қизига эътибор бермади. – Ўша Хапойя марказий қамокхонада ўлиб кетди. Биринчи куниёқ хўжайин мени ўша қароқчи турмада ёзган китобни олиб келишга жўнатди, у китобда ҳамма саргузаштларини тасвирлаган. Биз китобни муқовалашимиз керак эди. Менга қароқчининг белидан шилиб олинган тери парчасини муқова учун топширишди. Терига ишлов берилгач, бирдан қорайиб кетди – шу аҳволдаям муқовага яраган бўларди-ю, лекин устида зарҳал турмасди: одам териси зарҳал беришга жуда қуруқлик қилади, – беўхшов илжайди қария.

– Нима қиламиз? У ҳеч нимани эшитмаяпти, – деди Сантавирта умидсизланиб Регинага. – Гапиргани гапирган, одам эмас, радионинг ўзи.

– Яна бир марта уриниб кўр, – маслаҳат берди Регина.

– Нимадир дедингми, а?

– Мауно кўлимни сўрамоқчи, – шодон овозда каттиқ гапирди Регина.

– Мен ҳам шуни айтяпман-да, гвардия Царское селода эди. Полк ҳарбий машғулотлари бўлаётганди. Рус батальони ўқ узар, финлар эса натижани ҳисоблашарди. Руслар аввалдан нишонларни тешиб, ўзлари осмонга ўқ узишарди. Машғулот авжига чиққанда, подшоҳ бирдан ўқ узишни тўхтатди. Биласизми, у ҳамма қандай қилиб нишонга бунчалик аниқ ураётганига қизиқиб қолди. Тиниб-тинчимаган, ҳовликма шоҳ эди-да ўзим. “Нишонга аниқ теккизиш – юздан бир юз қирқ! Сиз ажойиб мергансиз”,

– деб мактади фин шу пайт ўқ узаётган рус зобитини. “Худо ҳаққи, фақат подшоҳга айтманг, – деб ялинарди у. – Раҳм қилинг, хотиним, кичкина болаларим бор. Ҳеч бўлмаса, юздан қирк денг”. – “Нега мени ёлгон гапиришга ундаяпсиз? – қизишди фин. – Мениям хотиним, болаларим бор. Ҳа, майли, шундай бўлақолсин, юздан тўрт дейман”. – “Азизим, тўрт бўладими ёки қирк, сизга барибир эмасми? Муқаддас авлиёлар ҳаққи, қирк денг”. – “Мен тўғрисўз одамман, лекин юрагим тош эмас. Шунинг учун танланг, тўртми ёки бир юз қирк?”

Чол шундай деб дастурхондан тура бошлади.

– Йўк, йўк, дадажоним ҳали кетмайди-ку ахир, – ҳовлиқиб қолди Регина.

– Кўп овқат еб қўйганга ўхшайман, бироз мизғиб олишим керак, – эътироз билдирди Лэкстрем ва оёқларини шапиллатиб ўз хонасига қараб кетди.

– Дада, гапимга кулоқ солинг, – чолнинг кетидан юрганча ялинарди Мауно. – Йўк, у кулоқ ҳам солмаяпти!

– У эшитмаяпти, – деб тўғрилади қиз.

– Жуда яхши эшитяпти, шунчаки ўзини эшитмаганга оляпти. Ҳамма қарлар бир хил. Улар ҳақида бирон ёмон гап айтсанг бас, дарров эшитишади.

– Мауно, дадам ҳақида нималар деяпсан?!

– Бирон нотўғри гап айтдимми? Кечирасан, хоҳламагандим, азизам.

– Нега менга бақиряпсан?

– Фақат, Худо ҳаққи, йиғламагин. Ахир ўзимни ўйлаётганим йўк-ку, тушун. Шахсий ҳаётинг бўлиши керак-ку. Ахир асира эмассан-ку. Мен-чи? Мен ҳақимда ўйламаса ҳам бўлади. Бундан чиқди, шу чўтир кўримсиз чол сен учун ҳам оила, ҳам эр...

– Уят эмасми! Ахир бу менинг отам-ку! – хўнграб йиғлаб юборди Регина.

– Хўп, бўпти, бўпти, яхшиси, очик ҳавога чиқайлик. Бу ер шунчалик димки, ҳатто фикрлаёлмаяпман.

Улар боққа чиқиб, гуллаб турган настаринли шийпончага ўтиришди. У ер ним қоронғи ва салқин эди, сигарета тутуни кўк аждарлар мисоли ғалати бураларди.

– Кириб, дадам билан яхшиликча гаплашаман, – деб жазм қилди ниҳоят Сантавирта.

– Дадам аллақачон ухлаб қолган, – умидсиз қўл силтади Регина.

Аммо Сантавирта барибир туриб, уйга қараб юрди. У даҳлизга кириб, иккиланиб депсиниб турди-да, ниҳоят чолнинг хонаси эшигини журъатсиз тақиллатди. Жавоб бўлмагач, эшикни сассиз очиб, ичкарига мўралади. Чол бошини ғалати тарзда орқага ташлаб каравотда ётар, қирра бурни сўппайиб қолганди.

Сантавирта чўчиб эшикни ёпди-да, йўлакдан ўтиб, дераза олдида тўхтади. Регина настаринли шийпончада оёқларини чалиштириб ўтирганча чекарди. Сантавирта сигаретни полга ташлаб, пойабзалининг учи билан ўчирди, кейин шляпасини кийиб хўрсинди-да, қиз томонга қараб юрди.

АРАФА

Фирма директори ўтгиз ёшларда эди, ундан катта эмас. У ўзига қараб юрарди: янада кўпроқ ялтираши учун қора сочини лак билан хўллаб, чеккаларига узун соқол туширарди. Унинг учун ертўлада хужрасифат

қилиб тўрт квадрат метрни хира ойна билан тўсиб қўйишганди. Унинг олдидаги ёзув столи ёнида котиба, ўн олти-ўн етти ёшлардаги ўғил болаларча қўпол овозли ёшгина қиз ўтирарди. Четдан унинг овози раста бўлаётгандек туюлиши мумкин, аслида эса, у шунчаки ўғил бола тенгдошларига таклид қиларди, чунки қизларда бундай бўлмайди. Бу кизнинг кийиниши ҳам ғалати эди: кайфиятига қараб ё сариқ қўнғироқ-юбка ва баланд пошнаги туфли, ё узун рўдапо кийим ва шиппак киярди. У узоқ вақт бир жойда ўтиролмасди, нуқул сакраб турар, безовта бўлар, юбкасини қўтариб, ингичка оёқларини кўрсатганча айланарди.

Бу хонанинг ҳар бир квадрат метри ижараси хўжайинга икки юз йигирма маркага тушарди. Анча арзон ва фойдали. Лекин ертўлага машинада ҳеч қанақасига кириб бўлмайди, типратикан ҳам буни тушунади. Шунинг учун ишчилар молни елкаларига ортиб, зинадан биринчи қаватгача қўтариб боришлари, кейин эшикдан кўчага чиқаришлари, бу ҳам осон эмасди, ва ниҳоят машинагача олиб боришлари керак эди. Машина ҳам ўзига хос техника мўъжизаси, автофургон турларидан бири эди. Хўжайин бунақасини қандай ундирган, ақл бовар қилмайди. Унинг мотори ўриндиқ тагида эди, ҳайдовчи кабинаси эса анча олдинга чиқарилганди. Унда ўтирганларда кўчага чиқиб қолгандек таассурот уйғонарди. Кечаси ҳам худди шу сабабдан қўйиладиган жой йўқ эди – ертўлага кириб бўлмайди. Шунинг учун тун бўйи кўчада, ишхона яқинида ётарди, яхшики, бутун сақланишидан хавотир олмас ва бўлади. Бир ойдан бери қирчиллама аёз турган бўлиб, ҳар куни эрталаб ўт олиши қийин кечаётганди. Қор ҳали ёғмади, то арафагача бирон марта ҳам ёғмади. Газеталарда бу йил Рождество қорсиз ўтади деб ёзишарди. Рост, арафа келиб қолди-ю, ҳали қор учқунламадиям.

Машинани Косонен, котибанинг деярли тенгдоши бўлган ёш йигитча ҳайдарди. Майда фирмалар ўсмирларни ишга жон деб олишади: улар рулга ўтиришга шундай интилишадики, ғайрат учунгина ишлашади; уларга арзимаган иш ҳақи тўлашади, фақат маош деган номи бор.

– Байрам муносабати билан бизга мукофот беришармикин, кўрамин, деди Косонен кўллари билан завқ билан ишқалаб. – Ҳамма фирмаларда беришади. Айримларида яна ўн учинчи маошни ҳам тўлашади. Биз-ку, бунга айтарли умид қилмасак ҳам бўлади. Пулларимиз хўжайиннинг сейфида Лефстремнинг енгидек сиқилиб қолган. Бечора эсингдами? Эшикни ҳеч очолмагандик, заводга олиб боришга тўғри келган. Уларни, кадрдонларни юк машинага бирга ортганмиз. Лефстрем сейфда ётган, қулайгина қилиб жўнатганмиз. Аммо бу Рождество эртаги эмас.

Косонен кўпинча гаплашадиган ҳаммол Куяла ундан ўн ёшча каттароқ, салолик эди, дарвоқе, бу суҳбатлар монологга ўхшаб кетарди. Куяланинг Хельсинкида яшаётганига бор-йўғи икки йил бўлганди. Ўтган баҳорда уни ишдан бўшатишди, икки ой ишсиз юрди. Қурилишга олишмади. Кватиранинг эгаси бўлган аёл кундузи ишларди, шунинг учун унинг кун бўйи ё ўқув залида, ё уйда салқинлаб ўтирганини сезмади. Турар жой учун учинчи ойнинг пулини тўлаш вақти келганда, пули тугаб қолди. Унга қандай ёмон аҳволга тушиб қолганини айтиб беришга тўғри келди. Кампир дарров унга шу жойни топиб берди, чунки фирма хўжайини унинг жияни эди. Ойлигини ҳам ҳамманикига ўхшаб арзимаган қилиб белгилашди: ойига 32000 марка. Шундан ўн мингини бекага бериш керак эди, яна бир неча минг ҳар хил солиқларга кетарди.

Куяла ҳам байрам муносабати билан уларга мукофот беришларига ҳеч

ишонмасди. Бермоқчи бўлишса, аллақачон берган бўлишарди.

Директор эрталабдан бери кўрингани йўқ, киз эса идорада ёлғиз эди. У телефонда молни етказиб беришга буюртмани расмийлаштириб, уларга рўйхатни берди, улар молни – муқовасига киноюлдуз тасвири туширилган ёзув тўпламлари, конвертлар, қоғоз сочиқлар, гигроскопик пахта ва бошқа майда-чуйдаларни юклай бошлашди. Машина жойидан жилди, Косонен йўлни ҳар хил тўғри ва нотўғри усуллар билан қисқартириб, ўтиб кетаётган транспортни ҳайдовчилари-ю аждодларига қўшиб беаёв сўкканча эпчиллик билан ҳайдарди. Баъзида ўзи билан ўзи қизгин баҳслашар, Куяла ухлаётган одамнинг сирини беихтиёр эшитиб қолгандек ўзини жуда ноқулай сезарди:

– Бориш керак, лекин фақат анави бўшанг Эйка биланмас. Бу ерда кучлироқ одам керак. Ёнғоқдек чақиб ташлаши учун. Эленда ваҳима уйғотиш керак. Тўғри айтяпманми?

Куяла балиқдек жим эди, Косонен овоз чиқариб гапираётганини хаёлига ҳам келтирмаганди.

Улар гигроскопик пахтани кўғирчоқдек чиройлиқкина сотувчи қизлар ишлайдиган атир дўконларига тарқатишди. Аммо, афсуски, қизлар ишчилар билан гаплашишга илтифот кўрсатишмасди. Балки, юздаги бўёқ тўкилиб кетишидан қўрқишар. Косонен кетаётиб, худди бураб қўйилгандек битта гапни такрорларди:

– Рождество ва Янги йил омадли келсин.

– Сизга ҳам! – деб жавоб қайтаришарди унга.

Овозлар чиройли муомала қоидаларига мос равишда бир хил оҳангли, зерикарли эди.

Лекин канцелярия моллари дўконларидаги хонимчалар ўзларини жўнроқ тутишарди, бироқ бу ерда ҳам танишишда тўсиқ пайдо бўлди: улар олмахондек югургилаб юришарди, баъзан ҳужжатга имзони ҳам дарров қўйдириб бўлмасди. Куяла кутаётиб вазминлик билан почта откриткаларини томоша қиларди. Хонимчалар билан гаплашишга жазм этолмаётганининг яна бир сабаби шуки, пештахта ортида, одатда, икки сотувчи турарди – бири ёш, иккинчиси кекса, ёш, кекса... Улар она-бола бўлса-чи? Бошингни қотириб аниқла.

...Улар яна машинани юклаш учун идорага жўнашди. Табиийки, директор келмади. Котиба уларга заррача эътибор қилмай, телефонда қайсидир дугонаси билан тўлиб-тошиб гаплашарди. Агар симнинг у ёғида йигит бўлса, у ўзини тўхтатолмай хахолаб қулган, илонбалиқдек тўлғонган бўларди ёки, аксинча, паст овозда бир нима деб пичирлардики, жуда хоҳлаган тақдирингизда ҳам, эшитолмасдингиз.

– Ҳа, пулларимиз ухлади, – қизишарди Косонен. – Бошига лак қуяётган бўлса керак, бизни эса унутган. Бу ерга келганда, таъзирини бериб қўярдим. Шунинг учун кўринмаяпти, сезаётган бўлса керак. Мен ҳам бундай вазиятда кўринишга ботинмаган бўлардим.

Тушдан кейин соат учда Косонен Куялани Хэментийда туширди, ўзи эса машинани қолдириш учун ишхонага кетди. Хайрлашаётиб жаҳл билан тўнғиллади:

– Ҳа, майли. Байрамдан кейин боплаймиз. Қор тепаликларида унга ралли уюштирамиз. Ҳисоблагичга шунақанги ўраб ташлайликки, ўзидан кўрсин. Ҳа майли, бўпти. Мен кетдим.

– Бўпти, – Куяла машина кетидан беихтиёр қўлини кўтарди-ю, бирдан комбинезонини алмаштириб олишни эсдан чиқарганини эслаб қолди. Шаҳарда жонли рекламага ўхшаб айланиб юриш унчалик завқли эмас.

Бунинг устига, комбинезондаги ҳарфлар мушукдек катталиқда:

ЭЙНО. И. ХАКАЛА.

Қоғоз савдоси.

У ҳам комбинезон устидан, агар бўлганда, Косоненга ўхшаб, жон деб куртқасини кийиб олган бўларди.

Унинг хонаси равоқ устида эди. Куяла кириб, эшик ланг очиқлигини кўрди – демак, бека хонани йиғиштирган. У эшикни ёпиб, комбинезонини ечди-да, ўзини каравотга ташлаб, сигарета тутатди. Ишда чекмасди. Тежарди. Ойнадан фақатгина бир хил томлар ва осмоннинг қорамтир қисми кўринарди: кўчанинг нариги томонида механик устахонанинг бир-бирига ўхшаш бинолари жойлашганди, уларнинг чек-чегараси йўққа ўхшарди, гектар-гектар майдонлар. Қоронғи тушаётганди. Куяла қимирлаши билан яна ўша лаънати машинада кетаётгандек, устига уйлар, кўчалар, транспорт ва ҳатто одамлар бостириб келаётгандек сезги пайдо бўлади. Бир соатча ётса, ҳаммаси ўтиб кетади. У ухламасди, шунчаки ётар ва мушаклари аста-секин бўшашаётганини, бутун вужуди тинчланаётганини ҳис қиларди. Ҳар куни шу аҳвол такрорланарди. Кечалари кўчада транспорт ҳаракати тиниб, ўтмиш хотиралари сингари жимлик онлари бошланади.

Куяла бориб овқатланмоқчи бўлиб, кийина бошлаганди, бека эшикни тақиллатиб қолди. У бугун бекага ёрдамлашишга ваъда берганини эслади. Черковда қавм олдида Гўдак кўтарган Марияга ўхшаш образни тасвирлашни режалаштиришибди. Бекага шундай муносабат билан ҳатто ўзи ишлайдиган дўкондан аёллар манекенини ва никоҳ кўйлагини олишга рухсат беришди. Энди буларнинг ҳаммасини Пенгеркатуга элтиш лозим эди. Унинг илтимосини бажармай бўладими! Куяла одатда беканинг ҳамма илтимосларини бажарарди. Бу олтмиш ёшли, кичкина, тўлача ва ниҳоятда чакқон аёл эди. Эри ўн йил аввал вафот этган. Бека унга бир соатда нима бўлганини айтиб берган: эри бир нима туртгандек тун ярмида бирдан уйғониб, шифтдан қандилни суғуриб олган ва лампаларини синдирган. Ҳаммасини! Ва ўлган. Худонинг жазоси!

Беканинг беш нафар катта қизи бор эди, бўйчан оқ-малла сочли гўзаллар. Кичиги дарахт кесувчи шведга турмушга чиққан. Улар бутун куз Финляндияда меҳмон бўлишди, Рождествога эса уйга жўнаб кетишди. Куяла улар билан танишди. Дарахт кесувчи швед қайнонаси учун ўйнаб-ўйнаб ҳамма кўрпа ва тўшакларини қабиб берди. Гап шундаки, у зерикшдан сиқилиб кетганди: финчада биттаям сўзни тушунмас, хотини таржимонлик қиларди. Бунинг устига, дарахт кесувчи эллигинчилар сектасига мансуб эди. Ҳар оқшом таржимон орқали Куяладан диний мажлисга бирга боришни сўрарди. Куяла бошқа жойда кутишаётганини айтиб, зўрға баҳона топарди. Ўзи эса тун бўйи кўча кезишга кетарди. У аввал кутубхонага кирарди. У ерда ҳозир нозирлар анча хилма хил одамлар эди, Куяла уларнинг ғалати даврасига узок тоқат қилолмай қочиб кетарди. Бир қария ҳар оқшом тўхтамасдан Рунеберг¹ни ўқирди, ҳатто ёдлаб олганга ўхшарди: битта қаторга тикилади, кейин қўллари билан кўзларини қия ёпиб, минғиллайверади, минғиллайверади.

Бир куни бека Куяладан шўх оҳангда оқшомларни ким билан ўтказаётганини сўради, бунга у дўстлари кўп эканини айтиб, қисқа жавоб берди. Аслида, бека саволлар бермаганда, улар суҳбатлашмаган бўлишарди, чунки Куяла қадимий финлардек камгап эди.

Ҳозир, дўконда, у манекенни худди боладек авайлаб витринадан олиб,

¹ Рунеберг – Рунеберг Йохан Людвиг (1804–1877) – атоқли фин шоири.

индамай бекага узатди. Бека чакқонлик билан уни ечинтирди. Қўғирчок яланғоч аёлга жуда-жуда ўхшарди. Ёнида бека бўлмаганда, Куяла унга яхшироқ разм соларди, лекин ҳозир нигоҳини олиб қочди. Қўғирчокни кўрпага ўрашди, кўрпанинг тагидан васвасага солувчи яланғоч оёқлар чиқиб турарди. Улар Питкясилтдан пиёда судралиб юришди, Куяла уни пастга ташлаб юборишга тайёр эди, кўтариб юриш жуда оғир экан.

Етиб келишганда, бека Куялага черков байрамида қолишни таклиф қилди, лекин у жўяли баҳона топиб рад этди. Ахир ростдан ҳам диний байрамга ишчи комбинезонида бормайди-ку!

Қайтишда Куяла ошхонага кириб овқатланмоқчи эди, аммо у ёпик экан. Ҳамма дўконлар ҳам ёпилиб бўлган. Уйда газ плитада ўзига қаҳва қайнатди. Умуман олганда, ҳамма нарсани қайнатса бўларди, чунки бека уйда йўқ эди. Куяла унинг ёнида ошхонага киришга ҳадеб ботинавермасди.

Кейин у ваннахонага кириб, иссиқ сувни очди-да, бир соатча ичида ётди. Тоза кийим кийиб, тузукроқ шим, бўйинбоғ ва ботинкасини олди. Ўзини тартибга келтирди, яна нимадир қилиш кераклигини сезди, аммо нималигини ўзи ҳам билмасди. Ғайриоддий жимлик ҳукм суларди. Беканинг хонасида, қўшниларникида, кўчада – ҳеч қандай товуш йўқ.

Кутилмаганда Куялага чироқ ҳаддан ташқари ёруғдек туюлиб, уни ўчирди. Ҳар кунги шароитни кўришни истамасди. Кўча фонуси хонани хира ёритар, Куяла сояда туриб, чекарди. Сигарета учқуни девордаги ойнада акс этар, ўзини ён томондан кўриши мумкин эди. Куяла бир нимани кутаётгандек эди. Фильмдаги кадр эсига тушди. Эркак дарахт соясида туриб, чекади, севгилисини кутади. Ниҳоят, қиз келади, эркак севинганидан сигарета қолдиғини шундай отиб юборадики, учқунлари ёй бўйлаб сочилади. Куяла буларнинг барини дарров тасаввур қилди, ошиқ-маъшукларнинг эҳтиросли овозлари хонада янграгандек туюлди унга.

Кейин бирдан шамолдек енгил ва ўзгарувчан котиба қизни хаёл қилди. Қизик, ҳозир у қаерда? Бироқ бу ҳиссиёт тасаввурга айланмади. Қиз жудаям жонсарак эди, кейинги дақиқада унга нима бўлишини ҳеч қачон тахмин қилолмайсан. Косонен-чи? У ҳозир нима қиляпти? Косонен, албатта, катта оила, меҳрибон ота-онаси, кўп сонли ака-укалари, сингиллари даврасида... Ҳаммага совға учун чанғи қайишлари ясаб беришга шошиляпти. Буни эслаганда, Куяланинг кўнгли жуда хижил бўлди, тўрт девор орасида ортиқ ёлғиз қололмасди. У шошиб кийиниб, югургудек бўлиб кўчага отилиб чиқди. Аммо у ерда ҳам ҳеч ким йўқ. Эгаси алкоғолли ичимликлар билан савдо қилиш ҳуқуқини сотиб олган катта ресторан ёнидан атай ўтди. Одатда, оқшомлар бу ер гавжум ва шовкинли бўлади – ширакайф келувчилар қўшиқ айтиб, кўнгили ёзишарди. Лекин ҳозир эшикда “Ресторан авлиё Тапани куни, соат ўн иккида очилади” деган лавҳа осилиб турарди.

Куяланинг марказга боргиси келмай қолди. У ер кундузгидек ёруғ бўлса керак, безатилган арча ярқирайди, мухташам дўконларнинг витриналари яхши ёритилган. Ҳаммаёқ сокин. Яна ўша юракни эзадиган жимлик. Гўё бутун шаҳарда у ёлғиздек. Бутун оламда ҳам. У Валлила томонга юрди: Хельсинккату ва Хэминтий бурчагида одатда қандайдир шубҳали кишилар тўда-тўда бўлиб йиғиларди, аммо ҳозир улар ҳам йўқ. Сосиска дўкончасини ҳали куриб битказишмаганди, тамаки ва қандолат дўконлари эса ёпик. У бурилиб, қайтиб кетди. Кейин Мэссухаллида ёлғизлар ва фақирлар учун байрам уюштирмақчи бўлишаётганини эслади. Ҳамма пиёнисталар энди ўша ерда. Уларга қаҳва ва гуручли бўтқа тарқатишади. Пастор Рождество ваъзини ўқийди ва қарияларнинг кўзларида ёшни

кўриб, тўлқинланиб кетади. Аслида, уларнинг кўзи ёруғ чирокда ҳар доим ёшланади. Лекин шу фақирона байрам ҳам у бадбахтларга жаннатдек туюлади. Қўққисдан Куяла автомат-дўкончани кўриб қолди. У танга излади, эллик маркали биттасини топиб, тикди-да, тугмани босди. Мевали обаки кутиси ва учта йигирма маркали танга чиқди. Ҳаммаси бўлиб олтмиш марка. Ажойиб автомат! Ёнида кўпроқ танга бўлганда, бойиб кетиши мумкин эди. Куяла қутини эсдан ҳам чиқарди, у қўлидан сирғалиб тушди, у эса қутини олишга уринмади ҳам, камига оёғи билан тош йўлга итариб, эртага обакилар ўзи ёмон кўрадиган машиналарнинг филдиракларига ёпишиб қолишини тасаввур қилиб завқланди.

Кўчалардаги чироклар ўчди. Ҳаммаси бирдан. Уйлар энди тинчроқ бўлса керак, деб ўйлади у. Куяла уйга қайтиб, секингина ўз хонасига ўтди. Кечқурун тўққизда хизматкор дарвозани ёпишга келади. Аввал кимдир бармоғини қисиб олгандек чинқирик эшитилади, кейин ўқсиз милтиқдан отгандек қарсиллаш – акс-садо анчагача бўш ҳовли узра эшитилиб туради... Кутилмаганда юраги шундай эзилиб кетдики, йиғлаб юбораёзди. Шу етмаётганди! Куяла дарров туриб, дахлизга чиқди, журнал столчаси ёнидаги курсига ўтириб, газета ўқишга тушди. У биринчи саҳифадаги Рождество ҳақидаги бир хил сафсаталарга кўз югуртирди, кейин рангли суратга қараб кўнгли ийди – кичкина қизча ҳайрат билан липиллаётган шамларни томоша қиляпти, ниҳоят Рождество ҳикояси ва байрам шеърларига етди. Уларнинг битта фазилати бор – бирпасда хаёлдан кўтарилади, деган ўй ўтди миясидан. Бироз тетиклашиб олиш керак деган ўйда қаҳва дамлаш учун ошхонага кирди. Қаҳва қайнатадиган идишнинг тагида қалин кўйқа қорайиб турарди. У қаҳва ичиб бўлганини эслади. Дахлизга қайтди. Эшиклар очик эди – у биринчи марта бека яшайдиган томонга кирди. Чирокни ёқишга ботинолмади – қўшнилари сезиб қолади. Фонуснинг чироғи кумуш идиш-товоклар қўйилган буфетнинг ойнаванд эшигига тушарди. Чирок қизғиш эди, шунинг учун сервантда олов ёнаётгандек қизариб кўринарди. Куяла хонадан секингина дахлизга чиқиб, ўша ерда қоронғида ўтирди. Уни тушқунлик қамраб олди.

Кимлиги, бу ерда нима қилаётгани, ҳаёти қандайлиги билан барибир ҳеч кимнинг иши йўқ. У фақат суд ижрочисига керак бўлиб қолиши мумкин. Ўтган кузда қидириб топишди уни. Куяла икки йил солиқ тўлашдан бўйин товлаб юрганди. Яна икки йил амаллаганда, вақти чўзилиб кетгани учун афв этишарди. Уни етмиш беш минг марка жаримага тортишди.

Ўша йили Куяла ҳеч қаерда ишламасди, қартадан ютган пулларига яшашга мажбур эди. Яхшиям, қартадан тузуккина ютиб олгани. Унда ҳар гал бир хил воқеа такрорланарди – ҳамма уни қартани бирон марта қўлига олмаган, янги деб ўйларди, у эса покер қироли эди, мағлубиятсиз ўйнарди.

Куяла етим бўлиб қолганда, армияга борди, ҳарбий оркестрда шогирд бўлди. Оҳангларни фарқлаб, ёдда сақлаш қобилияти бўлмаса ҳам. Ҳайдашмагунча икки ярим йилча ликопча чалиб юрди. Кейин жиннихонага ишга жойлашди – санитар бўлиб, аммо синов муддати билан. Касаллар орасида кўркем капитан бор эди. Куяла унга бир марта вино олиб берди. У эса маст бўлиб қолиб, шишанинг ўзидан ҳаммани меҳмон қила бошлади, кейин даволовчи врачнинг ёнига бостириб кирди. Куялани, албатта, яхшилаб тузлаб ишдан ҳайдашди.

Ўтган умри кўз олдидан худди кинотасмасидек ўтарди. Рождество кечасида ёлғиз бўлсанг, бунинг ҳеч ажабланишли жойи йўқ. У ортиқ ҳеч нима ҳақида ўйламай, ҳеч нимадан афсусланмай шундай ўтираверарди.

Аста-секин кайфияти ўзгарди. Ҳасрат чекинди. Ортик ҳеч қаерга боргиси йўқ, кўнгли хотиржам, сокин эди. Рождество онлари келди. Бу сокин кеча ва зулматдаги ёруғликнинг нима учун кераклиги аён бўлди. У шу сирли қоронғиликка тикилди, то ундаги ёруғлик ва рангни фарқламагунча энг тубини кўриш илинжида тикилаверди. Тоабат шундай давом этадигандек эди. Куяла бу хона ва ёруғлик ҳамда зулмат курашаётган шу кеча билан кадрдонлашиб кетгандек эди. Ёруғлик тобора кенгайиб борарди... Улар Куялага кадрли ва яқин бўлиб қолди. Унинг ўзи ҳам кимгадир жуда кадрли бўлиб қолгандек эди.

ТАРОҚ

Камгап финнинг ички монологи

...Воқеа поездда бўлганди. Йигит тароғини тушириб юборди. Тарок батарея тагига кириб кетди. Йигит эгилди, полни пайпаслади, батарея ўрамлари орасида қўллари билан тимирскланди, лекин тарокнинг изи ҳам йўқ эди. Поездда йўқотганингни асло тополмайсан. Тарок нима, тарок – арзимаган нарса, бир марта чиптамни йўқотиб қўйганман. У ҳам батарея орқасига тушиб кетганди. Табиийки, уни қайтиб кўрмадим. Аксига олгандек, шу пайт чиптачи пайдо бўлиб, жаҳл билан гапирди:

– Хювинк станциясида чиққанлар, чипталарингизни кўрсатинг.

У бизнинг қаторга қараб юрди, мен эса ҳеч нима бўлмагандек ўтирардим.

Айтишларича, улар, чиптачилар янги йўловчиларни қандайдир белгиларига қараб фарқлашлари керак. Янги йўловчи аллақандай тетикрок ва жўшқинрокми-ей. Қишда уни ботинкаларига қараб ажратиш осон – агар ботинкаси қор бўлса, шубҳа бўлиши мумкин эмас. Чиптачи, табиийки, йўловчининг кўзига қарайди. Тикилиб. Баъзи чиптасизлар асабийлашиб, аланглашни бошлайди, баъзилари меровсираб бўшлиққа тикилади. Мен ҳам чиптачининг еб қўйгудек тикилишига қарашга ботинмадим. Поезд юрганда пардаларнинг силкинишини кузатиш қизиқроқ эди: ҳаммаси бир хил маромда қимирлаётгандек эди, э, йўқ, айримлари барибир сал кечикаётганди. Қизик, нима сабабдан? Балки, улар узунроқдир? Ёки оғирроқми? Ҳа йўқ, вазнининг бунга дахли йўқ.

Ҳар бир мактаб ўқувчиси билади: ам-пли-ту-да боғ-лиқ эмас... та-тата-та, та-та-та-та – деб тўтидек такрорладим, то чиптачи ўтиб кетмагунча.

Хавф ортда қолиши биланоқ яна шошиб чиптамни излашга тушдим. Тамперга етгунча изладим, лекин тополмадим. Манави йигит ҳам, хойнахой, тароғини охириги дақиқагача излайди ва барибир тополмайди.

Эсимда, бир гал Хэмеенлинн станциясида бизнинг поездга кутилмаганда лотерея чипталарини сотувчи кириб қолди. У қандайдир ўғринча, оёқ учида кириб, нуқул ўриндиқларга ёпишарди. Худди “Мен мен эмас, от ҳам меникимас” дегандек. Лотереячи ингичка қизил резинка билан боғланган бир даста чиптани зўрға ушлаб турарди. Бирдан нимадир пақиллади, резинка менинг ўриндиғим суянчиғига, юзимнинг ёнига учиб келиб, қоплама устида туриб қолди. Эсимда, бир марта ўзимда ҳам худди шундай резинка “отилиб”, шифт тагида гулқоғозлар четига ёпишиб қолганди. Қизик, у ерда резинкани нима ушлаб турганикин?.. Эрталаб барибир полга тушди... Лотерея чипталари ҳам сотувчини даҳшатга солиб, полга тушди. Сочилиб кетмади, қандайдир ғалати уорма ҳосил қилиб,

айланди, айланаверди... Сотувчининг шунда қанчалик шиддатли ғайрат кўрсатганини бир кўрсангиз эди: у буралиб-буралиб, бу “ўпқон”лардан чипталарини – худо сақласин! – полга тегмаслиги учун учаётганда тутиб оларди. Намунча шошмаса, дерсиз?! Нима, ёниб кетармиди?! Шу пайт фикрим тиниклашди: ахир буларни ноқонуний сотади-ку. Унга ёрдам бериб ҳам бўлмасди – мени бемаъни чипталарини ўзлаштириб олмоқчи деб ўйлаши мумкин эди.

Лотереячи ниҳоят Риихимякида тушди, мен эса Хельсинкигача силкиниб боришим керак эди. Суянчикқа ўзимни ташлаб, мизғишга тайёрландим, шунда қаршимдаги ўриндиқ остида нимадир оқариб кўринаётганини пайқадим. Синчиклаб қарадим, лотерея чиптаси экан. Уни олиб, йиртиб, ўгириб қарадим – ҳеч нима. Кейин батарея бурамлари орасидан яна биттаси чиқиб турганини кўрдим. Уни олиш учун эгилдим, ўриндиқ тагида яна учта бор экан, у ерда яна ва яна... Бу гал уларнинг иккитаси янги чипта ютиб олди. Бундай ҳолатда имкониятни қўлдан бой бериб бўлмасди. Ўриндиқ остига кириб, ҳосилни йиғиш учун эмакладим... Вагоннинг нариги чеккасидан таажжубга тушган йўловчилар кўз ўнгида чиқиб, уст-бошимни қоққанча йўлакка чопдим. Тоқатсизланиб, уларни очиб қарадим: чипталар ўттизтадан кўпроқ эди, бироқ уларнинг ҳеч бири, газеталарда ёзишганидек, мени фотоаппарат, велосипед ёки радиоприёмникнинг бахтли эгасига айлантормади. Тўғри, менга ўнлаб янги чипталар чиқди. Аммо бу кимни ҳам қизиқтирарди?!

Вискидан бўшаган бутилкага ўхшашиб кетадиган ахлатдон аллақачон йиртилган лотерея чипталарига тўлганди. Улар бунчалик узун бўлмаса – қарагинг келмайди! Ҳар бирини беш мартача очишга тўғри келарди. Қидиргим келмай қолди. Бу қандай лотерея бўлди, ҳеч бўлмаса бир марта ютуқ таъмини сезсанг-да! Умуман олганда, лотереяга қарши эмасман. Баъзан омад келиб қолади. Масалан, бизда институт кечасида уюштирилган лотереяни олсак. Унда ҳали талаба эдим, олтин давр! Уни ўзимиз учун уюштирдик, атиги тўқсон тўққиз киши, бегона одам йўқ эди. Нима бўлди деб ўйлайсиз? Ютуқ, худди атай қилгандек, профессоримизга чиқди. Шунчаки ютуқ эмас, катта шишада ёрлиғи ажойиб хориж виноси. Номини ўқиб улгурмасимдан уни залда намоиш қилишди, афсус. Шишани профессорга бериш алланечук ноқулай эди – ҳамма унинг мутлақо ичмайдиган одам эканлигини биларди. Кимдир унга кураторнинг хонасида турган стол устига қўйиладиган лампани беришни таклиф қилди. Лекин энди кеч, ютуқни ҳамма кўриб бўлганди. Дарвоқе, профессор жуда севиниб кетди. У ҳатто шишани кўксига босди, талабалар кулишди, профессорнинг ўзи эса ҳаммадан кўпроқ кулди, ҳатто одоб чегарасидан ҳам ўтиб кетди. Негадир дарров уйга кетгиси келиб қолди, ваҳоланки, одатда у шогирдлари билан рақс бошлангунча қоларди. Бироқ профессор эшикдан чиқиб улгурмай, тарақ-туруқ эшитилди. Шиша тушиб, чилпарчин бўлиб, майда-майда бўлиб кетди. Шиша синиқлари бош эшиккача сочилиб, эшик олдидаги кўчани қоплади. Анча вақтгача оёқларимиз остида қасирлади. Ҳали ҳам қасирлаётган бўлса керак. Вой одамлар-ей – профессорга портфель беришга фаҳмлари етмади, шунда шишани оддий пиёниста сингари қўйнига яширмаган бўларди.

Мен бу хотиралардан халос бўлолмасдим, чунки рўпарамдаги йигит тинмай тароғини қидирарди. Баъзан барибир ақли расо йўловчидек жойига ўтирар, лекин дарров сакраб туриб, шу пайтгача умуман қидирмагани, ҳақиқий қидирув ҳали олдинда эканлигига ўзини ишонтирган каби

яна ишга киришарди. Ахир шунча зўр уринишлардан сўнг матоҳ топилмаслигига тан бериш қийин-да. Барибир тополмаслигинг икки карра иккидек аниқ бўлса, кимнинг ҳам қидиргиси келарди.

Тамперда йигит ниҳоят тинчланди – чиқиш вақти етганди. Ўтиш жойида у яна эгилиб, ўриндик тагига мўралади. Шу пайт у менга ёнламасига турди, шунда кўрдим: хм, тароқ шимнинг ўнг манжетидан чиқиб турган экан-ку. Худо ҳаққи! Ҳатто тишларининг қора учлари бироз кўринаётганди. Бу ҳақда унга айтишга ботинмадим. Йигитни аҳмокона вазиятга қўйишнинг нима кераги бор! Қолаверса, у ердан йигит ҳар эҳтимолга қарши солиб қўйган бутунлай бошқа тароқ чиқиб турган бўлиши мумкин. Балки, менга шундай туюлгандир, балки, шунчаки оқиш шим қора ип билан тикилгандир. Шунақаси ҳам бўлади!

Поезд жилиши билан мен унинг ўрнига ўтиб ўтирдим, у ердан излаш қулайроқ эди: нима бўлганда ҳам, тароқ қаерга йўқолганини аниқлашим керак – у поезддами ёки йигитнинг шимидами. Ёнимда узун қалам бор эди. Уни ҳамма тешик ва бурчакларга тикиб кўрдим, аммо тарокни барибир тополмадим. Демак, у чиндан ҳам шим манжетига тикилиб қолган. Кулги кулги билан-у, лекин бир гал катта бир жамоа излашда иштирок этган зиракни айнан шимимнинг манжетидан топиб олгандим. Бироқ уни соҳибасига қайтаришга жазм этмадим. Нима учун? У барибир менга ишонмаган бўларди. Эркакка ишонган аёлни ҳеч кўрганмисиз? Мен ҳам кўрмаганман. У, ҳойнаҳой, мени зиракни яшириб қўймоқчи бўлган деб гумон қилган бўларди. Бундай ҳолатларда иш сенга қарши тус олиши мумкинлигини тахмин қилиш керак – кейин ўзингни оқлаб кўр-чи. Аёлга чиройи очилиб кетганини айтиб кўринг, кўнгилсизликлардан бошингиз чиқмайди. У, ҳойнаҳой, аввал мени хунук деб ҳисоблаган деган хулосага келади.

Дарвоқе, аёллар ҳақида. Яна бир воқеа эсимга тушди. Танишим, математика магистри уйда узугини йўқотиб қўйди. Тағин оддий узук эмас, магистр узуги¹ни. Бир ҳафта қидирди, оёқдан қолаёзди, ниҳоят ҳамма ёқни обдан тозалаб чиқиб, узугини кийим билан қоқиб ташлаганига тамом ишонч ҳосил қилди. Албатта, йиғиштиришдан қандайдир фойда бўлди: танишим қидиришни тўхтатди. Шунда шогирди математикадан имтиҳон топширишга келиб қолди. У шогирдини даҳлизда қалин зиғир толасидан тўқилган дастурхон солинган кичкина думалоқ стол ёнига ўтқизди. Дастурхонга ҳар хил гуллар, япроқлар ва қолибри қушчалари тасвири тикилганди. Шогирд столга тирсаги билан суяниб ўтириб, бирдан нимадир ёзишга ҳалал бераётганини сизди. Ана ўша магистрнинг тилла узуги эди. У дастурхонга ёпишиб, жимжимадор безакнинг бир қисмидек кўринарди.

Ҳаммаси равшан, фақат бир нарсани тушунолмаيمان: магистр ҳатто дастурхонни ҳам яхшилаб қоқмаган бўлса, бу қандай уй тозалаш эди, тағин ҳамма ёқни обдан йиғиштирганмиш. Бироқ бу унинг шахсий иши, албатта!

Қалам билан батареяни кавларканман, рўпарамга семиз кекса коммивояжер ўтириб олишга улгурди. У ҳансираб нафас олиб, митти дафтарчага тикилган латга билан пешонасидаги терни артарди. Бу унинг фирмаси матоларининг намуналари бўлса керак.

– Нимадир йўқолдими? – сўради янги йўловчи қизиқсиниб.

– Тароқ қаергадир тушиб кетди.

У оёқларини йиғиштириб, бесўнақай осилганча батарея тагига мўралади.

¹ Магистр узуги – Финляндияда олий ўқув юртини тамомлаганлик белгиси.

– Қиммат нарса эмас. Ярим маркалик оддий тароқ, – деб огоҳлангирдим мен дарров. – Бекорчиликдан қидиряпман.

– Албатта, ҳар доим қидириб кўриш керак. Агар ҳар гал тароқ йўқолганда, янгисини сотиб олаверса, ҳеч қанча пул чидамайди.

Ҳамма коммивояжерлар одатда шундай ўйлайди. Фақат ўйлайди эмас, одамларни мижғовланиб зикналикка ўргатади, гўё бундан фойда кўраётгандек. Камига у мени виждонсизларча коммивояжерларнинг ҳеч нарсаи йўқолмаслигига ишонтиришга уринди. Аммо кўп ўтмай ўзи ҳам топишга қизиқиб қолди, камарини ечиб, ҳинд афеунгаридек ўйната бошлади. Тағин нима дейди:

– Камарнинг эскилигига аҳамият берма: жин ургур қайишқоқ, ҳар қандай тешикка кириб кетади. Бебаҳо.

Коммивояжер шу аснода бундай камар билан шахсан ўзим ёпилиб қолган тўртта эшикдан учтасини оча олардим деб мақтанди. Маълум бўлишича, агар сиз эшикни бекитсангиз-у, калитни уйда унутиб қолдирсангиз, бунинг ҳеч қандай кўрқинчли томони йўқ. Почта тортмасини суғуриб, бекорчиликдан сандироклаб юрган бирон боладан қўлини ёриқдан тикиб, кулфни ичкаридан очишини илтимос қилиш керак. Коммивояжер бу кўп учрайдиган ҳолат эканлигини уқтирарди. Тўртта эшикдан учтасида ҳойнаҳой тешик бор, деб мен билан баҳс боғлашга ҳам тайёр эди. Бирок гаров бўлмади. Хаапамякида поезддан тушдим, коммивояжер эса йўлида давом этди. Перрондан ўтаётганимда, деразадан боши кўринмади. Анали тароқни қидираётгандир балки, ёки шу пайт эгилиб, ботинкасининг боғичларини боғлаётгандир. Боғичининг биттаси коммивояжер вагонга кирганда осилиб турганди. Семиз одамларнинг доим боғичи ечилиб кетади! Фақат боғичлари ечилса майли, бир сафар...

*Рус тилидан
Комила НОСИРОВА
таржимаси*

ЖАН СИБЕЛИУС – ФИН МУСИҚАСИ ТИМСОЛИ

Жан Сибелиус – Финляндиянинг рамзига айланган бастакордир. Фин халқи томонидан ҳаётлигидаёқ улуғланган ва шон-шуҳрат қозонган бу санъаткор ҳақида кўп ёзилган. Сибелиус мусиқаси харсангга ўйилгандек яхлит ва беназирдир. Унинг мусиқий мероси жуда салмоқли: 7та симфония, 9та симфоник поэма, 3та симфоник сюита, скрипка ва оркестр учун концерт, овоз ва фортепьяно учун романслар...

1865 йил Финляндиянинг Хяменлин шаҳрида таваллуд топган Жан Сибелиус узоқ умр кўриб, мураккаб ижод йўлини босиб ўтган. Жаҳли тез, ўжар, аксарият санъаткорлар сингари феъли оғир Сибелиус Финляндияни дунёга танитган миллий бастакор, мамлакатнинг фахри (унинг қиёфаси фин кронасида акс этган) дея эътироф этилсада, асл миллати швед бўлиб, асосан шведча гапирган. Юхан Кристиан Юлиус Сибелиус – бу унинг тўлиқ исм-шарифи. Лекин у ўзини фран-

цузчасига – Жан деб атаган ва дунёда Жан Сибелиус номи билан довуғ қозонган.

Жан Сибелиус ижоди Финляндия фольклори билан боғлиқдир. Бастакор бутун умр фин халқининг урф-одатлари ва анъаналари, турмуш тарзи ва миллий маросимларини ўрганган, айниқса, фин тилига катта қизиқиш билан қараган.

Сибелиус ўз ижодида бир вақтнинг ўзида Михаил Глинка, Пётр Чайковский ва Сергей Прокофьев услубларини қўллаган бастакор ҳисобланади. Шуниси қизиқки, Сибелиусни кўпинча ўша вақтнинг энг машҳур дирижёр ва композитор-симфонисти, австриялик Густав Малер (1860–1911) билан таққослашади. Улар тенгдош бўлсада, Малер ҳеч қачон Сибелиус асарларига дирижёрлик қилмаган.

Сибелиуснинг илк йирик асари “Калевала” номли карело-фин достони образлари асосида яратилган “Куллерво” (1892) симфонияси бўлиб, бастакор шу асар билан фин миллий романтик услубига асос солди. 1890–1910 йиллари унинг фин халқи шеърияти, адабиёти, тарихи, мифологияси ва дostonлари асосида ёзилган симфониялари ва симфоник поэмалари яратилиб, уларнинг орасида “Лемминкяйнен” оркестр сюитасидан “Туонель окқуши” асари Финляндия ва дунёнинг бошқа қатор мамлакатларида довуғ қозонди.

Фин бастакорлик мактабининг асосчиси Сибелиус, ўз ижодида мусиқага янгича ёндашиш санъатини моҳирона қўллаган, классик

ва романтик услубларнинг тамо-йилларини уйғун тарзда мужассам этган. Ижодкор ўз мусикасида халқ куйларини борича баён этмасдан, фин мусикий фольклорининг жўшқинлиги, мароми ва оҳангидан ўзига хос тарзда фойдаланган. Унинг асарларида шимолликларнинг вазминлиги сезилади. Шу билан бирга, мусика тили беғубор ва барчага бирдек тушунарли. Бастакорнинг “Финляндия” симфоник поэмаси, “Она заминим” кантатаси ва хор асарларида ватанпарварлик руҳи, импрессионизм йўналишида яратилган “Баҳор”, “Афсона”, “Дри-ада”, “Океанида” каби асарларида Финляндия табиати тимсоллари мавжуд. Сибелиус юздан ортик романс ва кўшиқлар муаллифи. Улардан “Қора атиргуллар”, “Уч-рашувдан қайтган қиз” романслари таниқли хонандалар репертуаридан жой олган. 1910–1915 йилларда яратилган асарларда ўйноқи оҳанг сезилади, мавзулар ҳам ранг-баранг. “Скарамуш” балет-пантомимаси, “Тунги пойга ва порлаган қуёш” каби сўнгги асарларида ва форте-пьяно учун ёзилган пьесаларида эса Сибелиус мусикий шаклни яратишда классик соддалик ва тиниқликка қайтган. Бастакорнинг бошқа машҳур асарларидан – “Ғамгин вальс” скрипка ва оркестр учун концерти, “Тапиола” симфоник поэмаси жаҳон концерт дастурларидан ва мусика шинавандалари калбидан жой олиб келмоқда.

Людвиг Ван Бетховен, Франц

Шуберт, Густав Малер ва бошқа машҳур бастакорлар Тўққизинчи симфония яратишга ҳаракат қилганлар. Сибелиус ҳам шунини орзу қилгану, аммо ҳаттоки Саккизинчи симфониясини ҳам ниҳоясига етказа олмаган. Бу симфония устида 1943 йилгача меҳнат қилган ижодкор ёзганларидан қоникмай 1940 йилларнинг охирида барини ёндириб йўқ қилган. Кучли руҳий чарчоқ ва умидсизликдан азоб чеккан Сибелиус умрининг сўнгги ўттиз йилида ҳеч нима ёзмай бастакорлик фаолиятига нуқта қўйган.

Асрларга татигулик ижодий умр кўрган бастакор 1957 йили, 93 ёшида, Хельсинки университети залида ўзининг энг ҳаётбахш ва қувончга лиммо-лим асари – Бешинчи симфония ижро этилаётган пайтда оламдан ўтган.

Сибелиус ҳаётлигидаёқ шон-шуҳрат ва обрў-эътибор қозонган бастакордир. Бу эса жаҳон мусика санъати тарихида кам учрайдиган ҳол десак муболаға бўлмайди. 1939 йили Финляндия мусика институти Сибелиус номидаги академияга айланди. Хельсинки шаҳрида 1951 йилдан ҳозирги кунгача ҳар йили бастакор ижодига бағишланган “Сибелиус ҳафталиги” номли халқаро мусикий фестивал ўтказилиб келинмоқда. Шунингдек, Финляндиянинг Турку шаҳрида жойлашган Сибелиус музейи 1928 йилдан шу кунгача фаолият кўрсатмоқда. XX аср симфоник мусикасининг йирик намояндаси, мусикий асарларида фин халқининг афсоналарию асо-тирлари, табиати ва турмуши гўзал ифодасини топган буюк ижодкор Жан Сибелиус фаолияти XXI аср бастакорлари учун ҳам ўзига хос намуна бўлиб қолди.

Феруза МУҲАМЕДОВА
Ўзбекистон давлат
консерваторияси ўқитувчиси

АФСОНАЛАРДА ҚОЛГАН МУСАВВИР

ХIX асрнинг охири – XX аср бошларида яшаб ижод қилган машхур фин рассоми Аксели Галлен-Каллела ижоди ниҳоятда серқирра ва ранг-баранглиги билан жаҳон тасвирий санъат мухлислари эътиборини тортиб келади. Мутахассислар унинг асарларида реализм, романтизм, импрессионизм, хатто модернизм аломатлари борлигини таъкидлаб ўтадилар. Бироқ, мусаввир қай бир йўналишда қалам тебратмасин, ҳамиша ўз халқининг бой тарихи, маданияти ва урф-одатларига таяниб ижод қилади.

Аксели Галлен-Каллела янги фин маданиятининг намояндаси эди. XIX асрга келиб, ўз қадимий илдизларини тиклашга эришган фин тили ва адабиёти рассом камолотини белгилаб берган муҳим омиллардан бўлди. Зеро унинг ижоди халқ дostonлари каби ранг-баранг ва бетакрор эди.

1865 йили Буюк Финляндия князлигининг Пора шахрида дунёга келган Аксели маҳаллий тадбиркор Петер Галленнинг саккизинчи фарзанди эди. Болалигидан зехни ўткирлиги, қизиқувчанлиги, айниқса, расм чизишга бўлган иштиёқи билан ажралиб турарди. Акселидаги истеъдод учкунларини мураббийлар

дархол пайқашади. Турли санъат мактаблари ва ижодий устахоналарда маҳоратини чархлашга эришган ёш ижодкор 1884 йили Париждаги Р.Жюльен академиясига йўл олади. Жаҳон санъатининг юрагига айланган шаҳар мухити, машхур ижодкорлар асарлари билан тўлиб тошган галерея ва салонлар Акселига илҳом бағишлайди. Бу ерда реалистик мактаб анъаналарини чуқур ўрганиш билан бир қаторда Европа санъатида юзага келаётган янги оқимлар билан ҳам яқиндан танишади. Эҳтимол, ҳаёт йўлининг ана шу жўшқин палласида Аксели ўз тақдирини Париж билан боғлашга қарор қилганида, унинг тақдири бутунлай ўзгариб кетарди. Бироқ у бундай йўл тутмади.

XIX асрга келиб Финляндияда швед монархиясининг олти юз йиллик ҳукмронлиги тугаб, Чор Россиясининг мустамлака даври бошланди. Бир сўз билан айтганда, оддий халқ қашшоқликда ҳаёт кечиришда давом этаверди. Бу манзара Галлен-Каллела ижодининг илк йилларида яратилган “Болакай ва қарға”, “Урмонда адашган”, “Чўпон бола”, “Биринчи дарс”, “Кампир ва мушук” каби картиналарда бадий ҳаққоний аксини топади. Ҳар бир манзара, портрет гўёки ёш мусаввир қалбидаги изтиробларнинг унсиз ифодасига ўхшайди. Маҳзун кайфият ҳатто импрессионизм услубида чизилган Париж манзараларида ҳам сезилади.

Кейинчалик мусаввир она халқининг машаққатли ҳаёти аслида миллий анъана ва қадриятлар инқирози билан боғлиқ эканини тушуниб етади. Қалбида аждоқлар жасорати ҳақида ҳикоя қилувчи қадимий афсона ва дostonларни ўз асарларида жонлантириш истаги уйғонади. Шу мақсадда фин халқининг машхур эпоси “Калевала”га мурожаат

килади. Фаройиб воқеаларга бой дoston асосида картина яратиш учун биргина реалистик анъаналар кифоя қилмаслигини англаб етган мусаввир янги ифода услубларини топиш учун модерн йўналишида ўзини синаб кўради. Шу зайл 1891 йили “Айно ҳақида афсона” триптихи дунёга келди. Унда модерн анъаналари ҳали яққол кўзга ташланмайди. “Айнонинг донишманд билан учрашуви”, “Айнонинг сув парилари билан учрашуви” ҳамда “Айнонинг ғойиб бўлиши” каби лавҳалардан иборат картинада романтик талқин устуворлик қилади. Воқеалар замиридаги лирик кайфият, гўзал қизнинг сиймоси томошабинни мафтун этади. “Айно ҳақида афсона” илк тажриба бўлишига карамай, фин жамоатчилиги томонидан “Калевала” эпоси асосида яратилган энг яхши тасвирий санъат асари сифатида эътироф этилди.

Шундан сўнг “Сампо ҳимояси”, “Лемминкяйненнинг жонсиз вужуди”, “Юкахайненнинг қасоси”, “Лемминкяйненнинг онаси”, “Куллерво қарғиши”, “Биродарқушлик” каби картиналар дунёга келди. Ёвуз кучларга қарши курашган баҳодирлар жасоратини мадҳ этувчи “Сампо ҳимояси”ида япон миниатюрасига хос ранглар жилоси, кескин руҳият сезилса, Лемминкяйнен ҳақидаги ҳикоятларга бағишланган асарларда олмон экспрессионизмига хос фожиавийлик ҳис этилади. Рассом туйғулар зиддиятию трагик оҳангларга бой воқеалар замирида юксак бадиий пафосни топишга эришади. Зотан, афсонавий қахрамонларнинг кечмиши тушқунликка эмас, балки ҳаётнинг олий ҳақиқатлари учун курашга чорлайди. Айнан шу сабаб XIX асрнинг сўнгги ўн йиллигида яратилган “Калевала” туркуми рассом ижодининг чўққиси ҳисобланади.

Галлен-Каллела маҳобатли рангасвирда ҳам самарали ижод

қилган. 1899 йили унга Парижда ўтказиладиган Бутунжаҳон кўрғазмасидаги фин павильонини безаш вазифаси топширилади. Рассом “Сампо ҳимояси”, “Вяйнямёйненнинг қайтиши”, “Илмаринен ер ҳайдамоқда” каби асарларини яради ва ушбу маҳобатли асарлар учун кўрғазманинг иккита олтин ва иккита кумуш медали билан тақдирланади.

1901–1903 йиллар оралиғида мусаввир Хельсинкидаги талабалар уйи (“Куллерво жангга отланмоқда”) ҳамда Поридаги Сигрид Юселиус макбараси учун (йил фасллари мавзусидаги фалсафий лавҳалар) деворий суратлар яратди. Улар фин маҳобатли рангасвирининг юксак намуналари сифатида тан олинади. Дастгоҳлик рангасвиридаги изланишлари ҳам тўхтаб қолмади. “Сампонинг ўғирланиши” ҳамда қарийб ўн йил давомида чизилган “Вяйнямёйненнинг қайтиши” картиналари мухлислар эътиборига тушди.

Афсуски, биринчи жаҳон уруши рассомнинг кўпгина ижодий режаларини барбод қилди. Айниқса, Финляндияда юз берган фуқаролар уруши мусаввир руҳиятига салбий таъсир кўрсатди. Охир-оқибат, мусаввир она юртини тарк этиб, дунё мамлакатлари бўйлаб сафарга юзланди. 1923–1926 йилларда АҚШда яшаб, маҳаллий ҳиндулар ҳаётини ўрганди. Бироқ, Галлен-Каллела ҳеч қачон фин халқи, унинг қадим маданиятига бўлган эътиқоди ва муҳаббатини йўқотмади.

Буюк фин рассоми Аксели Галлен-Каллела 1931 йил 7 март куни ўпка хасталигидан вафот этди. 1928 йили Финляндия миллий музейи деворларига ишланган “Калевала” эпосининг тасвирлари рассомнинг сўнгги йирик ижод намунаси бўлиб қолди.

Азиз ИМОМОВ

МАГНУС МУНСТЕРХЕЛЬМ

XIX асрда ижод қилган серкирра мусаввир, бетакрор мўйқалам эгаси Магнус Яльмар Мунстерхельм “Альпас манзараси”, “Қайинзор”, “Ботаётган қуёш” каби асарлари билан дунё тасвирий санъати ихлосмандларига яхши таниш. У фин ҳамда жаҳон тасвирий санъатида пейзаж устаси сифатида чуқур из қолдирган.

Магнус Яльмар Мунстерхельм 1840 йил 19 октябрда Тулос хулуида ўзига тўқ оилада таваллуд топган. Отаси Густав Мунстерхельм ва онаси Матильда фон Эссен уни болалигиданок рассомлик машғулотларига беришади. Аммо ёш Магнус денгизчи бўлиш ниятида Туркудаги денгизчилик мактабига кириб, 1860 йил

ўқишини тугатади. Магнуснинг ота-онаси унинг денгизчи эмас, балки мусаввир бўлишини исташарди, шунинг учун у Германиянинг Дюссельдорф шаҳрига йўл олади. Унинг ўз келажак йўлини белгилашида Дюссельдорф санъат академияси муҳим ўрин тутади. Академия кўплаб машхур мусаввирларни жамлаган эди. Магнус бу ерда таникли фин рассоми Вернер Холмберг билан танишади ва унинг қўлида рассомликдан таълим ола бошлайди, кейинчалик академияга ўқишга киради.

1867–70 йилларда Магнус норвегиялик мусаввир Ханс Гуде қўлида таҳсилни давом эттиради. 1870 йилда мамлакатда бошланган нотинчлик туфайли Финляндияга қайтишга қарор қилади. Шундан кейин унинг жўшқин ижодий фаолияти Финляндияда кечади. Рассомнинг пейзаж жанридаги қатор асарлари Мюнхен, Бремен, Ганновер, Вена, Лондон, Санкт-Петербург, Гётеборг, Хельсинки шаҳарларидаги кўргазма залларида намойиш этилади. 1874 йил пейзаж жанри бўйича Финляндияда ўтказилган танловда биринчи ўринни эгаллайди. Шу йил унга фахрий академик унвони берилади. У 1897 йилда Швеция академиясига аъзо бўлади. Рассом 1905 йил 2 апрелда Хельсинкида вафот этади.

Магнус Мунстерхельм мурожаат этадиган асосий мавзу табиат эди. Унинг картиналарида табиат алоҳида-алоҳида қисмлар эмас, яхлит бир макон сифатида, уйғунликда тасвирланади. “Тулос манзараси”, “Ўрмон қўли”, “Тунги балиқ ови”, “Пейзаж” сингари картиналари фикримиз далилидир. Мусаввир тинмай табиат қўйнида кезади, кимсасиз ороларни қоғозга туширади. “Қирғоқда”, “Тонгги кайфият”, “Иссиқ ёз кунлари” асарлари ана шундай сафарлар маҳсули ҳисобланади.

Муаллиф қиш мавзусида ҳам кўп картиналар яратган. Масалан, “Карлсруэдаги қиш” асарида болаларнинг мароқ билан чанада учишию катталарнинг чангида сайр қилиши тасвирланса, “Ноябрь окшоми” суратида қорнинг ой шуъласида фусункор товланишини кўрамиз. Журналимиз муқовасидаги “Қиш” сурати ҳам рассом ижодида алоҳида ўрин тутади.

Аброр УМАРОВ тайёрлади

УЛАР ҲАМ ШУ ОЙДА ТУҒИЛГАНЛАР...

5 ДЕКАБРЬ 1803–1873 йиллар. Фёдор Тютчев, рус шоири. “Тоғларда тонг”, “Мен сиз билан учрашдим...”, “Сен қандай яхшисан...”, “Дўстим, кўзларингни севаман”, “Кун ва тун”, “О, севгимиз қандайин ўлди”, “Кўкда булутлар сузар”, “Баҳор”, “Ёз оқшоми”, “Кузги оқшом”, “Қорли тоғлар” каби машҳур шеърлари ҳали-ҳамон ўқувчилар томонидан севиб мутолаа қилинади.

1861–1939 йиллар. Константин Коровин, рус мусаввири. “Қиш”, “Қайиқда”, “Парижча қаҳвахона”, “Қоғоз фонар”, “Бозор”, “Фёдор Шаляпин”, “Муза”, “Тонгги Париж” каби асарлар муаллифи. “Фауст”, “Олтин хўроз” ва бошқа кўплаб спектаклларнинг сахна безагини яратиб, томошабин ва мутахассисларнинг эътирофини қозонган.

6 ДЕКАБРЬ 1841–1870 йиллар. Фредерик Базель, француз мусаввири, импрессионизм асосчиларидан бири. “Пушти кўйлак”, “Оила даврасида”, “Огюст Ренуар”, “Эдвард Блау портрети”, “Гуллар билан этюд”, “Гуллар”, “Африка аёли” каби асарлари жаҳон рангасвир санъати ихлосмандлари томонидан тан олинган.

11 ДЕКАБРЬ 1810–1857 йиллар. Альфред де Мюссе, француз ёзувчиси, шоир. “Лоренчачо”, “Ишқ билан ҳазиллашма” пьесалари, “Аср фарзандининг тавбаси”, “Тунлар”, “Консуэло”, “Лелия” романлари, “Оғиз ва коса”, “Намуна” поэмалари, “Испан ва италян киссалари” шеърий тўпламлари шуҳрат келтирган.

1913–1998 йиллар. Жан Марс, француз актёри. “Понтий Пилат” фильмида Понтий Пилат, “Фантомас” фильмида Фантомас, “Дўзах поезди” да Антуан Фабр, “Орфей васияти” да Эдип, “Нагасаки устида тўфон” фильмида Пьер Марсак, “Граф Монте-Кристо” фильмида Эдмон Дантес, “Оқ тунлар” да Тенан образларини қойилмақом қилиб ўйнаб, шуҳрат қозонган.

12 ДЕКАБРЬ 1821–1880 йиллар. Гюстав Флобер, таниқли француз ёзувчиси. “Ноябрь”, “Ҳиссиёт тарбияси”, “Бовари хоним”, “Саламбо”, “Авлиё Антоний васвасаси”, “Уч қисса” каби асарлари жаҳон миқёсида эътироф этилади.

1863–1944 йиллар. Эдвард Мунк, норвегиялик rassом, экспрессионизм намояндаларидан бири. “Ҳайқирик”, “Умидсизлик” “Бўса”, “Мадонна”, “Рашк”, “Катта қиз”, “Ой нури”, “Уйига қайтаётган ишчи”, “Поезд ту-туни”, “Қирғоқдаги икки аёл”, “Меланхолия”, “Балоғат” каби асарлари билан машхур.

12 ДЕКАБРЬ 1932 йил. Наим Каримов, Ўзбекистон Республи-каси Фан арбоби, “Эл-юрт хурмати” ордени соҳиби, филология фанлари доктори, профессор. Олим XX аср ўзбек адабиёти-нинг етакчи намояндалари ижодига бағишланган қатор монографиялар, мақолалар, шунингдек, дарсликлар, ўқув-услубий қўлланмалар муаллифи. Унинг “Ҳамид Олимжон”, “Ойбек”, “Чўлпон”, “Усмон Носир”, “Мақсуд Шайхзода”, “XX аср ўзбек адабиёти тарихи” (хаммуаллиф), “XX аср ўзбек адабиёти манзаралари” сингари маърифий роман ва фундаментал тадқиқотлари адабий жамоатчилик томонидан юксак баҳоланган.

13 ДЕКАБРЬ 1720–1806 йиллар. Карло Гоцци, италян драма-турги. “Бахтли гадолар”, “Маликаи Турандот”, “Аёл – илон”, “Зубайда”, “Зангори махлук”, “Қузғун”, “Қирол – кийик”, “Кўк қушча” каби асарлари шуҳрат келтирган.

14 ДЕКАБРЬ 1924–1988 йиллар. Раж Капур, хинд актёри ва ре-жиссёри. “Сангам”, “Бевафо”, “Дайди”, “Ёмғирлар фасли”, “Такдир ўйини”, “Менинг исмим Масхарабоз”, “Жаноб 420”, “Муҳаббат дарди” каби кўплаб фильмлари ва уларда яратган образлари билан дунёга машхур.

16 ДЕКАБРЬ 1770–1827 йиллар. Людвиг ван Бетховен, немис композитори. Вена мактаби намояндаларидан бири. “Ой сонатаси”, “Шодлик одаси”, “Крейцер сонатаси”, “Фиделио” операси, “Прометей шижоати” ва бошқа асарлари билан ном қозонган.

1775–1817 йиллар. Жейн Остин, инглиз адибаси. “Уч опа-сингил”, “Севги ва дўстлик”, “Англия тарихи”, “Париваш Кассандра” қиссалари, “Андиша ва ғурур”, “Эмма”, “Мансфлид Парк”, “Ҳис ва ҳиссийлик”, “Идрок исбот-лари”, “Нортенгер аббатлиги” каби романлари шуҳрат қозонган.

1917–2008 йиллар. Артур Кларк, инглиз ёзувчиси. “Марс қумлари”, “Ос-мондаги орол”, “Болалик интиҳоси”, “Шаҳар ва юлдузлар”, “Ой ғубори”, “Тангри тўқмоғи”, “Туманли ҳудуд”, “Дельфинлар ороли”, “Сўнгги назария” каби фантастик романлар муаллифи.

18 ДЕКАБРЬ 1946 йил. Стивен Спилберг, америкалик киноре-жиссёр. “Дуэль”, “Осмон ёнғини”, “Қуёш салтанати”, “1941”, “Сунъий ақл”, “Жаҳон уруши”, “Жангчи от”, “Тўқ қизил ранг”, “Илмоқли капитан” фильмлари билан машхур.

20 ДЕКАБРЬ 1878–1951 йиллар. Александр Моравов, рус мусаввири. “Эски зал”, “Ярмарка”, “Бўлғуси суворий”, “Газета ўқиш”, “Ҳарбий қароргоҳ”, “Дўстлик”, “Картошка йиғими”, “Лев Толстой портрети”, “Сухбат”, “Қишки мусобақа” каби асарлар ижодкори.

22 ДЕКАБРЬ 1639–1699 йиллар. Жан Расин, француз драматурги. “Андромаха”, “Федра”, “Фиваида ёхуд ака–ука душманлар”, “Ифигения”, “Буюк Александр”, “Береника”, “Шикоятчи”, “Афалия” сингари драматик асарлар муаллифи.

26 ДЕКАБРЬ 1911–1987 йиллар. Ренато Гуттузо, итальян мусаввири. “Даладаги қатл”, “Телефонда сўзлашаётган аёл”, “Греко қахвахонаси”, “Палермо шаҳри томлари”, “Ўғлини кўтарган Рокко портрети”, “Овқатланаётган одам”, “Палермо шаҳри қизлари” картиналари ҳамда “Тангри биз билан” туркум асарлари муаллифи.

27 ДЕКАБРЬ 1937 йил. Иброҳим Ғафуров, атоқли таржимон ва мунаққид. “Гўзалликнинг олмос қирралари”, “Унутилмаган боғ”, “Она юрт куйчиси”, “Жозиба”, “Ёнар сўз”, “Ўртоқ шоир”, “Ўттиз йилнинг изхори”, “Ҳаё – халоскор”, “Мангу латофат”, “Паривашлар мажлиси” каби кўплаб адабий–бадиий, танқидий китоблар муаллифи. Э.Хемингуэй, Ф.Достоевский, Ги де Мопассан, Ч.Айтматов, Г.Маркес, Ж.Жойснинг дунёга машҳур романларини, Ф.Нитцше, Монтен, Конфуций, А.Солженицин, У.Фолкнер, Э.По, Ж.П.Сартр ва бошқа адибларнинг асарларини маҳорат билан ўзбек тилига таржима қилган.

28 ДЕКАБРЬ 1936 йил. Эркин Воҳидов, Ўзбекистон Қаҳрамони, халқ шоири. “Муҳаббат”, “Тирик сайёралар”, “Шарқий қирғоқ”, “Келажакка мактуб”, “Бедорлик”, “Чароғбон”, “Ишк савдоси”, “Шеър дунёси”, “Ўзбегим”, “Умрим дарёси” каби шеърӣ китоблари, “Рухлар исёни”, “Кўҳи нур”, “Қуёш маскани”, “Нидо”, “Палаткада ёзилган дoston” дostonлари, “Олтин девор”, “Иккинчи тумор”, “Истанбул фожиаси” пьесалари муаллифи. Буюк олмон шоири Хётенинг “Фауст”, Расул Ҳамзатовнинг “Менинг Доғистоним” асари ва шеърларини, Ҳофиз Шерозий, Бедил, Мирзо Ғолиб, Фридрих Шиллер, Александр Пушкин, Сергей Есенин, Михаил Светлов, Александр Твардовский, Муҳаммад Иқбол, Сильва Капутикян каби жаҳон шеърӣяти мумтоз намояндалари ижодидан намуналарни она тилимизга қойилмақом қилиб ўғирган.

*Муаттар АЛИЕВА
тайёрлади*

РЕЗЮМЕ

 Декабрьский номер журнала посвящен Финляндии. Рубрика “Глобус” представляет в переводе Комилы Носировой рассказы таких известных финских писателей, как Вейо Мери, Юха Маннеркорпи и других. Рубрика “Поэтические меридианы” знакомит с творчеством таких поэтов, как Заприс Топелиус, Каарло Крамсу, Касимир Лейно, Алексис Киви (переводы осуществила Ойгуль Суюндикова). По традиции, в “Глобусе” публикуются материалы, посвященные финской литературе, культуре, выдающимся деятелям искусства Финляндии.

 В этом году отмечается 600-летие одного из величайших поэтов и мыслителей Востока Абдурахмона Джами. В рубрике “Поэтические меридианы” из богатейшего литературного наследия поэта приводятся два шедевра – манзума и газель, переведенные с персидного языка известным поэтом Гафуром Гулямом. В связи с днём рождения великого немецкого поэта Генриха Гейне, “Поэтические меридианы” представляют цикл его стихотворений “Ранняя весна”. Наш современник, поэт Абдулла Шер осуществил перевод стихов с языка оригинала. Рубрика “Поэтические меридианы” также знакомит с творчеством самобытного русского поэта и переводчика Афанасия Фета. (Переводчик: Шерзод Комил Халил).

 Поэт Хамид Олимжон, внес весомый вклад в формирование и становление узбекской национальной школы перевода. Произведения Александра Пушкина, Тараса Шевченко, Константина Симонова, Назыма Хикмета, переведенные Хамидом Олимжоном представлены в рубрике “Из сокровищницы мастеров перевода”. Литературовед Наим Каримов в своей статье рассказывает об удивительном мастерстве Хаида Олимжона в выборе слов, ритма, мелодики стиха.

 В произведениях известного американского писателя Эрнеста Хемингуэя – “Убийцы” и “Кошка, оставшаяся под дождем” – представленных в рубрике “Рассказ в рассказе” раскрывается личина людей, потерявших такие чувства, как любовь, милосердие, сострадание, участие в жизни других людей. Э.Хемингуэй был сторонником “теории айсберга” – то есть он никогда не раскрывал идею произведения открыто, а стремился подавать ее с помощью деталей, все это можно видеть и в названных рассказах.

 Выдающийся писатель современности Чингиз Айтматов, день рождения которого мы отмечаем в морозные декабрьские дни, на протяжении всей своей творческой деятельности глубоко размышлял об общечеловеческих проблемах планетарного масштаба, одновременно не выпуская из поля зрения жизнь, мечты и надежды киргизского народа. Отрывок из романа “И дольше века длится день” – “Судьба старика акына” мастерски перевёл известный переводчик Асил Рашидов, которому исполняется 85 лет.

RESUME

 December's issue of the magazine is devoted to Finland. Well-known Finnish writers Vejo Meri, Uha Mannerkorpi and others' works (translated by Komila Nosirova) are presented in the column "Globe". Poems by Zapris Topelius, Kaarlo Kramsu, Kasimir Leino, Aleksis Kivi (translated by Oygul Suyundiqova) are given in "Meridians of Poetry" heading. You can also read several articles about Finnish literature, culture and art.

 600 years have passed since the birth of great poet of the East, philosopher Abdurakhmon Jomiy. His manzuma and gazal translated from Persian by popular Uzbek poet Gafur Gulom are published in "Meridians of Poetry" column. Great German poet Heinrich Hayne's beautiful lyric poetry which comes to a head of philosophical thought still bewitch readers. His collected poems named "Early Spring" are given due to the anniversary of Hayne. Well-known translator Abdulla Sher translated them into Uzbek from original. Some works by popular Russian poet Afanasiy Fet (in translation of Sherzod Komil Khalil) are also presented in this heading.

 Hamid Olimjon is a poet who played a great part in creation and development of Uzbek translation school. You can read his translations from Russian, Ukrainian, Turkic poets: Aleksandr Pushkin, Taras Shevchenko, Konstantin Simonov, Nozim Hikmat in "Treasures of Great Translators" column. A literary critic Naim Karimov writes about Hamid Olimjon's translation skill, especially about his choice of words and editing mastery in an opening article.

 A well-known American writer Ernest Hemingway renders personages who have lost kindness, responsiveness, sympathy in his stories "Killers" and "A Cat In Rain". Author uses "iceberg theory" – he doesn't give the full context of works but tries to describe it by details. You can read these stories in "Story About Story" column.

 Chingiz Aytmatov whose date of birth is celebrated on frosty December every year pondered on great subject of all humanity, the life and dreams of the Kirghiz people in his works. A part from his "Day Lasts More Than Century" translated by well-known translator Asil Rashidov who celebrated the 85 anniversary.

2014 ЙИЛДА “ЖАҲОН АДАБИЁТИ” ЖУРНАЛИДА ЧОП ЭТИЛ- ГАН АСАРЛАРНИНГ ЙИЛЛИК МУНДАРИЖАСИ

Навоний сабоқлари

Навоний шохбайтлари. № 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12.

Наим КАРИМОВ. **Олимнинг тугалланмаган романи.** № 1.

Иззат СУЛТОН. (*Ўзбекистон*). **Муқаддима.** Ўрта асрлар ҳаётидан роман. № 1.

Наср

Теодор ДРАЙЗЕР. (*АҚШ*). **Сармоядор.** Роман. (*Рус тилидан А.Файзулла тарж.*). № 1, 2, 3.

Меҳмед ЎНДЕР. (*Туркия*). **Мавлоно.** Роман. (*Турк тилидан Ш.Субҳон тарж.*). № 1, 2.

Австралия ҳикоялари. Туркум. Алан Маршал. Дан Мэннион. Хелл Портер. **Биринчи муҳаббат.** Жудо Уотен. **Тийиксиз болалар.** Мэри Тэйчен. **Англаш ҳикмати.** (*Рус тилидан А.Файзулла, Н.Жўраева, М.Аҳмад, Д.Алиева тарж.*). № 1.

Болтиқбўйи ҳикоялари. Туркум. Альгирдас Поцюс. **Икки йигит ва уч қария.** Тээт Каллас. **Анъанавий йиғилиш.** Имант Зиедонис. **Эпифаниялар.** (*Рус тилидан О.Отахон, Ш.Назарова, Г.Ботирбекова тарж.*). № 3.

Арно ГАЙГЕР. (*Австрия*). **Кувгиндаги кекса қирол.** Роман. (*Немис тилидан М.Акбаров тарж.*). № 3, 4.

Максим ГОРЬКИЙ. (*Россия*). **Ҳикоялар.** (*Рус тилидан Чўлпон ва Ж.Сафоев тарж.*). № 3.

Лоран ГОДЕ. (*Франция*). **Мозамбик кечасида.** Қисса. (*Рус тилидан А.Қосимов, С.Хўжаев тарж.*). № 3.

Африка ҳикоялари. Туркум. Сиприан Эквенс. **Яйловлар қонуни.** Мануэл Феррейра. **Илк рақс кечаси.** Энрике Тейшейра де Соуза. **Зайтун мойи.** (*Рус тилидан Д.Азимова, А.Тожиёв, Д.Алиева тарж.*). № 3.

Фридрих КЛИНГЕР. **Фауст ҳаёти, аъмоли ва жаҳаннамга қулаши.** Роман. (*Рус тилидан М.Маҳмуд, А.Абдулқодиров тарж.*). № 4, 5.

Парвин НУРАЛИЕВА. (*Озарбойжон*). **Балет раққосаси.** Қисса. (*Озарбойжон тилидан С.Алижонова тарж.*). № 4.

Грузия ҳикоялари. Туркум. Тамаз Чиладзе. **Турна.** Эрлом Ахвледиани. **Балиқ бўлганимизда.** Нугзар Шагаидзе. **Куз.** Реваз Мишвеладзе. **Армон.** (*Рус тилидан Ф.Шоҳисмоил, Ҳ.Маҳмудова, Г.Ботирбекова, Ҳ.Исмаилов тарж.*). № 4.

Жаҳон адабиётида Афанди. (*Рус тилидан Р.Отаев тарж.*). № 4.

Жейн ОСТИН. (*Англия*). **Андиша ва ғурур.** Роман. (*Рус тилидан М.Исмоилова тарж.*). № 5, 6.

Грэм ГРИН. (*Англия*). **Ғоратгар мактублар.** Ҳикоя. (*Рус тилидан Д.Алиева тарж.*). № 5.

Урие ЭДЕМОВА. (*Татаристон*). **Ойдин кечада.** Қиссадан парча. (*Крим-татар тилидан М.Аъзам тарж.*). № 6.

Леонардо да ВИНЧИ. (*Италия*). **Масаллар.** (*Рус тилидан Ш.Раҳмонова тарж.*). № 6.

Карло Эмилио ГАДДА. (Италия). **Эсселар.** (Рус тилидан М.Йўлдошева тарж.). № 6.

Василий ШУКШИН. (Россия). **Мот қилди.** Ҳикоя. (Рус тилидан М.Ҳазратқулов тарж.). № 7.

Шарап УСНАТДИНОВ. (Қорақалпоғистон). **Шоирнинг ёшлиғи.** Романдан парча. (Қорақалпоқ тилидан М.Аҳмад тарж.). № 7, 8

Элис МАНРО. (Канада). **Тақдирга таваккал.** Ҳикоя. (Рус тилидан М.Хайруллаев тарж.). № 7.

Иван ФРАНКО. (Украина). **Феруза.** Ҳикоя. (Рус тилидан Чўлпон тарж.). № 8, 9.

Патрик ЗЮСКИНД. (Германия). **Ифор.** Романдан парча. (Рус тилидан Г.Саидганиева тарж.). № 8.

Океания насри. Ҳикоялар. Туркум. Крис Мас. **Улар тушунишмайди.** Синнатамби Ражаратнам. **Йўлбарс.** Анвар Ридван. **Яхши ният.** Аҳдиат Карта Михаржа. **Ахлоқ посбони.** Ҳикоялар. (Рус тилидан Ф.Шоҳисмоил, А.Умаров, Д.Рўзимаҳаммедова тарж.). № 8.

Вилли КОРСАРИ. (Нидерландия). **Мангу изгироб.** Роман. (Рус тилидан М.Омон тарж.). № 9, 10.

Лола САЙФУЛЛИНА. **“Ичкари” сочма шеърлар китобидан.** (Рус тилидан Чўлпон тарж.). № 9.

Шойим БЎТАЕВ. (Ўзбекистон). **“Шукур, айт-чи, бу ҳаёт нима?”.** Эссе. № 9.

Симон КАРМИГГЕЛТ. (Нидерландия). Ҳикоялар. (Рус тилидан Қ.Очил тарж.). № 9.

Мо ЯН. (Хитой). **Мусаллас мамлақати.** Роман. (Хитой ва рус тилларидан А.Файзулла, С.Алижонов тарж.). № 10, 11, 12.

Хитой насри. Ҳикоялар. Туркум. Лю Цзун. **Илҳом манбаи.** Ли Шан-ин. **Ҳикматли мансуралар.** Сюй Ди-Шан. **Қайтиш.** (Рус тилидан М.Маҳмуд, М.Аҳмад, Л.Шоимова тарж.). № 10.

Бранислав НУШИЧ. (Сербия). **Ҳикоялар.** (Рус тилидан М.Ғаниев тарж.). № 10.

Николай ГОГОЛЬ. (Россия). **Тентакнинг ёзмалари.** Қисса. (Рус тилидан Ф.Файзиев тарж.). № 11.

Исмоил БЎЗҚУРТ. (Қибрис). **Сабр.** Ҳикоя. (Гулруҳ тарж.). № 11.

Болгария насри. Йордан РАДИЧКОВ. Ҳикоялар. (Рус тилидан У.Отахон тарж.). № 12.

Чингиз АЙТМАТОВ. (Қирғизистон). **Кекса оқин қисмати.** Романдан парча. (Рус тилидан А.Рашидов тарж.). № 12.

Финляндия насри. Ҳикоялар. Юхо Маннеркорпи. **Маймунча.** Вейо Мери. **Совчилик.** **Арафа.** **Тароқ.** (Рус тилидан К.Носирова тарж.). № 12.

Дулат ИСАБЕКОВ. (Қозоғистон). **Муҳожир.** (Қозоқ тилидан М.Хайруллаев тарж.). № 12.

Шеърят минтақалари

Австралия шеърляти. Туркум. (Инглиз ва рус тилларидан С.Алижонов, К.Баҳриев тарж.). № 1.

Болтиқбўйи шеърляти. Туркум. (Рус тилидан Н.Абдуллаева тарж.). № 2.

- Африка шеърляти.** Туркум. (Рус тилидан К.Баҳриев тарж.). № 3.
- Грузия шеърляти.** Туркум. (Рус тилидан М.Шайхзода, Миртемир, Шухрат, М.Али, М.Муродова тарж.). № 4.
- Англия шеърляти.** Туркум. (Рус ва англиз тилларидан М.Омон, Қ.Юсупова тарж.). № 5.
- Италия шеърляти.** Туркум. (Рус тилидан Т.Қаҳҳор тарж.). № 6.
- Жаҳон болалар шеърляти.** Туркум. (Рус тилидан Н.Остон, К.Турдиева тарж.). № 6.
- Александр ПУШКИН. (Россия). **Поэмалар.** (Рус тилидан Н.Бердиев тарж.). № 6.
- Абдулла ШЕР. **Азобларнинг бахтли келини.** № 6.
- Анна АХМАТОВА. **Шеърлар.** Туркум. (Рус тилидан А.Шер тарж.). № 6.
- Канада шеърляти.** Туркум. (Рус тилидан С.Жавоҳир, Гўзалбегим тарж.). № 7.
- Индонезия шеърляти.** Туркум. (Рус, англиз ва индонез тилларидан Н.Жуманазарова, С.Алижонова, К.Баҳриев тарж.). № 8.
- Нидерландия шеърляти.** Туркум. (Рус тилидан М.Аъзам, М.Саттор тарж.). № 9.
- Хусрав ДЕҲЛАВИЙ. (Ҳиндистон). **Достонлардан парчалар.** (Форс тилидан О.Бўри тарж.). № 9.
- Рамиз РАВШАН. (Озарбойжон). **Сут тишининг оғриғи.** Достон. (Озарбойжон тилидан Х.Рустамова тарж.). № 9.
- Хитой шеърляти.** Туркум. (Рус тилидан Т.Али, Н.Абдуллаева тарж.). № 10.
- Иоганн ГЁТЕ. (Германия). Туркум. (Рус тилидан М.Али тарж.). № 11.
- Болгария шеърляти.** Туркум. (Рус тилидан Р.Мусурмон, Г.Мўминова, А.Ж.Хўжам тарж.). № 11.
- Александр ФЕТ. (Россия). Туркум. (Рус тилидан Ш.Комил Халил тарж.). № 12.
- Абдурахмон ЖОМИЙ. Манзумалар. (Форс тилидан Ғ.Ғулом тарж.). № 12.
- Мулла Панох ВОҚИФ. Туркум. (Озарбойжон тилидан А.Бойқўзиев тарж.). № 12.
- Ҳайнрих ХАЙНЕ. (Германия). Туркум. (Олмон тилидан А.Шер тарж.). № 12.
- Финляндия шеърляти.** Туркум. (Рус тилидан О.Суюндиқова тарж.). № 12.

Драма

- Лаша ТАБУКАШВИЛИ. (Грузия). **Хаёлот дардида.** (Рус тилидан М.Хайруллаев тарж.). № 4, 5.
- Сэмюэл БЕККЕТ. (Ирландия). **Годони кутиш.** (Рус тилидан Ж.Эшонқул тарж.). № 5, 6, 7.
- Эдуардо де ФИЛИППО. (Италия). **Неаполь – миллионерлар шахри.** (Рус тилидан У.Азим тарж.). № 6, 7.
- Алексей ДУДАРЕВ. (Белорусь). **Чиқиндихона.** (Рус тилидан Ш.Бошбеков тарж.). № 8.
- Жон СТЕЙНБЕК. (Англия). **Одамлар ва сичқонлар.** (Рус тилидан А.Абдуллаев тарж.). № 11.

Устоз таржимонлар бисотидан

- Туроб ТЎЛА.** Наим КАРИМОВ. Туроб Тўла – таржимон. № 1.
ЗУЛФИЯ. Ойдин ҲОЖИЕВА. Санъаткор таржимон. № 3.
Абдулла ҚОДИРИЙ. Наим КАРИМОВ. Абдулла Қодирий – таржимон. № 4.
Мирзиёд МИРЗОИДОВ. Амир ФАЙЗУЛЛА, Отабек САФАРОВ. Ўзбек таржимачилигининг муносиб вориси. № 4.
Рамз БОБОЖОН. Тоҳир ҚАХҲОР. Табиатдай гўзал бир ҳаёт. № 8.
Абдулла ҚАХҲОР. Абдусалом УМАРОВ. Истеъдоднинг олмос кирралари. № 9.
Ҳасан ТЎРАБЕКОВ. Маҳкам МАҲМУДОВ. Бадий сўз заргари. № 10.
Ваҳоб РЎЗИМАТОВ. Муҳаммадали ҚЎШМОҚОВ. Илҳомсиз ижод бўлмас. № 11.
Ҳамид ОЛИМЖОН. Наим КАРИМОВ. Ҳамид Олимжон – моҳир таржимон. № 12.

Жаҳонга бўйлашиб

Абдуқаюм ЙЎЛДОШЕВ. Парим бўлса. Ҳикоя. № 5.

Ҳикоя ҳақида ҳикоя

- Олим ОТАХОН. Сарҳадлар. № 9, 10, 12.
Марио БЕНЕДЕТТИ. (*Уругвай*). Яшил пиёла. Ҳикоя. (*Рус тилидан О.Отахон тарж.*) № 9.
Синьити ЮКИ. (*Япония*). Хазон қоплаган боғ. Ҳикоя. (*Рус тилидан О.Отахон тарж.*) № 10.
Эрнест ХЕМИНГУЭЙ. Қотиллар. Ёмғирда қолган мушук. Ҳикоялар. (*Рус тилидан О.Отахон тарж.*) № 12.

Адабиётшунослик. Фалсафа

- Шухрат РИЗАЕВ. Катта карвон йўлларида ёки яна бир довон ошиб. № 1.
Амир ФАЙЗУЛЛА, Янги марралар сари. № 1.
Нодира ЭГАМҚУЛОВА. Миллат фидойиси. № 1.
Олимжон ДАВЛАТОВ. Мис отликдан жез отликқача. № 1.
Муҳаббат ТЎЛАХЎЖАЕВА. XX аср театр ислохотлари. № 1.
Шайх Муҳаммад Ўзак ХИЛВАТИЙ. (*Саудия Арабистони Подшолиги*). Инсон қалби – қадах, муҳаббат – шароб. (*Рус тилидан Ж.Камол тарж.*) № 1, 2.
Омонулла МАДАЕВ. Навоий даҳоси ва замонамиз кашфиётлари. № 2.
Зиёдахон ТЕШАБОЕВА. Инглизча “Бобурномалар”. № 2.
Жўра ХУДОЙБЕРДИЕВ. Миллион-миллион шамнинг шуъласи. Суҳбат. № 3.
Марио Варгас ЛЬОСА. (*Перу*). Мутолаа ва адабиёт васфи. Нобель маърузаси. № 3.
Маъмур УМАРОВ. Театр санъати қонуниятлари. № 3.
Марк РИИС, Зулхумор МИРЗАЕВА. Ўн йиллик меҳнат самараси. Суҳбат. № 4.

- Афтондил ЭРКИНОВ. “Олтин бешик” афсонаси. № 4.
 Анвар ШЕР. Жан-Поль Сартр ва бадий ижод эстетикаси. № 4.
 Дилнавоз САЛИМОВА. Шеърӣ таржима сирлари. № 4.
 Муаттар АЛИЕВА. Олмос қиррали таржимон. № 4.
 Фредерик СТАРР. Марказий Осиёнинг янгитдан кашф этилиши. № 5.
 Низомиддин МАҲМУДОВ, Маматқул ЖЎРАЕВ. Асрлар оша таралаётган зиё. № 5.
 Муҳаммаджон ХОЛБЕКОВ. Инглиз уйғониш даври драматургияси: Уильям Шекспир. № 5.
 Муҳаббат ТЎЛАХЎЖАЕВА. Шекспир ва сахна тажрибалари. № 5.
 Махлиё УМАРОВА. Тарихий ҳақиқат ва тақдир. № 5.
 Иброҳим ҲАҚҚУЛ, Шаҳноза НАЗАРОВА. “Наҳот изтиробда доим тафаккур”. Сухбат. № 5.
 Умберто ЭКО. (Италия). Кўнгиловлар адабиёт. (Рус тилидан Гўзалбегим тарж.). № 6.
 Абдулла ОРИПОВ. Пушкин. № 6.
 Назар ЭШОНҚУЛ. Ўзини ўрганаётган одам. № 7.
 Асад АСИЛ. Олам аро чарақлаган нур. № 7.
 Шаҳноза НАЗАРОВА. Перпендикуляр тасаввурлар. № 7.
 Дилбархон АҲМЕДОВА. “Тарихи Рашидий” – инглиз тилида. № 8.
 Обиджон КАРИМОВ. Метафора – поэтик тафаккур асоси. № 8.
 Наим КАРИМОВ, Шаҳноза НАЗАРОВА. Таржима тилида айтилган ҳақиқатлар. № 8
 Баҳодир КАРИМОВ. Гаспиринский ёди. № 9.
 Алишер ОТАБОЕВ. Кортасарнинг топишмоқлари. № 9.
 Ролан БАРТ. (Франция). Структурализм фаолият сифатида. (Рус тилидан Ҳ. Болтабоев тарж.). № 9.
 Арнольд Жозеф ТОЙНБИ. (Англия). Тарих тадқиқоти. (Рус тилидан Ж. Сафоев тарж.) № 10.
 Шавкат КАРИМОВ. Шиллер ва унинг эпистоляр мероси. № 11.
 Узоқ ЖЎРАҚУЛОВ. Михаил Бахтин кашфиётлари. № 11, 12.
 Абдураззоқ ЮНУСОВ. Ислом ва мусиқа. № 11.
 Маъмур УМАРОВ. Сахнавий характер яратиш машаққатлари. № 11.

Қиёс ва талқин

- Зухра МАМАДАЛИЕВА. Навоий ва Софокл. № 2.
 Абдуғафур РАСУЛОВ. Оби ҳаёт. № 3.
 Ойбарчин АБДУЛҲАКИМОВА. Бадийнинг икки буюк обидаси. № 3.
 Фаррухбек ОЛИМ. “Хамсатул мутаҳайирин” ва Абдурахмон Жомий. № 3.
 Одинабону ҚУЛМУРОДОВА. Қуш тили тилсимлари. № 3.
 Фаррух АТАЕВ. Муштарак илдизлар. № 5
 Акбар САБИРДИНОВ. Ойбек ва Эмиль Верхарн. № 7.

Жараён

- Алимурод ТОЖИЕВ. Адабиёт ва жараён. № 1.

Вафо ФАЙЗУЛЛОҲ, Вадим МУРАТХАНОВ. **Чорлаб турар чўккилар.** Сухбат. № 9.

Мухаммаджон ХОЛБЕКОВ. **2014 йилги Нобель мукофоти совриндори.** № 10.
Абдулла ОРИПОВ. **Улуғ шоир хотирасига муносиб асар.** № 10.

В. БУРОВ. **Бугунги Чин юртининг сиёсий йўли ва “Хитой орзуси”.** (Рус тилидан Н. Жўраева тарж.). № 10.

Алишер ОТАБОЕВ. **Замон эврилишлари ва таржима талқинлари.** № 10.

Тоҳир ҚАҲҲОР. **Чўлпон сози Қозонда янгради.** № 11.

Хуршид ДЎСТМУҲАММАД. **Разолат салтанатига саёҳат.** № 12.

Глобус

Ҳамдам ИСМОИЛОВ. **Бир қитъани эгаллаган мамлакат.** № 1.

Нодира МАҲМУДОВА. **Денгизга туташ замин.** № 2.

Музаффар АҲМАД. **Африка: кеча, бугун, эртага.** № 3.

Отар ЧИЛАДЗЕ. **Ҳаёт учун.** (Рус тилидан М.Аҳмад тарж.). № 4.

Музаффар АҲМАД, Севара МАҲМУДОВА. **Жаҳоний номларга бой адабиёт.** № 5.

Нафиса ЗОҲИДОВА. **Бағри кенг мамлакат.** № 7.

Шерали ҚЎЛДОШЕВ. **Мингорол мамлакатлари.** № 8.

Фаррух ЖАББОРОВ, Дилафрўз ҚАЛАНДАРОВА. **“Кавак замин”нинг бақувват маданияти.** № 9.

Севара Алижонова, Алишер ОТАБОЕВ, Юлдуз ЖУМАНАЗАРОВА. **Самовий салтанат сеҳри.** № 10.

Ҳамдам ИСМОИЛОВ. **Зиёга интилган диёр.** № 11.

Шоқахор САЛИМОВ, Анвар ИСМОИЛОВ, Эльвира ЯФАСОВА, Саодат ОМОНМУРОДОВА, Дилафрўз ҚОДИРОВА. **Кўллар юрти.** № 12.

Унутилмас сиймолар

Матлуба ИСОҚОВА. **Баз Лурман.** № 1.

Севара АЛИЖОНОВА, Барно ЖАМОЛУДДИНОВА. **Мел Гибсон.** № 1.

Кавсар ТУРДИЕВА. **Машҳур эртақчи.** (Шарль Перро). № 1.

Дилфуза РАҲМАТУЛЛАЕВА. **Эл ардоғининг сири.** (Зикир Мухаммаджонов). № 1.

Эсонбой ЎРИНОВ. **Беш қалдирғочнинг бири.** (Тошхон Султонова). № 1.

Тойир ИСЛОМОВ. **Бомаршенинг бахти** № 1.

Шоқахор САЛИМОВ. **Ижоднинг шарафли йўли.** (Кристьян Рауд). № 2.

Мафтуна МАҲМАДАМИНОВА, Дилдора РЎЗИМАҲАММЕДОВА.

Ҳаётим санъат учун. (Ольгерт Кродерс). № 2.

Нафиса ЗОҲИДОВА. **Донатас Банионис.** № 2.

Севара АЛИЖОНОВА. **Вия Артмане.** № 2.

Олимжон САЛИМОВ. **Эймунтас Някрошюс.** № 2.

Рисолат ХАЙДАРОВА. **Йўлбарс хатти-харакатидан билинади.** (Воле Шойинка). № 3.

Амир ФАЙЗУЛЛА. **Африка овози – Нелсон Мандела.** № 3.

Бахтиёр ЁҚУБОВ. **Рухият мусаввири.** (Идрисса Уэдраого). № 3.

Аброр УМАРОВ. **Сирли бир муҳаббат.** (Шота Руставели). № 4.

- Ойбек ВЕЙСАЛ ўғли. **Серго Закариадзе**. № 4.
Нигора КАРИМОВА. **Гия Канчели**. № 4.
Фахриддин АБДУВОҲИДОВ. **Жон Гилгуд**. № 5.
Рустам ЖАББОРОВ. “**Афсунгар**”нинг **афсонавий отаси**. (Жон Роберт Фаулз). № 5.
Шокахор САЛИМОВ, Музаффар ҚОРАБОЕВ. **Федерико Феллини**. № 6.
Олим ЖУМАБОЕВ. **Софи Лорен**. № 6.
Хуснида ҚОДИРОВА. **Андреа Бочелли**. № 6.
Мафтуна МАҲМАДАМИНОВА. **Жеймс Кэмерон**. № 7.
Нодир НОРМАТОВ. **Жорж Арман**. № 7.
Матлуба ИСОҚОВА. **Кристофер Пламмер**. № 7.
Элдор ЙЎЛДОШЕВ. **Ўзбек кинематографиясининг асосчиси**. (Худойберган Девонов). № 8.
Эсонбой ЎРИНОВ. **Миллий театримиз онахони**. (Яйра Абдуллаева). № 8.
Шухрат РИЗАЕВ. **Римма Ахмедова**. № 8
Дилшод ШУКУРОВ. **Сукунатни излаган овоз**. (Афзал Рафиқов). № 8.
Мохина АБРОРОВА. **Альфонс Дипперброк**. № 9.
Дилшод ШУКУРОВ. **Берт Ханстра**. № 9
Муқаддас АҲМАДЖОНОВА. **Хитой операси афсонаси – Мэй Ланфан**. № 10.
Нодира ҚОСИМОВА. **Дунё артисти – Гун Ли**. № 10.
Шоиста ҒАНИХОНОВА. **Тан Дуннинг мусиқий олами**. № 10.
Омонулла РИЗАЕВ. **Трагедия кироличаси**. (Адриана Будевская). № 11.
Мунаввара АБДУЛЛАЕВА. **Александр Морфов – Болгария гурури**. № 11.
Азиз ИМОМОВ. **Афсоналарда қолган мусаввир**. (Аксели Галлен Каллела). № 12.
Феруза МУҲАММЕДОВА. **Жан Сибелиус – фин мусиқаси тимсоли**. № 12.

Муқовамизда

- Йорн УТЗОН**. (Дания). № 1.
Жалолиддин МИРТОЖИЕВ. (Ўзбекистон). № 2.
Кейт МАЛЛЕТ. (Америка). № 3.
Нико ПИРОСМАНИ. (Грузия). № 4.
Саллем ЛИДДЕРЛЕЙЛ. (Англия). № 5.
Пьетро ПЕРУЖИНО. (Италия). № 6.
Элен БЕЛАНД. (Канада). № 7.
Катрин Вельц ШТАЙН. (Малайзия). № 8.
Маттиас СТОММ. (Нидерландия). № 9.
Лиан Янг ШЕНГ. (Хитой). № 10.
Игнат ИГНАТОВ. (Болгария). № 11.
Магнус Яльмар МУНСТЕРХЕЛЬМ. (Финляндия). № 12.

- Тақвим**. № 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12.
Тарихда бу кун. № 1, 4, 6, 11, 12.
Резюме. № 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12.

Жаҳон АДАБИЁТИ

2014 йил декабрь сони

Навбатчи муҳаррир: А.ОТАБОЕВ
Техник муҳаррир, рассом: Д.ҲАМИДОВА
Мусаххих: Д.АЛИЕВА
Компьютерда саҳифаловчи: М.АЛИЕВА

ИНДЕКС 828, 829

2007 йилда №0252 рақами билан лицензия олинган.

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигида рўйхатга олинган, №189.

Уч босма табоқ ҳажмгача бўлган қўлёзмалар қайтарилмайди.

“Жаҳон адабиёти” журналида эълон қилинган асарларни кўчириб босишда ва қайта нашр этишда таҳририятнинг ёзма розилиги олинishi шарт.

Таҳририят манзили:

100129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Телефонлар: (0371) 244-41-60, 244-41-61, 244-41-62.

Сайт: www.jahonadabiyoti.uz

E-mail: jahonadabiyoti@list.ru

Босишга рухсат этилди 13.01.2015 й. Бичими 70x108 1/16. Офсет қоғози.

Офсет босма. Шартли босма табоқ 18,2. Нашриёт босма табоғи 20,0.

Адади 2400 нусха. 3730 рақамли буюртма. Баҳоси шартнома асосида.

“Жаҳон адабиёти” журнали компютерида териблиб, “Shaq” НМАҚда чоп этилди.
100000, Ўзбекистон, Тошкент ш., Буюк Турон кўчаси, 41.

© Жаҳон адабиёти, 2014 й.